

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Nettipakaraṇa-aṭṭhakathā

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikaṃ (..0001) **nāthaṃ**, ñeyyasāgarapāraguṃ;
vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanaṃ.
Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
vande tamuttamaṃ **dhammaṃ**, sammāsambuddhapūjitaṃ.
Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
vande **ariyasaṅghaṃ** taṃ, puññakkhettaṃ anuttaraṃ.
Vandanājanitaṃ puññaṃ, iti yaṃ ratanattaye;
hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṃ tassa tejasā.
Ṭhitim ākaṅkhamānena, ciraṃ saddhammanettiyā;
Dhammarakkhitanāmena, therena abhiyācito.
Padumuttaranāthassa, pādamūle pavattitaṃ;
passatā abhinihāraṃ, sampattaṃ yassa matthakaṃ.
Saṃkhittaṃ vibhajantānaṃ, eso aggoti tādina;
ṭhapito etadaggasmiṃ, yo mahāsāvakkuttamo.
Chaḷabhiñño vasipatto, pabhinnapaṭisambhido;
Mahākaccāyano thero, sambuddhena pasaṃsito.
Tena (..0002) yā bhāsitaṃ netti, satthārā anumoditā;
sāsanassa sadāyattā, navaṅgassatthavaṇṇanā.
Tassā gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
kiñcāpi dukkarā kātuṃ, atthasaṃvaṇṇanā mayā.
Saha saṃvaṇṇanaṃ yasmā, dharate satthusāsanam;
pubbācariyasīhānaṃ, tiṭṭhateva vinicchayo.
Tasmā tamupanissāya, ogāhetvāna pañcapi;
nikāye peṭakenāpi, saṃsanditvā yathābalaṃ.
Suvisuddhamasaṃkiṇṇaṃ, nipuṇatthavinicchayaṃ;
mahāvihāravāsīnaṃ, samayaṃ avilomayaṃ.
Pamādalekhaṃ vajjetvā, pāḷim sammā niyojayaṃ;
upadesaṃ vibhāvento, karissāmatthavaṇṇanaṃ.
Iti atthaṃ asaṅkiṇṇaṃ, **nettipakaraṇassa** me;

vibhajantassa sakkaccaṃ, nisāmayatha sādhavoti.

Tattha kenatthēna netti? Saddhammanayanaatthēna **netti**. Yathā hi taṇhā satte kāmādhivāsaṃ nayatīti “bhavanetti”ti vuccati, evamayampi veneyyasatte ariyadhammaṃ nayatīti saddhammanayanaatthēna “netti”ti vuccati. Atha vā nayanti tāyāti **netti**. Nettippakaraṇena hi karaṇabhūtena dhammakathikā veneyyasatte dassanamaggaṃ nayanti sampāpentīti, nīyanti vā ettha etasmiṃ pakaraṇe adhiatthānabhūte patitthāpetvā veneyyā nibbānaṃ sampāpiyantīti **netti**. Na hi netti-upadesasannissayena vinā aviparītasuttatthāvabodho sambhavati. Tathā hi vuttaṃ-“tasmā nibbāyitukāmenā”ti-ādi. Sabbāpi hi suttassa atthasaṃvaṇṇanā netti-upadesāyattā, netti ca suttappabhavā, suttaṃ sammāsambuddhappabhavanti.

Sā panāyaṃ netti pakaraṇaparicchedato tippabhedā hāranayapaṭṭhānānaṃ vasena. Paṭhamañhi hāravīcāro, tato nayavīcāro, pacchā paṭṭhānavīcāroti. Pāḷivattānato pana saṅgahavāravibhāgavāravasena duvidhā. Sabbāpi hi netti saṅgahavāro vibhāgavāroti vāradvayameva hoti.

Tattha (..0003) **saṅgahavāro** ādīto pañcahi gāthāhi paricchīno. Sabbo hi pakaraṇattho “yaṃ loko pūjayate”ti-ādīhi pañcahi gāthāhi apariggahito nāma natthi. Nanu cettha paṭṭhānaṃ asaṅgahitanti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ, mūlapadaggaḥaṇena paṭṭhānassa saṅgahitattā. Tathā hi vakkhati- “atthārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā sāsanaṃ paṭṭhāne”ti. Mūlapadapaṭṭhānāni hi atthānayasāṅkhārattikā viya aññamaññaṃ saṅgahitāni.

Vibhāgavāro pana uddesaniddesapaṭṭhāniddesavasena tivīdho. Tesu “tattha katame soḷasa hārā”ti ārabhitvā yāva “bhavanti atthārasa padāni”ti ayaṃ uddesavāro. “Assādādinavatā”ti ārabhitvā yāva “tettiṃsā ettikā netti”ti ayaṃ niddesavāro. Paṭṭhāniddesavāro pana hāravibhāṅgavāro hārasampātavāro nayasamuṭṭhānavāro sāsanaṃ paṭṭhānavāroti catubbīdho. Tesu “tattha katamo desanāhāro”ti ārabhitvā yāva “ayaṃ pahānena samāropanā”ti ayaṃ hāravibhāṅgavāro. Tattha “katamo desanāhārasampāto”ti ārabhitvā yāva “anupādisesā ca nibbānadhātū”ti ayaṃ hārasampātavāro. Etthāha- hāravibhāṅgahārasampātavārānaṃ kiṃ nānākaraṇanti? Vuccate- yattha anekehi udāharaṇasuttehi eko hāro niddisīyati, ayaṃ hāravibhāṅgavāro. Yattha pana ekasmiṃ sutte aneke hārā sampatanti, ayaṃ hārasampātavāro. Vuttañhetam **peṭake**-

“Yattha ca sabbe hārā, sampatamānā nayanti suttattham;

byañjanavidhiputhuttā, sā bhūmī hārasampāto”ti.

Nayasamuṭṭhānasāsanaṃ paṭṭhānavāravibhāgo pākaṭo eva. Sāsanaṃ paṭṭhānavāro pana saṅgahavāre viya uddesaniddesavāresupi na sarūpato uddhaṭoti. Etthāha- “idaṃ nettippakaraṇam mahāsāvakaḥāsitaṃ, bhagavatā anumodina”ti ca kathametaṃ viññāyatīti? Pāḷito eva. Na hi pāḷito aññaṃ pamāṇataram atthi. Yā hi catūhi mahāpadesehi aviruddhā pāḷi, sā pamāṇaṃ. Tathā hi agarahitāya ācariyaparamparāya peṭakopadeso viya idaṃ nettippakaraṇam ābhataṃ. Yadi evaṃ kasmāssa nidānaṃ na vuttaṃ. Sāvakaḥāsitaṃ nampi hi **subhasutta**- (dī. ni. 1. 444 ādayo) **anaṅgaṇasutta**- (ma. ni. 1.57 ādayo) **kaccāyanasamyuttā** dīnaṃ (..0004) nidānaṃ bhāsīnti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Sāvakaḥāsitaṃ buddhabhāsītā-

nampi hi ekaccānaṃ paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ dhammapadabuddhavaṃ-
sādīnañca nidānaṃ na bhāsitaṃ, na ca tāvatā tāni appamāṇaṃ, evamidhāpi
daṭṭhabbaṃ.

Nidānañca nāma suttavinayānaṃ dhammabhaṇḍāgārika-upālittherādīhi mahā-
sāvakeheva bhāsitaṃ, idañca mahāsāvakaabhāsitaṃ, theramañca muñcitvā anaññavi-
sayattā imissā vicāraṇāyāti kimetena nidānagavesanena, atthoyevettha gavesi-
tabbo, yo pāḷiyā aviruddhoti. Atha vā pāḷiyā atthasaṃvaṇṇanābhāvato na imassa
pakaraṇassa visuṃ nidānavacanakkiccaṃ atthi, paṭisambhidāmagganiddesādīnaṃ
viyāti daṭṭhabbaṃ.

Idāni etasmiṃ pakaraṇe nānappakāraṃkosallatthaṃ ayaṃ vibhāgo veditabbo-
sabbameva cetamaṃ pakaraṇaṃ sāsana-pariyetṭhibhāvato ekavidhaṃ, tathā ariyama-
ggasampādanato vimuttirasato ca. Byañjanatthavicārabhāvato duvidhaṃ, tathā
saṅgahavibhāgabhāvato dhammavinayatthasaṃvaṇṇanato lokiyalokuttaratthasa-
ṅgahaṇato rūpārūpadhammapariggāhakato lakkhaṇalakkhiyabhāvato pavattiniva-
ttivacanato sabhāgavisabhāganiddesato sādharmaṇāsādhāraṇadhammavibhāgato
ca.

Tividhaṃ puggalattayaniddesato tividhakalyāṇavibhāgato pariññattayakatha-
nato pahānattayūpadesato sikkhattayasaṅgahaṇato tividhasaṃkilesavisodhanato
mūlagīti-anugītisaṅgītibhedato piṭakattayatthasaṃvaṇṇanato hāranayapaṭṭhāna-
ppabhedato ca.

Catubbidhaṃ catuppaṭisambhidāvisayato catunayadesanato dhammatthadesa-
nāpaṭivedhagambhīrabhāvato ca. Pañcavidhaṃ abhiññeyyādidhammavibhāgato
pañcakkhandhaniddesato pañcagatiparicchedato pañcanikāyatthavivaraṇato ca.
Chabbidhaṃ chaḷārammaṇavibhāgato cha-ajjhātikabāhīrāyatanavibhāgato ca.
Sattavidhaṃ sattaviññāṇaṭṭhitiparicchedato. Navavidhaṃ suttādinavaṅganidde-
sato. Cuddasavidhaṃ suttādhiṭṭhānavibhāgato. Soḷasavidhaṃ aṭṭhavīsatividhañca
sāsana-paṭṭhānappabhedato. Caturāsītisahassavidhaṃ caturāsītisahassadhamma-
kkhandhavicārabhāvato-ādinā nayena pakaraṇavibhāgo veditabbo.

Tattha **sāsana-pariyetṭhibhāvato**ti sakalaṃ nettippakaraṇaṃ sikkhattayasaṅga-
hassa navaṅgassa satthusāsanaṃ atthasaṃvaṇṇanābhāvato. **Ariyamaggasa-
mpādanato**ti (..0005) dassanabhūmibhāvanābhūmisampādanato. **Vimuttirasato**ti
sāsanaṃ amatapariyosānattā vuttaṃ. **Byañjanatthavicārabhāvato**ti hārabyañja-
napadakkammaṇayānaṃ byañjanavicāratā atthapada-atthanayānaṃ atthavicā-
ratā vuttaṃ. **Saṅgahavibhāgabhāvo** parato āvi bhavissati. **Dhammavinayatthasaṃ-
vaṇṇanato**ti sakalassāpi pariyattisāsanaṃ dhammavinayabhāvato vuttaṃ. **Lakkhaṇalakkhiyabhāvato**ti
nettivacanassa lakkhaṇattā udāharaṇasuttānañca lakkhiyattā vuttaṃ. **Sabhāgavisabhāganiddesato**ti
samānāyāyā dhammā sabhāgā, paṭipakkhā visabhāgā, taṃvicārabhāvato attho. **Sādhāraṇāsādhāraṇa-
dhammavibhāgato**ti pahānekaṭṭhasahajekaṭṭhatādisāmaññaṃ ye dhammā yesaṃ
dhammānaṃ nāma-atthādinā sādharmaṇā tabbidhuratāya asādhāraṇā ca, taṃvi-
bhāgato duvidhanti attho.

Puggalattayaniddesatoti ugghaṭitaññu-ādi puggalattayaniddesato. **Tividhakalyā-**

ṇavibhāgatoti ādikalyāṇādivibhāgato. **Mūlagīti-anugītisaṅgītibhedatoti** paṭhamam vacanam mūlagīti, vuttasseva atthassa saṅgahagāthā anugīti, taṃtaṃsuttatthayo-
janavasena vippakiṇṇassa pakaraṇassa saṅgāyanam saṅgīti, sā therassa parato
pavattitāti veditabbā, etāsam tissannam bhedato tividhanti attho. **Pañcakkhandha-
niddesatoti** rūpādipañcakkhandhasīlādipañcadhammakkhandhaniddesato pañca-
vidhanti attho. **Suttādhiṭṭhānavibhāgatoti** lobhadosamohānam alobhādosāmo-
hānam kāyavacīmanokammānam saddhādipañcindriyānañca vasena cuddasavi-
dhassa suttādhiṭṭhānassa vibhāgavacanato cuddasavidhanti attho. Sesam suvi-
ññeyyanti na papañcitam.

1. Saṅgahavāraṇṇanā

Evam anekabhedavibhatte nettippakaraṇe yadidaṃ vuttam “saṅgahavibhāgavā-
ravasena duvidhan”ti, tattha saṅgahavāro ādi. Tassāpi “**yaṃ loko pūjayate**”ti ayam
gāthā ādi. Tattha **yanti** aniyamato upayoganiddeso, tassa “tassā”ti iminā niya-
manam veditabbam. **Lokoti** kattuniddeso. **Pūjayateti** kiriyāniddeso. **Salokapāloti**
kattuvisesanam. **Sadāti** kālaniddeso. **Namassati cāti** upacayena kiriyāniddeso (..000
Tassāti sāminiddeso. **Etanti**

paccattaniddeso. **Sāsanavaranti** paccattaniddesena niddiṭṭhadhammanidassanaṃ. **Vidūhīti** karaṇavacanena kattuniddeso. **Ñeyyanti** kammavācākakiriyāniddeso. **Naravarassāti** “tassā”ti niyametvā dassitassa sarūpato dassanaṃ.

Tattha lokiyanti ettha puññāpuññāni tabbipāko cāti **loko**, pajā, sattanikāyoti attho. Loka-saddo hi jātisaddatāya sāmāññavasena niravasesato satte saṅgaṇhāti. Kiñcāpi hi lokasaddo saṅkhārabhājanesupi diṭṭhappayogo, pūjanakiriyāyogyabhūtatāvasena pana sattalokavacano eva idha gahitoti daṭṭhabbaṃ. **Pūjayateti** mānayaṭi, apacāyatīti attho.

Lokaṃ pālentīti lokapālā, cattāro mahārājāno. Lokiyā pana indayamavarūṇakuverā lokapālāti vadanti. Saha lokapālehīti **salokapālo**, “loko”ti iminā tulyādhikaraṇaṃ. Atha vā issariyādhipaccena taṃtaṃsattalokassa pālanato rakkhaṇato khattiyacatumahārājasakkasuyāmasantusitasunimmitaparanimmitavasavattimāhābrahmādayo lokapālā. Tehi saha taṃtaṃsattanikāyo salokapālo lokoti vutto. Atha vā “dveme, bhikkhave, sukkā dhammā lokaṃ pāleṇti”ti (a. ni. 2.9; itivu. 42) vacanato hirottappadhammā lokapālā. Tehi samannāgato loko **salokapālo**. Hirottappasampannā hi pāpagarahino sappurisā dhammacchandavantatāya bhagavati pūjānamakkāraparā hontīti.

Sadāti sabbakālaṃ rattiñceva divā ca, **sadāti** vā bhagavato dharamānakāle tato parañca. Atha vā **sadāti** abhinīhārato paṭṭhāya yāva sāsananantaradhānā, tato parampi vā. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahābodhisattā bodhiyā niyatatāya buddhaṅkurabhūtā sadevakassa lokassa pūjanīyā ceva vandaniyā ca hontīti. Yathāha bhagavā sumedhabhūto-

“Dīpaṅkaro lokavidū, āhutīnaṃ paṭiggaho;

mama kammaṃ pakittetvā, dakkhiṇaṃ pādāmuddhari.

“Ye (..0007) tatthāsuṃ jinaputtā, padakkhiṇamakamsu maṃ;

devā manussā asurā ca, abhivādetvāna pakkamun”ti. (bu. vaṃ. 2.75-76);

Namassati cāti keci kesañci pūjāsakkārādīni karontāpi tesam apākaṭaguṇatāya namakkāraṃ na karontī, na evaṃ bhagavato, yathābhūta-abbhuggatakittisaddatāya pana bhagavantaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati cāti attho. “Sadā naramanusso”ti keci paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. **Tassāti** yaṃ sadevako loko pūjayati ceva namassati ca, tassa. **Etanti** idāni vattabbaṃ buddhiyaṃ viparivattamānaṃ sāmāññena dasseti. **Sāsanavaranti** taṃ sarūpato dasseti. Tattha diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ satte sāsati vineti etenāti sāsanaṃ, tadeva ekantaniyyānaṭṭhena anaññasādhāraṇaguṇatāya ca uttamaṭṭhena taṃtaṃ-abhipatthitasamidhihetutāya paṇḍitehi varitabbato vā varaṃ, sāsanaṃ eva varanti **sāsanavaraṃ**. **Vidūhīti** yathāsabhāvato kammakammaphalāni kusalādibhede ca dhamme vidantīti vidū, paṇḍitamanussā, tehi. **Ñātabbaṃ**, **ñāṇamarahatīti** vā **ñeyyaṃ**. **Naravarassāti** purisavarassa, aggapuggalassāti attho.

Idaṃ vuttaṃ hoti- yo anaññasādhāraṇamahākaruṇāsabbaññutaññāṇādiguṇavisesayogena sadevakena lokena pūjanīyo namassaniyo ca bhagavā arahaṃ sammāsambuddho, tassa loke uttamapuggalassa etaṃ idāni amhehi vibhajitabhāranayapaṭṭhānavicāraṇavisayabhūtaṃ sāsanaṃ ādikalyāṇatādiguṇasampattiyā

varam aggam uttamaṃ nipuṇañāṇagocaratāya paṇḍitavedaniyamevāti. Bhagavato hi vacanaṃ ekagāthāmatampi saccapaṭiccasamuppādakhandhāyatanadhā-tindriyasatipaṭṭhānādisabhāvadhammaniddhāraṇakkhamatāya soḷasaḥārapañca-nayasola-aṭṭhaviṣatividhapaṭṭhānavicārayogyabhāvena ca paramagambhīraṃ atthato agādhapāraṃ saṇhasukhumañāṇavisayamevāti. Tenevāha- “pañāvanta-ssāyaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo duppaññassā”ti (dī. ni. 3.358; a. ni. 8.30). Atha vā bhagavato sāsanaṃ pariññākkamena lakkhaṇāvabodhappaṭipattiyā suññata-mukhādīhi ogāhitabbattā aviññūnaṃ supinantenapi na visayo hotīti āha- “**vidūhi ñeyyan**”ti. Tathā ca vuttaṃ- “etu viññū puriso”ti-ādi.

Apare (..0008) pana “taṃ tassa sāsanavaran”ti paṭhanti, tesam matena saddo sāsana-saddena samānādhikaraṇoti daṭṭhabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti yaṃ sāsana-varam salokapālo loko pūjayati namassati ca, taṃ sāsana-varam vidūhi ñāta-bbanti. Imasmiñca naye lokapāla-saddena bhagavāpi vuccati. Bhagavā hi lokag-gatāyakattā nippariyāyena lokapālo, tasmā “tassā”ti lokapālassa satthunoti attho. Salokapāloti cettha lokapāla-saddo guṇibhūtopi satthuisayattā sāsana-saddāpek-khatāya sāmibhāvena sambandhivisesabhūto padhānabhūto viya paṭiniddesaṃ arahatīti.

Kathaṃ pana sayam dhammassāmī bhagavā dhammaṃ pūjayatīti? Nāyaṃ virodho. Dhammagaruno hi buddhā bhagavanto, te sabbakālaṃ dhammaṃ apacā-yamānāva viharantīti. Vuttañhetam- “yaṃnūnāham yvāyaṃ dhammo mayā abhi-sambuddho, tameva dhammaṃ sakkatvā garuṃ katvā upanissāya vihareyyan”ti (saṃ. ni. 1.173; a. ni. 4.21).

Api ca bhagavato dhammapūjanā sattasattāhappaṭipatti-ādīhi dīpetabbā. Dhammassāmīti ca dhammena sadevakassa lokassa sāmīti attho, na dhammassa sāmīti. Evampi namassatīti vacanaṃ na yujjati. Na hi bhagavā kañci namassatīti, esopi niddoso. Na hi namassatīti padassa namakkāraṃ karotīti ayameva attho, atha kho garukaraṇena tanninno tappoṇo tappabbhāroti ayampi attho labbhati. Bhagavā ca dhammagarutāya sabbakālaṃ dhammaninnoṇapabbhārabhāvena viharatīti. Ayañca attho “yena sudaṃ svāhaṃ niccakappaṃ viharāmī”ti (ma. ni. 1. 387) evamādīhi suttapadehi dīpetabbo. “Vidūhi neyyan”tipi pāṭho, tassa paṇḍitehi saparasantānesu netabbaṃ pāpetabbanti attho. Tattha attasantāne pāpanaṃ bujjanam, parasantāne bodhananti daṭṭhabbam.

Evam bhagavato sadevakassa lokassa pūjanīyavandanīyabhāvo aggapuggala-bhāvo ca vuccamāno guṇavisitṭhataṃ dīpeti, sā ca guṇavisitṭhata mahābodhiyā veditabbā. Āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānañhi sabbaññutaññāṇaṃ sabbaññutaññā-ṇapadaṭṭhānañca āsavakkhayañāṇaṃ “mahābodhi”ti vuccati. Sā aviparītadham-madesanato tathāgate suppatiṭṭhitāti viññāyati (..0009). Na hi savāsananiravase-sakilesappahānaṃ anāvaraṇaṇāṇaṃ vinā tādisī dhammadesanā sambhavati. Iccassa catuvesārajjayogo. Tena dasabalacha-asādhāraṇaṇāṇa-aṭṭhārasāveṇika-buddhadhammādisakalasabbaññugūṇapāripūrī pakāsītā hoti. Etādisī ca guṇavi-bhūti mahākaruṇāpubbaṅgamaṃ abhinīhārasampattiṃ purassaram katvā sampā-ditam samattiṃsapāramisañkhātam puññañāṇasambhāramantarena na upala-

bbhatīti hetusampadāpi atthato vibhāvitā hotīti evaṃ bhagavato tīsupi avatthāsu sabbasattānaṃ ekantahitappaṭilābhahetubhūtā ādimajjhapariyosānakalyāṇā nira-vasesā buddhaguṇā imāya gāthāya pakāsitāti veditabbaṃ.

Dutiyanaye pana yasmā sikkhattayasaṅgahaṃ saphalaṃ ariyamaggasāsanam tassa ārammaṇabhūtañca amatadhātuṃ tadadhigamūpāyañca pubbabhāgapaṭi-pattisāsanam tadatthaparidīpanañca pariyattisāsanam yathārahaṃ saccābhisama-yavasena abhisamento svākkhātātādiguṇavisesayuttataṃ manasikaronto sakkaccaṃ savanadhāraṇaparipucchādīhi paricayaṃ karonto ca sadevako loko pūjayati nāma. Lokanātho ca sammāsambodhipattiyā veneyyānaṃ sakkaccaṃ dhammadesanena “ariyaṃ vo, bhikkhave, sammāsamādhim desessāmi” (ma. ni. 3.136; saṃ. ni. 5.28; peṭako. 24), “maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho” (dha. pa. 273; kathā. 872; netti. 125; peṭako. 30), “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam aggamakkhāyati” (itivu. 90; a. ni. 4.34), “khayaṃ virāgaṃ amataṃ paṇītaṃ” (khu. pā. 6.4; su. ni. 227), “ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo sattānaṃ visuddhiyā” (dī. ni. 2.373; ma. ni. 1.106; saṃ. ni. 5.367), “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇan”ti-ādīhi (ma. ni. 3.420; netti. 5) vacanehi thomanena ca pūjayati nāma. Tasmā sāsana-varassa pūjanīyabhāvo idha vucca-māno anavasesato dhammaguṇe dīpetīti ye ariyabhāvādayo niyyānādayo khaya-virāgādayo madanimmadanādayo asaṅkhatādayo svākkhātātādayo ādikalyāṇatā-dayo ca anekehi suttapadehi paveditā aneke dhammaguṇā, te niravasesato imāya gāthāya pakāsitāti veditabbā.

Yasmā (..0010) pana ariyasaccappaṭivedhena samugghāṭitasammohāyeva paramatthato paṇḍitā bālyādisamatikkamanato, tasmā bhāvitalokuttaramaggā sacchikatasāmaññaphalā ca ariyapuggalā visesato vidūti vuccanti. Te hi yathāvut-tasāsanavaram aviparītato ñātuṃ netuñca sapaarasantāne sakkuṇantīti aṭṭha-ari-yapuggalasanghassa paramatthasaṅghassāpi idha gahitattā ye suppaṭipannatā-dayo anekehi suttapadehi saṃvaṇṇitā ariyasaṅghaguṇā, tepi niravasesato idha pakāsitāti veditabbā.

Evaṃ paṭhamagāthāya sātīsayam ratanattayaguṇaparidīpanam katvā idāni-
“Sabbapāpassa akaraṇam, kusalassa upasampadā;
sacittapariyodapanam, etaṃ buddhāna sāsanan”ti. (dī. ni. 2.90; dha. pa. 183; netti. 30, 50, 116, 124)-

Vacanato saṅkhepato sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ, taṃ pana sikkhattayaṃ ñāṇavisesavisayabhāvabhedaṃ avatthābhedaṃ ca tividham hoti. Kathaṃ? Suta-mayañāṇagocaro ca yo “pariyattisaddhammo”ti vuccati. Cintāmayañāṇagocaro ca yo ākāraparivitakkaditṭhinijjhānakkhantīhi gahetabbākāro vimuttāyatana-viseso “paṭipattisaddhammo”ti vuccati. Vipassanāñāṇādisahagato bhāvanāmayañāṇago-caro ca yo “paṭivedhasaddhammo”ti vuccati. Evaṃ tividhampi sāsanaṃ sāsana-varianti padena saṅgaṇhitvā tattha yaṃ paṭhamam, taṃ itaresam adhigamūpāyoti sabbasāsana-mūlabhūtam attano pakaraṇassa ca visayabhūtam pariyattisāsana-meva tāva saṅkhepato vibhajanto “**dvādasa padānī**”ti gāthamāha.

Tattha **dvādasā**ti gaṇanaparicchedo. **Padānī**ti paricchinnadhammanidassanaṃ.

Tesu byañjanapadāni pajjati attho etehīti padāni. Atthapadāni pana pajjanti ñāyantīti padāni. Ubhayampi vā ubhayathā yojetabbaṃ byañjanapadānampi aviparītaṃ paṭipajjitabbatā, atthapadānaṃ uttarivisesādhigamassa kāraṇabhāvato, tāni padāni parato pāḷiyaññeva āvi bhavissantīti tattheva vaṇṇayissāma. Atthasūcanādi-atthato **suttaṃ**. Vuttañhettaṃ saṅgahesu-

“Atthānaṃ sūcanato, suvuttato savanatotha sūdanato;

suttāṇā suttasabhāgato ca, ‘suttan’ti akkhātan”ti. (pārā. aṭṭha. 1paṭhamama-hāsaṅgītikathā; dī. ni. aṭṭha. 1paṭhamamahāsaṅgītikathā; dha. sa. aṭṭha. nidāna-kathā);

Tadetaṃ (..0011) tattha suttapiṭakavasena āgataṃ, idha pana piṭakattayavasena yojetabbaṃ. “Dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ, yaṃ pariyattisāsananti attho. **Taṃ sabbanti** taṃ “suttan”ti vuttaṃ sakalaṃ buddhavacanaṃ. **Byañjanañca attho cāti** byañjanañceva tadattho ca. Yato “dvādasa padāni suttan”ti vuttaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti- atthasūcanādito suttam pariyattidhammo, tañca sabbaṃ atthato dvādasa padāni cha byañjanapadāni ceva cha atthapadāni cāti. Atha vā yadetaṃ “sāsanavaran”ti vuttaṃ, taṃ sabbaṃ suttam, pariyattisāsanassa adhippetattā. Atthato pana dvādasa padāni, byañjanatthapadasamudāyabhāvato. Yathāha- “byañjanañca attho cā”ti. **Taṃ viññeyyaṃ ubhayanti** yasmim byañjane atthe ca vacanavacanīyabhāvena sambandhe suttavohāro, tadubhayaṃ sarūpato viññātabbaṃ tattha katamaṃ byañjanaṃ katamo atthoti? Tenevāha- “**ko attho byañjanaṃ kataman**”ti.

Evam “sāsanavaran”ti vuttassa suttassa pariyattibhāvaṃ tassa ca atthabyañjanapadabhāvena veditabbataṃ dassetvā idāni tassa pavicayupāyaṃ nettippakaraṇaṃ padatthavibhāgena dassetuṃ “**soḷasahārā**”ti gāthamāha.

Tattha soḷasa hārā etissāti **soḷasahārā**. **Pañcanayā atthārasamūlapadāti** etthāpi eseva nayo. Atha vā soḷasa hārā soḷasahārā. Evam itaratthāpi. Hāranayamūlapadāni eva hi saṅkhepato vitthārato ca bhāsītāni nettīti. **Sāsanassa pariyeṭṭhīti** sāsanassa atthapariyesanā, pariyattisāsanassa atthasaṃvaṇṇanāti attho, sakalasseva vā sāsanassa atthavicāraṇāti attho. Paṭipattipaṭivedhepi hi nettinayānusārena adhigacchantīti. **Mahakaccānenāti** kaccoti purātano isi, tassa vaṃsālaṅkārabhūtoyaṃ mahāthero “kaccāno”ti vuccati. Mahakaccānoti pana pūjāvācanaṃ, yathā mahāmoggallānoti, “kaccāyanagottaniddiṭṭhā”tipi pāṭho. Ayañca gāthā nettiṃ saṅgāyantehi pakaraṇatthasaṅgaṇhanavasena ṭhapitāti daṭṭhabbā. Yathā cāyaṃ, evaṃ **hāravibhaṅgavāre** taṃtaṃhāraniddesaniḡamane “tenāha āya-smā”ti-ādivācanaṃ, hārādisamudāyabhūtāyaṃ nettiyaṃ byañjanatthasamudāye ca sutte kiṃ kena viciyatīti vicāraṇāyaṃ āha- “**hārā byañjanavicayo**”ti-ādi.

Tattha (..0012) soḷasapi hārā mūlapadaniddhāraṇamantarena byañjanamukheneva suttassa saṃvaṇṇanā honti, na nayā viya mūlapadasaṅkhātasabhāvadharmmaniddhāraṇamukhenāti te “byañjanavicayo suttassā”ti vuttā. Atthanayā pana yathāvutta-atthamukheneva suttassa atthasampaṭṭipattiyā hontīti āha- “**nayā tayo ca suttattho**”ti. Ayañca vicāraṇā paratopi āgamissati. Keci “nayo cā”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. **Ubhayaṃ pariggahīanti** hārā nayā cāti etaṃ ubhayaṃ suttassa atthaniddhāraṇavasena parisamantato gahitaṃ sabbathā sutte yojitaṃ. **Vuccati suttaṃ** vadati saṃvaṇṇeti. Kathaṃ? **Yathāsuttaṃ** suttānurūpaṃ, yaṃ suttaṃ yathā saṃvaṇṇetabbaṃ, tathā saṃvaṇṇetīti attho. Yaṃ yaṃ suttanti vā **yathāsuttaṃ**, sabbhaṃ suttanti attho. Nettinayena hi saṃvaṇṇetuṃ asakkuṇeyyaṃ nāma suttaṃ natthīti.

Idāni yaṃ vuttaṃ- “sāsanavaraṃ vidūhi ñeyyan”ti, tattha nettisaṃvaṇṇanāya visayabhūtaṃ pariyattidhamameva pakārantarena niyamevā dassetuṃ “**yā cevā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha atthesu kataparicchedo byañjanappabandho desanā, yo pāṭhoti vuccati. Tadattho desitaṃ tāya desanāya pabodhitattā. Tadubhayañca vimuttāyatana-sī-sena paricayaṃ karontānaṃ anupādāparinibbānapariyosānānaṃ sampattīnaṃ hetubhāvato ekantena viññeyyaṃ, tadubhayavinimuttassa vā ñeyyassa abhāvato tadeva dvayaṃ viññeyyanti imamatthaṃ dasseti **yā ceva ...pe... viññeyyanti**. **Tatrāti** tasmīṃ vijānane sādhetabbe, nipphādetabbe cetaṃ bhuttaṃ. **Ayamānupubbīti** ayaṃ vakkhamānā anupubbi hāranayānaṃ anukkamo, anukkamena vakkhamānā hāranayāti attho. **Navavidhasuttantapariyeṭṭhīti** suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyesanā, atthavicāraṇāti attho. Sāmi-atthe vā etaṃ paccattaṃ navavidhasuttantapariyeṭṭhiyā anupubbīti. Atha vā **anupubbīti** karaṇatthe paccattaṃ. Iduṃ vuttaṃ hoti- yathāvuttavijānane sādhetabbe vakkhamānāya hāranayānupubbīyā ayaṃ navavidhasuttantassa atthapariyesanāti.

Etthāha- kathaṃ panettha geyyaṅgādīnaṃ suttabhāvo, suttabhāve ca tesam

katham sāsanaṃ navaṅgabhāvo. Yañca saṅgahesu vuccati “sagāthakaṃ suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇaṃ”ti, tathā ca sati suttaṅgameva na (.0013) siyā. Athāpi viṣuṃ suttaṅgaṃ siyā, maṅgalasuttādīnaṃ (khu. pā. 5.1 ādayo; su. ni. 261 ādayo) suttaṅgasaṅgaho na siyā, gāthābhāvato dhammapadādīnaṃ viya, geyyaṅgasaṅgaho vā siyā, sagāthakattā sagāthāvaggassa viya, tathā ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti. Vuccate-

Suttanti sāmāññavidhi, viśesavidhayo pare;
sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato.

Sabbassāpi hi buddhavaśanaṃ suttanti ayaṃ **sāmāññavidhi**. Tathā hi “ettakaṃ tassa bhagavato suttāgataṃ suttapariyāpannaṃ (pāci. 1242), sāvattiyā suttavibhaṅge, sakavāde pañca suttasatānī”ti-ādivaśanato vinayābhidhammapariyattiviśesepi suttavohāro dissati. Tadekadeseṣu pana geyyādayo **viśesavidhayo** tena tena nimittena paṭiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṃ tabbhāvanimittaṃ. Lokepi hi sasilokaṃ sagāthakaṃ cuṇṇiyaganthaṃ geyyaṃ”ti vadanti. Gāthāvirahe pana sati pucchitvā viśajjanabhāvo veyyākaraṇassa. Pucchāvissajjanañhi “byākaraṇaṃ”ti vuccati. Byākaraṇameva veyyākaraṇanti. Evaṃ sante sagāthakādīnampi pañhāvissajjanavasena pavattānaṃ veyyākaraṇabhāvo āpajjati? Nāpajjati, geyyādisaññānaṃ anokāsabhāvato “gāthāvirahe sati”ti viśesitattā ca. Tathā hi dhammapadādīsu kevalaṃ gāthābandhesu sagāthakattepi somanassañāṇama-yikagāthāyuttesu “vuttañhetan”ti-ādivaśanasambandhesu abbhutadhammapaṭi-saṃyuttesu ca suttaviśesesu yathākkamaṃ gāthā-udāna-itivuttaka-abbhutadhammasaññā paṭiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā. Satipi pañhāvissajjanabhāve sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā paṭiṭṭhitāti evaṃ tena tena sagāthakattādīnā nimittena tesu tesu suttaviśesesu geyyaṅgādisaññā paṭiṭṭhitāti viśesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo.

Yaṃ panettha geyyaṅgādīnimittarahitaṃ suttaṃ, taṃ suttaṅgaṃ viśesasaññāparihārena sāmāññasaññāya pavattanatoti. Nanu ca sagāthakaṃ (.0014) suttaṃ geyyaṃ, niggāthakaṃ suttaṃ veyyākaraṇanti suttaṅgaṃ na sambhavatīti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā, sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti. Yañca vuttaṃ-“gāthābhāvato maṅgalasuttādīnaṃ suttaṅgasaṅgaho na siyā”ti, tampi na, niruḷhattā. Niruḷho hi maṅgalasuttādīsu suttabhāvo, na hi tāni dhammapadabuddhavaṃsādayo viya gāthābhāvena paññātāni, kintu suttabhāveneṃ. Teneva hi **aṭṭhakathāyaṃ** “suttanāmaṃ”ti nāmaggaṇaṃ kataṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ “sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho vā siyā”ti, tadapi natthi, yaśmā sahatāññena. Saha gāthāhīti hi sagāthakaṃ. Sahabhāvo ca nāma atthato aññena hoti, na ca maṅgalasuttādīsu gāthāvinimutto koci suttappadeso atthi. Yo saha gāthāhīti vucceyya, na ca samudāyo nāma koci atthi. Yadapi vuttaṃ-“ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṃ geyyaṅgasaṅgaho siyā”ti, tadapi na aññato. Aññā eva hi tā gāthā, jātakādipariyāpannattā. Ato na tāhi ubhatovibhaṅgādīnaṃ geyyaṅgabhāvoti evaṃ suttādīnaṃ aṅgānaṃ aññamaññasaṅkarābhāvo

veditabbo. Yasmā pana sabbampi buddhavacanaṃ yathāvuttanayena atthānaṃ sūcanādi-atthena suttantveva vuccati, tasmā vuttaṃ- “navavidhasuttantapariye-ṭṭhī”ti.

Saṅgahavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Uddesavāraṇṇanā

1. Evaṃ saṅgahavārena saṅkhepato dassite hārādayo idāni vibhāgena dassetuṃ “**tattha katame soḷasa hārā**”ti-ādidesanā āradadhā. Tattha **tatthā**ti yaṃ vuttaṃ- “soḷasahārā netti”ti, tasmim̐ vacane, tissaṃ vā gāthāyaṃ, yāni hāranayamūlapadāni uddhaṭāni, tesūti attho. **Katame**ti pucchāvacaṇaṃ. Pucchā ca nāmesā pañcavidhā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticcheda-nāpucchā anumati-pucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ kathetukamyatāpucchā. **Soḷasā**ti gaṇanavasena paricchedo. Tena nesaṃ na tato uddhaṃ adho cāti etaparamataṃ (..0015) dasseti. Sā cetaparamatā parato āvi bhavissati. **Hārā**ti gaṇanavasena paricchinnānaṃ sāmāññato dassanaṃ. **Desanā vicayo**-ti-ādi sarūpadassanaṃ.

Tattha kenatṭhena hārā? Hariyanti etehi, ettha vā suttageyyādivisayā aññāṇa-saṃsayavipallāsāti **hārā**, haranti vā sayāṃ tāni, haraṇamattameva vāti **hārā** phalūpacārena. Atha vā hariyanti vohariyanti dhammasaṃvaṇṇakadhammapaṭiggāhakehi dhammassa dānaggahaṇavasenāti **hārā**. Atha vā hārā viyāti **hārā**. Yathā hi anekaratanāvalisamūho hārasaṅkhāto attano avayavabhūtaratanasamphassehi samuppajjanīyamānahilādasukho hutvā tadupabhogījanasarīrasantāpaṃ nidāghapariḷāhupajanitaṃ vūpasameti, evametepi nānāvidhaparamattharatanappa-bandhā saṃvaṇṇanāvisesā attano avayavabhūtaparamattharatanādhi-gamena samuppādiyamānanibbutisukhā dhammapaṭiggāhakajanahadayaparitāpaṃ kāmarāgādikilesahetukaṃ vūpasamentīti. Atha vā hārayanti aññāṇādīnaṃ hāraṃ apagamaṃ karonti ācikkhantīti vā **hārā**. Atha vā sotujanacittassa haraṇato ramaṇato ca **hārā** niruttinayena, yathā- “bhavesu vantagamano bhagavā”ti (visuddhi. 1.144; pārā. aṭṭha. 1.1 verañjakaṇḍavaṇṇanā). Ayaṃ tāva hārānaṃ sādharmaṇato attho.

Asādhāraṇato pana desiyati saṃvaṇṇiyati etāya suttatthoti **desanā**, desanāsa-hacaraṇato vā **desanā**. Nanu ca aññepi hārā desanāsaṅkhātassa suttassa attha-saṃvaṇṇanato desanāsaḥacārinovāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana hāro yebhuyyena yathārutavaseneva viññāyamāno desanāya saha caratīti vattabbaṃ arahati, na tathā pare. Na hi assādādīnavanissaraṇādisandassanarahitā suttadesanā atthi. Assādādisandassanavibhāvanalakkhaṇo cāyaṃ hāroti.

Viciyanti etena, ettha vā padapañhādayo, viciṭi eva vā tesanti **vicayo**. Pāḷiyaṃ pana vicinatīti vicayoti ayamattho dassito.

Yuttīti upapattisādhana-yutti, idha pana yuttivicāraṇā yutti uttarapadalopena “rūpabhavo rūpan”ti yathā, yuttisahacaraṇato vā. Idhāpi desanāhāre vuttanayena

attho vitthāretabbo.

Padatṭhānanti (..0016) āsannakāraṇaṃ, idhāpi padaṭṭhānavicāraṇāti-ādi vuttanayeneva veditabbaṃ.

Lakkhīyanti etena, ettha vā ekalakkhaṇā dhammā avuttāpi ekavacanenāti **lakkhaṇaṃ**.

Viyūhīyanti vibhāgena piṇḍīyanti etena, ettha vāti byūho. Nibbacanādīnaṃ sutte dassiyamānānaṃ catunnaṃ byūhoti **catubyūho**, catunnaṃ vā byūho etthāti **catubyūho**.

Āvaṭṭīyanti etena, ettha vā sabhāgā visabhāgā ca dhammā, tesam vā āvaṭṭananti **āvaṭṭo**.

Vibhajīyanti etena, ettha vā sādharmaṇāsādhamaṇānaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ bhūmiyoti **vibhatti**, vibhajanaṃ vā etesaṃ bhūmiyāti **vibhatti**.

Paṭipakkhavasena parivattīyanti iminā, ettha vā sutte vuttadhammā, parivattanaṃ vā tesanti **parivattano**.

Vividhaṃ vacanaṃ ekassevatthassa vācakametthāti vivacanaṃ, vivacanameva **vevacanaṃ**, vividhaṃ vuccati etena atthoti vā vivacanaṃ. Sesam vuttanayameva.

Pakārehi pabhedato vā ñāpīyanti iminā, ettha vā atthāti **paññatti**.

Otārīyanti anuppavesīyanti etena, ettha vā suttāgatā dhammā paṭiccasamuppā-dādīsūti **otaraṇo**.

Sodhīyanti samādhīyanti etena, ettha vā sutte padapadatthapañhārambhāti **sodhano**.

Adhiṭṭhīyanti anupavattīyanti etena, ettha vā sāmāññavisesabhūtā dhammā vinā vikappenāti **adhiṭṭhāno**.

Parikaroti abhisankharoti phalanti parikkhāro, hetu paccayo ca, parikkhāraṃ ācikkhatīti **parikkhāro**, hāro, parikkhāravisaṃyattā parikkhārasahacaraṇato vā **parikkhāro**.

Samāropiyanti etena, ettha vā padaṭṭhānādimukhena dhammāti **samāropano**. Sabbattha ca bhāvasādhanavasenāpi attho sambhavatīti tassāpi vasena yojettabbaṃ.

Tassāti (..0017) yathāvuttassa hāruddesassa. **Anugīti**ti vuttassevatthassa sukha-ggahaṇatthaṃ anupacchā gāyanagāthā, tāsū osānagāthāya **atthato asaṃkiṇṇāti** padaṭṭhena saṅkararahitā, tena yadipi keci hārā aññamaññaṃ avasiṭṭhā viya dissanti, tathāpi tesāṃ atthato saṅkaro natthīti dasseti. So ca nesāṃ asaṅkaro lakkhaṇaniddese supākaṭo hoti. **Etesañcevāti** etesaṃ soḷasannaṃ hārānaṃ. Yathā asaṅkaro, tathā ceva bhavati. Kiṃ bhavati? **Vitthāratayā** vitthārena. **Nayavibhatti** nayena upāyena ñāyena vibhāgo. Etena taṃ eva asaṅkiṇṇataṃ vibhāveti. Keci “vitthāranayā”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ, ayañca gāthā kesuci potthakesu natthi.

2. Evaṃ hāre uddisīvā idāni naye uddisitum **“tattha katame”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha nayanti saṃkilese vodānāni ca vibhāgato ñāpentīti **nayā**, nīyanti vā tāni etehi, ettha vāti **nayā**, nayanamattameva vāti **nayā**, nīyanti vā sayāṃ dhammakathikehi upanīyanti suttassa atthapavicayatthanti **nayā**. Atha vā nayā viyāti **nayā**. Yathā hi ekattādayo nayā sammā paṭivijjhiyamānā paccayapaccayuppannadhammānaṃ yathākkamaṃ sambandhavibhāgabyāpāravirahānurūpaphalabhāvadaśsanena asaṅkarato sammutisaccaparamatthasaccānaṃ sabhāvaṃ pavedayantā paramatthasaccappaṭivedhāya saṃvattanti, evametepi kaṇhasukkasappaṭibhāga-dhammavibhāgadassanena aviparītasuttatthāvabodhāya abhisambhuṇantā veneyyānaṃ catusaccappaṭivedhāya saṃvattanti. Atha vā pariyaṭṭi-atthassa nayanato saṃkilesato yamanato ca **nayā** niruttinayena.

Nandiyāvaṭṭoti-ādīsu nandiyāvaṭṭassa viya āvaṭṭo etassāti **nandiyāvaṭṭo**, yathā hi nandiyāvaṭṭo antoṭhiteṇa padhānāvayavena bahiddhā āvaṭṭati, evamayampi nayoti attho. Atha vā nandiyā taṇhāya pamodassa vā āvaṭṭo etthāti **nandiyāvaṭṭo**. Tīhi avayavehi lobhādīhi saṃkilesapakkhe alobhādīhi ca vodānapakkhe pukkhalo sobhanoti **tipukkhalo**. Asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīho bhagavā, tassa vikkīlitaṃ desanāvācīkammabhūto vihāroti katvā vipallāsatappaṭipakkhapa-ridīpanato sīhassa vikkīlitaṃ etthāti **sīhavikkīlito**, (..0018) nayo. Balavisesayogadīpanato vā sīhavikkīlitasadisattā nayo **sīhavikkīlito**. Balaviseso cettha saddhādi-balaṃ, dasabalāni eva vā. Atthanayattayadisābhāvena kusalādidhammānaṃ ālocanaṃ **disālocanaṃ**. Tathā ālocitānaṃ tesāṃ dhammānaṃ atthanayattayayojane samānayanato aṅkuso viya **aṅkuso**. Gāthāsu lañjeti pakāseti suttatthanti lañjako, nayo ca so lañjako cāti **nayalañjako**. **Gatāti** ñātā, matāti attho. So eva vā pāṭho. Sesāṃ vuttanayena veditabbaṃ.

3. Evaṃ nayepi uddisīvā idāni mūlapadāni uddisitum **“tattha katamāni”**ti-ādi āraddhaṃ. Tattha mūlāni ca tāni nayānaṃ paṭṭhānabhāgānañca paṭiṭṭhābhāvato padāni ca adhigamūpāyabhāvato koṭṭhāsabhāvato cāti **mūlapadāni**. Kosallasā-

mbhūtaṭṭhena, kucchitānaṃ vā pāpadhammānaṃ salanato viddhaṃsanato, kusānaṃ vā rāgādīnaṃ lavanato, kusā viya vā lavanato, kusena vā ñāṇena lāta-bbato pavattetabbato **kusalāni**, tappaṭipakkhato **akusalānī**ti padattho veditabbo.

Evamaṃ gaṇanaparicchedato jātibhedato ca mūlapadāni dassetvā idāni sarūpato dassento saṃkilesapakkhaṃyeva paṭhamaṃ uddisati “**taṇhā**”ti-ādinā. Tattha tasati paritasatīti **taṇhā**. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**, vijjāpaṭipakkhāti vā **avijjā**. Lubbhanti tena, sayamaṃ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā soti **lobho**. **Dosamohesupi** eseva nayo. Asubhe “subhan”ti pavattā saññā **subhasaññā**. **Sukhasaññā**dīsupi imināva nayena attho veditabbo. **Saṅgahanti** gaṇanaṃ. **Samosaraṇanti** samoropanaṃ.

Paccanīkadhamme sametīti **samatho**. Aniccādīhi vividhehi ākārehi passatīti **vipassanā**. **Alobhā**dayo lobhādipaṭipakkhato veditabbā. Asubhe “asubhan”ti pavattā saññā **asubhasaññā**, kāyānupassanāsati paṭṭhānaṃ. Saññāsīsena hi desanā. **Dukkhasaññā**dīsupi eseva nayo.

Idaṃ uddānanti idaṃ vuttasseva atthassa vipakiṇṇabhāvena nassituṃ adatvā uddhaṃ dānaṃ rakkhaṇaṃ uddānaṃ, saṅgahavacananti attho. “Cattāro vipallāsā”-tipi (..0019) pāṭho. **Kilesabhūmī**ti saṃkilesabhūmi sabbesaṃ akusaladhammānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā. Kusalānaṃ yāni tīṇi mūlāni. “Kusalānī”tipi paṭhanti. **Sati paṭṭhānā**ti asubhasaññādayo sandhāyāha. **Indriyabhūmī**ti saddhādīnaṃ vimuttipari-pācanindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānattā vuttaṃ. **Yujjantī**ti yojīyanti. **Khoti** padapūraṇe, avadhāraṇatthe vā nipāto. Tena ete evāti dasseti. Aṭṭhārasevāti vā. **Mūlapadā**ti mūlapadāni, liṅgavipallāso vā.

Uddesavāraṇaṇanā niṭṭhitā.

3. Niddesavāraṇaṇanā

4. Evamaṃ uddiṭṭhe hārādayo niddisituṃ “**tattha saṅkhepato**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **tatthā**ti tasmim uddesapāṭhe. **Saṅkhepato netti kittitā**ti samāsato nettippakaraṇaṃ kathitaṃ. Hāranayamūlapadānañhi sarūpadassanaṃ uddesapāṭhena katanti. Ettha ca hāranayānaṃ-

Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo;
ettāvata ca hetvādī, veditabbā hi viññunā.

Tesu avisesato visesato ca hāranayānaṃ attho dassito. Lakkhaṇādīsū pana avisesato sabbepi hārā nayā ca yathākkamaṃ byañjanatthamukhena navaṅgassa sāsanaṃ atthasaṃvaṇṇanalakkhaṇā. Visesto pana tassa tassa hārassa nayassa ca lakkhaṇaṃ niddese eva kathayissāma. Kamādīni ca yasmā nesamaṃ lakkhaṇesu ñātesu viññeyyāni honti, tasmā tānīpi niddesato parato pakāsa-yissāma.

Hārasaṅkhepo

1. Yā pana **assādādīnavatā**ti-ādikā niddesagāthā, tāsū **assādādīnavatā**ti assādo ādīnavatāti padavibhāgo. Ādīnavatāti ca ādīnavo eva. Keci “assādādīnavato”ti paṭhanti, taṃ na sundaraṃ. Tattha assādīyatīti assādo, sukhaṃ somanassañca. Vuttañhettaṃ- “yaṃ, bhikkhave, pañcupādānakkhandhe paṭicca uppajjati sukhaṃ somanassaṃ, ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu (..0020) assādo”ti (ma. ni. 1.166; saṃ. ni. 3.26). Yathā cetaṃ sukhaṃ somanassaṃ, evaṃ iṭṭhārammaṇampi. Vuttampi cetaṃ- “so tadassādeti taṃ nikāmetī”ti “rūpaṃ assādeti abhindaṃdati, taṃ ārabha rāgo uppajjati”ti (paṭṭhā. 1.1.424), “saṃyojanīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino”ti (saṃ. ni. 2.53) ca. Assādeti etāyāti vā assādo, taṇhā. Taṇhāya hi kāraṇabhūtāya puggalo sukhaṃpi sukhārammaṇampi assādeti. Yathā ca taṇhā, evaṃ vipallāsāpi. Vipallāsavasena hi sattā aniṭṭhampi ārammaṇaṃ iṭṭhākārena assādeti, evaṃ vedanāya sabbesaṃ tebhūmakasaṅkhārānaṃ taṇhāya vipallāsānañca assādavicāro veditabbo.

Kathaṃ pana dukkhādukkhamasukhavedanānaṃ assādaniyatāti? Vipallāsato sukhapariyāyasabbhāvato ca. Tathā hi vuttaṃ- “sukhā kho, āvuso visākha, vedanā ṭṭhisukhā vipariṇāmadukkhā. Dukkhaṃ vedanā ṭṭhidukkhā vipariṇāmasukhā, adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”ti (ma. ni. 1.465). Tattha vedanāya aṭṭhasatapariyāyavasena, tebhūmakasaṅkhārānaṃ nikkhepakaṇḍarūpakaṇḍavasena, taṇhāya saṃkilesavatthuvibhaṅge **nikkhepakaṇḍe** ca taṇhāniddesavasena, vipallāsānaṃ sukhasaññādivasena dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena ca vibhāgo veditabbo.

Ādīnavo dukkhā vedanā tissopi vā dukkhatā. Atha vā sabbepi tebhūmakāsaṅkhārā ādīnavo. Ādīnaṃ ativiya kapaṇaṃ vāti pavattatīti hi ādīnavo, kapaṇamaṇusso, evaṃsabhāvā ca tebhūmakā dhammā aniccatādiyogena. Yato tattha ādīnavānupassanā āradhavi-passakānaṃ yathābhūtanayoti vuccati. Tathā ca vuttaṃ- “yaṃ, bhikkhave, pañcupādānakkhandhā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ādīnavo”ti. Tasmā ādīnavo dukkhasaccaniddesabhūtānaṃ jātiyādīnaṃ aniccatādīnaṃ dvācattālisāya ākārānañca vasena vibhajitvā niddisitabbo.

Nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**, ariyamaggo. Nissaratīti vā **nissaraṇaṃ** nibbānaṃ. Ubhayampi sāmāññaniddesena ekasesena vā “nissaraṇaṃ”ti (..0021) vuttaṃ. Pi-saddo purimānaṃ pacchimānañca sampiṇḍanatto. Tattha ariyamaggapakke satipaṭṭhānādīnaṃ sattattiṃsabodhipakkhiyadhammānaṃ kāyānupassanādīnañca tadantogadhabhedānaṃ vasena nissaraṇaṃ vibhajitvā niddisitabbaṃ.

Nibbānapakke pana kiñcāpi asaṅkhatāya dhātuyā nippariyāyena vibhāgo natthi. Pariyāyena pana sopādisesanirupādisesabhedenā. Yato vā taṃ nissaṭaṃ, tesāṃ **paṭisambhidāmagge** (paṭi. ma. 1.3) dassitappabhedānaṃ cakkhādīnaṃ channaṃ dvārānaṃ rūpādīnaṃ channaṃ ārammaṇānaṃ taṃtaṃdvārappavattānaṃ channaṃ channaṃ viññāṇaphassavedanāsaññācetanātaṇhāvitakkavicārānaṃ pathavīdhātu-ādīnaṃ channaṃ dhātūnaṃ dasannaṃ kasiṇāyatanānaṃ asubhānaṃ kesādīnaṃ dvattiṃsāya ākārānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ dvāda-

sannaṃ āyatanānaṃ aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ lokiyānaṃ indriyānaṃ kāmadhātu-ādīnaṃ tissannaṃ dhātūnaṃ kāmabhavādīnaṃ tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ bhavānaṃ catunnaṃ jhānānaṃ appamaññaṃ āruppānaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānañcāti evamādīnaṃ saṅkhatadhammānaṃ nissaraṇabhāvena ca vibhajitvā niddisitabbaṃ.

Phalanti desanāphalaṃ. Kiṃ pana tanti? Yaṃ desanāya nipphādīyati. Nanu ca nibbānādhigamo bhagavato desanāya nipphādīyati. Nibbānañca “nissaraṇaṃ”ti iminā vuttamevāti? Saccametaṃ, tañca kho paramparāya. Idha pana pacca-kkhato desanāphalaṃ adhippettaṃ. Taṃ pana sutamayaññaṃ. Atthadhammavedādi-ariyamaggassa pubbabhāgappaṭipattibhūtā chabbisuddhiyo. Yañca tasmiṃ khaṇe maggaṃ anabhisambhuṇantassa kālantare tadadhigamakāraṇabhūtaṃ sampattibhavahetu ca siyā. Tathā hi vakkhati- “attānudiṭṭhiṃ ūhacca, evaṃ maccutaro siyāti (su. ni. 1125; kathā. 226; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 144, mogharājamāṇavapucchāniddeśa 88; netti. 5; peṭako. 22) idaṃ phalaṃ”ti, “dhammo have rakkhati dhammacārinti idaṃ phalaṃ”ti (jā. 1.10.102-103; 1.15.385) ca. Etena nayena devesu ca mānusesu ca āyuvaṇṇabalasukhayasaparivāra-ādhipateyyasampattiyo upadhisampattiyo cakkavattisiri devarajjasiri cattāri sampattikkāni sīlasampadā samādhisampadā tisso vijjā cha abhiñña catasso paṭisambhidā sāvaka bodhi paccekabodhi sammāsambodhīti sabbāpi sampattiyo puñña-sambhārahetukā bhagavato desanāya sādhetabbatāya phalanti veditabbā.

Upāyoti (..0022) ariyamaggapadaṭṭhānabhūtā pubbabhāgappaṭipadā. Sā hi purimā purimā pacchimāya pacchimāya adhigamūpāyabhāvato paramparāya magganibbānādhigamassa ca hetubhāvato upāyo. Yā ca pubbe vuttaphalādhigamassa upāyapaṭipatti. Keci pana “saha vipassanāya maggo upāyo”ti vadanti, tesam matena nissaraṇanti nibbānameva vuttaṃ siyā. Phalaṃ viya upāyopi pubbabhāgoti vuttaṃ siyā, yaṃ pana vakkhati “sabbe dhammā ...pe... visuddhiyāti (dha. pa. 279; theragā. 678) ayaṃ upāyo”ti.

Etthāpi pubbabhāgappaṭipadā eva udāhaṭṭi sakkā viññātum. Yasmā pana “te pahāya tare oghanti idaṃ nissaraṇaṃ”ti ariyamaggassa nissaraṇabhāvaṃ vakkhati. Ariyamaggo hi oghataraṇanti.

Āṇattīti āṇārahassa bhagavato veneyyajanassa hitasiddhiyā “evaṃ paṭipajjāhī”-ti vidhānaṃ. Tathā hi vakkhati “suññato lokaṃ avekkhassu, mogharājāti (su. ni. 1125; kathā. 226; netti. 5; peṭako. 22; cūḷani. mogharājamāṇavapucchā 144, mogharājamāṇavapucchāniddeśa 88) āṇattī”ti.

Yogīnanti catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttānaṃ veneyyānaṃ, atthāyāti vacanaseso. **Desanāhāro**ti etesaṃ yathāvuttānaṃ assādādīnaṃ vibhajanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso desanāhāro nāmāti attho. Etthāha- kiṃ pane-tesaṃ assādādīnaṃ anavasesānaṃ vacanaṃ desanāhāro, udāhu ekaccānanti? Niravasesānaṃyeva. Yasmiñhi sutte assādādīnavanissaraṇāni sarūpato āgatāni, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana ekadesena āgatāni, na vā sarūpena. Tattha anāgataṃ atthavasena niddhāretvā hāro yojetabbo. Ayañca attho desanāhāravibhaṅge āgamissatīti idha na papañcito.

2. **Yaṃ pucchanti** yā pucchā, viciyamānāti vacanaseso. **Vissajjitaṃ anugīti**ti etthāpi eseva nayo. Tattha **vissajjanti** vissajjanā, sā ekaṃsabyākaraṇādivasena catubbidhaṃ byākaraṇaṃ. **Ca**-saddo sampiṇḍanatto, tena gāthāyaṃ avuttaṃ padādiṃ saṅgaṇhāti. Tā pana pucchāvissajjanā kassāti āha “**suttassā**”ti. Etena sutte āgataṃ pucchāvissajjanaṃ vicetabbanti dasseti. **Yā ca anugīti**ti vuttasseva atthassa yā anu pucchā gīti anugīti, saṅgahagāthā, pucchāya vā anurūpā gīti. Etena pubbāparaṃ (..0023) gahitaṃ. Byākaraṇassa hi pucchānurūpatā idha pubbāparaṃ adhippettaṃ. Yā “pucchānusandhī”ti vuccati. Purimaṃ “suttassā”ti padaṃ pubbāpekkhanti puna “**suttassā**”ti vuttaṃ. Tena suttassa nissayabhūte assādādike pariggaṇhāti. Ettāvataṃ vicayahārassa visayo niravasesena dassito hoti. Tathā ca vakkhati vicayahāravibhaṅge “padaṃ vicinati ...pe... anugītiṃ vicinati”ti.

Tattha sutte sabbesaṃ padānaṃ anupubbena atthaso byañjanaṃ ca vicayo **padavicayo**. “Ayaṃ pucchā adiṭṭhajotanaṃ diṭṭhasaṃsandanaṃ vimaticchedanaṃ anumati-pucchā kathetukamyatāpucchā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ekādhiṭṭhānā anekādhiṭṭhānā sammutivisaṃyā paramatthavisaṃyā atītavisaṃyā anāgatavisaṃyā paccuppannavisaṃyā”ti-ādinā **pucchāvicayo** veditabbo. “Idaṃ vissajjanaṃ ekaṃsabyākaraṇaṃ vibhajjabyākaraṇaṃ paṭipucchābyākaraṇaṃ ṭhapanāṃ sāvasesaṃ niravasesaṃ sa-uttaraṃ anuttaraṃ lokiyaṃ lokuttaraṃ”ti-ādinā **vissajjanavicayo**.

“Ayaṃ pucchā iminā sameti, etena na sameti”ti pucchitattaṃ ānetvā vicayo pubbenāparaṃ saṃsanditvā ca vicayo **pubbāparavicayo**. “Ayaṃ anugīti vuttattha-saṅgahā avuttatthasaṅgahā tadubhayatthasaṅgahā kusalatthasaṅgahā akusala-tthasaṅgahā”ti-ādinā **anugītivicayo**. Assādādīsu sukhavedanāya “iṭṭhārammaṇānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, taṇhāya “ārammaṇaggahaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, vipallāsānaṃ “viparītaggahaṇalakkhaṇā”ti-ādinā, avasiṭṭhānaṃ tebhūmakadhammānaṃ “yathāsakalakkhaṇā”ti-ādinā sabbesañca dvāvīsatiyā tikesu dvācattālīsādhike ca

dukasate labbhamānapadavasena taṃtaṃ-assādatthavisesaniddhāraṇaṃ **assāda-
vicayo**.

Dukkavedanāya “aniṭṭhānubhavanalakkhaṇā”ti-ādinā, dukkhasaccānaṃ “paṭi-
sandhilakkhaṇā”ti-ādinā, aniccatādīnaṃ ādi-antavantatāya aniccantikātāya ca
“aniccā”ti-ādinā sabbesañca lokiyadhammānaṃ saṃkilesabhāgiyahānabhāgiyatā-
divasena ādīnavavuttiyā okāraniddhāraṇena **ādīnavavicayo**. Nissaraṇapade ariya-
maggassa āgamanato (..0024) kāyānupassanādipubbabhāgappaṭipadāvibhāgavi-
sesaniddhāraṇavasena nibbānassa yathāvuttapariyāyavibhāgavisesaniddhāraṇa-
vasenāti evaṃ **nissaraṇavicayo**. **Phalā**dīnaṃ taṃtaṃsuttadesanāya sādhetabba-
phalassa tadupāyassa tattha tattha suttavidhivacanassa ca vibhāganiddhāraṇava-
sena **vicayo** veditabbo. Evaṃ padapucchāvissajjanapubbāparānugitīnaṃ assādā-
dīnañca visesaniddhāraṇavaseneva vicayalakkhaṇo “vicayo hāro”ti veditabbo.

3. **Sabbesanti** soḷasannaṃ. **Bhūmī**ti byañjanaṃ sandhāyāha. Byañjanañhi mūla-
padāni viya nayānaṃ hārānaṃ bhūmi pavattiṭṭhānaṃ, tesam byañjanavicārabhā-
vato. Vuttañhi- “hārā byañjanavicayo”ti, peṭakepi hi vuttaṃ- “yattha ca sabbe hārā,
sampatamānā nayanti suttatthaṃ. Byañjanavidhiputhuttā”ti. **Gocaroti** suttattho.
Suttassa hi padatthuddhāraṇamukhena hārayojanā. Tesam byañjanatthānaṃ.
Yuttāyuttaparikkhāti yuttassa ca ayuttassa ca upaparikkhā. “Yuttāyuttaparikkhā-
tipi pāṭho, yutti-ayuttīnaṃ vicāraṇāti attho. Kathaṃ pana tesam yuttāyuttajānanā?
Catūhi mahāpadesehi avirujjhanena. Tattha byañjanassa tāva sabhāvanirutti-
bhāvo adhippetatthavācākabhāvo ca yuttabhāvo. Atthassa pana suttavinayadha-
mmatāhi avilomaṇaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana parato āvi bhavissati.
Hāro yuttīti niddiṭṭhoti evaṃ sutte byañjanatthānaṃ yuttāyuttabhāvavibhāvanala-
kkhaṇo yuttihāroti veditabbo.

4. **Dhammanti** yaṃ kiñci suttāgataṃ kusalādīdhammamāha. **Tassa dhamma-
ssāti** tassa yathāvuttassa kusalādīdhammassa. **Yaṃ padaṭṭhānanti** yaṃ kāraṇaṃ,
yonisomanasikārādi sutte āgataṃ vā anāgataṃ vā sambhavato niddhāretvā katha-
tabbanti adhippāyo. **Itīti** evaṃ, vuttanayenāti attho. **Yāva sabbadhammāti** yattakā
tasmiṃ sutte āgatā dhammā, tesam sabbesampi yathānurūpaṃ padaṭṭhānaṃ
niddhāretvā kathetabbanti adhippāyo. Atha vā **yāva sabbadhammāti** suttāgatassa
dhammassa yaṃ padaṭṭhānaṃ, tassapi yaṃ padaṭṭhānanti sambhavato yāva
sabbadhammā padaṭṭhānavicāraṇā kātabbāti attho. **Eso hāro padaṭṭhānoti** evaṃ
sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānabhūtā dhammā tesañca padaṭṭhānabhūtāti
sambhavato padaṭṭhānabhūtadhammaniddhāraṇalakkhaṇo padaṭṭhāno nāma
hāroti attho.

5. **Vuttamhi** (..0025) **ekadhammeti** kusalādīsu khandhādīsu vā yasmiṃ kismiñci
ekadhamme, sutte sarūpato niddhāraṇavasena vā kathite. **Ye dhammā ekala-
kkhaṇā kecīti** ye keci dhammā kusalādībhāvena rūpakkhandhādībhāvena vā tena
dhammena samānalakkhaṇā. **Vuttā bhavanti sabbeti** te sabbepi kusalādisabhāvā,
khandhādisabhāvā vā dhammā sutte avuttāpi tāya samānalakkhaṇatāya vuttā
bhavanti ānetvā saṃvaṇṇanāvasenāti adhippāyo. Ettha ca **ekalakkhaṇāti** samāna-
lakkhaṇā vuttā. Tena saha cāritā samānakiccatā samānahetutā samānaphalatā

samānārammaṇatāti evamādihi avuttānampi vuttānaṃ viya niddhāraṇaṃ vedi-
tabbaṃ. **So hāro lakkhaṇo nāmāti** evaṃ sutte anāgatepi dhamme vuttappakārena
āgate viya niddhāretvā yā saṃvaṇṇanā, so lakkhaṇo nāma hāroti attho.

6. **Neruttanti** niruttaṃ, padanibbacananti attho. **Adhippāyoti** buddhānaṃ sāvā-
kānaṃ vā tassa suttassa desakānaṃ adhippāyo. **Byañjananti** byañjanena, karaṇe
hi etaṃ paccattaṃ. Kāmañca sabbe hārā byañjanavicayā, ayaṃ pana visesato
byañjanadvāreneva atthapariyesanāti katvā “byañjanan”ti vuttaṃ. Tathā hi
vakkhati- “byañjanena suttassa neruttañca adhippāyo ca nidānañca pubbāparānu-
sandhi ca gavesitabbā”ti. **Athāti** padapūraṇamattaṃ. **Desanānidānanti** nidadāti
phalanti nidānaṃ, kāraṇaṃ, yena kāraṇena desanā pavattā, taṃ desanāya pava-
ttinimittanti attho. **Pubbāparānusandhīti** pubbena ca aparena ca anusandhi.
“Pubbāparena sandhī”tipi pāṭho, suttassa pubbabhāgena aparabhāgaṃ saṃsa-
nditvā kathananti attho. Saṅgītivasena vā pubbāparabhūtehi suttantarehi saṃva-
ṇṇiyamānassa suttassa saṃsandanaṃ pubbāparānusandhi. Yañca pubbapadena
parapadassa sambandhanaṃ, ayampi pubbāparānusandhi. **Eso hāro catubyū-**
hoti evaṃ nibbacanādhippāyādīnaṃ catunnaṃ vibhāvanalakkhaṇo catubyūho
hāro nāmāti attho.

7. **Ekamhi padaṭṭhāneti** ekasmiṃ ārambhadhātu-ādike parakkamadhātu-ādīnaṃ
padaṭṭhānabhūte dhamme desanāruḷhe sati. **Pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānanti**
tassa visabhāgatāya aggahaṇena vā sesakaṃ pamādādīnaṃ āsannakāraṇattā
padaṭṭhānabhūtaṃ kosajjādikaṃ dhammantaraṃ pariyesati paññāya gavesati,
pariyesitvā ca saṃvaṇṇanāya yojento desanaṃ (..0026) **āvaṭṭati paṭipakkheti** vīri-
yārambhādīnukhena āradhasuttaṃ vuttanayena pamādādivasena niddisanto
desanaṃ paṭipakkhato āvaṭṭeti nāma. **Āvaṭṭo nāma so hāroti** desanāya gahitadha-
mmānaṃ sabhāgavisabhāgadhammasena āvaṭṭanalakkhaṇo āvaṭṭo hāro
nāmāti attho.

8. **Dhammanti** sabhāvadhammaṃ, taṃ kusalādivasena anekavidhaṃ. **Padaṭṭhā-**
nanti yasmiṃ patitṭhite uttari guṇavisese adhigacchati, taṃ visesādhigamanakā-
raṇaṃ. **Bhūminti** puthujjanabhūmi dassanabhūmīti evamādikaṃ bhūmiṃ. **Vibhajja-**
teti vibhāgena katheti. **Sādhāraṇeti** dassanapahātabbādīnāmavasena vā puthujja-
nasotāpannādivatthivasena vā sādhāraṇe avasiṭṭhe samāneti attho. Vuttavipariyā-
yena **asādhāraṇā** veditabbā. **Neyyo vibhattīti** yathāvuttadhammādīnaṃ vibhajano
ayaṃ hāro vibhattīti ñātāboti attho. Tasmā saṃkilesadhamme vodānadhamme
ca sādhāraṇāsādhāraṇato padaṭṭhānato bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo “vibhatti-
hāro”ti daṭṭhabbaṃ.

9. **Niddiṭṭheti** kathite sutte āgate, saṃvaṇṇite vā. **Bhāviteti** yathā uppannasadisā
uppannāti vuccanti, evaṃ bhāvitasadise bhāvetabbeti attho. **Pahīneti** etthāpi
eseva nayo. **Parivattati paṭipakkheti** vuttānaṃ dhammānaṃ ye paṭipakkhā, tesam
vasena parivattetīti attho. Evaṃ niddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ paṭipakkhato parivatta-
nalakkhaṇo “parivattano hāro”ti veditabbo.

10. Vividhāni ekasmiṃyeva atthe vacanāni vivacanāni, vivacanāni eva **vevaca-**
nāni, pariyāyasaddāti attho. Tāni vevacanāni. **Bahūnīti** anekāni. **Tu-saddo** avadhā-

raṇe. Tena bahū eva pariyāyasaddā vevacanaḥārayojanāyaṃ kathetabbā, na katipayāti dasseti. **Sutte vuttānī**ti navavidhasuttantaśāṅkhāte teṭṭake buddhava-cane bhāsītāni. Etthāpi tu-saddassa attho ānetvā yojetabbo, tena pāḷiyaṃ āgatāni-yeva vevacanāni gahetabbānīti vuttaṃ hoti. **Ekadhammassā**ti ekassa padatthassa. **Yo jānāti suttavidū**ti yathā “sappissa jānāhī”ti vutte “sappinā vicārehi, sappiṃ dehi, dethā”ti vā āṇāpetīti attho, evaṃ yo suttakovidō dhammakathiko ekassa (..0027) atthassa bahūpi pariyāyasadde vicāreti vibhāveti yojetīti attho. **Vevacano nāma so hāro**ti tassa atthassa vuttappakārapariyāyasaddayojanālakkaṇo vevacanaḥāro nāma. Tasmā ekasmiṃ atthe anekapariyāyasaddayojanālakkaṇo “vevacanaḥā-ro”ti veditabbaṃ.

11. **Dhammanti** khandhādidhammaṃ. **Paññattihī**ti paññāpanehi pakārehi ñāpa-nehī, aśāṅkarato vā ṭhapanehī. **Vividhāhī**ti nikkhepappabhavādivasena anekavi-dhāhī. **So ākāro**ti yo ekassevatthassa nikkhepappabhavapaññatti-ādivasena ane-kāhī paññattihī paññāpanākāro. **Ñeyyo paññatti nāma hāro**ti paññattihāro nāmāti ñātabbo. Tasmā ekekassa dhammassa anekāhī paññattihī paññāpetabbākāravibhāvanalakkaṇo “paññattihāro”ti veditabbaṃ.

12. **Paṭiccuppādoti** paṭiccasamuppādo. **Indriyakhandhā**ti indriyāni ca khandhā ca. **Dhātu-āyatanā**ti dhātuyo ca āyatanāni ca. **Etehi**ti yo dvādasapadiko paccayā-kāro yāni ca dvāvīsatiindriyāni ye ca pañcakkhandhā yā ca aṭṭhārasa dhātuyo yāni ca dvādasāyatanāni, etehi sutte āgatapadatthamukhena niddhāriyamānehi. **Otarati yoti** yo saṃvaṇṇanāyō ogāhati, paṭiccasamuppādādi-ke anupavisatīti attho. **Otaṇo nāma so hāro**ti yo yathāvutto saṃvaṇṇanāvīseso, so otaraṇaḥāro nāma. **Ca**-saddena cettha suññatamukhādīnaṃ gāthāyaṃ avuttānampi saṅgaho daṭṭhabbo. Evaṃ

paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo otaraṇo hāro nāmāti veditabbaṃ.

13. **Vissajjitamhīti** buddhādīhi byākate. **Pañheti** ñātuṃ icchite atthe. **Gāthāyanti** gāthāruḷhe. **Idaṅca pucchantā yebhuyyena gāthābandhavasena pucchantīti katvā vuttaṃ.** **Yamārabbhāti** sā pana gāthā yaṃ atthaṃ ārabbhā adhikicca pucchitā, tassa atthassa. **Suddhāsuddhaparikkhāti** padaṃ sodhitāṃ, ārambho na sodhito, padaṅca sodhitāṃ ārambho ca sodhitoti evaṃ padādīnaṃ sodhitāsodhitabhāvavivācāro. **Hāro so sodhano nāmāti** yathāvuttavivācāro sodhano hāro nāma. Evaṃ sutte padapadatthapañhārambhānaṃ sodhanalakkhaṇo “sodhano hāro”ti veditabbaṃ.

14. **Ekattatāyāti** (..0028) ekassa bhāvo ekattaṃ, ekattameva ekattatā, tāya ekattatāya. **Eka**-saddo cettha samānasaddapariyāyo, tasmā sāmāññenāti attho. Visiṭṭhā mattā vimattā, vimattāva vemattaṃ, tassa bhāvo vemattatā, tāya **vemattatāya**, visesenāti attho. **Te na vikappayitabbāti** ye dhammā “dukkhaṃ samudayo”-ti-ādīnā sāmāññena, “jāti jarā kāmataṅhā bhavataṅhā”ti-ādīnā visesena ca sutte desitā, te “kimettha sāmāññaṃ, ko vā viseso”ti evaṃ sāmāññavisesavikappanavasena na vikappayitabbā. Kasmā? Sāmāññavisesakappanāya vohārabhāvena anavaṭṭhānato kāladisāvisesādīnaṃ viya apekkhāsiddhito ca. Yathā hi “ajja hiyyo sve”-ti vuccamānā kālavisesā anavaṭṭhitasabhāvā “purimā disā pacchimā disā”ti vuccamānā disāvisesā ca, evaṃ sāmāññavisesāpi. Tathā hi “idaṃ dukkhaṃ”ti vuccamānaṃ jāti-ādi-apekkhāya sāmāññaṃpi samānaṃ saccāpekkhāya viseso hoti. Esa nayo samudayādīsipi. **Eso hāro adhiṭṭhānoti** evaṃ suttāgatānaṃ dhammānaṃ avikappanavasena sāmāññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo adhiṭṭhāno hāro nāmāti attho.

15. **Ye dhammāti** ye avijjādikā paccayadhammā. **Yaṃ dhammanti** yaṃ saṅkhārādikaṃ paccayuppannadhammaṃ. **Janayantīti** nibbattenti. **Paccayāti** saha-jātapa-cayabhāvena. **Paramparatoti** paramparapaccayabhāvena, anurūpasantānagha-ṭanavasena paccayo hutvāti attho. Upanissayakoṭi hi idhādhippetā. Purimasmiṃ avasiṭṭho paccayabhāvo. **Hetumavakaḍḍhayitvāti** taṃ yathāvuttapaccayasa-ṅkhātāṃ janakādibhedabhinnaṃ hetuṃ ākaḍḍhitvā suttato niddhāretvā yo saṃva-ṇṇanāsaṅkhāto, **eso hāro parikkhāroti** evaṃ sutte āgatadhammānaṃ parikkhāra-saṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṃvaṇṇanalakkhaṇo parikkhāro hāroti attho.

16. **Ye dhammāti** ye silādiddhammā. **Yaṃ mūlāti** yesaṃ samādhi-ādīnaṃ mūla-bhūtā, te tesaṃ samādhi-ādīnaṃ padaṭṭhānabhāvena samāropayitabbāti sambandho. **Ye cekatthā pakāsītā munināti** ye ca rāgavirāgācetovimuttisekkha-phalakāmadhātusamatikkamanādisaddā anāgāmiphalatthatāya ekatthā buddha-muninā paridīpitā, te añña-mañña-vevacanabhāvena samāropayitabbāti sambandho. Samāropanañcettha sutte yathārutavasena (..0029) niddhāraṇava-sena vā gayhamānassa sikkhattayasaṅkhātassa silādikkhandhattayassa pariyāya-ntaravibhāvanamukhena bhāvanāpāripūrikathanaṃ, bhāvanāpāripūri ca pahāta-bbassa pahānenāti pahānasamāropanāpi atthato dassitā eva hoti. **Esa samāro-pano hāroti** esa sutte āgatadhammānaṃ padaṭṭhānavevacanabhāvanāpahānasa-māropanavivācāraṇalakkhaṇo samāropano nāma hāroti attho.

Nayasaṅkhepo

17. Evaṃ gāthābandhavasena soḷasapi hāre niddisitvā idāni naye niddisituṃ “**taṇhañcā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **taṇhañca avijjampi cāti** sutte āgataṃ atthato niddhāraṇavasena vā gahitaṃ taṇhaṃ avijjañca yo netīti sambandho. Yo saṃvaṇṇanāviseso taṃ neti saṃkilesapakkhaṃ pāpeti saṃkilesavasena suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Samathenāti** samādhinā. **Vipassanāyāti** paññāya, yo neti vodānapakkhaṃ pāpeti, tathā suttatthaṃ yojetīti adhippāyo. **Saccehi yojayitvāti** nayanto ca taṇhā ca avijjā ca bhavamūlakattā samudayasaccaṃ, avasesā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, samathavipassanā maggasaccaṃ, tena pattabbā asaṅkhatadhātu nirodhasaccanti evaṃ imehi catūhi saccehi yojetvā. **Ayaṃ nayo nandiyāvaṭṭoti** yo taṇhāvijjāhi saṃkilesapakkhassa suttatthassa samathavipassanāhi vodānapakkhassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, ayaṃ nandiyāvaṭṭo nayo nāmāti attho. Ettha ca nayassa bhūmi gāthāyaṃ “nayo”ti vuttā, tasmā saṃvaṇṇanāvisesoti vuttaṃ. Na hi atthanayo saṃvaṇṇanā, catusaccapaṭivedhassa anurūpo pubbabhāge anugāhaṇanayo atthanayo. Tassa pana yā ugghaṭitaññu-ādīnaṃ vasena taṇhādīnimukhena nayabhūmiracanā, tattha nayavohāro.

18. **Akusaleti** dvādasacittuppādasaṅgahite sabbepi akusale dhamme. **Samūlehīti** attano mūlehi, lobhadosaṃmohehīti attho. **Kusaleti** sabbepi catubhūmake kusale dhamme. **Kusalamūlehīti** kusalehi alobhādīmūlehi **yo neti**. Nayanto ca kusalākusalaṃ māyāmarīci-ādayo viya abhūtaṃ na hotīti **bhūtaṃ**. Paṭaghaṭādayo (..0030) viya na sammutisaccamattanti **tathaṃ**. Akusalassa iṭṭhavipākatābhāvato kusalassa ca anīṭṭhavipākatābhāvato vipāke sati avisaṃvādakattā **avitathaṃ** neti. Evametesaṃ tiṇṇampi padānaṃ kusalākusalavisesanā daṭṭhabbā. Atha vā akusalāmūlehi akusalāni kusalāmūlehi ca kusalāni nayanto ayaṃ nayo **bhūtaṃ tathaṃ avitathaṃ** neti, cattāri saccāni niddhāretvā yojetīti attho. Dukkhadīni hi bādhakādibhāvato aññathābhāvābhāvena bhūtāni, saccasabhāvattā tathāni, avisaṃvādanato avitathāni. Vuttañhetāṃ bhagavatā “cattārimāni, bhikkhave, tathāni avitathāni anaññathāni”ti (saṃ. ni. 5.1090). **Tipukkhalāṃ taṃ nayaṃ āhūti** yo akusalāmūlehi saṃkilesapakkhassa kusalāmūlehi vodānapakkhassa suttatthassa catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, taṃ tipukkhalāṃ nayanti vadantīti attho.

19. **Vipallāsehīti** asubhe subhanti-ādinayappavattehi catūhi vipallāsehi. **Kileseti** kilissanti vibādhiyantīti kilesā, saṃkiliṭṭhadhammā, saṃkilesapakkhanti attho. Keci “saṃkilese”tipi paṭhanti, kilesasahitēti attho. **Indriyehīti** saddhādīhi indriyehi. **Saddhammeti** paṭipattipaṭivedhasaddhamme, vodānapakkhanti attho. **Etaṃ nayanti** yo subhasaññādīhi vipallāsehi sakalassa saṃkilesapakkhassa saddhindriyādīhi vodānapakkhassa catusaccayojanavasena nayanalakkhaṇo saṃvaṇṇanāviseso, etaṃ nayaṃ **nayavidū** saddhammanayakovidā, atthanayakusalā eva vā sīhavikkīlitaṃ nayanti vadantīti attho.

20. **Veyyākaṇeṣūti** tassa tassa atthanayassa yojanattham katesu suttassa atthavissajjanesūti attho. Tenevāha “tahiṃ tahiṃ”ti. **Kusalākusalāti** vodāniyā saṃkilesikā ca tassa tassa nayassa disābhūtaḍḍhammā. **Vuttāti** suttato niddhāretvā kathitā. **Manasā volokayateti** te yathāvuttadhamme citteneva “ayaṃ paṭhamā disā ayaṃ dutiyā disā”ti-ādinā tassa tassa nayassa disābhāvena upaparikkhati, vicāretīti attho. “Olokayate te abahī”tipi (..0031) pāṭho. Tattha **teti** te yathāvuttadhamme. **Abahīti** abhantaram, citte evāti attho. **Taṃ khu disālocanam āhūti** olokayateti ettha yadetaṃ olokanaṃ, taṃ disālocanaṃ nāma nayaṃ vadanti-**Khu**-ti ca nipāto avadhāraṇe. Tena olokanaṃ eva ayaṃ nayo, na koci atthavisesoti dasseti.

21. **Oloketvāti** paṭhamādidisābhāvena upaparikkhitvā. **Disālocanenāti** disālocanayena karaṇabhūtena. Yena hi vidhinā tassa tassa atthanayassa yojanāya disā olokīyanti, so vidhi disālocananti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. **Ukkhipiyāti** uddharitvā, disābhūtaḍḍhamme suttato niddhāretvāti attho. “Ukkhipiya yo samānetī”tipi paṭhanti, tassattho- “yo tesaṃ disābhūtaḍḍhammānaṃ samānayaṃ karoti”-ti. **Yanti** vā kiriyāparāmasanaṃ. **Samānetīti** samaṃ, sammā vā āneti tassa tassa nayassa yojanāvasena. Ke pana āneti? Sabbe kusalākusale taṃtaṃnayadisābhūte. **Ayaṃ nayoti** samānetīti ettha yadetaṃ taṃtaṃnayadisābhūtaḍḍhammānaṃ samānayaṃ, ayaṃ **ānkuso** nāma nayoti attho. Etañca dvayaṃ “vohāranayo, kammanayo”ti ca vuccati.

22. Evaṃ hāre naye ca niddisitivā idāni nesaṃ yojanakkamaṃ dassento “**soḷasa hārā paṭhaman**”ti-ādimāha. Tattha paṭhamaṃ soḷasa hārā “yojetabbā”ti vacanaseso. Hārasaṃvaṇṇanā paṭhamaṃ kātābbā byañjanapariyēṭṭhibhāvatoti adhippāyo. **Disālocanatoti** disālocanena, ayameva vā pāṭho. **Ākusena hīti hi**-saddo nipātamattaṃ. Sesam uttānameva.

Dvādasapadaṃ

23. Idāni yesam byañjanapadānaṃ atthapadānañca vasena dvādasa padāni suttanti vuttaṃ, tāni padāni niddisituṃ “**akkharam padan**”ti-ādimāha. Tattha apariyosite pade vaṇṇo **akkharam** pariyāyavasena akkharaṇato asaṅcaraṇato. Na hi vaṇṇassa pariyāyo vijjati, atha vaṇṇoti kenatṭhena vaṇṇo? Atthasaṃvaṇṇanaṭṭhena. Vaṇṇo eva hi ittarakhaṇatāya aparāparabhāvena pavatto padādibhāvena gayhamāno yathāsambandham taṃ taṃ attham vadati (..0032). Ekakkharam vā padaṃ **akkharam**, keci pana “manasā desanāvācāya akkharaṇato akkharan”ti vadanti.

Padanti pajjati attho etenāti padaṃ, taṃ nāmapadaṃ ākhyātapadaṃ upasaggapadaṃ nipātapadanti catubbidham. Tattha “phasso vedanā cittaṃ”ti evamādikam satvappadhānaṃ nāmapadaṃ. “Phusati vedayati vijānāti”ti evamādikam kiriyāpadhānaṃ ākhyātapadaṃ. Kiriyāvisesaggahaṇanimittaṃ “pa” iti evamādikam upasaggapadaṃ. Kiriyāya satvassa ca sarūpavisesappakāsanahetubhūtaṃ “evan”ti evamādikam nipātapadaṃ.

Byañjananti sañkhepato vuttaṃ padābhihitam atthaṃ byañjayatīti byañjanam, vākyam. Tam pana atthato padasamudāyoti daṭṭhabbam. Padamattasavanepi hi adhikārādivasena labbhamānehi padantarehi anusandhānam katvāva atthasam-
paṭipatti hotīti vākyameva atthaṃ byañjayati. **Nirutṭīti** ākārābhihitam nibbacanam
nirutti.

Niddesoti nibbacanavithhāro niravasesadesanattā niddeso. Padehi vākyassa
vibhāgo ākāro. Yadi evaṃ padato ākāressa ko visesoti? Apariyosite vākye avibha-
jjamāne vā tadavayavo padaṃ. Uccāraṇavasena pariyosite vākye vibhajjamāne
vā tadavayavo ākāroti ayametesam viseso. Chaṭṭham vacanam chaṭṭhavacanam.
Ākāro chaṭṭhavacanam etassāti **ākārachaṭṭhavacanam**, byañjanapadam. Ettha ca
byañjananti imassa padassa anantaram vattabham ākārapadam niddesapadāna-
ntaram vadantena “ākārachaṭṭhavacanan”ti vuttaṃ, padānupubbikam pana iccha-
ntehi tam byañjanapadānantarameva kātabbam. Tathā hi vakkhati “aparimāṇā
byañjanā aparimāṇā ākāraṭi, byañjanehi vivarati ākārehi vibhajati”ti ca. Keci pana
“ākārapadabyañjananiruttiyo ca niddeso”ti paṭhanti. **Ettāva byañjanam sabbanti**
yānimāni akkharādīni niddiṭṭhāni, ettakameva sabbam byañjanam, etehi asaṅga-
hitam byañjanam nāma natthīti attho.

24. **Sañkāsanāti** saṃkhittena kāsanā. **Pakāsanāti** paṭhamam kāsanā, kāsiyati
dīpīyatīti attho. Iminā hi atthapadadvayena akkharapadehi vibhāviyamāno atthā-
kāro gahito. Yasmā akkharehi suyyamānehi suṇantānam visesavidhānassa
katattā padapariyosāne (..0033) padatthasam-
paṭipatti hoti. Tathā hi vakkhati
“tatha bhagavā akkharehi sañkāseti padehi pakāsetīti, akkharehi padehi ca
ugghāṭeti”ti ca.

Vivaraṇāti vitthāraṇā. Vibhajanā ca uttānīkammañca paññatti ca **vibhajanuttānīka-**
mmapaññatti. Tattha **vibhajanāti** vibhāgakaraṇam, ubhayenāpi niddisanamāha.
Idha purimanayeneva byañjanākārehi niddisiyamāno atthākāro dassitoti
daṭṭhabbam. **Uttānīkammam** pākātakaraṇam. Pakārehi ñāpanam **paññatti**. Dvaye-
nāpi paṭiniddisanam katheti. Etthāpi niruttiniddesasañkhātehi

byañjanapadehi niddisiyamāno atthākāro vutto, yo paṭiniddisiyatīti vuccati. **Etehīti** etehi eva saṅkāsanādivinimuttassa desanāthassa abhāvato. **Atthoti** suttattho. **Kammanti** ugghaṭṭanādikammaṃ. Suttatthena hi desanāya pavattiyamānena ugghaṭṭitaññu-ādiveneyyānaṃ cittasantānassa pabodhanakiriyānibbatti. So ca suttattho saṅkāsanādi-ākāroti. Tena vuttaṃ- “attho kammañca niddiṭṭhan”ti.

25. **Tiṇīti** liṅgavipallāsenā vuttaṃ, tayoti vuttaṃ hoti. **Navahi padehīti** navahi koṭṭhāsehi. **Attho samāyuttoti** attho sammā yutto na vinā vattati. Sabbassa hi buddhavacanassa catusaccappakāsanato atthanayānañca catusaccayojanavasena pavattanato sabbo pāḷi-attho atthanayattayasaṅgahito saṅkāsanādi-ākāravisesavutti cāti.

26. Idāni yathāniddiṭṭhe desanāhārādike nettippakaraṇassa padatthe sukhaggaḥaṇatthaṃ gaṇanavasena paricchinditvā dassento “**atthassā**”ti-ādimāha. Tatha **catubbisāti** soḷasa hārā cha byañjanapadāni dve kammanayāti evaṃ catubbisa. **Ubhayanti** cha atthapadāni tayo atthanayāti idaṃ navavidhaṃ yathāvuttaṃ catubbisavidhañcāti etaṃ ubhayaṃ. **Saṅkalayitvāti** sampiṇḍetvā. “Saṅkhepayato”tipi pāṭho, ekato karontassāti attho. **Ettikāti** etappamāṇā, ito vinimutto koci nettipa-datthā natthīti attho.

Evaṃ tettiṃsapadatthāya nettiyā suttassa atthapariyesanāya yo “soḷasa hārā paṭhaman”ti nayehe paṭhamaṃ hārā saṃvaṇṇetabbāti hāranayānaṃ saṃvaṇṇanākkamo dassito, svāyaṃ hāranayānaṃ desanākkameneva (..0034) siddho. Evaṃ siddhe sati ayaṃ ārambho imamatthaṃ dīpeti- sabbepime hārā nayā ca iminā dassitakkameneva suttasu saṃvaṇṇanāvasena yojetabbā, na uppaṭipāṭiyāti.

Kim panettha kāraṇaṃ, yadete hārā nayā ca imināva kamena desitāti? Yadi pi nāyamanuyogo katthaci anukkame nivisati, api ca dhammadesanāya nissayaphaladupāyasarīrabhūtānaṃ assādādīnaṃ vibhāvanasabhāvattā pakatiyā sabbasuttānurūpāti suviññeyyabhāvato paresaṅca saṃvaṇṇanāvisesānaṃ vicayahārādīnaṃ patiṭṭhābhāvato paṭhamaṃ desanāhāro dassito.

Padapucchāvissajjanapubbāparānugītihi saddhiṃ desanāhārapadatthānaṃ pavicayasabhāvatāya tassa anantaraṃ vicayo. Tathā hi vakkhati “padaṃ vicinati ...pe... āṇattim vicinati anugītim vicinati”ti.

Vicayena hārena pavicitānaṃ atthānaṃ yuttāyuttivicāraṇā yuttāti yuttivicāraṇabhāvato vicayānantaraṃ yuttihāro vutto. Tathā hi vakkhati- “vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojetabban”ti.

Yuttāyuttānaṃyeva atthānaṃ upapatti-anurūpaṃ kāraṇaparamparāya niddhāraṇalakkhaṇaṃ padaṭṭhānacintanaṃ kattabbanti yuttihārānantaraṃ padaṭṭhānahāro dassito. Tathā hi vakkhati- “yo koci upanissayo yo koci paccayo ca, sabbo so padaṭṭhānan”ti.

Yuttāyuttānaṃ kāraṇaparamparāya pariggahitasabhāvānaṃyeva ca dhammānaṃ avuttānampi ekalakkhaṇatāya gahaṇaṃ kātabbanti dassanatthaṃ padaṭṭhānānantaraṃ lakkhaṇo hāro vutto. Tathā hi lakkhaṇahāravibhaṅge “avijjā-paccayā saṅkhārā”ti-ādinā paṭiccasamuppādaṃ dassetvā “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā”ti-ādi vuttaṃ.

Atthato niddhāritānampi dhammānaṃ nibbacanādīni vattabbāni, na sutte sarū-pato āgatānamevāti dassanattamaṃ lakkhaṇānantaramaṃ catubyūho vutto. Evañhi niravasesato atthāvabodho hoti, evañca katvā “yadā hi bhikkhu atthassa ca nāmaṃ jānāti dhammassa ca nāmaṃ jānāti tathā tathā naṃ abhiniropeti”ti anava-sesapariyādānaṃ vakkhati. Tathā “punappunaṃ gabbhamupeti”ti ettha “ye jarā-maraṇena aṭṭiyitukāmā bhavissanti (..0035), te bhavissanti bhojane mattañño indriyesu guttadvārā”ti-ādinā sammāpaṭipattiṃ adhippāyabhāvena vakkhati.

Nibbacanādhippāyanidānavacanehi saddhiṃ sutte padatthānaṃ suttantarasaṃ-sandanasaṅkhāte pubbāparavicāre dassite tesamaṃ sabhāgavisabhāgadhammanta-rāvaṭṭanaṃ sukhena sakkā dassetunti catubyūhānantaramaṃ āvaṭṭo vutto. Teneva hi “ārambhatha nikkamathā”ti gāthāyaṃ ārambhanikkamanabuddhasāsanayoga-dhunanehi vīriyasamādhipaññindriyāni niddhāretvā tadanuyogassa mūlaṃ “pamā-do”ti suttantare dassito pamādo āvaṭṭito.

Sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭane niyojite sādharmaṇāsādhāraṇavasena saṃkilesavodānadhammānaṃ padaṭṭhānato bhūmito ca vibhāgo sakkā sukhena yojitunti āvaṭṭānantaramaṃ vibhattihāro vutto. Yato vibhattihāravibhaṅge “katame dhammā sādharmaṇā? Dve dhammā sādharmaṇā, nāmasādhāraṇā vatthusādhāraṇā cā”ti ārabhitvā “micchattaniyatānaṃ sattānaṃ aniyatānañca sattānaṃ dassana-ppahātābbā kilesā sādharmaṇā, puthujjanassa sotāpannassa ca kāmarāgabyāpādā sādharmaṇā”ti-ādinā sabhāgavisabhāgapariyāyavanteyeva dhamme vibhajissati.

Sāvajjānavajjadhammānaṃ sappaṭibhāgābhāvato tesamaṃ vibhāge kate suttā-gate dhamme akasirena paṭipakkhato parivattetuṃ sakkāti vibhatti-anantaramaṃ parivattanahāro vutto. Tathā hi “sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi nijiṇṇā bhavati”ti paṭivibhattasabhāve eva dhamme parivattanahāravibhaṅge udā-harissati.

Paṭipakkhato parivattitāpi dhammā pariyāyavacanehi bodhetabbā, na sutte āga-tāyevāti dassanattamaṃ parivattanānantaramaṃ vevacanahāro vutto.

Evaṃ te dhammā pariyāyasaddatopi vibhāvitā hontīti pariyāyato pakāsitānaṃ dhammānaṃ pabhedato paññattivāsena vibhajanaṃ sukhena sakkā ñātunti veva-canahārānantaramaṃ paññattihāro vutto. Tathā hi sutte āgatadhammānaṃ pariyāya-paññattivibhāgaṃ subodhanañca paññattihāravibhaṅge vakkhati.

Pabhāvapariññādipaññattivibhāgamukhena (..0036) paṭiccasamuppādasaccā-didhammavibhāge kate sutte āgatadhammānaṃ paṭiccasamuppādādīmukhena avadhāraṇaṃ sakkā dassetunti paññatti-anantaramaṃ otaraṇo hāro vutto. Tathā hi “uddhaṃ adho”ti gāthaṃ uddisitvā “vippamutto”ti padena asekkhaṃ vijjaṃ niddhā-retvā “vijjuppādā avijjānirodho”ti-ādinā paṭiccasamuppādaṃ udāharissati.

Dhātāyatanādīsu otāritānaṃ sutte padatthānaṃ pucchārambhavisodhanaṃ sakkā sukhena sampādetunti otaraṇānantaramaṃ sodhano hāro vutto. Tathā hi vakkhati- “yattha evaṃ suddho ārambho, so pañho vissajjito bhavati”ti-ādi.

Visodhitesu sutte padapadatthesu tattha labbhamānasāmaññavisesabhāvo sukaro hotīti dassetuṃ sodhanānantaramaṃ adhiṭṭhāno hāro dassito. Sodhano hi adhiṭṭhānassa bahūpakāro, tato eva hi “yathā yathā vā pana pucchitaṃ, tathā

tathā vissajjayitabban”ti vakkhati.

Sāmaññavisesabhūtesu sādharmaṇāsādhāraṇesu dhammesu paveditesu parikkhārasaṅkhātassa sādharmaṇāsādhāraṇarūpassa paccayaheturāsissa pabhedo suviññeyyoti adhiṭṭhānānantaraṃ parikkhāro vutto. Tathā hi vakkhati “asādhāraṇalakkhaṇo hetu, sādharmaṇalakkhaṇo paccayo. Yathā kiṃ bhava, yathā aṅkurassa nibbattiyā bijaṃ asādhāraṇaṃ, pathavī āpo ca sādharmaṇā”ti-ādi.

Asādhāraṇe sādharmaṇe ca kāraṇe dassite tassa attano phalesu kāraṇākāro tesam hetuphalānaṃ pabhedato desanākāro bhāvetabbapahātabbadhammānaṃ bhāvanāpahānāni ca niddhāretvā vuccamānāni sammā suttassa atthaṃ tathattā-vabodhāya saṃvattantīti parikkhāraṇantaraṃ samāropano hāro dassitoti. Idaṃ hārānaṃ anukkamakāraṇaṃ.

Nayānaṃ pana veneyyattayappayojitattā atthanayattayūpadesassa tadanukkameneva nandiyāvaṭṭādīnaṃ tiṇṇaṃ atthanayānaṃ kamo veditabbo. Ugghaṭitaññu-ādayo hi tayo veneyyā nandiyāvaṭṭādayo payojenti. Tasmā te uddesaniddesa-paṭiniddesā viya yathākkamaṃ tesam upakārāya (..0037) saṃvaṇṇantīti. Tathā hi nesaṃ cattāro cha aṭṭha ca mūlapadā niddiṭṭhā. Itarassa pana nayadvayassa atthanayattayassa bhūmiyā ālocanaṃ tassa tattha samānayaṇāncāti iminā kāraṇena uddesakkamo veditabbo. Na hi sakkā anoloketvā samānetunti.

Etaparamatā ca hārānaṃ ettakehi pakāravisesehi atthanayattayasahitehi suttassa attho niddhāriyamāno veneyyānaṃ alamanuttarāya paṭhamāya bhūmiyā samadhigamāyāti veditabbo. Dassanabhūmisamanuppatti-atthā hi nettippakaraṇadesanāti. Atha vā etadantogadhattā sabbesaṃ suttassa saṃvaṇṇanāvisesānaṃ ettāvatā hārānaṃ daṭṭhabbā. Yattakā hi suttassa saṃvaṇṇanāvisesā, sabbe te netti-upadesāyattāti vuttovāyamattho.

Tathā hi ye keci suttassa saṃvaṇṇanāpakārā niddisiyanti. Seyyathidaṃ-suttassa samuṭṭhānaṃ vattabbaṃ, adhippāyo vibhāvetabbo, anekadhā padattho saṃvaṇṇetabbo, vidhi anuvādo ca veditabbo, virodho samādhātabbo, anusandhiyā anurūpaṃ nigametabbanti. Tathā suttassa payojanaṃ piṇḍattho padattho anusandhi codanā parihāro ca atthaṃ vadantena vattabbāti. Tathā upogghāṭapadaviggahapadatthacālanāpaccupaṭṭhānāni vattabbānīti.

Tathā tisso kathā ekanālikā caturassā nisinnavattikā. Tattha pāḷiṃ vatvā ekeka-padassa atthakathanaṃ **ekanaḷikā** nāma.

Paṭipakkhaṃ dassetvā paṭipakkhassa upamaṃ dassetvā sapakkhaṃ dassetvā sapakkhassa upamaṃ dassetvā kathanaṃ **caturassā** nāma.

Visabhāgadhammavaseneva pariyoṣānaṃ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyoṣānagamaṇaṃ **nisinnavattikā** nāma.

Bhedakathāya tatvakathāya pariyaṇavacanehi ca suttam saṃvaṇṇetabbanti ca evamādayo. Tesampi ettheva avarodho, yasmā te idha katipayahārasaṅgahitāti.

Nayānaṃ pana yasmā ugghaṭitaññu-ādayo tayo eva veneyyā saccābhisamaya-bhāgino tadatthāya ca atthanayadesanā, tasmā satipi saṃkilesavodānadhammānaṃ (..0038) yathāvuttamūlapadabhedato vaḍḍhetvā vibhajitabbappakāre tathā mūlapadāni avaḍḍhetvā veneyyattayavaseneva etaparamatā vuttā. Navasu

navasu eva hi mūlapadesu sabbesaṃ saṃkilesavodānadhammānaṃ antogadhabhāvato na tāni vaḍḍhetabbāni veneyyattayādihikārato na hāpetabbānīti nayānaṃ etaparamatā daṭṭhabbā.

Kammanayānaṃ pana ālocanasamānayanato aññassa pakārantarassa asambhavato etaparamatā. **Hetvādīti** ettha ādisaddena phalabhūmi-upanisāsabhāgavisabhāgalakkhaṇanayādayo pariggahitā. Tesu **hetūti** kāraṇaṃ, yo dhammotipi vuccati, so pana paccayabhāvena ekavidho. Kārako sampāpakoti duvidho. Puna kārako ñāpako sampāpakoti tividho. Hetuhetu paccayahetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidho. Paccayadhammo kusalo akusalo saddo ariyamaggoti pañcavidho. Tathā sabhāgahetu asabhāgahetu ajjhattikahetu bāhirahetu janakahetu pariggāhakahetu sādharmaṇahetu asādharmaṇahetu samanantarahetu paramparahetu sahajātahetu asahajātahetu sāsavahetu anāsavahetūti-ādinā anekavidho cāti veditabbo.

Phalampi paccayuppanabhāvena ekavidhaṃ. Adhigantabbatopi sampāpakahetuvasena phalapariyāyo labbhatīti nibbattetabba-adhigantabbabhāvato duvidhaṃ. Ñāpetabbanibbattetabbapattabbato tividhaṃ. Paccayuppanavipākakiriyāvacaṇatthanibbānavasena pañcavidhaṃ. Sabhāgahetunibbattaṃ asabhāgahetunibbattanti evamādivasena anekavidhañcāti veditabbaṃ. Tathā lokiyaṃ lokuttaranti. Tattha lokuttaraṃ cattāri sāmāññaphalāni. Lokiyaphalaṃ duvidhaṃ kāyikaṃ mānasañca. Tattha kāyikaṃ pañcadvārikaṃ, avasiṭṭhaṃ mānasaṃ. Yañca tāya tāya suttadesanāya sādhetabbaṃ, tadapi phalanti.

Bhūmīti sāsavabhūmi anāsavabhūmi saṅkhatabhūmi asaṅkhatabhūmi dassana-
bhūmi bhāvanābhūmi puthujjanabhūmi sekkhabhūmi asekkhabhūmi sāvaka-
bhūmi paccekabuddhabhūmi sammāsambuddhabhūmi jhānabhūmi asamāhita-
bhūmi paṭipajjamānabhūmi paṭipannabhūmi paṭhamābhūmi yāva catutthībhūmi
kāmvāvacarabhūmi yāva lokuttarabhūmīti bahuvidhā. Tattha sāsavabhūmi paritta-
mahaggatā dhammā. Anāsavabhūmi appamāṇā dhammā. Saṅkhatabhūmi nibbā-
navajjā sabbe sabhāvadhammā. Asaṅkhatabhūmi appaccayā (..0039) dhammā.
Dassanabhūmi paṭhamamaggaphaladhammā. Bhāvanābhūmi avasiṭṭhamagga-
phaladhammā. Puthujjanabhūmi hīnamajjhimā dhammā. Sekkhabhūmi cattāro
ariyamaggadhammā heṭṭhimā ca tayo phaladhammā. Asekkhabhūmi aggaphala-
dhammā. Sāvakapaccekabuddhabuddhadhammā sāvakādibhūmiyo. Jhāna-
bhūmi jhānadhammā. Asamāhitabhūmi jhānavajjitā dhammā. Paṭipajjamāna-
bhūmi maggadhammā. Paṭipannabhūmi phaladhammā. Paṭhamādibhūmiyo saha
phalena cattāro maggā ariyāpannā dhammā “paṭhamāya bhūmiyā pattiyā”ti-ā-
divācanato. Kāmvāvacarādibhūmiyo kāmvāvacarādīdhammā. Ye ca dhammā tesam
tesam hāranayānaṃ paṭiṭṭhānabhāvena suttesu niddhāriyanti, tepi bhūmiyoti
viññātabbā.

Upanisāti balavakāraṇaṃ, yo upanissayapaccayoti vuccati. Yañca sandhāya
sutte “dukkhūpanisā saddhā saddhūpanisaṃ ‘sīlan’ti yāva vimuttūpanisaṃ vimu-
ttiññānadassanaṃ”ti vuttaṃ. Api ca upanisāti tasmim tasmim samaye siddhante
hadayabhūtaṃ abhantaraṃ vuccati. Idhāpi nettihadayaṃ, yaṃ sammā parigga-
ṇhantā dhammakathikā tasmim tasmim sutte āgatadhammamukhena sabbahāra-
nayojojanāya samatthā honti. Kiṃ panetaṃ nettihadayaṃ? Yadidaṃ etasseva
tetiṃsavidhassa pakaraṇapadatthasoḷasassa aṭṭhavīsatividhapaṭṭhānavibhaṅga-
sahitassa visayo saha nimittavibhāgena asaṅkarato vavatthito.

Seyyathidaṃ- desanāhārassa assādādayo visayo, tassa assādādivibhāvanala-
kkhaṇattā. Tassa assādo sukhaṃ somanassanti evamādivibhāgo, tassa nimittaṃ
iṭṭhārammaṇādi, ayañca attho desanāhāravicayahāraniddesavaṇṇanāyaṃ vitthā-
rato pakāsito eva. Sutte āgatadhammassa sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavi-
sayo āvaṭṭahāro, tadubhaya-āvaṭṭanalakkhaṇattā. Sutte āgatadhammānaṃ pacca-
nīkadhammavisayo parivattanaṃ, paṭipakkhadhammaparivattanalakkhaṇattā.
Padaṭṭhānaparikkhāresu āsanna-kāraṇaṃ upanissayakāraṇaṃ ca padaṭṭhānaṃ,
hetu parikkhāroti ayametesam viseso.

Sabhāgavisabhāgadhammā ca tesam tesam dhammānaṃ anukūlapaṭikūla-
dhammā yathākkamaṃ veditabbā. Yathā- sammādiṭṭhiyā sammāsaṅkappo
sabhāgo, micchāsaṅkappo visabhāgoti iminā nayena sabbaṃ sabhāgavisabhā-
gato veditabbā.

Lakkhaṇanti (..0040) sabhāvo. So hāranayānaṃ niddese vibhāvito eva.

Yaṃ panetaṃ hetu-ādivisesavinimuttaṃ hāranayānaṃ yojanānibandhanaṃ, so
nayo. Yathāha- **lakkhaṇahāre** “evaṃ ye dhammā ekalakkhaṇā kiccato ca lakkha-
ṇato ca sāmāññato cā”ti-ādi. Tathā vicayena hārena vicinitvā yuttihārena yojeta-
bbāti. Tathā sodhanahārādīsu suddho ārambho hoti, so pañho vissajjito bhavatīti

evamādi. Ekattādayopi nayā idha nayoti gahetabbā.

Evaṃ hetuphalādīni upadhāretvā nesam vasena tattha tattha sutte labbhamāna-padatthaniddhāraṇamukhena yathālakkaṇaṃ ete hārā nayā ca yojetabbā. Visesato pana padaṭṭhānaparikkhārā hetuvasena. Desanāvicayacatubyūhasamāropanā hetuphalavasena. Tathā vevacanapaññatti-otaraṇasodhanā phalavasenevāti keci. Vibhatti hetubhūmivasena. Parivatto visabhāgavasena. Āvaṭṭo sabhāga-visabhāgavasena. Lakkhaṇayutti-adhiṭṭhānā nayavasena yojetabbāti. Ettāvatā ca yaṃ vuttaṃ-

“Sāmaññato visesena, padattho lakkhaṇaṃ kamo;
ettāvatā ca hetvādī, veditabbā hi viññunā” ti.

Ayaṃ gāthā vuttatthā hoti.

Niddesavāraṇaṇā niṭṭhitā.

4. Paṭiniddesavāraṇaṇā

1. Desanāhāravibhaṅgavaṇaṇā

5. Evaṃ hārādayo sukhaggahaṇatthaṃ gāthābandhavasena sarūpato niddi-sitvā idāni tesu hāre tāva paṭiniddesavasena vibhajitum “**tattha katamo desanāhāro**” ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **katamoti** kathetukamyatāpucchā. **Desanāhāro**ti pucchita-bbadhammanidassanaṃ. Kiñcāpi desanāhāro niddesavāre sarūpato dassito, paṭiniddesassa pana visayaṃ (..0041) dassento “**assādādinavatā**” ti gāthaṃ ekadesena paccāmasati. Ayaṃ desanāhāro pubbāparāpekkho. Tattha pubbāpekkhatte “katamo desanāhāro” ti pucchitvā “assādādinavatā” ti sarūpato dassitassa niga-manaṃ hoti. Parāpekkhatte pana “ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati” ti desanākiri-yāya kattuniddeso hoti. Tena desanāhārassa anvatthasaññataṃ dasseti. **Desaya-tīti** saṃvaṇṇeti, vitthāretīti attho.

Idāni anena desetabbadhamme sarūpato dassento “**assādan**” ti-ādimāha, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva. Tasmā ito parampi avuttameva vaṇṇayissāma. “Kattha pana āgate assādādike ayaṃ hāro saṃvaṇṇeti” ti anuyogaṃ manasikatvā desanāhārena saṃvaṇṇetabbadhammaṃ dassento “**dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmī**” ti-ādikaṃ sabbapariyattidhammasaṅgāhakaṃ bhagavato chachakka-desanaṃ ekadesena dasseti.

Tattha **dhammanti** ayaṃ **dhamma**-saddo pariyattisaccasamādhipaññāpakatipu-ññāpattiñeyyādīsu bahūsu atthesu diṭṭhappayogo. Tathā hi “idha, bhikkhu, dhammaṃ pariyāpuṇātī” ti-ādīsu (a. ni. 5.73) pariyattidhamme dissati. “Diṭṭha-dhammo pattadhammo” ti-ādīsu (dī. ni. 1.299; mahāva. 18) sacce. “Evaṃdhammā te bhagavanto ahesun” ti-ādīsu (dī. ni. 2.13, 145) samādhimhi. “Saccaṃ dhammo dhiti cāgo” ti evamādīsu (jā. 1.1.57; 1.2.147-148) paññāyaṃ. “Jātidhammānaṃ,

bhikkhave, sattānan”ti evamādīsu (dī. ni. 2.398; ma. ni. 1.131) pakatiyaṃ. “Dhammo have rakkhati dhammacārin”ti-ādīsu (jā. 1.10.102; 1.15.385) puññe. “Cattāro pārājikā dhammā”ti evamādīsu (pārā. 233) āpattiyaṃ. “Kusalā dhammā akusalā dhammā”ti-ādīsu (dha. sa. tikamātikā 1) ñeyye. Idha pana pariyattiyaṃ daṭṭhabboti (ma. ni. aṭṭha. 1.mūlapariyāyasuttavaṇṇanā; dha. sa. aṭṭha. cittuppāda-kaṇḍa 1; bu. vaṃ. aṭṭha. 1.1).

Voti pana ayaṃ **vo**-saddo “handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo”ti (saṃ. ni. 1.215) ettha upayogatthe āgato. “Sannipatitānaṃ vo, bhikkhave, dvayaṃ karaṇīya- n”ti-ādīsu (ma. ni. 1.273) karaṇatthe. “Ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā”- ti-ādīsu padapūraṇe. “Ārocayāmi vo, bhikkhave”ti-ādīsu (a. ni. 7.72) sampadā- natthe. Idhāpi sampadānatthe evāti daṭṭhabbo.

Bhikkhanasīlatādiguṇayogena (..0042) bhikkhū, bhinnakilesatādiguṇayogena vā. Atha vā saṃsāre bhayaṃ ikkhantīti bhikkhū. **Bhikkhveti** tesam ālapanam. Tena te dhammassavane niyojento attano mukhābhimukhaṃ karoti. **Desessāmīti** kathessāmi. Tena nāhaṃ dhammissaratāya tumhe aññaṃ kiñci kāreyyāmi, anāva- raṇaññaṇena sabbaṃ ñeyyadhammaṃ paccakkhakāritāya pana dhammaṃ dese- ssāmīti idāni pavattiyamānaṃ dhammadesanaṃ paṭijānāti. **Ādikalyāṇanti**-ādīsu ādimhi kalyāṇaṃ **ādikalyāṇaṃ**, ādikalyāṇametassāti vā **ādikalyāṇaṃ**. Sesapada- dvayepi eseva nayo. Tattha sīlena ādikalyāṇaṃ. Samādhinā majjhekalyāṇaṃ. Paññāya pariyosānakalyāṇaṃ. Buddhasubuddhatāya vā ādikalyāṇaṃ. Dhamma- sudhammatāya majjhekalyāṇaṃ. Saṅghasuppaṭipattiyā pariyosānakalyāṇaṃ. Atha vā ugghaṭitaññuvinayanena ādikalyāṇaṃ. Vipañcitaññuvinayanena majjheka- lyāṇaṃ neyyapuggalavinayanena pariyosānakalyāṇaṃ. Ayamevattho idhādhi- ppeto.

Atthasampattiyā **sātthaṃ**. Byañjanasampattiyā **sabyañjanaṃ**. Saṅkāsanādi- cha-atthapadasamāyogato vā **sātthaṃ**. Akkharādichabyañjanapadasamāyogato **sabyañjanaṃ**. Ayamevattho idhādhippeto. Upanetabbābhāvato ekantena paripu- ṇṇanti **kevalaparipuṇṇaṃ**. Apanetabbābhāvato **parisuddhaṃ**. Silādipañcadha- mmakkhandhapāripūriyā vā **paripuṇṇaṃ**. Caturaghanittharaṇāya pavattiyā lokā- misanirapekkhatāya ca **parisuddhaṃ**. Brahmaṃ seṭṭhaṃ uttamaṃ brahmūnaṃ vā seṭṭhānaṃ ariyānaṃ cariyaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsanaṃ **brahmacariyaṃ pakā- sayissāmi** paridīpayissāmīti attho.

Evam bhagavatā desito pakāsito ca sāsana dhammo yesam assādādīnaṃ dassanavasena pavatto, te assādādayo desanāhārassa visayabhūtā yattha yattha pāṭhe savisesaṃ vuttā, tato tato niddhāretvā udāharaṇavasena idhānetvā dassetuṃ “**tattha katamo assādo**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kāmanti** manāpiyarū- pādīṃ tebhūmakadhammasaṅkhātāṃ vatthukāmaṃ. **Kāmayamānassāti** iccha- ntassa. **Tassa cetam samijjhatīti** tassa kāmayamānassa sattassa taṃ kāmasa- ṅkhātāṃ vatthu samijjhati ce, sace so taṃ labhatīti vuttaṃ hoti. **Addhā pītimano** (..00 **hotīti** ekamsena tuṭṭhacitto hoti. **Laddhāti** labhitvā. **Maccoti** satto. **Yadicchatīti** yaṃ icchati. Ayam ettha saṅkhepo, vitthāro pana **niddese** (mahāni. 1) vuttanayena vedi- tabbo. **Ayaṃ assādoti** yāyaṃ adhippāyasamijjhanā icchitalābhe pītimanatā soma-

nassaṃ, ayaṃ assādetabbato assādo.

Tassa ce kāmānassāti tassa puggalassa kāme icchamānassa, kāmena vā yāyamānassa. **Chandajātassāti** jātataṇhassa. **Jantunoti** sattassa. **Te kāmā parihāyantīti** te vatthukāmā kenaci antarāyena vinassanti ce. **Sallaviddhova ruppātīti** atha ayomayādinā sallena viddho viya pīliyatīti attho. **Ayaṃ ādīnavoti** yāyaṃ kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā kāmānassa sattassa ruppanā domanassuppati, ayaṃ ādīnavo.

Yo kāme parivajjetīti yo bhikkhu yathāvutte kāme tattha chandarāgassa vikkhambhanena vā samucchindanena vā sabbabhāgena vajjeti. Yathā kiṃ? **Sappasseva padā siroti**, yathā koci puriso jīvitukāmo kaṇhasappaṃ paṭipathe passivā attano pādena tassa siram parivajjeti, **somaṃ ...pe... samativattatīti** so bhikkhu sabbam lokam visarivā ṭhitattā loke visattikāsaṅkhātamaṃ imaṃ taṇham satimā hutvā samatikkamatīti. **Idam nissaraṇanti** yadidaṃ visattikāsaṅkhātāya taṇhāya nibbānārammaṇena ariyamaggena samativattanaṃ, idaṃ nissaraṇam.

Khettanti kedārādikhettam. **Vatthunti** gharavatthu-ādivatthum. **Hiraññaṃ vāti** kahāpaṇasaṅkhātamaṃ suvaṇṇasaṅkhātāñca hiraññaṃ. **Vā-saddo** vikappanatto, so sabbapadesu yojetabbo. **Gavāssanti** gāvo ca asse cāti gavāssaṃ. **Dāsaporisanti** dāse ca porise cāti dāsaporisaṃ. **Thiyoti** itthiyo. **Bandhūti** ñātibandhavo. **Puthū kāmeti** aññepi vā manāpiyarūpādike bahū kāmaguṇe. **Yo naro anugijjhatīti** yo satto anu anu abhikaṅkhati patthetīti attho. **Ayaṃ assādoti** yadidaṃ khettādīnam anugijjhanaṃ, ayaṃ assādeti vatthukāme etenāti assādo.

Abalā (..0044) **naṃ baliyantīti** khettādibhede kāme anugijjhantaṃ taṃ puggalam kusalehi pahātabbattā abalasaṅkhātā kilesā baliyanti abhibhavanti, saddhābalādivirahena vā abalam taṃ puggalam abalā kilesā baliyanti, abalattā abhibhavanti attho. **Maddantenam parissayāti** enaṃ kāmagiddham kāme pariyesantaṃ

rakkhantañca sīhādayo ca pākaṭaparissayā kāyaduccaritādayo ca apākaṭaparissayā maddanti. **Tato nam ...pe... dakanti** tato tehi pākaṭāpākaṭaparissayehi abhibhūtaṃ taṃ puggalaṃ jāti-ādidukkhāṃ samudde bhinnanāvaṃ udakaṃ viya anveti anugacchatīti attho. **Ayaṃ ādīnavoti** yvāyaṃ taṇhāduccaritasamkilesahe-tuko jāti-ādidukkhānubandho, ayaṃ ādīnavo.

Tasmāti yasmā kāmagiddhassa vuttanayena dukkhānubandho vijjati, tasmā. **Jantūti** satto. **Sadā satoti** pubbarattāpararattaṃ jāgariyānuyogena sato hutvā. **Kāmāni parivajjeyeti** vikkhambhanavasena samucchadavasena ca rūpādīsu vatthukāmesu sabbappakāraṃ kilesakāmaṃ anuppādentō kāmāni parivajjaye pajaheyya. **Te pahāya tare oghanti** evaṃ te kāme pahāya tappahānakara-ariyamaggeneva catubbidhampi oghaṃ tareyya, taritūṃ sakuṇeyyāti attho. **Nāvaṃ sitvāva pāragūti** yathā puriso udakaggahaṇena garubhāraṃ nāvaṃ udakaṃ bahi siñcitvā lahukāya nāvāya appakasireneva pāragū bhaveyya, pāraṃ gaccheyya, evameva attabhāvanāvaṃ kilesūdakagarukaṃ siñcitvā lahukena attabhāvena pāragū bhaveyya, pāraṃ nibbānaṃ arahattappattiyā gaccheyya anupādisesāya nibbāna-dhātuyā parinibbānenāti attho. **Idaṃ nissaraṇanti** yaṃ kāmappahānamukhena caturōghaṃ taritvā anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbānaṃ, idaṃ sabbasaṅkha-tanissaraṇato nissaraṇanti.

Dhammoti dānādipuññadhammo. **Haveti** nipātamattaṃ. **Rakkhati dhammacārinti** yo taṃ dhammaṃ appamatto carati, taṃ dhammacāriṃ diṭṭhadhammikasa-mparāyikabhedena duvidhatopi anattato rakkhati pāleti. **Chattaṃ mahantaṃ yatha vassakāleti** vassakāle deve vassante yathā mahantaṃ chattaṃ kusalena purisena dhāritaṃ taṃ vassatemanato rakkhati. Tattha yathā taṃ chattaṃ appamatto hutvā attānaṃ rakkhantaṃ chādentañca vassādito rakkhati, evaṃ dhammopi attasammāpaṇidhānena appamatto hutvā dhammacariyāya attānaṃ rakkhantaṃyeva (..0045) rakkhatīti adhippāyo. **Esā ...pe... cārīti** etena vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti, taṃ suviññeyyameva. **Idaṃ phalanti** diṭṭhadhammi-kehi samparāyikehi ca anattthehi yadidaṃ dhammassa rakkhaṇaṃ vuttaṃ rakkhāvasānassa ca abbhudayassa nipphādanaṃ, idaṃ nissaraṇaṃ anāmasitvā desanāya nibbattetabbatāya phalanti.

Sabbe dhammāti sabbe saṅkhatā dhammā. **Anattāti** natthi etesaṃ attā kāra-vedakasabhāvo, sayāṃ vā na attāti anattāti. **Itīti** evaṃ. **Yadā paññāya passatīti** yasmimṃ kāle vipassanaṃ ussukkāpento anattānupassanāsaṅkhātāya paññāya passati. **Atha nibbindati dukkheti** atha anattānupassanāya pubbe eva aniccatādukkhatānaṃ suparidiṭṭhattā nibbidānupassanāvasena vipassanāgocarabhūte pañcakkhandhadukkhe nibbindati nibbedaṃ āpajjati. **Esa maggo visuddhiyāti** yā vuttalakkaṇā nibbidānupassanā sabbakilesavisujjanato visuddhisāṅkhātassa ariyamaggassa accantavisuddhiyā vā amatadhātuyā maggo upāyo. **Ayaṃ upāyoti** yadidaṃ anattānupassanāmukhena sabbasmimṃ vaṭṭasmimṃ nibbindanaṃ vuttaṃ, taṃ visuddhiyā adhigamahe-tubhāvato upāyo.

“**Cakkhumā ...pe... parivajjaye**”ti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho- yathā cakkhumā puriso sarīre vahante visamāni bhūmippadesāni caṇḍatāya vā visame

hatthi-ādayo parivajjeti, evaṃ loke sappañño puriso sappaññatāya hitāhitam jānanto pāpāni lāmakāni duccharitāni parivajjeyyāti. **Ayaṃ āṇattīti** yā ayaṃ “pāpāni parivajjetabbāni” ti dhammarājassa bhagavato āṇā, ayaṃ āṇattīti.

Evaṃ visuṃ visuṃ suttesu āgatā phalūpāyāṇattiyo udāharaṇabhāvena dassetvā idāni tā ekato āgatā dassetuṃ “**suññato**” ti gāthamāha.

Tattha **suññato lokam avekkhassu, mogharājāti āṇattīti** “mogharāja, sabbampi saṅkhāralokam avasavattitāsallakkhaṇavasena vā tucchabhāvasamanupassana-vasena vā suññoti passā” ti idaṃ dhammarājassa vacanaṃ vidhānabhāvato āṇatti. Sabbadā satikiriyaṃ taṃsuññatādassanaṃ sampajjati “**sadā satoti upāyo**” - ti vuttaṃ. **Attānudiṭṭhim ūhaccāti** vīsativatthukaṃ (..0046) sakkāyadassanaṃ uddharitvā samucchinditvā. **Evaṃ maccutaro siyāti. Idaṃ phalanti** yaṃ evaṃ vuttena vidhinā maccutaraṇaṃ maccuno visayātikkaṃ tassa yaṃ pubbabhā-gapaṭipadāpaṭipajjanaṃ, idaṃ desanāya phalanti attho. Yathā pana assādādayo sutte katthaci sarūpato katthaci niddhāretabbatāya katthaci visuṃ visuṃ katthaci ekato dassitā, na evaṃ phalādayo. Phalādayo pana sabbattha sutte gāthāsu vā ekato dassetabbāti imassa nayassa dassanattaṃ visuṃ visuṃ udāharitvāpi puna “suññato lokan” ti-ādinā ekato udāharaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

6. Evaṃ assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassetvā idāni tattha puggala-vibhāgena desanāvibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha bhagavā**” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ugghaṭitaṃ ghaṭitamattaṃ uddiṭṭhamattaṃ yassa niddesapaṭiniddesā na katā, taṃ jānātīti ugghaṭitaññū. Uddesamattena sappabhedam savitthāramattaṃ paṭivijjhatīti attho, ugghaṭitaṃ vā uccalitaṃ uṭṭhapitanti attho, taṃ jānātīti ugghaṭitaññū. Dhammo hi desiyamāno desakato desanābhājanaṃ saṅkamanto viya hoti, tamesa uccalitameva jānātīti attho, calitameva vā ugghaṭitaṃ. Sassatādi-ākārassa hi veneyyānaṃ āsayassa buddhāveṇikā dhammadesanā taṅkhaṇapatitā eva calanāya hoti, tato paramparānuvattiyā, tatthāyaṃ ugghaṭite calitamatteyeva āsaye dhammaṃ jānāti avabujjhatīti ugghaṭitaññū, tassa **ugghaṭitaññussa nissaraṇaṃ desayati**, tattakeneva tassa atthasiddhito. Vipañcitaṃ vitthāritaṃ niddiṭṭhaṃ jānātīti vipañcitaññū, vipañcitaṃ vā mandaṃ saṅkamaṃ dhammaṃ jānātīti vipañcitaññū, tassa **vipañcitaññussa ādīnavañca nissaraṇañca desayati**, nātisaṅkhepavitthārāya desanāya tassa atthasiddhito. Netabbo dhammassa paṭiniddisena atthaṃ pāpetabboti neyyo, mudindriyatāya vā paṭilomaggahaṇato netabbo anunetabboti neyyo, tassa **neyyassa assādam ādīnavaṃ nissaraṇañca desayati**, anavasese-tvāva desanena tassa atthasiddhito. Tatthāyaṃ pāḷi-

“Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū? Yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo ugghaṭitaññū.

“Katamo (..0047) ca puggalo vipañcitaññū? Yassa puggalassa saṃkhittena bhāsitassa vitthārena atthe vibhajiyamāne dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo vipañcitaññū.

“Katamo ca puggalo neyyo? Yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato evaṃ anupubbena dhammābhisamayo hoti. Ayaṃ vuccati puggalo neyyo” ti (pu. pa. 148-150).

Padaparamo panettha nettiyaṃ paṭivedhassa abhājananti na gahitoti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca assādo, ādīnavo, nissaraṇaṃ, assādo ca ādīnavo ca, assādo ca nissaraṇaṅca, ādīnavo ca nissaraṇaṅca, assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅcāti ete satta paṭṭhānanayā.

Tesu tatiyachaṭṭhasattamā veneyyattayavinayane samatthatāya gahitā, itare cattāro na gahitā. Na hi kevalena assādena ādīnavena tadubhayena vā kathitena veneyyavinayanaṃ sambhavati, kilesānaṃ pahānāvacaṇato. Pañcamopi ādīnavāvacaṇato nissaraṇassa anupāyo eva. Na hi vimuttirasā bhagavato desanā vimuttiṃ tadupāyaṅca anāmasanti pavattati. Tasmā ete cattāro nayā anuddhaṭṭā. Sace pana padaparamassa puggalassa vasena pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ vāsanābhāgiyaṃ tadubhayabhāge ṭhitaṃ desanaṃ suttekadesaṃ gāthaṃ vā tādisaṃ etesaṃ nayānaṃ udāharaṇabhāvena uddharati, evaṃ sati sattannampi nayānaṃ gahaṇaṃ bhaveyya. Veneyyavinayanaṃ pana tesāṃ santāne ariyamaḅḅassa uppādanaṃ. Taṃ yathāvuttehi eva nayeti, nāvasesehīti itare idha na vuttā. Yasmā pana **peṭake** (peṭako. 23)–

“Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca?

Yāni karoti puriso, tāni attani passati;

kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakan”ti.

Tattha yaṃ kalyāṇakārī kalyāṇaṃ paccaṇubhoti, ayaṃ assādo. Yaṃ pāpakārī pāpaṃ paccaṇubhoti, ayaṃ ādīnavo.

Aṭṭhime (..0048), bhikkhave, lokadhammā. Katame aṭṭha? Lābhoti-ādi (a. ni. 8.6).

Tattha lābho yaso sukhaṃ pasaṃsā, ayaṃ assādo. Alābho ayaso dukkhaṃ nindā, ayaṃ ādīnavo.

Tattha katamo assādo ca nissaraṇaṅca?

“Sukho vipāko puññānaṃ, adhippāyo ca ijjhati;

khippaṅca paramaṃ santiṃ, nibbānamadhigacchat”ti. (peṭako. 23);

Ayaṃ assādo ca nissaraṇaṅca.

Dvattiṃsimāni, bhikkhave, mahāpurisassa mahāpurisalakkhaṇāni, yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavanti anaññā ...pe... vivaṭacchadoti sabbāṃ **lakkhaṇasuttaṃ**, (dī. ni. 3.199) ayaṃ assādo ca nissaraṇaṅca.

Tattha katamo ādīnavo ca nissaraṇaṅca?

“Bhārā have pañcakkhandhā, bhārahāro ca puggalo;

bhārādānaṃ dukhaṃ loke, bhāranikkhepanaṃ sukhaṃ.

“Nikkhipitvā garuṃ bhāraṃ, aññaṃ bhāraṃ anādiya;

samūlaṃ taṇhamabbuyha, nicchāto parinibbuto”ti. (saṃ. ni. 3.22);

Ayaṃ ādīnavo ca nissaraṇaṅca.

Tattha katamo assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅca?

“Kāmā hi citrā madhurā manoramā, virūparūpena mathenti cittaṃ;

tasmā ahaṃ pabbajitomhi rāja, apanṇakaṃ sāmāññameva seyyoti. (ma. ni.

2.307; theragā. 787-788; peṭako. 23);

Ayaṃ assādo ca ādīnavo ca nissaraṇaṅcā”ti vuttaṃ. Tasmā tepi nayā idha niddhāretvā veditabbā. Phalādīsupi ayaṃ nayo labbhati eva. Yasmā **peṭake**

(peṭako. 22) “tattha katamaṃ phalañca upāyo ca? Sīle patiṭṭhāya naro sapañño” ti gāthā (saṃ. ni. 1.23), idaṃ phalañca upāyo ca.

Tattha (..0049) katamaṃ phalañca āṇatti ca?

“Sace bhāyatha dukkhassa, sace vo dukkhamappiyaṃ;

mākattha pāpakaṃ kammaṃ, āvi vā yadi vā rahoti. (udā. 44);

Idaṃ phalañca āṇatti ca.

Tattha katamo upāyo ca āṇatti ca?

“Kumbhūpamaṃ kāyamimaṃ viditvā, nagarūpamaṃ cittamidaṃ ṭhapetvā; yodhetha māraṃ paññāvudhena, jitañca rakkhe anivesano siyā”ti. (dha. pa. 40);

Ayaṃ upāyo ca āṇatti ca. Evaṃ phalādīnaṃ dukvasenapi udāharaṇaṃ vedītabbaṃ. Ettha ca yo nissaraṇadesanāya vinetabbo, so ugghaṭitaññūti-ādinā yathā desanāvibhāgena puggalavibhāgasiddhi hoti, evaṃ ugghaṭitaññussa bhagavā nissaraṇaṃ desetīti-ādinā puggalavibhāgena desanāvibhāgo sambhavatīti so tathā dassito.

Evaṃ yesaṃ puggalānaṃ vasena desanāvibhāgo dassito, te puggale paṭipadā-vibhāgena vibhajitvā dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha paṭipadā-bhiññākato vibhāgo paṭipadākato hotīti āha- “catasso paṭipadā”ti. Tā panetā ca samathavipassanāpaṭipattivasena duvidhā honti. Kathaṃ? Samathapakkhe tāva paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva tassa tassa jhānassa upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā samathabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā tāva pavattā paññā “abhiññā”ti vuccati.

Sā panāyaṃ paṭipadā ekaccassa dukkhā hoti nīvaraṇādipaccanīkadhammasa-mudācāragahaṇatāya kicchā asukhasevanāti attho, ekaccassa tadabhāvena sukhā. Abhiññāpi ekaccassa dandhā hoti mandā asīghappavatti, ekaccassa khippā amandā sīghappavatti. Tasmā yo ādito kilese vikkhambhento dukkhena sasañkhārena sappayogena kilamanto vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakileso appanāparivāsaṃ (..0050) vasanto cirena aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā nāma hoti. Yo khippaṃ aṅgapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa khippābhiññā nāma hoti. Yo kilese vikkhambhento sukhena akilamanto vikkhambheti, tassa sukhā paṭipadā nāma hoti.

Vipassanāpakkhe pana yo rūpārūpamukhena vipassanaṃ abhinivisanto cattāri mahābhūtāni pariggahetvā upādārūpaṃ pariggaṇhāti arūpaṃ pariggaṇhāti, rūpārūpaṃ pana pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggahetuṃ sakkoti, tassa dukkhā paṭipadā nāma hoti. Pariggahitarūpārūpassa pana vipassanāparivāse maggapātubhāvadandhatāya dandhābhiññā nāma hoti. Yopi rūpārūpaṃ pariggahetvā nāmarūpaṃ vavatthapento dukkhena kasirena kilamanto vavatthapeti, vavatthapite ca nāmarūpe vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādetuṃ sakkoti. Tassāpi dukkhā paṭipadā dandhābhiññā nāma hoti.

Aparo nāmarūpampi vavatthapetvā paccaye pariggaṇhanto dukkhena kasirena kilamanto pariggaṇhāti, paccaye ca pariggahetvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo paccayepi pariggahetvā lakkhaṇāni paṭivijjhanto dukkhena kasirena kilamanto paṭivijjhāti, paṭividdhalakkhaṇo ca vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti.

Aparo lakkhaṇānipi paṭivijjhitvā vipassanāñāṇe tikkhe sūre suppasanne vahante uppannaṃ vipassanānikantiṃ pariyādiyamāno dukkhena kasirena kilamanto pariyādiyati, nikantiñca pariyādiyitvā vipassanāparivāsaṃ vasanto cirena maggaṃ uppādeti. Evampi **dukkhā paṭipadā dandhābhiññā** nāma hoti. Imināvupā-

yena itarāpi tisso paṭipadā veditabbā. Vipassanāpakkhikā eva panettha catasso paṭipadā daṭṭhabbā.

Cattāro puggalāti yathāvuttapaṭipadāvibhāgena cattāro paṭipannakapuggalā. Taṃ pana paṭipadāvibhāgaṃ saddhiṃ hetupāyaphalehi dassetuṃ “**taṇhācarito**”-ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **caritanti** cariyā, vuttīti attho. Taṇhāya nibbattitaṃ caritaṃ etassāti **taṇhācarito**, taṇhāya vā pavattito carito **taṇhācarito**, (..0051) lobhajjhāsayoti attho. **Diṭṭhicaritoti** etthāpi eseva nayo. **Mandoti** mandiyaṃ vuccati avijjā, tāya samannāgato mando, mohādhikoti attho.

Satindriyenāti satiyā ādhipaccaṃ kurumānāya. Satindriyameva hissa visadaṃ hoti. Yasmā taṇhācaritatāya pubbabhāge kosajjābhivhavena na vīriyaṃ balavaṃ hoti, mohādhikatāya na paññā balavatī. Tadubhayenāpi na samādhi balavā hoti, tasmā “satindriyameva hissa visadaṃ hoti”ti vuttaṃ. Tenevāha- “satipaṭṭhānehi nissayehī”ti. Taṇhācaritatāya cassa kilesavikkhambhanaṃ na sukaranti dukkhā paṭipadā, avisadañāṇatāya dandhābhiññāti pubbe vuttanayaṃ ānetvā yojetabbaṃ. **Niyyātī**ti ariyamaggena vaṭṭadukkhato niggacchati.

Udatthoti uda-attho, uḷārapaññoti attho. Paññāsahāyapaṭilābhena cassa samādhi tikkho hoti sampayuttesu ādhipaccaṃ pavatteti. Tenevāha- “samādhi-ndriyenā”ti. Visadañāṇattā “**khippābhiññāyā**”ti vuttaṃ. Samādhipadhānattā jhānānaṃ jhānehi nissayehīti ayaṃ viseso. Sesam purimasadisameva. Diṭṭhicarito aniyānikamaggampi niyyānikanti maññamāno tattha ussāhabahulattā vīriyādhiko hoti. Vīriyādhikatāyeva cassa kilesavikkhambhanaṃ sukaranti sukhā paṭipadā, avisadañāṇatāya pana dandhābhiññāti imamatthaṃ dasseti “**diṭṭhicarito mando**”ti-ādinā. Sesam vuttanayameva.

Sacchehīti ariyasacchehi. Ariyasaccāni hi lokiyāni pubbabhāgañāṇassa sammasa-ṇaṭṭhānatāya lokuttarāni adhimuccanatāya maggañāṇassa abhisamayaṭṭhānatāya ca nissayāni hontīti. Sesam vuttanayameva. Ettha ca diṭṭhicarito udattho ugghaṭi-taññū. Taṇhācarito mando neyyo. Itare dvepi vipaṅcitaññūti evaṃ yena veneyyattayena pubbe desanāvibhāgo dassito, tadeva veneyyattayaṃ iminā paṭipadāvibhāgena dassitanti daṭṭhabbaṃ.

Idāni taṃ veneyyupuggalavibhāgaṃ atthanayayojanāya visayaṃ katvā dassetuṃ “**ubho taṇhācaritā**”ti-ādi vuttaṃ. Taṇhāya samādhipaṭipakkhattā taṇhācarito visujjhamāno samādhimukhena visujjhatīti āha (..0052)- “**samathapubbaṅgamāyā**”ti. “Samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti (a. ni. 4.170; paṭi. ma. 2.1, 3) vacanato pana sammādiṭṭhisahiteneva sammāsamādhinā niyyānaṃ, na sammāsamādhinā evāti āha- “samathapubbaṅgamāya vipassanāyā”ti. “Rāgavirāgā cetovimuttīti arahattaphalasaṃmādhī”ti saṅgahesu vuttaṃ. Idha pana anāgā-miphalasaṃmādhīti vakkhati. So hi samādhismiṃ paripūrakārīti. Tattha rañjana-ṭṭhena rāgo. So virajjati etāyāti rāgavirāgā, tāya **rāgavirāgāya**, rāgappahāyikāyāti attho.

Cetovimuttīyāti cetoti cittaṃ, tadapadesena cettha samādhi vuccati “yathā cittaṃ paññañca bhāvayan”ti (saṃ. ni. 1.23). Paṭippassaddhivasena paṭipakkhato vimu-

ccatīti vimutti, tena vā vimutto, tato vimuccananti vā vimutti, samādhiyeva. Yathā hi lokiyakathāyaṃ saññā cittañca desanāsisaṃ. Yathāha- “nānattakāyā nānattasaññino”ti (dī. ni. 3.332, 341, 357; a. ni. 7.44; 9.24) “kiṃ citto tvaṃ, bhikkhū”ti (pārā. 135) ca, evaṃ lokuttarakathāyaṃ paññā samādhi ca. Yathāha- “pañcañāṇiko sammāsamādhi”ti (vibha. 804) ca “samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti”ti ca. Tesu idha rāgassa ujuvipaccanīkato samathapubbaṅgamatāvacaṇato ca cetoggaḥaṇena samādhi vutto. Tathā vimuttivacaṇena. Tena vuttaṃ “samādhiyevā”ti. Ceto ca taṃ vimutti cāti cetovimutti. Atha vā vuttappakārasseva cetaso paṭipakkhato vimutti vimokkhoti cetovimutti, cetasi vā phalaviññāṇe vuttappakārāva vimuttīti cetovimutti, cetaso vā phalaviññāṇassa paṭipakkhato vimutti vimokkho etasminti cetovimutti, samādhiyeva. **Paññāvimuttiyā**ti etthāpi ayaṃ nayo yathāsambhavaṃ yojetabbo.

Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti diṭṭhicarito visujjhamāno paññā mukhena visujjhatīti āha- “**ubho diṭṭhicaritā vipassanā**”ti-ādi. **Avijjāvirāgā paññāvimuttīti** arahattaphalapaññā. Samathaggaḥaṇena tappaṭipakkhato taṇhaṃ vipassanāggahaṇena avijjañca niddhāretvā paṭhamanayassa bhūmiṃ sakkā sukhena dassetunti āha- “**ye samatha ...pe... hātabbā**”ti.

Tattha (..0053) **samathapubbaṅgamā paṭipadā**ti purimā dve paṭipadā, itarā **vipassanāpubbaṅgamā**ti daṭṭhabbā. **Hātabbā**ti gametabbā, netabbāti attho. Vipassanāya aniccadukkha-anattasaññābhāvato dukkhasaññāparivārattā ca asubhasaññāya imā catasso saññā dassitā honti. Tappaṭipakkhena ca cattāro vipallāsāti sakalassa sīhavikkīḷitanayassa bhūmiṃ sukhena sakkā dassetunti āha- “**ye vipassanā ...pe... hātabbā**”ti.

7. Evaṃ paṭipadāvibhāgena veneyyapuggalavibhāgaṃ dassetvā idāni taṃ ṇāṇavibhāgena dassento yasmā bhagavato desanā yāvadeva veneyyavinayanatthā, vinayanañca nesam sutamayādīnaṃ tissannaṃ paññānaṃ anukkamena nibbattaṃ, yathā bhagavato desanāya pavattibhāvavibhāvanañca hāranayabyāpāro, tasmā imassa hārassa samuṭṭhitappakāraṃ tāva pucchitvā yena puggalavibhāgadassanena desanābhājanaṃ vibhajitvā tattha desanāyaṃ desanāhāraṃ niyojetukāmo taṃ dassetuṃ “**svāyaṃ hāro kattha sambhavati**”ti-ādimāha.

Tattha **yassāti** yo so aṭṭhahi akkhaṇehi vimutto sotāvadhānapariyosānāhi ca sampattīti samannāgato yassa. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsanato satthā. **Dhammanti** yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne apāyesu apatamāne dhāretīti dhammo, taṃ dhammaṃ. **Desayatīti** saṅkhepavitthāranayehi bhāsati katheti. **Aññataroti** bhagavato sāvakesu aññataro. **Garuṭṭhāniyoti** sīlasutādiguṇavisesayogena garukaraṇīyo. **Sabrahmacārīti** brahmaṃ vuccati seṭṭhatṭhena sakalaṃ satthusāsaṇaṃ. Samaṃ saha vā brahmaṃ carati paṭipajjātīti sabrahmacārī. **Saddhaṃ paṭilabhatīti** “sammāsambuddho vata so bhagavā yo evarūpassa dhammassa desetā”ti tathāgate, “svākkhāto vatāyaṃ dhammo yo evaṃ ekantaparipuṇṇo ekantaparisuddho”ti-ādinā dhamme ca saddhaṃ labhati uppādetīti attho.

Tatthāti tasmīṃ yathāsute yathāpariyatte dhamme. **Vīmaṃsāti** pāḷiyā pāḷi-a-

tthassa ca vīmaṃsanapaññā. Sesam tassā eva vevacanaṃ. Sā hi yathāvuttavīmaṃsane saṅkocaṃ anāpajjitvā ussahanavasena **ussāhanā**, tulanavasena **tulanā**, upaparikkhaṇavasena **upaparikkhāti** ca vuttā. Atha vā (..0054) vīmaṃsatīti **vīmaṃsā**, sā padapadatthavicāraṇā paññā. **Ussāhanāti** vīriyena upatthambhitā dhammassa dhāraṇaparicayasādhikā paññā. **Tulanāti** padena padantaraṃ, desanāya vā desanantaraṃ tulayitvā saṃsanditvā gahaṇapaññā. **Upaparikkhāti** mahāpadese otāretvā pāḷiyā pāḷi-atthassa ca upaparikkhaṇapaññā. Attahitaṃ parahitaṃca ākaṅkhanthehi suyyatīti sutam, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Kiṃ pana tanti? Adhikārato sāmattiyato vā pariyattidhammoti viññāyati. Atha vā savanaṃ sutam, sotadvārānusārena pariyattidhammassa upadhāraṇanti attho. Sutena hetunā nibbattā **sutamayī**. Pakārena jānātīti **paññā**. Yā vīmaṃsā, ayaṃ sutamayī paññāti paccekampi yojetabbaṃ. **Tathāti** yathā sutamayī paññā vīmaṃsādipariyāyavatī vīmaṃsādivibhāgavatī ca, tathā **cintāmayī** cāti attho. Yathā vā sutamayī oramattikā anavaṭṭhitā ca, evaṃ cintāmayī cāti dasseti.

Sutena nissayenāti sutena pariyattidhammena pariyattidhammassavanena vā upanissayena itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ, yathāvuttaṃ sutam upanissāyāti attho. **Vīmaṃsāti**-ādīsu “idaṃ sīlaṃ, ayaṃ samādhi, ime rūpārūpadhammā, ime pañcakkhandhā”ti tesam tesam dhammānaṃ sabhāvavīmaṃsanabhūtā paññā **vīmaṃsā**. Tesamyeva

dhammānaṃ vacanattaṃ muñcivā sabhāvasarasalakkhaṇassa tulayitvā viya gahaṇapaññā **tulanā**. Tesamyeva dhammānaṃ salakkhaṇaṃ avijahitvā aniccatādiruppanasappaccayādi-ākāre ca takketvā vitakketvā ca upaparikkhaṇapaññā **upaparikkhā**, tathā upaparikkhite dhamme saviggahe viya upaṭṭhahante evametehi nijjhānakkhame katvā cittaṇaṃ anu anu pekkhaṇā **manasānupekkhaṇā**. Ettha ca yathā sutamayī paññā yathāsutassa dhammassa dhāraṇaparicayavasena pavattanato ussāhajātā “ussāhanā”ti vattabbaṃ arahati, na evaṃ cintāmayīti idha “ussāhanā”ti padaṃ na vuttaṃ. Cintanaṃ cintā, nijjhānanti attho. Sesam vuttanayameva.

Imāhi dvīhi paññāhīti yathāvuttāhi dvīhi paññāhi kāraṇabhūtāhi. Sutacintāmayāñāṇesu hi paṭiṭṭhito vipassanaṃ ārabhatīti. “Imāsu dvīsu paññāsū”tipi paṭhanti. “Tehi jātāsu uppanāsū”ti vā vacanaseso (..0055) yojetabbo. **Manasikārasampayuttassāti** rūpārūpapariggahādīmanasikāre yuttappayuttassa. **Yaṃ ñāṇaṃ uppajjati** vuttanayena manasikārappayogena diṭṭhivisuddhikaṅkhāvitaraṇavisuddhimaggaṃ maggañāṇadassanavisuddhipaṭipadāñāṇadassanavisuddhinaṃ sampa ādānena vipassanaṃ ussukkantassa yaṃ ñāṇadassanavisuddhisāṅkhātaṃ ariyamaḡgañāṇaṃ uppajjati, ayaṃ **bhāvanāmayī paññāti** sambandho. Taṃ pana dassanaṃ bhāvanāti duvidhanti āha- “**dassanabhūmiyaṃ vā bhāvanābhūmiyaṃ vā**”ti. Yadi dassananti vuccati, kathaṃ tatha paññā bhāvanāmayīti? Bhāvanāmayameva hi taṃ ñāṇaṃ, paṭhamaṃ nibbānadassanato pana “dassanaṃ”ti vuttanti saphalo paṭhamamaḡgo dassanabhūmi. Sesā sekkhāsekkhadhammā bhāvanābhūmi.

8. Idāni imā tisso paññā pariyāyantaṇa dassetaṃ “**paratoghosā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatha **paratoti** na attato, aññato satthuto sāvakato vāti attho. **Ghosāti** tesam desanāghosato, desanāpaccayāti attho. Atha vā parato ghoso etissāti **paratoghosā**, yā paññā, sā sutamayīti yojetabbaṃ. **Paccattasamuṭṭhitāti** paccattaṃ tassa tassa attani sambhūtā. **Yonisomanasikārāti** tesam tesam dhammānaṃ sabhāvapariggahaṇādinā yathāvuttena upāyena pavattamanasikārā. **Parato ca ghosenāti** paratoghosena hetubhūtena. Sesam vuttanayameva.

Idāni yadattaṃ imā paññā uddhaṭā, tameva veneyyapuggalavibhāgaṃ yojetvā dassetaṃ “**yassā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatha **imā dveti** gaṇanavasena vatvā puna tā **sutamayī cintāmayī cāti** sarūpato dasseti. **Ayaṃ ugghaṭitaññūti** ayaṃ sutamayacintāmayāñāṇehi āsayapayogapabodhassa nipphāditattā uddesamatteneva jānānato “ugghaṭitaññū”ti vuccati. **Ayaṃ vipaṇcitaññūti** cintāmayañāṇena āsayassa aparikkhatattā uddesaniddesehi jānānato vipaṇcitaññū. **Ayaṃ neyyoti** sutamayañāṇassa āpi abhāvato niravasesam vitthāradesanāya netabbato neyyo.

9. Evaṃ desanāpaṭipadāñāṇavibhāgehi desanābhājanaṃ veneyyattayaṃ vibhajitvā idāni tatha pavattitāya bhagavato dhammadesanāya desanāhāraṃ nidhāretvā yojetuṃ “**sāyaṃ dhammadesanā**”ti-ādi āraddhaṃ.

Tatha (..0056) **sāyanti** sā ayaṃ. Yā pubbe “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi”ti-ādinā (netti. 5) paṭiniddesavārassa ādito desanāhārassa visayabhāvena nikkhattā pāḷi, tamevettha desanāhāraṃ niyojetuṃ “sāyaṃ dhammadesanā”ti

paccāmasati. **Kim desayatīti** kathetukamyatāvasena desanāya piṇḍatthaṃ pucchitvā taṃ gaṇanāya paricchinditvā sāmāññato dasseti “**cattāri saccāni**” ti. Saccavinimuttā hi bhagavato desanā natthīti. Tassā ca cattāri saccāni piṇḍattho. Pavattipavattakanivattitadupāyavimuttassa neyyassa abhāvato cattāri aviparītabhāvena saccānīti daṭṭhabbaṃ. Tāni “**dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ maggaṃ**” ti sarūpato dasseti.

Tattha anekupaddavādhiṭṭhānabhāvena kucchitattā bālayanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahena tucchattā ca **dukkhaṃ**. Avasesapaccayasamavāye dukkhassa uppattikāraṇattā **samudayo**. Sabbagatisuññattā natthi ettha saṃsāracārakasaṅkhāto dukkharodho, etasmim vā adhigate saṃsāracārakasaṅkhātassa dukkharodhassa abhāvotipi **nirodho**, anuppādanirodhapaccayattā vā. Mārento gacchati, nibbānatthikehi maggiyatīti vā **maggo**. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ. Evaṃ yasmim sutte cattāri saccāni sarūpato āgatāni, tattha yathārutavasena. Yattha pana sutte cattāri saccāni sarūpato na āgatāni, tattha atthato cattāri saccāni uddharitvā tesam vasena assādādayo niddhāretabbā. Yattha ca assādādayo sarūpato āgatā, tattha vattabbameva natthi. Yattha pana na āgatā, tattha atthato uddharitvā tesam vasena cattāri saccāni niddhāretabbāni. Idha pana assādādayo udāharaṇavasena sarūpato dassitāti tehi saccāni niddhāretum “**ādīnavo cā**” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha “saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā” ti (dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120; 3.373; vibha. 202) vacanato taṇhāvajjā tebhūmakadhammā dukkhasaccaṃ, te ca aniccādisabhāvattā ādīnavo, phalañca desanāya sādhetabbaṃ. Tattha yaṃ lokiyaṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ “**phalañca dukkhaṃ**” ti. Assādoti taṇhāvippallāsānampi icchitattā te sandhāya “**assādo samudayo**” ti vuttaṃ. Saha vipassanāya ariyamaggo desanā ca (..0057) desanāphalādhigamassa upāyoti katvā “**upāyo āṇatti ca maggo**” ti vuttaṃ. Nissaraṇapade cāpi ariyamaggo niddhāretabbo, na cāyaṃ saccavibhāgo ākuloti daṭṭhabbo. Yathā hi **saccavibhaṅge** (vibha. 208) “taṇhā avasiṭṭhā kilesā avasiṭṭhā akusalā dhammā sāsavāni kusalamūlāni sāsavā ca kusalā dhammā samudayasaccabhāvena vibhattā” ti tasmim tasmim naye taṃtaṃ-avasiṭṭhā tebhūmakadhammā dukkhasaccabhāvena vibhattā, evami-dhāpi daṭṭhabbanti. **Imāni cattāri saccānīti** nigamaṃ. **Idaṃ dhammacakkanti** yāyaṃ bhagavato catusaccavasena sāmukkaṃsikā dhammadesanā, idaṃ dhammacakkaṃ.

Idāni tassā dhammadesanāya dhammacakkabhāvaṃ **saccavibhaṅgasuttava-sena** (ma. ni. 3.371 ādayo) dassetum “**yathāha bhagavā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **idaṃ dukkhanti** idaṃ jāti-ādivibhāgaṃ saṅkhepato pañcupādānakkhandhasaṅgahaṃ taṇhāvajjaṃ tebhūmakadhammajātaṃ dukkhassa adhiṭṭhānabhāvena dukkhadukkhādibhāvena ca dukkhaṃ ariyasaccanti attho. **Meti** bhagavā attānaṃ niddisati. **Bārāṇasiyanti** bārāṇasīnāmakassa nagarassa avidūre. Paccekabuddha-isīnaṃ ākāśato otaraṇaṭṭhānatāya **isipatanaṃ**. Migānaṃ tattha abhayassa dinnattā **miga-dāyanti** ca laddhanāme assame. Uttarati atikkamati, abhibhavatīti vā uttaraṃ, natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ**. Anatisayaṃ appaṭibhāgaṃ vā. Kiñcāpi bhaga-

vato dhammadesanā anekāsu devamanussaparisāsu anekasatakkhattuṃ tesam ariyasaccappaṭivedhasampādanavasena pavattitā, tathāpi sabbapaṭhamam aññā-sikoṇḍaññappamukhāya aṭṭhārasaparimāṇāya brahmakotiya catusaccappaṭivedhavibhāvanīyā dhammadesanā, tassā sātisayā dhammacakkasamaññāti **“dhammacakkaṃ pavattitan”** ti vuttaṃ.

Tattha satipaṭṭhānādiddhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṃ**, cakkanti vā āṇā. Dhammato anapetattā dhammañca taṃ cakkañcāti **dhammacakkaṃ**. Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṃ**. Yathāha- “dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṃ, cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṃ, dhammena pavatteti dhammacakkaṃ” ti-ādi (paṭi. ma. 2.41-42). **Appaṭivattiyanti** dhammissarassa bhagavato sammāsambuddhabhāvato dhammacakkassa ca anuttarabhāvato appaṭisedhaniyaṃ. Kena pana appaṭivattiyanti āha **“samaṇena vā”** ti-ādi. Tattha **samaṇenāti** pabbajjaṃ upagatena. **Brāhmaṇenāti** (..005 jātibrāhmaṇena. Paramatthasamaṇabrāhmaṇānañhi paṭilomanacittaṃyeva natthi. **Devenāti** kāmāvacaradevena. **Kenacīti** yena kenaci avasiṭṭhapārisajjena. Ettāvata aṭṭhannampi parisānaṃ anavasesapariyādānaṃ daṭṭhabbaṃ. **Lokasminti** satta-loke.

Tatthāti tissaṃ catusaccadhammadesanāyaṃ. **Aparimāṇā padā, aparimāṇā akkharāti** uppaṭipāṭivacanaṃ yebhuyyena padasaṅgahitāni akkharānīti dassa-natthaṃ. Padā akkharā byañjanāti liṅgavipallāso katoti daṭṭhabbaṃ. **Atthassāti** catusaccasaṅkhātassa atthassa. **Saṅkāsanāti** saṅkāsitabbākāro. Esa nayo sese-supi. Atthassāti ca sambandhe sāmivacanaṃ. **Itipidanti itīti** pakārattho, **pi-saddo** sampiṇḍanatto, imināpi imināpi pakārena idaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ vedita-bbanti attho. Tena jāti-ādibhedena yathāvuttassa dukkhasaccassa anekabhedataṃ taṃdīpakānaṃ akkharapadādīnaṃ vuttappakāraṃ aparimāṇatañca samattheti.

Ayaṃ dukkhasamudayoti ayaṃ kāmataṇhādibhedā taṇhāvaṭṭassa mūlabhūtā yathāvuttassa dukkhassa nibbattihetubhāvato dukkhasamudayo. **Ayaṃ dukkhanirodhoti** ayaṃ sabbasaṅkhatanissaṭṭhā asāṅkhatadhātu yathāvuttassa dukkhassa anuppadanirodhapaccayattā dukkhanirodho. **Ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti** ayaṃ sammādiṭṭhi-ādi-aṭṭhaṅgasamūho dukkhanirodhasaṅkhātamaṃ nibbānaṃ gacchati ārammaṇavasena tadabhimukhībhūtattā paṭipadā ca hoti dukkhanirodha-ppattiyāti dukkhanirodhagāminī paṭipadā. **Itipidanti** padassa pana samudaya-sacce aṭṭhasatataṇhāvicaritehi, nirodhasacce madanimmadanādipariyāyehi, maggasacce sattattiṃsabodhipakkhiyadhammehi attho vibhajitvā veditabbo. Sesam vuttanayameva.

Evam “dvādasa padāni suttan” ti gāthāya sakalassa sāsanaṃ channaṃ attha-padānaṃ channañca byañjanapadānaṃ vasena yā dvādasapadatā vuttā, tameva “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi” ti-ādinā desanāhārassa visayadassanavasena **chachakkapariyāyaṃ** (ma. ni. 3.420 ādayo) ekadesena uddisitvā **dhammacakkappavattanasuttana** (saṃ. ni. 5.1081; mahāva. 13; paṭi. ma. 2.30) tadatthassa saṅgahitabhāvadassanamukhena sabbassāpi bhagavato vacanassa catusaccade-

sanābhāvaṃ tadatthassa ca catusaccabhāvaṃ vibhāvento “idaṃ dukkhanti (..0059) me, bhikkhave, bārāṇasiyaṃ”ti-ādinā **saccavibhaṅgasuttaṃ** (ma. ni. 3.371 ādayo) uddesato dassetvā “tattha aparimāṇā padā”ti-ādinā byañjanatthapadāni vibhājanto dvādasapadabhāvaṃ dīpetvā idāni tesam aññamaññavisayivisayabhāvena sambandhabhāvaṃ dassetuṃ **“tattha bhagavā akkharehi saṅkāseti”** ti-ādi vuttaṃ.

Tattha padāvayavaggahaṇamukhena padaggahaṇaṃ, gahite ca pade padatthāvabodho gahitapubbasaṅketassa hoti. Tattha ca padāvayavaggahaṇena viya padaggahaṇassa, padatthāvayavaggahaṇenāpi padatthaggahaṇassa visesādhānaṃ jāyatīti āha- **“akkharehi saṅkāseti”** ti. Yasmā pana akkharehi saṃkhittena dīpiyamāno attho padapariyosāne vākyassa apariyositattā padeneva pakāsito dīpito hoti, tasmā **“padehi pakāseti”** ti vuttaṃ. Vākyapariyosāne pana so attho vivarito vivaṇṇo kato hotīti vuttaṃ **“byañjanehi vivarati”** ti. Yasmā ca pakārehi vākya-bhede kate tadattho vibhatto nāma hoti, tasmā **“ākārehi vibhajati”** ti vuttaṃ. Tathā vākyāvayavānaṃ paccekam nibbacanavibhāge kate so attho pākaṇṇo hotīti vuttaṃ **“niruttihi uttānīkaroti”** ti. Katanibbacanehi vākyāvayavehi vitthāravasena niravasesato desitehi veneyyānaṃ cittaparitosanaṃ buddhinishānañca kataṃ hotīti āha- **“niddesehi paññapeti”** ti. Ettha ca akkharehi eva saṅkāsetīti avadhāraṇaṃ akatvā akkharehi saṅkāsetiyevāti evaṃ avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Evañhi sati atthapadānaṃ nānāvākyavisayatāpi siddhā hoti. Tena ekānusandhike sutte chaḷeva atthapadāni, nānānusandhike pana anusandhimhi anusandhimhi cha cha atthapadāni niddhāretabbāni.

“Akkharehi ca padehi ca ugghaṭeti” ti-ādinā byañjanapadānaṃ kiccasādhanam dasseti. Veneyyattayavinayameva hi tesam byāpāro. Aṭṭhānabhāvato pana sacca-ppaṭivedhassa padaparamo na idha vutto. Neyyaggahaṇeneva vā tassāpi idha gahaṇaṃ sekkhaggahaṇena viya kalyāṇaputhujjanassāti daṭṭhabbaṃ. Akkharehīti-ādīsu karaṇasādhane karaṇavacanaṃ, na hetumhi. Akkharādīni hi ugghaṭanādi-atthāni, na ugghaṭanādi-akkharādi-atthaṃ. Yadatthā ca kiriyā (..0060) so hetu, yathā “annenavasati”ti. Ugghaṭetiṭi sotāvadhānaṃ katvā samāhitacittānaṃ veneyyānaṃ saṅkāsanavasena akkharehi visesaṃ ādahanto

yathā padapariyosāne āsayappaṭibodho hoti, tathā yathādhippetamaṃ atthamaṃ saṅkhepena katheti uddisatīti attho. **Vipañcayatīti** yathā-uddiṭṭhamaṃ atthamaṃ niddisati. **Vitthāretīti** vitthāraṃ karoti, vitthāraṃ katvā ācikkhati vā, paṭiniddisatīti attho. Yasmā cettha ugghaṭetīti uddisanaṃ adhippetamaṃ. Uddeso ca desanāya ādi, tasmā vuttamaṃ- **“ugghaṭanā ādi”** ti. Tathā vipañcanaṃ niddisanaṃ, vittharaṇamaṃ paṭiniddisanaṃ, niddesapaṭiniddesā ca desanāya majjhapariyosānāti. Tena vuttamaṃ- **“vipañcanā majjhe, vitthāraṇā pariyosānan”** ti.

Evaṃ “akkharehi saṅkāseti” ti-ādinā channaṃ byañjanapadānaṃ byāpāraṃ dassetvā idāni atthapadānaṃ byāpāraṃ dassetuṃ **“soyamaṃ dhammavinayo”** ti-ādi vuttamaṃ. Tattha silādidhammo eva pariyatti-atthabhūto veneyyavinayanato **dhammavinayo. Ugghaṭiyantoti** uddisiyamāno. **Tenāti** ugghaṭitaññūvinayanena. **Vipañciyantoti** niddisiyamāno. **Vitthāriyantoti** paṭiniddisiyamāno.

10. Ettāvata “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi” ti uddiṭṭhāya pāḷiyā tividhaka-lyāṇataṃ dassetvā idāni atthabyañjanasampattiṃ dassetuṃ **“cha padāni attho”** ti-ādi vuttamaṃ. Taṃ suviññeyyaṃ. **“Tenāha bhagavā”** ti-ādinā desanāhārassa visayabhāvena uddiṭṭhamaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti. **Lokuttaranti**-ādi “kevalaparipuṇṇamaṃ parisuddhan” ti padānaṃ atthavivaraṇamaṃ. Tattha **upaṭṭhitaṃ sabbavisesānanti** sabbesaṃ uttarimanussadhammasaṅkhātānaṃ visesānaṃ adhisīlasikkhādivisesānaṃ vā upatiṭṭhanaṭṭhānaṃ. “Idaṃ nesaṃ padakkantaṃ” ti-ādīnaṃ viya etassa saddasiddhi veditabbā. **“Idaṃ vuccati tathāgatapadaṃ itipī”** ti-ādīsu idaṃ sikkhattayasaṅgahaṃ sāsana brahmacariyaṃ tathāgatagandhahatthino paṭipattidesanāgamanehi kilesagahanaṃ ottharivā gatamaggotipi. Tena gocarabhāvanāsevanāhi **nisevitaṃ** bhajitanti. Tassa mahāvajirañāṇasabbaññutaññāṇadantehi **ārañjitaṃ** tebhūmakadhammānaṃ ārañjanaṭṭhānantipi vuccatīti attho. **Ato cetanti** yato tathāgatapadādibhāvena vuccati, ato aneneva kāraṇena brahmuno sabbasattuttamassa bhagavato, brahmaṃ vā sabbasetṭhamaṃ cariyanti **paññāyati** yāvadeva (..0061) manussehi suppakāsītattā yathāvuttappakārehi ñāyati. **Tenāha bhagavāti** yathāvuttatthaṃ pāḷiṃ nigamanavasena dasseti.

Anupādāparinibbānatthātāya bhagavato desanāya yāvadeva ariyamaggasampāpanattho desanāhāroti dassetuṃ **“kesamaṃ ayaṃ dhammadesanā”** ti pucchitvā **“yogīnaṃ”** ti āha. Catusaccakammaṭṭhānabhāvanāya yuttappayuttāti yogīno. Te hi imaṃ desanāhāraṃ payojentīti. Idaṃ vacanaṃ desanāhāravibhaṅgassa yathānu-sandhinā sammā ṭhapitabhāvaṃ dassetuṃ pakaraṇamaṃ saṅgāyantehi ṭhapitanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vuttamaṃ **“tenāha āyasmā mahākaccāyano”** ti. **Niyuttoti** pāḷito assādādipadatthe niddhāretvā yojitoti attho.

Desanāhāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā

11. Tattha katamo vicayo hāroti-ādi vicayahāravibhaṅgo. Tathāyaṃ apubbapa-

davaññanā- **kiṃ vicinatī**ti ettha “vicinatī”ti etena vicayasaddassa kattuniddesataṃ dasseti. **Kinti** panatthassa hārassa visayo pucchitoti taṃ tassa visayaṃ dassetuṃ “**padam vicinatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **padam vicinatī**ti ādito paṭṭhāya yāva nigamanā suttassa sabbaṃ padam vicinati. Ayañca vicayo duvidho saddato atthato ca. Tesu “idaṃ nāmapadam, idaṃ ākhyātapadam, idaṃ upasaggapadam, idaṃ nipātapadam, idaṃ itthilingaṃ, idaṃ purisalingaṃ, idaṃ napuṃsakalingaṃ, idaṃ atīta-kālaṃ, idaṃ anāgatakālaṃ, idaṃ vattamānakālaṃ, idaṃ kattusādhanam, idaṃ karaṇasādhanam, idaṃ kammāsādhanam, idaṃ adhikaraṇasādhanam, idaṃ paccattavacanam, idaṃ upayogavacanam, yāva idaṃ bhummavacanam, idaṃ ekavacanam, idaṃ anekavacanan”ti evamādivibhāgavacanam, ayaṃ saddato padavicayo. So panāyaṃ padavicayo aviparītasabhāvaniruttisallakhaṇeneva sampajjatīti daṭṭhabbaṃ. Atthato pana vicayo tena tena padena vattabba-atthasaṃvaññanā. Sace pana padam pucchādivasena pavattaṃ, tassa tadatthassa ca pucchādibhāvo vicetabboti imamatthaṃ dassento “**pañham vicinatī**”ti-ādimāha.

Yasmā (..0062) ca sabbo desanāhāro vicayahārassa visayo suttassa vicayoti katvā, tasmā vuttaṃ- “**assadam vicinatī**”ti-ādi. Yasmā pana **anugī**ti ettha anurūpā gīti anugīti ayampi attho icchito, tasmā viciyamānassa suttapadassa anurūpato suttantarapadānipi atthuddhāravasena vā paduddhāravasena vā ānetvā vice-tabbānīti dassento “**sabbe nava suttante vicinatī**”ti āha. **Nava suttanteti** suttageyyādike nava sutte, yathāsambhavatoti adhippāyo. Ayaṃ vicayahārassa padatthaniddeso.

Evam niddesavāre vicayahāro saṅkhepato niddiṭṭhoti taṃ vibhāgena niddisitvā paṭiniddesavasena vibhajanto yasmā padavicayo suttassa anupadam pavatteta-bbatāya atibhāriko na sukaro cāti taṃ anāmasitvā pañhavissajjanavicaye tāva dassento “**yathā kiṃ bhavē**”ti-ādimāha. Tattha **yathā kiṃ bhaveti** yena pakārena so vicayo pavattetabbo, taṃ pakārajātaṃ kiṃ bhavē, kīdisaṃ bhavēyyāti attho. “Yathā kiṃ bhavēyyā”tipi pāṭho. Puna **yathāti** nipātamattaṃ. **Āyasmāti** piyavacanam **ajitoti** bāvarībrāhmaṇassa paricārakabhūtānam soḷasannaṃ aññataro. **Pārāyaneti** pārāyaṃ vuccati nibbānam, tassa adhigamūpāyadesanattā kiñcāpi sabbaṃ bhagavato vacanam “pārāyanan”ti vattabbaṃ arahati, saṅgītikārehi pana vatthugāthānugītigāthādīhi saddhiṃ **ajitasuttādīnam** (su. ni. 1038 ādayo; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57 ādayo, ajitamāṇavapucchāniddeśa 1 ādayo) soḷasannaṃ suttānam idaṃ nāmaṃ katanti tesaññeva pārāyanasamaññāti āha “pārāyane”ti. Keci “pārāyaniko”ti paṭhanti. Te kira tāpasapabbajjūpagamanato pubbe pārāyanaṃ adhīyantā vicariṃsu. Tasmā ayampi pārāyanaṃ vatteti pārāyanikoti vutto. **Pucchatīti** kasmā vuttaṃ, nanu pucchānibbattatā atītāti? Saccametaṃ, pucchānā-kāram pana buddhiyaṃ viparivattamānaṃ katvā evamāha.

Pucchā ca nāmesā adiṭṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanaṃ vimaticchedanā anumati-pucchā kathetukamyatāpucchā ekaṃsabyākaraṇīyā vibhajjabyākaraṇīyā paṭipucchābyākaraṇīyā ṭhapanīyā dhammādiṭṭhānā sattādiṭṭhānāti anekavidhā. Tasmā “kimayaṃ pucchā adiṭṭhajotanā”ti-ādinā yathāsambhavaṃ pucchā vice-tabbā. Yathā cettha pucchāvibhāgo, evaṃ vissajjanavibhāgopi (..0063) vissajjana-

vicaye yathāsambhavaṃ vattabbo. Pucchāsabhāgena hi vissajjananti. Idha pana vimaticchedanaṃ sattādhiṭṭhānaṃ puccham udāharitvā tattha vicayanākāraṃ dassetuṃ “**kenassu nivuto loko**” ti-ādimāha.

Tattha **kenāti** kattari karaṇavacanaṃ. **Sūti** nipātamattaṃ, **sūti** vā saṃsaye nipāto, tenassa pañhassa vimaticchedanapucchābhāvaṃ dasseti. **Nivutoti** paṭicchādito. **Lokoti** sattaloko. **Iccāyasmā ajitoti** saṅgītikāravacanaṃ. **Nappakāsa-tīti** na paññāyati. **Kissābhilepanaṃ brūsīti** kiṃ assa lokassa abhilepanaṃ vadasi. “Kiṃ svābhilepanan” tipi pāṭho, tassa kiṃ su abhilepananti padavibhāgo.

Padānīti pajjati etehi atthoti padāni, vākyāni. **Pucchitānīti** pucchābhāvena vuttānīti attho. **Eko pañhoti** yadipi cattāri padāni pucchana vasena vuttāni, ñātuṃ icchito pana attho eko evāti “eko pañho” ti vuttaṃ. Tattha kāraṇamāha “**ekavattuparigga-hā**” ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- kiñcāpi nivāraṇa-appakāsa-abhilepanamahābhayasa-ñkhātā pucchāya gahitā cattāro ete atthā, te panekaṃ lokaṃ patiguṇabhūtā, loko padhānabhāvena gahitoti tabbasena ekovāyaṃ pañhoti. Tenevāha “**lokādhiṭṭhāna-n**” ti-ādi. Ko pana so lokoti? Āha “**loko tividho**” ti-ādi.

Tattha rāgādikilesabahulatāya kāmāvacarasattā **kilesaloko**. Jhānābhīññāparibuddhiyā rūpāvacarasattā **bhavaloko**. Āneñjasamādhībahulatāya visadindriyattā arūpāvacarasattā **indriyaloko**. Atha vā kilissanaṃ kilesa, vipākadukkhanti attho. Tasmā dukkhabahulatāya apāyesu sattā **kilesaloko**. Tadaññe sattā sampattibhavabhāvato **bhavaloko**. Tattha ye vimuttiparipācakehi indriyehi samannāgatā sattā, so **indriyalokoti** veditabbaṃ. Pariyāpannadhamavasena lokasamaññāti ariyapuggalā idha na saṅgayhanti.

Avijjāya nivuto lokoti caturaṅgasamannāgatena andhakārena viya rathaghaṭādi-dhammasabhāvappaṭicchādanalakkhaṇāya avijjāya nivuto paṭicchādito (..0064) loko. **Vivicchāti** vicikicchāhetu. “Vivicchā macchariyan” ti saṅgahe vuttaṃ. **Pamā-dāti** pamāda hetu. **Jappābhilepananti** jappā taṇhā assa lokassa makkaṭālepo viya makkaṭassa abhilepanaṃ silesoti brūmi. **Dukkhanti** jāti-ādikaṃ vaṭṭadukkhanti ayaṃ padattho. Sesam pāliya eva viññāyati. **Imāni cattāri padāni** pucchāgāthāyaṃ vuttāni “**imehī**” ti vissajjanagāthāyaṃ vuttehi imehi catūhi padehi vissajjitāni. Kathanti āha “**paṭhaman**” ti-ādiṃ. Tena yathākkamaṃ pucchāvissajjanāni veditabbānīti dasseti.

Idāni taṃ yathākkamaṃ puccham vissajjanañca sarūpato dassetuṃ gāthāya ca atthaṃ vivarituṃ “**kenassū**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha “nīvaraṇehī” ti padena vuttamevatthaṃ pākaṭam katvā dassetuṃ “**avijjānīvaraṇā hi sabbe sattā**” ti-ādi vuttaṃ. Ettha ca “**yathāhā**” ti-ādinā suttantaradassanena imasmim pañhavissajjanavicaye anugītivicayaṃ dasseti daṭṭhabbaṃ. Tattha **pariyāyatoti** kāraṇato. Nīvaraṇasa-ñkhātānaṃ kāmaccandādīnampi kāraṇabhāvato paṭicchādanabhāvato ca ekaṃyeva nīvaraṇaṃ vadāmi, na pana aññesaṃ nīvaraṇasabhāvānaṃ abhāvāti attho. Yathā ca avijjāya sati nīvaraṇānaṃ bhāvo, evaṃ avijjāya asati na santi nīvaraṇānīti dassetuṃ “**sabbaso**” ti-ādi vuttaṃ.

Tenāti “avijjāya nivuto loko” ti padena. **Paṭhamassa padassāti** “kenassu nivuto loko” ti padassa. **Yuttāti** yojitā, anurūpāti vā attho. Etena pucchānurūpatā vissajja-

nassa dassitāti pubbāparavicayo vuttoti veditabbaṃ. “Yo puggalo nīvaraṇehi nivuto”ti-ādinā vivicchāpamādānaṃ avijjāya paccayabhāvaṃ dasseti. Nivuto eva hi nappakāsati. **Vivicchāti** vicikicchā. Tenevāha- “**vivicchā nāma vuccati vicikicchā**”-ti. Tatrāyaṃ padasiddhi- yathā micchādiṭṭhisammādiṭṭhiyo “niccaṃ aniccaṃ”ti-ādinā ekaṃsaggāhabhāvena pavattanti, na evamayaṃ. Ayaṃ pana anekaṃsaggāhabhāvato “niccaṃ nu kho aniccaṃ nu kho”ti-ādinā vividhaṃ viruddhaṃ vā icchati esatīti vivicchāti. “**So vicikicchanto**”ti-ādinā appakāsanassa vivicchāpamādānaṃ kāraṇabhāvaṃ vivarati. **Sukke dhamme na uppādiyatīti** na samādāya vattati. **Nappakāsantīti** te attano santāne anuppādiyamānā kusalā dhammā taṃ puggalaṃ pakāsaṃ (..0065) loke abhiññātaṃ na karontīti attho. **Abhilimpatīti** makkaṭālepo viya makkaṭaṃ dārusilādīsu purisaṃ rūpādivisaye alliyāpetīti attho. **Āsattibahulassāti** āsaṅgabahulassa. **Evaṃ abhijappāti karitvāti** evaṃ pariyuṭṭhānaṭṭhāyinīti iminā kāraṇena. **Tatthāti** tāya taṇhāya. **Loko abhilitto** silesena makkhito viya hotīti attho.

Bhāyati etasmāti bhayaṃ. Mahantaṃ bhayaṃ **mahabbhayaṃ**. Tenevāha- “**dukkhamassa mahabbhayan**”ti. Dukkhaṃ domanassanti dukkhameva vibhattanti sabbaṃ dukkhaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**tisso dukkhatā**”ti-ādi vuttaṃ. **Odhasoti** kadāci attūpakkamamūlāya kadāci parūpakkamamūlāyāti-ādinā vibhāgena dukkhadukkhatāya mucchanakā visesena rūpāvacarā. **Tathāti** odhaso kadāci karahacīti evaṃ ākaḍḍhati.

Vipariṇāmadukkhatāya muccanakā upekkhāsamāpattibahulā viśesena arūpāvaca-
rasattā. **Appābādhāti** padaṃ dukkhadukkhatāya muccanassa kāraṇavacanaṃ.
Dīghāyukāti vipariṇāmadukkhatāya. Arūpadevā hi loke viśesato dīghāyukāti.
Idaṅca muccanamaccantikaṃ. Yasmā ca dukkhā vedanāpi saṅkhatattā aniccatā-
disaṅkhāradukkhasabhāvā eva, tasmā yato muccanamaccantikaṃ, taṃ anavase-
sapariyādānavasena saṅgaṇhitvā dassetuṃ “**saṅkhāradukkhatāya panā**”ti-ādi-
māha.

Tattha upādiyatīti upādi, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Upādissa sesaṃ
upādisesaṃ, taṃ natthi etissāti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya **anupādisesāya**
nibbānadhātuyā, itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Nibbānadhātūti ca
nibbāyanamattaṃ. **Tasmāti** yasmā sakalalokabyāpinī sabbasaṅgāhinī ca saṅkhā-
radukkhatā, tasmā. **Lokassāti** sambandhe sāmivacanaṃ. Tena “dukkhamassā”ti
padassa atthaṃ dasseti. Evamettha lokassa nīvaraṇādīni ajānantena, samayanta-
raparicayena vā tattha saṃsayapakkhandaena ekaṃseneva byākātabbattā sattā-
dhiṭṭhānā pucchā katā, sā ca ajānanassa, saṃsayassa vā nīvaraṇādivisayatāya
catubbidhā. Pāḷiyaṃ pana nīvaraṇādīnaṃ loko ādhārabhāvena gāthāyaṃ vuttoti
eko pañhoti dassitanti. Ayamettha pucchāvicayo. Vissajjanavicayopi adiṭṭhajotini
vissajjanā vimaticchedinī cāti-ādinā pucchāvicaye vuttanayānusārena veditabbo.

Evaṃ (..0066) ekādhāraṃ pucchāṃ dassetvā idāni anekādhāraṃ dassetuṃ
“**savanti sabbadhī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **savantīti** sandanti. **Sabbadhīti** sabbesu
rūpādīsu āyatanesu. **Sotāti** taṇhādisotā. **Kim nivāraṇanti** tesāṃ kiṃ āvaraṇaṃ kā
rakkhā. **Samvaram brūhīti** taṃ nesaṃ nīvaraṇasaṅkhātaṃ samvaram kathehi.
Kena sotā pidhiyareti kena dhammena taṇhādisotā pidhiyyanti pacchijjantīti aya-
mettha padattho. Sesaṃ pāḷivaseneva āvi bhavissati.

Te dve pañhāti yadipi imissā gāthāya pucchāvasena pavattāya cattāri padāni
cattāri vākyāni. Nātuṃ icchitassa pana atthassa duvidhattā te dve pañhā.
Kasmāti ce? “**Imehi bahvādhivacanena pucchitā**”ti āha. Tatthāyaṃ saṅkhepattho-
ime etāya gāthāya gahitā atthā yasmā bahūni adhikicca pavattavacanena
pucchitā, tasmā te dve pañhāti. Ekato upari bahūti hi sāsana-
vohāro, tameva pucchāya duvidhatthavisayataṃ vivarituṃ “**evan**”ti-ādi vuttaṃ. Tassattho-
yāhi nātibyasanādisaṅkhātāhi pāṇavadhādīhi eva vā duggatihetubhūtāhi āpadāhi
samaṃ saha, sabbathā vā ayaṃ loko āpanno ajjhotthaṇo. Taṃnimittehi dasahi kile-
savatthūhi saṃkiliṭṭho ca, tassa taṃ āpannākāraṃ saṃkiliṭṭhākāraṅca buddhiyaṃ
katvā āha- “**evaṃ samāpannassa evaṃ saṃkiliṭṭhassā**”ti. Vodāyati sujhati ete-
nāti **vodānaṃ**, samathavipassanā. Vuṭṭhāti etena nimittato pavattato cāti **vuṭṭhānaṃ**,
ariyamaggo.

Asamāhitassāti nānārammaṇesu vikkhittacittassa. **Savantīti** pavattanti. **Abhijjhā-**
ti-ādi asamādhānāhetudassanaṃ. Tenevāha- “**evaṃ asamāhitassā**”ti. “**Yathāha**
bhagavā”ti-ādinā idhāpi anugītivicayaṃ dasseti. Sotānaṃ savanaṃ yebhuyyena
anurodhavasenevāti āha- “**savati manāpikesu rūpesū**”ti. Ettha ca cakkhādayo
sotānaṃ dvārabhāvena pavattamānā upacāravasena sayāṃ savantā viya vuttā.
Itīti evaṃ. **Sabbāti** sabbasmā. **Sabbathāti** sabbappakārena. **Idaṃ vodānanti** idaṃ

“pariyuṭṭhānavighātan”ti vuttaṃ pariyuṭṭhānappahānaṃ vodānaṃ.

Vissajjanagāthāya (..0067) **sati tesam nivāraṇanti** vipassanāsampayuttā sati kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā tesam sotānaṃ nivāraṇanti. **Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmī**ti tameva satim sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi. **Paññāyete pidhiyareti** rūpādīsu aniccatādipaṭivedhasādhikāya maggapaññāya ete sotā sabbaso pidhiyyanti, uppajjitum appadānavasena samucchijjantīti attho.

Nāviñchatīti abhijjhādippavattidvārabhāvena cittasantānaṃ, puggalaṃ vā nākaḍḍhati. Anusayappahānaṃ idha pidhānaṃ adhippetanti āha- “**paññāya anusayā pahiyanti**”ti. Yasmā anusayanimittam pariyuṭṭhānaṃ anusayābhāve na hotīti āha “**anusayesū**”ti-ādi. Idāni tamevattham upamāya vibhāvento “**taṃ yathā khandhavan-tassā**”ti-ādimāha. Etthāpi sotānaṃ nivāraṇasaṅkhātam saṃvaraṃ pidhānañca ajānantena tattha vā saṃsayitena ekaṃsikkatā dhammādhiṭṭhānā pucchā katāti idha pucchāvicayo vuttanayeneva vissajjanavicayo ca veditabbo.

Ettha ca yena adhippāyena “kenassu nivuto loko”ti gāthāya (su. ni. 1038; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57, ajitamāṇavapucchāniddeśa 1; netti. 45) satipi nivāraṇādīnaṃ catunnaṃ pucchitabbabhāve eko pañhoti vuttaṃ. Tena tāva sotānaṃyeva saṃvaro pidhānañca pucchitanti sote ekatthavasena gahetvā pucchāya ekādhiṭṭhānabhāvato eko pañhoti vattabbaṃ siyā. Sotānaṃ vā bahubhāvato bahūti yattakā sotā, tattakā pañhāti. Yena pana adhippāyena “savanti sabbadhi sotā”ti gāthāyaṃ (su. ni. 1040; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 59, ajitamāṇavapucchāniddeśa 3; netti. 45) sote anāmasitvā saṃvarapidhānānaṃ vasena “dve pañhā”ti vuttaṃ. Tena paṭhamagāthāyaṃ satipi nivāraṇādīnaṃ lokādhārabhāve lokaṃ anāmasitvā nivāraṇādīnaṃ vibhāgena cattāro pañhātīti vattabbanti ayaṃ nayo dassi-toti daṭṭhabbaṃ.

Idāni yasmā pucchanto na kevalaṃ pubbe attanā racitanīyāmeneva pucchati, atha kho desanākāle vuttadhammassa anusandhiṃ gahetvāpi pucchati, tasmā tassa anusandhiṃ pucchāya vicetabbākāraṃ dassento “yāni sotāni”ti gāthāya anantaram “**paññā ceva sati cā**”ti gāthamāha. Tassāyaṃ saṅkhepattho- yāyaṃ bhagavatā vuttā paññā, yā ca (..0068) sati yañca tadavasesaṃ nāmarūpaṃ, etaṃ sabbampi kattha nirujjhati, etaṃ me puṭṭho pabrūhīti.

Vissajjanagāthāyaṃ panassa yasmā paññāsatiyo nāmeneva saṅgahaṃ gacchanti, tasmā tā visuṃ na vuttā. Ayañcetha saṅkhepattho- yaṃ maṃ tvaṃ, ajita, etaṃ pañhaṃ apucchi- “katthetaṃ uparujjhati”ti anantaragāthāyaṃ (su. ni. 1042; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 61, ajitamāṇavapucchāniddeśa 5; netti. 11, 45), yattha taṃ asesam uparujjhati, taṃ te vadāmi. Tassa tassa hi viññāṇassa nirodhena saheva apubbaṃ acarimaṃ etthetaṃ uparujjhati, ettheva viññāṇassa nirodhena nirujjhati, etaṃ viññāṇanīrodham tassa nirodho nātivattatīti vuttaṃ hotīti. **Ayaṃ pañhe anusandhiṃ pucchati**ti anantaragāthāyaṃ sotānaṃ pariyuṭṭhānānu-sayappahānakiccena saddhiṃ sati paññā ca vuttā, taṃ sutvā tappahāne paññāsati-su tiṭṭhantīsu tāsam sannissayena nāmarūpena bhavitabbaṃ, tathā ca sati vaṭṭati eva. Kattha nu kho imāsam sanissayānaṃ paññāsatiṇaṃ asesanirodhoti iminā adhippāyena ayaṃ pucchā katāti āha- “**ayaṃ pañhe ...pe... dhātun**”ti.

Tattha anusandhiyati desanā etāyāti anusandhi.

Yāya paṭipadāya anupādisesaṃ nibbānadhātuṃ adhigacchanti, taṃ catusaccakammaṭṭhānabhāvanāsaṅkhātāṃ paṭipadaṃ saha visayena dassetuṃ “**tīṇi ca saccāni**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saṅkhatāni** samecca sambhūya paccayehi katāni saṅkhatāni. **Nirodhadhammāni** nirujjhanasabhāvāni. **Dukkhaṃ samudayo maggoti** tesāṃ sarūpadassanaṃ. Nirodho pana kathanti āha “**nirodho asaṅkhato**” ti. So hi kenaci paccayena na saṅkhatoti **asaṅkhato**. Saha visayena pahātabbapahāyakasabhāvesu ariyasaccesu pahāyakavibhāgamukhena pahātabbavibhāgaṃ dassetuṃ “**tattha samudayo**” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **avijjāvasesāti** dassanamaggena pahīnāvasesā avijjāti attho. Ayañca sesa-saddo kāmaccando byāpādo māno uddhaccanti etthāpi yojetabbo. Yathā hi avijjā, evaṃ etepi dhammā apāyagamaniyasabhāvā paṭhamamaggena pahiyanti evāti. “Avijjāniravasesā” tipi pāṭho, etthāpi yathāvuttesu kāmaccandādipadesupi niravasesa-saddo yojetabbo (..0069). Sāvasesaṅhi purimamaggadvayena kāmaccandādayo pahiyanti, itarehi pana niravasesanti. **Tedhātuke imāni dasa saṃyojanāni** ettha **tedhātuketi** saṃyojanānaṃ visayadassanaṃ. Tattha hi tāni saṃyojanavasena pavattanti.

12. Anaññātaññassāmīndriyaṃ adhiṭṭhāyāti taṃ pahāyakaṃ patvā. **Yaṃ panāti** ettha **yanti** hetu-atthe nipāto. **Idaṃ khaye ñāṇanti** yena ñāṇena hetubhūtena “khīṇā me jāti” ti attano jātiyā khīṇabhāvaṃ jānāti, idaṃ evaṃ paccavekkhaṇassa nimittabhūtaṃ arahattaphalañāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānātīti** etthāpi **yanti** ānetabbaṃ “yaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāti” ti. **Idaṃ anuppāde ñāṇanti** idhāpi pubbe vuttanayeneva arahattaphalañāṇavasena attho yojetabbo. **Aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. cittuppādakkaṇḍa 135-142) pana “khaye ñāṇaṃ kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇanti vuttaṃ. Anuppāde ñāṇaṃ paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇaṃ” ti vuttaṃ. Idha pana ubhayampi arahattaphalañāṇavaseneva vibhattaṃ. Tenevāha- “**imāni dve ñāṇāni aññātāvindriyan**” ti, “**ārammaṇasaṅketena dve nāmāni labbhanti**” ti ca.

Aññindriyaṃ heṭṭhimesu tīsu phalesu, uparimesu ca tīsu maggesu uppattiyā punappunaṃ uppajjamānampi anaññātaññassāmīndriyaṃ viya paṭhamaphaluppattiyā aggaphaluppattiyā anuppādanirodhena nirujjhatīti āha- “**yañca anaññātaññassāmīndriyan**” ti-ādi. Etena pahātabbadhammā viya dassanabhāvanāhi aggaphaluppattiyā tadavasesaphaladhammāpi anuppādanirodhena nirujjhanti. Ko pana vādo tebhūmakadhammānanti dasseti, ekā paññā aññātāvindriyattā. Yadi ekā, kathaṃ dvidhā vuttāti āha “**api cā**” ti-ādi. **Ārammaṇasaṅketenāti** khaye anuppādeti imāya ārammaṇasamaññāya. **Sā pajānanatṭhena paññāti** yā pubbe sotānaṃ pidhānakiccā vuttā paññā, sā pajānanasabhāvena paññā. Itarā pana **yathādiṭṭhaṃ** yathāgahitaṃ ārammaṇaṃ **apilāpanatṭhena** ogāhanatṭhena **satīti**.

13. Evaṃ (..0070) “paññā ceva sati cā” ti padassa atthaṃ vivarivā idāni “nāmarūpan” ti padassa atthaṃ vivaranto “**tattha ye pañcupādānakkhandhā, idaṃ nāmarūpan**” ti āha. Nāmarūpañca vibhāgena dassento sukhaggahaṇatthaṃ pākaṭanāma-

rūpameva vibhāvetuṃ **“tattha ye”** ti-ādimāha. Taggahaṇeneva hi sahacaraṇādinā tadaññe cittacetāsikā rūpadhammā ca gahitā hontīti. Nāmaggahaṇena cettha khandhattayameva gahitanti **“nāmarūpaṃ viññāṇasampayuttan”** ti vuttaṃ. Taṃ pana rūpaṃ sampayuttanti? Nayidaṃ sampayuttapaccayavasena vuttaṃ. Pacura-
janassa pana avibhāgena gahaṇīyasabhāvaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Gāthāya anupādisesā nibbānadhātu pucchitāti taṃ caturiddhipādāmukhena ariyamaggādhigamena pattabbanti dassento iddhipādabhāvanāmūlabhūtāni indriyāni satipaṇṇāhi niddhāretuṃ **“tattha sati ca paññā ca cattāri indriyāni”** ti āha. Kusalākusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesamānā sati sijjhantī ekantena samādhiṃ nipphādeti. Satiggahaṇena cettha pariyaṭṭhānappahānaṃ idhādhippetanti āha- **“sati dve indriyāni, satindriyañca samādhindriyañcā”** ti. Tathā anusaya-samugghātavidhāyinī paññā sijjhamānā na vinā catubbidhasammappadhānavīriyaṃ sijjhatīti vuttaṃ- **“paññā dve indriyāni paññindriyañca vīriyindriyañcā”** ti.

Yā imesu catūsu indriyesūti imesu sati-ādīsu catūsu indriyesu nissayapaccaya-tāya adhiṭṭhānabhūtesu taṃsahajātā eva yā saddahanā. “Imehi catūhi indriyehītipi pāḷi, tassā imehi catūhi indriyehi sampayuttāti vacanaseso, ārammaṇe abhippasādalakkhaṇā saddhā kattukāmatāsabhāvassa chandassa visesapaccayo hotīti āha- **“yā saddhādhipeyyā cittekaggatā, ayaṃ chandasamādhi”** ti. **Samāhite citteti** vipassanāsamādhinā samāhite citte. **Idaṃ pahānanti** vikkhambhanappahānasādhako samādhi pahānanti vutto pajahati etenāti katvā. “Padhānan” tipī pāṭho, aggoti attho. Tathā hi

“samādhi ekodī”ti vuccati.

“**Assāsapassāsā**”ti-ādinā kāyavacīcittasaṅkhārasīsenā taṃsamuṭṭhāpakā vīriya-saṅkhārāva gahitā. Te hi yāva bhāvanānipphatti tāva ekarasena saraṇato saṅka-ppetabbato ca **sarasaṅkappā**”ti vuttā “evaṃ (..0071) me bhāvanā hotū”ti yathā icchitā, tathā pavattiyā hetubhāvato. **Tadubhayanti** chandasamādhisaṅkhātañca padhānasaṅkhārasaṅkhātañca vīriyanti taṃ ubhayaṃ. Ubhayameva hi upacāravasena aññaṃ viya katvā “**chandasamādhippadhānasaṅkhārasamannāgataṃ iddhi-pādan**”ti vuttaṃ. Abhinnaṃpi hi upacāravasena bhinnaṃ viya katvā voharanti, yathā “silāputtakassa sarīran”ti.

Tattha ijjhatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho. Ijjhanti vā tāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, pajjati etenāti pādo, paṭhamena atthena iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyena atthena iddhiyā pādo patiṭṭhā adhigamūpāyoti **iddhipādo**. Tena hi uparūparivisesasaṅkhātaṃ iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti. **Vivekanissitanti** tadaṅgavivekanissitaṃ samucchedavivekanissitaṃ nissaraṇavivekanissitañca iddhipādaṃ bhāvetīti attho. Tathā hi ayaṃ iddhipāda-bhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ ajjhāsa-yato nissaraṇavivekanissitaṃ. Maggakkhaṇe pana kiccato samucchedavivekani-ssitaṃ ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ iddhipādaṃ bhāvetīti. Esa nayo **virā-ganissitanti**-ādīsu.

Vivekattā eva hi virāgādayo, kevalañcetta vossaggo duvidho pariccāgavo-ssaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha pariccāgavossaggo vipassanā-kkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṃ. Pakkhandanavossaggo vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe āra-mmaṇakaraṇavasena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalo-kuttaramissake atthasamvaṇṇanānaye yujjati. Tathā hi ayaṃ paṭhamiddhipādo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati nibbānañca pakkhandati. **Vossaggapariṇā-minti** iminā pana vacanena vossaggatthaṃ pariṇamantaṃ pariṇatañca paripa-ccantaṃ paripakkañcāti attho. Ayañhi iddhipādabhāvanānuyutto yogī yathā paṭhamo iddhipādo kilesapariccāgavossaggatthaṃ nibbānapakkhandanavossa-ggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Sesiddhipā-desupi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso- yathā chandaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattito samādhi **chandasamādhi**. Evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pava-ttito samādhi **vīmaṃsāsamādhīti**.

14. Na (..0072) kevalaṃ catuttha-iddhipādo eva samādhiññānamūlako, atha kho sabbopīti dassetuṃ “**sabbo samādhi ñāṇamūlako ñāṇapubbaṅgamo ñāṇānupari-vatti**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ kasmā so eva vīmaṃsāsamādhīti vuttoti? Vīmaṃsaṃ jeṭṭhakaṃ katvā pavattitattāti vuttovāyamattho. Tattha pubbhāgapaññāya **ñāṇa-mūlako**. Adhigamapaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Paccavekkhaṇapaññāya **ñāṇānupa-rivatti**. Atha vā pubbhāgapaññāya **ñāṇamūlako**. Upacārapaññāya **ñāṇapubba-ṅgamo**. Appanāpaññāya **ñāṇānuparivatti**. Upacārapaññāya vā **ñāṇamūlako**. Appa-nāpaññāya **ñāṇapubbaṅgamo**. Abhiññāpaññāya **ñāṇānuparivattīti** veditabbaṃ.

Yathā pureti yathā samādhissa pubbenivāsānussatiññāṇānuparivattibhāvena

pure pubbe atitāsu jātisu asaṅkhyeyyesupi saṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresañca khandhaṃ khandhūpanibaddhañca duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pacchā samādhissa anāgataṃsaññānuparivattibhāvena anāgataṃsaṃvaṭṭavivaṭṭesu attano paresañca khandhaṃ khandhūpanibaddhañca duppaṭivijjhaṃ nāma natthi attho.

Yathā pacchāti yathā samādhissa cetopariyaññānuparivattibhāvena anāgatesu sattasu divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi, tathā pure atītesu sattasu divasesu parasattānaṃ cittaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi attho. **Yathā divāti** yathā divasabhāge sūriyālokena andhakārassa vidhamitattā cakkhumantānaṃ sattānaṃ āpāthagataṃ cakkhuvīññeyyaṃ rūpaṃ suvīññeyyaṃ. **Tathā rattinti** tathā rattibhāge caturaṅgasamannāgatepi andhakāre vattamāne samādhissa dibbacakkhuññānuparivattitāya duppaṭivijjhaṃ rūpāyatanaṃ natthi.

Yathā rattim tathā divāti yathā ca rattiyaṃ tathā divāpi atisukhumaṃ kenaci tirohitam yañca atidūre, taṃ sabbarūpaṃ duppaṭivijjhaṃ nāma natthi. Yathā ca rūpāyatane vuttam, tathā samādhissa dibbasotaññānuparivattitāya saddāyatane ca netabbaṃ. Tenevāha “**iti vivaṭṭena cetasā**” ti-ādi. Tattha **apariyonaddhenāti** abhiññāññāṇassa pāribandhakakilesehi anajjhotthaṭṭena, apariyonaddhattā eva sappabhāsaṃ cittaṃ. Eteneva samādhissa iddhividhaññānuparivattitāpi vuttā evāti daṭṭhabbaṃ. **Pañcindriyānīti** iddhipādasampayuttāni sekkhassa pañcindriyāni adhippetānīti āha (..0073) “**kusalānī**” ti. **Cittasahabhūnīti**-ādi tesam viññāṇanirodhena nirodhadassanattam āradham. Tathā “**nāmarūpañcā**” ti-ādi. Tenetaṃ dasseti “na kevalam pañcindriyāni eva, atha kho nāmarūpañca viññāṇahetukam viññāṇassa nirodhā nirujjhati” ti.

Tassāti viññāṇassa. **Hetūti** taṇhā-avijjādiko. **Anāhāranti** padassa atthavivaraṇam. **Anabhinanditanti** abhinandanabhūtāya taṇhāya pahīnattā eva apatthitam. Tato eva **appaṭisandhikam** viññāṇam taṃ nirujjhati. Yathā ca viññāṇam, evam nāmarūpampi viññāṇasaṅkhātassa hetuno paccayassa ca abhāvā tappaccayānaṃ saṅkhārādīnaṃ abhāvā **ahetu appaccayam**. Sesam pākaṭameva. Pucchāvissajjanavicyayopi vuttanayānusārena veditabbo.

Evam anusandhipucchampi dassetvā heṭṭhā sattādhiṭṭhānā dhammādhiṭṭhānā ca pucchā viṣum viṣum dassitāti idāni tā saha dassetuṃ “**ye ca saṅkhātadhammāse**” ti-ādi āradham. Tatthāyaṃ padattho- **saṅkhātadhammāti** aniccādivasena parivīmaṃsitadhammā, arahataṃ etaṃ adhivacanaṃ. **Sekkhāti** silādīni sikkhamānā avasesā ariyapuggalā. **Puthūti** bahū sattajanā. **Tesam me nipako iriyam, puṭṭho pabrūhīti** tesam sekhāsekhānaṃ nipako paṇḍito tvaṃ bhagavā paṭipattim puṭṭho me brūhīti. Sesam pālīvaseneva viññāyati.

15. Kissāti kissa hetu, kena kāraṇenāti attho. **Sekhāsekhavipassanā pubbaṅgamappahānāyogenāti** sekhe asekhē vipassanāpubbaṅgamappahāne ca pucchana-yogena, pucchāvidhināti attho.

Vissajjanagāthāyaṃ **kāmesu nābhigijjheyāti** vatthukāmesu kilesakāmena na abhigijjheyā. **Manasānāvilo siyāti** byāpādavitakkādayo kāyaduccarītādayo ca manaso āvilabhāvākare dhamme pajahanto cittaṃ anāvilo bhavēyā. Yasmā

pana asekko aniccatādivasena sabbadhammānaṃ paritullitattā kusalo sabbadhammesu kāyānupassanāsati-ādīhi ca sato sabbakilesānaṃ bhinnattā uttamabhikkhubhāvaṃ patto ca hutvā sabba-iriyāpathesu pavattati, tasmā **“kusalo ...pe... paribbaje”** ti āhāti ayaṃ saṅkhepattho.

Tattha (..0074) yaṃ pucchāgāthāyaṃ “nipako” ti padaṃ vuttaṃ, taṃ bhagavantaṃ sandhāya vuttaṃ, bhagavato ca nepakkaṃ ukkaṃsapāramippattaṃ anāvaraṇañāṇadassanena dīpetabbanti anāvaraṇañāṇaṃ tāva kammadvārabhedehi vibhajitvā sekhāsekhaṇṇipadaṃ dassetuṃ **“bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ”** ti-ādi vuttaṃ. Tena sabbattha appaṭihatañāṇadassanena tathāgatassa sekhāsekhaṇṇipattidesanākosallameva vibhāveti. Tattha **ko cāti** kva ca, kasmim visayeti attho. Taṃ visayaṃ dasseti **“yaṃ anicce dukkhe anattani cā”** ti. Idaṃ vuttaṃ hoti-ñāṇadassanaṃ nāma uppajjamānaṃ “sabbaṃ saṅkhataṃ aniccaṃ dukkhaṃ sabbe dhammā anattā” ti uppajjati, tassa pana tasmim visaye yena appavatti, so paṭighātoti, etena lakkhaṇattayappaṭivedhassa durabhisambhavataṃ anaññasādhāraṇatañca dasseti. Lakkhaṇattayavibhāvanena hi bhagavato catusaccappaṭivedhaṃ sammāsambodhiñca paṇḍitā paṭijānanti.

Aññāṇaṃ adassananti taṃ paṭighātaṃ sarūpato dasseti. Chaḷārammaṇasabhāvappaṭicchādako hi sammoho ñāṇadassanassa paṭighātoti. Yasmiṃ visaye ñāṇadassanaṃ uppattirahaṃ, tattheva tassa paṭighātena bhavitabbanti āha- “yaṃ anicce dukkhe anattani cā” ti. **Yathā idha purisoti-**ādi upamāḍassanaṃ. Tatridaṃ opammasaṃsandanaṃ- puriso viya sabbo loko, tārakarūpāni viya cha ārammaṇāni, tassa purisassa tārakarūpānaṃ dassanaṃ viya lokassa cakkhuvīññāṇādīhi yathārahaṃ chaḷārammaṇajānaṃ, tassa purisassa tārakarūpāni passanta-ssāpi “ettakāni satāni, ettakāni sahaṇṇāni” ti-ādinā gaṇanasāṅketena ajānaṃ viya lokassa rūpādi-ārammaṇaṃ kathañci jānantassāpi aniccādilakkhaṇattayānavabodhoti. Sesam pākaṭameva.

Idāni yehi padehi bhagavatā āyasmato ajitassa sekhāsekhaṇṇipadā vuttā, tesam padānaṃ atthaṃ vibhajitum **“tattha sekhenā”** ti-ādimāha. Tattha **tatthāti** nipātamattaṃ, tasmim vā vissajjane. **Sekhenāti** sikkhā etassa silanti sekho, tena sekkena. **Dvīsu dhammesūti** duvidhesu dhammesūti adhippāyo. **Pariyutṭhānīyesūti** dosena pariyutṭhitena yattha parivattitabbaṃ, tesu āghātavatthūsūti attho. “Paṭighatṭhānīyesū” tipi pāṭho, soyevattho.

Ettha (..0075) ca gedhapaṭisedhacodanāyaṃ gedhanimitto doso gedhe sati hotīti tatopi cittassa rakkhitaḍḍatā niddhāretvā vuttā. Yasmaṃ pana bhagavatā “kāmesu nābhigijjheyā” ti (su. ni. 1045; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 64, ajitamāṇavapucchāniddeṣa 8; netti. 15-17) vuttaṃ, tasmā “tattha yā icchā” ti-ādinā gedhavasena niddeso kato. Atha vā dosato cittassa rakkhitaḍḍatā gāthāya dutiyapādena vuttāyevāti daṭṭhabbā. Dutiyapādena hi sesakilesavodānadhammā dassitā. Tathā hi uppannānuppannabhedato sammāvāyāmassa visayabhāvena sabbe saṃkilesavodānadhamme catudhā vibhajitvā sammappadhānamukhena sekhaṇṇipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dassetuṃ **“sekho abhigijjhanto”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anāvilasaṅkappoti** āvilānaṃ kāmasaṅkappādīnaṃ abhāvena anāvilasaṅkappo. Tato eva ca

anabhigijjhanto vāyamati, vīriyaṃ pavatteti. Kathaṃ vāyamatīti āha- “so anuppannānaṃ” ti-ādi.

Tattha **soti** uttarivisesatthāya paṭipajjamāno sekkho. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetīti** kattukamyatāsaṅkhātāṃ kusalacchandaṃ uppādeti. **Vāyamatīti** payogaparakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetasikavīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** teneva saha-jātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānavīriyaṃ karoti. Vāyamatīti-ādīni pana cattāri padāni āsevanābhāvanābahulīkammasātaccakiriyāhi yojeta-bbāni. **Uppannānaṃ pāpakānanti** anuppannāti avattabbataṃ āpannānaṃ pāpadhammānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthaṃ. **Asammosāyāti** anassanatthaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vadḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāyāti ayaṃ tāva padattho.

16. “Katame anuppannā” ti-ādi akusaladhammā kusaladhammā ca yādisā anuppannā yādisā ca uppannā, te dassetuṃ āradhaṃ. Tattha **ime anuppannāti** ime kāmavitakkādayo asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇavasena (..0076) vā anuppannā nāma. Aññathā hi anamatagge saṃsāre anuppannā nāma akusalā dhammā natthi. Vitakkattayaggahaṇaṅcetta nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. **Akusalamūlānīti** anusayā eva sabbesaṃ akusalānaṃ mūlabhāvato evaṃ vuttā, na lobhādayo eva. Ime uppannā anusayā bhūmiladdhuppannā

asamuggahāṭituppannāti-ādi-uppannapariyāyasabbhāvato nāmavasena uppannā nāma, na vattamānabhāvenāti attho. **Ime anuppannā kusalā dhammā**ti ime sotāpannassa saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa anuppannā kusalā dhammā nāma, ko pana vādo puthujjanānanti dasseti. **Kusalasaddo cetha bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358 ādayo) viya anavajjapariyāyo daṭṭhabbo. **Ime uppannā kusalā dhammā**ti ime paṭhamamagge saddhādayo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipannassa uppannā kusalā dhammā nāma.

Satipaṭṭhānabhāvanāya suniggahito kāmavitakkoti āha- **“yena kāmavitakkaṃ vāreti, idaṃ satindriyaṃ”**ti. Anavajjasukhapadaṭṭhānena avikkhepena cetodukkhasannissayo vikkhepapaccayo byāpādavitakko suniggahitoti vuttaṃ- **“yena byāpādavitakkaṃ vāreti, idaṃ samādhindriyaṃ”**ti. Kusalesu dhammesu āradhaviṛiyo parāparādhaṃ sukhena sahatīti vīriyena vihiṃsāvitakko suniggahitoti āha- **“yena vihiṃsāvitakkaṃ vāreti, idaṃ vīriyindriyaṃ”**ti. Samādhi-ādīnampi yathāsakaṃpaṭipakkhappahānaṃ paññavantasseva ijhatīti imamatthaṃ dassento āha- **“yena uppannuppane”**ti-ādi.

Etesaṃ yathānidhāritānaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ savisaye jeṭṭhakabhāvaṃ dassetuṃ **“saddhindriyaṃ kattha daṭṭhabban”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. Imesañca saddhādīnaṃ sekhānaṃ indriyānaṃ nibbattiyā sabbepi sekhā dhammā matthakappattā hontīti dassento **“evaṃ sekho”**ti-ādīnā sekhapaṭipadaṃ nigameti.

17. Evaṃ sekhapaṭipadaṃ vibhajitvā idāni asekhapaṭipadaṃ vibhajitūṃ **“kusalo sabbadhammānan”**ti-ādimāha. Tattha **sabbadhammānanti** iminā padena vuttadhamme tāva vibhajitvā tattha asekkhassa kosallaṃ dassetuṃ **“loko nāmā”**ti-ādi (..0077) vuttaṃ. Taṃ vuttatthameva. **Kilesalokena bhavaloko samudāgacchatīti** kāmāvacaradhammaṃ nissāya rūpārūpāvacaradhamme samudāgametīti attho. **Soti so mahaggatadhammesu, parittamahaggatadhammesu vā ṭhito. Indriyāni nibbattetīti** sīlasamādhayo nibbedhabhāgiye katvā vimutti-paripācaniyāni saddhādīni indriyāni uppādeti. **Indriyesu bhāviyamānesūti** yathāvutta-indriyesu vaḍḍhiyamānesu rūpārūpapariggahādivasena neyyassa pariññā bhavati.

Dassanapariññāti ñātapariññā. **Bhāvanāpariññāti** tiraṇapariññā pahānapariññā ca. **“Sā duvidhenā”**ti-ādīnā saṅkhepato vuttamatthaṃ **“yadā hi sekho”**ti-ādīnā vivarati. Tattha **“nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi”**ti iminā balavavipassanaṃ dasseti. Yadā hi sekhoti cetha sikkhanasīlatāya kalyāṇaputhujjanopi sekhapadena saṅgahitoti katvā **“dve dhammā kosallaṃ gacchanti dassanakosallañcā”**ti-ādi vuttaṃ. Ayamettha adhippāyo- yadā kalyāṇaputhujjano pubbabhāgasikkhaṃ sikkhanto nibbidāsahagatehi saññāmanasikārehi ñeyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā dassanakosallaṃ paṭhamamaggañāṇaṃ gacchanti sampāpuṇanti tena saddhiṃ ghaṭenti. Yadā pana sotāpannādisekho vuttanayena neyyaṃ parijānāti, tadā tassa te vipassanādhammā bhāvanākosallaṃ gacchantīti.

Taṃ ñāṇanti yā pubbe neyyassa pariññā vuttā, taṃ neyyaparijānanañāṇaṃ. **Pañcavidhena veditabbanti** visayabhedena tassa bhedaṃ dasseti. **Dhammānaṃ salakkhaṇe ñāṇanti** rūpārūpadhammānaṃ kakkhaḷaphusaṇādisalakkhaṇe ñāṇaṃ. Taṃ pana yasmā sabbaṃ neyyaṃ hetuhetuphalabhedato duvidhameva hoti,

tasmā “**dhammapaṭisambhidā ca atthapaṭisambhidā cā**” ti niddiṭṭham.

Pariññāti tīraṇapariññā adhippetā. Yasmā panassa rūpārūpadhamme salakkhaṇato paccayato ca abhijānitvā kusalādivibhāgehi te pariggahetvā aniccādivasena jānanā hoti, tasmā “**evaṃ abhijānitvā yā parijānanā, idaṃ kusalan**” ti-ādi vuttam. Tattha **evaṃgahitāti** evaṃ aniccādito kalāpasammasanādivasena gahitā sammāsītā. **Idaṃ phalaṃ nibbattenti** idaṃ udayabbayañāṇādikam phalaṃ paṭipāṭiyā uppādenti (..0078), nimittassa kattubhāvena upacaraṇato yathā ariyabhāvakarāni saccāni ariyasaccānīti. **Tesanti** udayabbayañāṇādīnam. **Evaṃgahitānanti** evaṃpavattitānam. **Ayaṃ atthoti** ayaṃ saccānam anubodhapaṭivedho attho. Yathā hi pariññāpaññā sammāsītābaddhamme sammāsānādhāmmā tathā sammāsānākarāṃ parijānāti, evaṃ sammāsānaphalampi parijānāti katvā ayaṃ nayo dassito.

Ye akusalāti samudayasaccamāha. Sabbe hi akusalā samudayapakkhiyāti. **Ye kusalāti** maggadhammā sammādiṭṭhi-ādayo. Yadi pi phaladhammāpi sacchikātabbā, catusaccapaṭivedhassa pana adhippetattā “**katame dhammā sacchikātabbā, yaṃ asaṅkhatan**” ti vuttam. **Atthakusaloti** paccayuppannesu atthesu kusalo. **Dhammakusaloti** paccayadhammesu kusalo. Pāḷi-atthapāḷidhammā vā atthadhammā. **Kalyāṇatākusaloti** yuttatākusaloti, catunayakovidoti attho, desanāyuttikusalo vā. **Phalatākusaloti** khīṇāsavaphalakusaloti. “**Āyakusaloti**” ti-ādīsu **āyoti** vaḍḍhi. Sā anattahānito aṭṭhuppattito ca duvidhā. **Apāyāti** avaḍḍhi. Sāpi atthahānito anaṭṭhuppattito ca duvidhā. **Upāyoti** sattānam accāyike kicce vā bhaye vā uppanne tassa tikicchanasamattham ṭhānuppattikāraṇam, tattha kusaloti attho. **Khīṇāsavo** hi sabbaso avijjāya pahīnattā paññāvepullappatto etesu āyādīsu kusaloti. **Evaṃ asekhassa kosallaṃ ekadesena vibhāvetvā puna anavasesato dassento “mahatā kosallena samannāgato”** ti āha.

Pariniṭṭhitasikkhassa asekhassa satokāritāya aññam payojanam natthīti vuttam “**diṭṭhadhammasukhavihāratthan**” ti. Idāni yathāniddiṭṭham sekhāsekhapaṭipadam nigamento “**imā dve cariyā**” ti-ādīmāha. Tattha **bojjhanti** bujjhitabbaṃ. **Taṃ catubbidhanti** taṃ bojjham catubbidham, catusaccabhāvato. **Evaṃ jānāti** evaṃ pariññābhisamayādivasena yo jānāti. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ asekho sativepullappatto nippariyāyena “**sato abhikkamati**” ti-ādīna vuccatīti. Sesam uttānatthameva. Idhāpi pucchāvissajjanavicayā pubbe vuttanayānusārena veditabbā.

Ettāvata (..0079) ca mahāthero vicayahāram vibhajanto **ajitasuttavasena** (su. ni. 103 ādayo; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57 ādayo, ajitamāṇavapucchāniddeśa 1 ādayo) pucchāvīcayam vissajjanavicayañca dassetvā idāni suttanta-resupī pucchāvissajjanavicayānam nayaṃ dassento “**evaṃ pucchitabbaṃ, evaṃ vissajjitabban**” ti āha. Tattha **evanti** iminā nayena. **Pucchitabbanti** pucchā kātabbā, ācikkhitabbā vā, vivecetabbāti attho. **Evaṃ vissajjitanti** etthāpi eseva nayo. **Suttassa cāti-ādi** anugītivīcayanidassanam. **Anugīti atthato ca byañjanato ca samānetabbāti** suttantaradesanāsaṅkhātā anugīti atthato byañjanato ca saṃvaṇṇīyamānena suttena samānā sadisī kātabbā, tasmim vā sutte sammā ānetabbā. **Atthāpagatanti** atthato apetaṃ, asambandhattham vā dasadāḷimādivacanam viya. Tenevāha “**samphappalāpaṃ bhavati**” ti. Etena atthassa samānetabbatāya kāraṇamāha. **Dunnikkhitta-**

ssāti asammāvuttassa. **Dunnayoti** dukkhena netabbo, netum vā asakkuṇeyyo. **Byañjanupetanti** sabhāvaniruttisamupetaṃ.

Evaṃ anugītivicayaṃ dassetvā niddesavāre “suttassa yo pavicayo”ti saṃkhi-
ttena vuttamatthaṃ vibhajitum “**suttañca pavicinitabban**”ti vatvā tassa vicinanā-
kāraṃ dassento “**kiṃ idaṃ suttaṃ āhaccavacanan**”ti-ādimāha. Tattha **āhaccavaca-**
nanti bhagavato ṭhānakaraṇāni āhacca abhiantvā pavattavacanaṃ, sammāsa-
mbuddhena sāmaṃ desitasuttanti attho. **Anusandhivacanananti** sāvakaabhāsitaṃ.
Tañhi bhagavato vacanaṃ anusandhetvā pavattanato “anusandhivacanan”ti
vuttanti. **Nītatthanti** yathārutavasena ñātabbatthaṃ. **Neyyatthanti** niddhāretvā
gahetabbatthaṃ. **Samkilesabhāgiyanti**-ādināṃ padānaṃ attho paṭṭhānavārava-
ṇṇanāyaṃ āvi bhavissati. Yasmā pana bhagavato desanā soḷasavidhe sāsanapa-
ṭṭhāne ekaṃ bhāgaṃ abhanti nāma natthi, tasmā sopi nayo vicetabbabhāvena
idha nikkhitto.

Kuḥiṃ imassa suttassāti imassa suttassa kasmim padese ādimajjhapariyosā-
nesu. **Sabbāni saccāni passitabbānīti** dukkhasaccaṃ suttassa “kuḥiṃ kasmim
padese kasmim vā pade passitabbaṃ niddhāretvā vicetum, samudayasaccaṃ
nirodhasaccaṃ maggasaccaṃ kuḥiṃ passitabbaṃ daṭṭhabbaṃ niddhāretvā vice-
tun”ti evaṃ sabbāni saccāni uddharitvā vicetabbānīti adhippāyo. **Ādimajjhapariyo-**
sāneti evaṃ suttaṃ pavicetabbanti ādito majjhato pariyosānato (..0080) ca evaṃ
iminā pucchāvicayādinayena suttaṃ pavicitabbanti attho. Ettha ca pucchāvissajja-
napubbāparānugītivicayā pāḷiyaṃ sarūpeneva dassitā. Assādādivicayo pana
saccaniddhāraṇamukhena nayato dassito, so niddesavāre vuttanayeneva vedi-
tabbo. Tabbicayeneva ca padavicayo siddhoti.

Vicayahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā

18. Tattha katamo yuttihāroti-ādi yuttihāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ yojayatīti** yuttihā-
rassa visayaṃ pucchati. Ko panetassa visayo? Atathākārena gayhamānā
suttatthā visayo, te hi tena sātisayaṃ yāthāvato yuttiniddhāraṇena yojetabbā. Itare-
supi ayaṃ hāro icchito eva. Taṃ pana bhūtakathanamattaṃ hoti. Yasmā panāyaṃ
yuttigavesanā nāma na mahāpadesena vinā, tasmā yuttihāraṃ vibhajanto tassa
lakkhaṇaṃ tāva upadisitum “**cattāro mahāpadesā**”ti-ādimāha.

Tattha **mahāpadesāti** mahā-apadesā, buddhādayo mahante apadisitvā vuttāni
mahākāraṇānīti attho. Atha vā **mahāpadesāti** mahā-okāsā, mahantāni
dhammassa paṭiṭṭhānānīti vuttaṃ hoti. Tatrāyaṃ vacanatto- apadissatīti apadeso,
buddho apadeso etassāti **buddhāpadeso**. Esa nayo sesesupi. “Sammukhā metaṃ
bhagavato sutan”ti-ādinā kenaci ābhatassa ganthassa dhammoti vā adhammoti
vā vinicchayane kāraṇaṃ. Kiṃ pana tanti? Tassa tathā ābhatassa suttotaraṇādi
eva. Yadi evaṃ kathaṃ cattāroti? Apadisitappabhedato. Dhammassa hi dve

sampadāyo bhagavā sāvakā ca. Tesu sāvakā saṅghaṇapuggalavasena tividhā. “Evamamumhā mayāyaṃ dhammo paṭiggahito”ti apadisitabbānaṃ bhedenā cattāro. Tenāha- “buddhāpadeso ...pe... ekattherāpadeso”ti. **Tāni padabyañjanānīti** kenaci ābhata-suttassa padāni byañjanāni ca, atthapadāni ceva byañjanapadāni cāti attho. Saṃvaṇṇakena vā saṃvaṇṇanāvasena āhariyamānāni (..0081) padabyañjanāni. **Sutte otārayitabbānīti** sutte anuppavesitabbāni. **Sandassayitabbānīti** saṃsandetabbāni. **Upanikkhipitabbānīti** pakkhipitabbāni.

Suttādīni dassetuṃ “**katamasmin**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yasmā bhagavato vacanaṃ ekagāthāmatampi saccavinimuttaṃ natthi, tasmā sutteti padassa atthaṃ dassetuṃ “**catūsu ariyasaccesu**”ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana tīṇi piṭakāni suttanti vuttaṃ, taṃ iminā nettivacanena aññadatthu saṃsandati ceva sameti cāti daṭṭhabbaṃ. Yāvadeva anupādāparinibbānatthā bhagavato desanā, sā ekantena rāgādikilesavūpasamaṃ vadatīti **vinayetipadassa** atthaṃ dassento “**rāgavinaye**”-ti-ādimāha. Vinayoti hi kāraṇaṃ rāgādivūpasamanimittaṃ idhādhippetāṃ. Yathāha-

“Ye kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saññogāya saṃvattanti no visaññogāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, dubbharatāya saṃvattanti no subharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘neso dhammo, neso vinayo, netaṃ satthusāsana-n’ti. Ye ca kho tvaṃ, gotami, dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, visaññogāya saṃvattanti no saññogāya,

apacayāya saṃvattanti no ācayāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, subharatāya saṃvattanti no dubbharatāya, ekaṃsena gotami dhāreyyāsi ‘eso dhammo, eso vinayo, etaṃ satthusāsanān’ ti (cūḷava. 406).

Dhammatāyantipadassa atthaṃ dassetuṃ “paṭiccasamuppāde” ti vuttaṃ. Paṭiccasamuppādo hi ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatāti (a. ni. 3.137) vutto. “Dhammatāyaṃ (..0082) upanikkhipitabbāni” ti idaṃ **pāliyaṃ** natthi, atthadassanavasena pana idha vuttanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca pavattiṃ nivattiṃ tadupāyañca bādhakādibhāve niyataṃ paridīpento sutte otarati nāma. Ekantena rāgādikilesavinayaṃ vadanto vinaye sandissati nāma. Tathā sassataṃ ucchedaṅca vajjetvā ekattanayādiparidīpanena sabhāvadhammānaṃ paccayapaccayuppannabhāvaṃ vibhāvento dhammataṃ na vilometi nāma.

Evaṃvidho ca kāmāsavādikaṃ āsavaṃ na uppādetīti imamatthaṃ dassento **“yadi catūsu ariyasaccesu”** ti-ādimāha. Nanu ca anulomato paṭiccasamuppādo pavatti, paṭilomato nivattīti so cattāri ariyasaccāni anupaviṭṭho kasmā idha visuṃ gahitoti? Saccametaṃ. Idha pana visuṃ gahaṇaṃ dhammānaṃ paccayāyattavuttidassanena aniccapaccayalakkhaṇaṃ asamatthapaccayalakkhaṇaṃ nirīhappaccayalakkhaṇaṅca vibhāvetvā tesaṃ udayavantatā tato eva vayavantatā tadubhayaena aniccatā udayabbayapaṭipīlanena dukkhatā anattatāti tilakkhaṇasamāyoga-paridīpanī sabbadiṭṭhigatakumatividhamsanī anaññasādhāraṇā sāsanasampatti pakāsitā hotīti dassanattaṃ.

Ettha ca suttaṃ sutānulomaṃ ācariyavādo attanomatīti idaṃ catukkaṃ vedītabbaṃ- tattha **suttaṃ** nāma tisso saṅgītiyo āruḷhāni tīṇi piṭakāni. **Sutānulomaṃ** nāma mahāpadesā, yaṃ “anulomakappiyan” ti vuccati. **Ācariyavādo** nāma aṭṭhakathā. **Attanomati** nāma nayaggāhena anubuddhiyā attano paṭibhānaṃ. Tattha suttaṃ appaṭibāhiyaṃ, taṃ paṭibāhantena satthāva paṭibāhito hoti. Anulomakappiyaṃ pana suttena samentameva gahetabbaṃ, na itaraṃ. Ācariyavādopi suttena samento eva gahetabbo, na itaro. Tathā attanomati, sā pana sabbadubballāti.

Idāni yadatthaṃ idha cattāro mahāpadesā ābhatā, taṃ dassetuṃ **“catūhi mahāpadesehi”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yaṃ yanti** yaṃ yaṃ atthajātañca dhammajātañca. **Yujjati**ti yathāvuttehi catūhi mahāpadesehi yujjati. **Yena yenāti** yena yena kāraṇena. **Yathā yathāti** yena yena pakārena. **Taṃ taṃ gahetabbanti** saṃvaṇṇiyamāne sutte ābhatena kāraṇena pasaṅgena pakārena ca suttato uddharitvā saṃvaṇṇanāvasena gahetabbanti (..0083) attho. Tena catumahāpadesāvīruddhāya yuttīyā suttato atthe niddhāretvā yuttihārayojanā kātabbāti dasseti.

19. Idāni taṃ yuttiniddhāraṇaṃ dassetuṃ **“pañhaṃ pucchitenā”** ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **kati padānīti** kittakāni padāni. **Pariyogāhitabbanti** padassa atthaṃ dassetuṃ **“vicetabban”** ti vuttaṃ. Yattakāni padāni yathādhippetāṃ atthaṃ abhivadanti, tattakāni padāni tadatthassekassa ñātuṃ icchitattā “eko pañho” ti vuccati, tāni pana ekagāthāyaṃ yadi vā sabbāni padāni yāva yadi vā ekaṃ padaṃ ekaṃ atthaṃ

abhivadati, ekoyeva so pañhoti imamatham dasseti “**yadi sabbāni**” ti-ādinā. Tanti tam pañham. **Aññātabbanti** ājānitabbam. **Kim ime dhammāti**-ādi ājānanākārada-ssanam. Tattha **dhammāti** pariyattidhammā. **Nānatthāti** nānā atthā.

Pucchāgāthāyaṃ ayaṃ padattho- **kenassubbhāhato lokoti** ayaṃ sattaloko coro viya coraghātakena kena abhihato vadhiyatīti attho. **Kenassu parivāritoti** māluvalatāya viya nissitarukkho kena loko ajjhotthāto. **Kena sallena otiṇṇoti** kena visapīta-khurappena viya sarīrabbhantaranimuggena sallena anupaviṭṭho. **Kissa dhūpāyītoti** kissa kena kāraṇena dhūpāyito santāpito loko. **Sadāti** padaṃ sabbattha yojetabbam. **Teti** cattāri padāni. Pañhasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. “Vissajjeti” ti etena vissajjanato tayo pañhāti nāyatīti dasseti.

20. Tatthāti vissajjanagāthāyaṃ dutiyapāde vuttā **jarā ca** paṭhamapāde vuttam **maraṇāncāti imāni dve saṅkhatassa** pañcakkhandhassa “saṅkhato” ti lakkiyati etehīti **saṅkhatalakkaṇāni**. Vuttañhetam bhagavatā- “tiṇimāni, bhikkhave, saṅkhatassa saṅkhatalakkaṇāni. Katamāni tiṇi? Uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattam paññāyati” ti (a. ni. 3.47; kathā. 214). Tena vuttam- “**jarāyaṃ ṭhitassa aññathattam, maraṇam vayo**” ti. Ettha ca “ṭhitassa aññathattan” ti etena khandhappabandhassa pubbāparaviseso idha jarā, na khaṇaṭṭhitīti dasseti. “Maraṇam vayo” ti iminā ca “tisso mato, phusso (..0084) mato” ti evam loke vuttam sammutimaraṇam dasseti, na khaṇikamaraṇam, samucchadamaraṇam vā.

Idāni “te tayo pañhā” ti vuttamattham yuttivasena dassetuṃ “**jarāya cā**” ti-ādi vuttam. Tattha yebhuyyena jiṇṇassa maraṇadassanato jarāmarāṇānam nānattam asampaṭicchamānam pati tesam nānattadassanattam “**gabbhagatāpi hi miyanti**” ti vuttam. Idam vuttam hoti- yathādhippetajarāviraḥitassa maraṇassa dassanato aññā jarā aññam maraṇanti. Tenevāha- “**na ca te jiṇṇā bhavanti**” ti. Kiñca bhiyyo? Kevalassa maraṇassa diṭṭhattā aññāva jarā aññam maraṇam, yathā tam devānanti imamatham dasseti “atthi ca devānan” ti-ādinā. Anuttarimanussadhammena ca tikicchanena sakkā jarāya paṭikāram kātuṃ, na tathā maraṇassāti evampi jarāmarāṇānam atthato nānattam sampāṭicchitabbanti dassetuṃ “**sakkatevā**” ti-ādi vuttam. Tattha **sakkateti** sakyate, sakkāti attho. **Paṭikammanti** paṭikaraṇam. Nanu ca maraṇassāpi paṭikāram kātuṃ sakkā iddhipādabhāvanāya vasi-bhāve satīti codanam manasi katvā āha- “**aññatreva iddhimantānam iddhivisayā**” - ti. Vuttañhetam bhagavatā-

“Yassa kassaci, ānanda, cattāro iddhipādā bhāvitā bahulikatā yānikatā vatthukatā anuṭṭhitā paricitā susamāraddhā, so ākaṅkhamāno kappam vā tiṭṭheyya kappāvasesam vā” ti (dī. ni. 2.166, 182; sam. ni. 5.822; kathā. 623; udā. 51).

Ko panettha kappo, ko vā kappāvasesoti? Kappoti āyukappo, yasmiṃ tasmiñhi kāle yaṃ manussānam āyuppamāṇam, tam paripuṇṇam karonto kappam tiṭṭhati nāma. “Appam vā bhiyyo” ti (dī. ni. 2.7; a. ni. 7.74) vuttam pana vassasatādito atirekam tiṭṭhanto kappāvasesam tiṭṭhati nāma. Yadi evam kasmā iddhimanto cetovassippattā khīṇāsavā lokahitattam tathā na tiṭṭhantīti? Khandhasaṅkhātassa dukkhabhārasa pariññātattā anussukkatāya ca. Paṭippassaddhasabbussukkā hi

te uttamapurisāti. Vuttañhetam dhammasenāpatinā-

“Nābhinandāmi maraṇam, nābhikaṅkhāmi jīvitam;

kālañca paṭikaṅkhāmi, vetanam bhatako yathā”ti. (theragā. 654; mi. pa. 2.2.4);

Yathā (..0085) jarāmaraṇānam aññamaññaṃ atthato nānattam, evam tehi taṇhāya ca nānatte dassite “tayo pañhā”ti idam sijjhatīti tam dassetum **“yam panā”**-ti-ādimāha.

Tattha yasmā taṇhāya abhāvepi sati jarāmaraṇam labbhati khiṇāsavasantāne, tasmā aññaṃ jarāmaraṇam aññā taṇhāti imamatthamāha **“dissanti vītarāgā jīrantāpi miyantāpi”**ti. Nanu ca taṇhāpi jīraṇabhijjanasabhāvāti? Saccam, na idam jarāmaraṇam idhādhippetanti vuttovāyamatto. “Yadi cā”ti-ādinā jarāmaraṇato taṇhāya anaññatte dosam dasseti. Yobbanatthāpi vigatataṇhā siyumu, na idam yuttanti adhippāyo. Jarāmaraṇampi siyā dukkhassa samudayo taṇhāya anaññatte satīti adhippāyo. Na ca siyā taṇhā dukkhassa samudayo jarāmaraṇato anaññatte satīti bhāvo. Na hi jarāmaraṇam dukkhassa samudayo, taṇhā dukkhassa samudayo, tasmā veditabbaṃ etesamatthato nānattanti adhippāyo. Yathā ca taṇhā maggavajjhā, evam jarāmaraṇampi siyā maggavajjham taṇhāya anaññatte sati. Yathā ca jarāmaraṇam na maggavajjham, tathā taṇhāpi siyāti ayampi nayo vutto evāti daṭṭhabbaṃ. **Imāya yuttiyāti** imāya yathāvuttāya upapattiyā. **Aññamaññehīti** aññāhi aññāhi kāraṇūpapattīhi atthato ce aññattam, tadanñampi byañjanato gavesitabbanti attho.

Imesaṃ dhammānam atthato ekattanti imamevattham **“na hi yujjati”**ti-ādinā vivarati. **Taṇhāya adhippāye aparipūramāneti** icchitālābhamāha. Tena icchātāṇhānam atthato ekattam vuttam hotīti. Etena na hi yujjati icchāya ca taṇhāya ca atthato aññattanti. Yathā idam vacanam samatthanam hoti, evam icchāvipariyāye āghātavathūsu kodho ca upanāho ca uppajjatīti idampi samatthanam hoti, na tathā jarāmaraṇavipariyāyeti jarāmaraṇataṇhānam atthato aññattampi samatthitam hotīti etamattham dasseti “imāya yuttiyā”ti-ādinā.

Yadi icchātāṇhānam atthato anaññattam, atha kasmā bhagavatā imissā gāthāya dvidhā vuttāti? Tattha parihāramāha **“yam panidan”**ti-ādinā. Tattha **yanti** kiriyāparāmasanam. **Abhilapitanti** vuttam yam idam abhilapanam (..0086), idam bāhirānam rūpādīnam vatthūnam ārammaṇavasena, ārammaṇakaraṇavasena vā yojetabbaṃ. **Dvīhi dhammehīti** dvīhi pakatīhi. Kā pana tā pakatīyoti? Appattassa visayassa esanavasena icchā, pattassa appattassa vā pātukāmatāvasena taṇhā, ayametāsam viseso. Yadipe evam, tathāpi sabbā taṇhā rūpādivisayam gilitvā pariṇiṭṭhapetvā gahaṇena ekasabhāvā evāti dassento **“sabbā hi taṇhā ajjosānalakkhaṇena ekalakkhaṇā”**ti āha. Idāni tamattham upamāya pakāsento **“sabbo aggī”**-ti-ādimāha, tam suviññeyyameva.

Ayam pana na kevalam taṇhā ārammaṇe pavattivisesena dvīhi eva nāmehi vuttā, atha kho anekehipi pariyaēyehīti dassanattam **“icchā-itipi”**ti-ādi vuttam.

Tattha icchanti tāya ārammaṇānīti **icchā**. Taṇhāyanatthena **taṇhā**. Piḷājananato duruddhāraṇato ca visapītam sallam viyāti **sallam**. Santāpanatthena **dhūpāyanā**.

Ākaḍḍhanaṭṭhena sīghasotā saritā viyāti **saritā**, allatṭhena vā **saritā**, “saritāni sinehitāni ca, somanassāni bhavanti jantuno”ti (dha. pa. 341) hi vuttaṃ. Allāni ceva siniddhāni cāti ayamettha attho. **Visattikā**ti visatāti visattikā. Visaṭāti visattikā. Visamāti visattikā. Visālāti visattikā. Visakkatīti visattikā. Visaṃvādikāti visattikā. Visaṃharatīti visattikā. Visamūlāti visattikā. Visaphalāti visattikā. Visaparibhogāti visattikā. Visatā vā pana sā taṇhā rūpe sadde gandhe rase phoṭṭhabbe dhamme kule gaṇe visatā vitthatāti visattikā.

Sinehanavasena **sineho**. Nānāgatīsu kilamathuppādanena **kilamatho**. Paliveṭhanaṭṭhena latā viyāti **latā**. “Latā uppajja tiṭṭhatī”ti (dha. pa. 340) hi vuttaṃ. Mamanti maññanavasena **maññanā**. Dūragatampi ākaḍḍhitvā bandhanaṭṭhena **bandho**. Āsīsanaṭṭhena **āsā**. Ārammaṇarasam pātukāmatāvasena **pipāsā**. Abhinandanaṭṭhena **abhinandanā**. Itīti evaṃ ārammaṇe pavattivisesena anekehi nāmehi gayhamānāpi sabbā taṇhā ajjhosānalakkhaṇena ekalakkhaṇāti yathāvuttamatthaṃ nigameti.

Puna (..0087) taṇhāya anekehi nāmehi gahitabhāvameva “**yathā cā**”ti-ādinā upacayena dasseti. Tattha **vevacaneti** vevacanaḥāravibhaṅge. “Āsā ca pihā”ti gāthāya (netti. 37; peṭako. 11) atthaṃ tattheva vaṇṇayissāma.

**Avigatarāgassāti-ādīsu rañjanatṭhena rāgo, chandanatṭhena chando, piyāyana-
ṭṭhena pemaṃ, paridahanatṭhena paridāhoti taṇhāva vuttā. Tenevāha- “taṇhāyetam
vevacanan” ti. Evaṃ yujjati** evaṃ icchātaṇhānaṃ atthato anaññattā “tayo pañhā”-
ti yaṃ vuttam, taṃ yujjati yuttiyā saṅgacchatiti attho.

21. Evaṃ “kenassubbhāhato loko” ti (saṃ. ni. 1.66) gāthāya “tayo pañhā” ti
pañhattayabhāve yuttiṃ dassetvā idāni aññehi pakārehi yuttigavesanaṃ dassento
“**sabbo dukkhūpacāro**” ti-ādimāha. Tattha **dukkhūpacāro**ti dukkhappavatti. **Kāmata-
ṇhāsaṅkhāramūlakoti** kāmataṇhāpaccayasaṅkhārahetukoti yujjati adhippāyo.
Nibbidūpacāroti nibbidāpavatti kāmānaṃ vipariṇāmaññathābhāvā uppajjamānā
anabhirati ñāṇanibbidā ca. **Kāmataṇhāparikkhāramūlakoti** kāmataṇhāya parikkhā-
rabhūtavattukāmahetuko. Tattha anabhiratisaṅkhātā nibbidā kāmataṇhāparikkhā-
ramūlikā, na ñāṇanibbidāti sabbo nibbidūpacāro kāmataṇhāparikkhāramūlakoti
na pana yujjati vuttam. **Imāya yuttiyāti** nayaṃ dasseti. Idaṃ vuttam hoti- yathā
pañhattayabhāve yutti vuttā, yathā ca dukkhūpacāranibbidūpacāresu, evaṃ
imāya yuttiyā iminā yogena nayena aññamaññehi kāraṇehi taṃtaṃpālippadese
anurūpehi aññathā aññehi hetūhi yutti gavesitabbāti.

Idāni taṃ nayadassanaṃ saṃkhittanti vitthārato vibhajitvā dassetuṃ “**yathā hi
bhagavā**” ti-ādi āradham. Tatthāyaṃ saṅkhepattho- rāgadosamohacaritānaṃ
yathākkamaṃ asubhamettāpaccayākārakathā rāgādivinayanato sappāyāti ayaṃ
sāsanayutti. Evamavaṭṭhite yadi rāgacaritassa mettācetovimuttiṃ deseyya, sā
desanā na yujjati asappāyabhāvato. Tathā sukhāpaṭipadādayoti. Nanu ca sukhā-
paṭipadādayo paṭipattiyā sambhavanti, na desanāyāti? Saccametaṃ, idha pana
rāgacaritoti tibbakilesa rāgacaritoti adhippeto. Tassa dukkhāya paṭipadāya
bhāvanā (..0088) samijjhati. Yassa ca dukkhāya paṭipadāya bhāvanā samijjhati,
tassa garutarā asubhadesanā sappāyā, yassa garutarā asubhadesanā sappāyā,
na tassa mandakilesassa viya lahukatarāti imamatham dassento āha- “**sukham vā
paṭipadam ...pe... deseyya na yujjati desanā**” ti. Iminā nayena sesapadesupi
yathāsambhavaṃ attho vattabbo. Ettha ca ayuttaparihārena yuttisamadhigamoti
yuttivicāraṇāya ayuttipi gavesitabbāti vuttam- “**yadi hi ...pe... na yujjati desanā**” ti.
Sesesupi eseva nayo. **Evaṃ yaṃ kiñcīti-ādi** yuttihārayoanāya nayadassanameva.

Tattha **evanti** iminā nayena. **Yaṃ kiñcīti** aññampi yaṃ kiñci. **Anulomappahā-
nanti** pahānassa anurūpaṃ, pahānasamatthanti attho. Sutte anavasesānaṃ pada-
tthānaṃ anupadavicāraṇā vicayo hāro, vicayahārasaṃvaṇṇanāya niddhāritesu
atthesu yuttigavesanaṃ sukaranti āha- “**sabbaṃ taṃ vicayena hārena vicitivā
yuttihārena yojetabban**” ti. **Yāvatikā ñāṇassa bhūmīti** saṃvaṇṇentassa ācariyassa
yaṃ ñāṇaṃ yaṃ paṭibhānaṃ, tassa yattako visayo, tattako yuttihāraviccāroti attho.
Taṃ kissa hetu? Anantanayo samantabhaddako vimaddakkhamo vicittadesano
ca saddhammoti.

Evaṃ nayadassanavaseneva yuttihārayoanā dassitāti taṃ brahmavihāraphala-
samāpattinavānupubbasaṃpattivasibhāvehi vibhajitvā dassetuṃ “**mettāvihārissa
sato**” ti-ādi āradham. Tattha **mettāvihārissāti** mettāvihāralābhino. **Satoti** samā-
nassa, tathābhūtassāti attho. **Byāpādoti** padoso. **Cittam pariyādāya ṭhassatīti**

cittam abhibhavissati. Yasmā pana kusalākusalānaṃ dhammānaṃ apubbaṃ acarimaṃ pavatti nāma natthi, tasmā samāpattito vuṭṭhānassa aparabhāgeti dassa-
natthaṃ **“ṭhassati”** ti vuttaṃ. **Na yujjati desanā**ti byāpādapaṭipakkhattā mettāya
tādisī kathā na yuttāti attho. **Byāpādo pahānaṃ abbatthaṃ gacchatīti yujjati desa-**
nāti yathāvuttakāraṇato eva ayaṃ kathā yuttāti. Sesavāresupi imināva nayena
attho veditabbo. Anuttānaṃ eva vaṇṇayissāma.

Animittavihārissāti aniccānupassanāmukhena paṭiladdhaphalasaṃpattivihā-
rassa. **Nimittānusārī**ti saṅkhāranimittānusārī. **Tena tenevā**ti niccādīsu (..0089) yaṃ
yaṃ pahīnaṃ, tena teneva nimittena. **Asmīti vigatanti** pañcasu upādānakkha-
ndhesu diṭṭhimānavasena yaṃ asmīti maññitaṃ, taṃ vigataṃ. Tamevatthaṃ viva-
rati **“ayamahasmīti na samanupassāmi”** ti. **Vicikicchākathaṃkathāsallanti** vina-
yakukkuccassāpi kathaṃ kathanti pavattisabbhāvato vicikicchāpadena visesitaṃ.
Na yujjati desanāti vicikicchāya pahānekaṭṭhabhāvato na yuttāyaṃ kathā.

Paṭhamam jhānaṃ samāpannassāti paṭhamajjhānasamaṅgino. **Kāmarāgabyā-**
pādā visesāya saṃvattantīti na yujjatīti yasmā nīvaraṇesu appahīnesu paṭhama-
jjhānassa upacārampi na sampajjati, pageva jhānaṃ, tasmā kāmarāgabyāpādā
visesāya dutiyajjhānāya saṃvattantīti na yuttāyaṃ kathā. Yathāladdhassa pana
paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā pariyuṭṭhānappattā hānāya saṃvattantīti
yujjati desanā yuttā kathāti, evaṃ sabbattha yojetabbaṃ. Avitakkasahagatā saññā-
manasikārā nāma saha upacārena dutiyajjhānadhammā, ārammaṇakaraṇattho
hettha sahaagata-saddo. **Hānāyā**ti paṭhamajjhānato parihānāya. **Visesāyā**ti dutiya-
jjhānāya. Iminā nayena tattha tattha hānanti, visesoti ca vuttadhammā veditabbā.
Vitakkavicārasahagatāti paṭhamajjhānadhammā, kāmāvacaradhammā eva vā.
Upekkhāsukhasahagatāti upacārena saddhiṃ dutiyajjhānadhammā, tatra majjha-
ttupekkhā hi idha upekkhāti adhippetā. **Pītisukhasahagatā**ti saha upacārena tatiya-
jjhānadhammā. **Upekkhāsatipārisuddhisahagatā**ti catutthajjhānadhammā.

Saññūpacārāti paṭusaññākiccaṃ karontā eva ye keci cittuppādā, “ākiñcaññāya-
tanadhammā” tipī vadanti. **Saññāvedayitanirodhasahagatā**ti “saññāvedayitani-
rodhaṃ upasampajja viharissāmi” ti tassa parikammavasena pavattadhammā. Te
pana yasmā nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiyāṃ ṭhiteneva sakkā saññāveda-
yitanirodhaṃ upasampajja viharituṃ, na tato parihīnena, tasmā nevasaññānāsa-
ññāyatanaṃ samāpattiyā hānāya saṃvattantīti na yuttā kathā. Visesāya saṃvatta-
ntīti pana yuttā kathāti āha- **“hānāya ...pe... desanā”** ti. **Kallatāparicī**ti samattha-
bhāvena paricītaṃ, yathāvuttasamāpattisu vasibhāvena paricītanti attho. Tene-
vāha- **“abhinīhāraṃ khamatī”** ti. Sesam sabbam uttānameva.

Api (..0090) cettha appaṭikkūlasaññāmukhena kāmacchando vañcetīti yujjati.
Paṭikkūlasaññāpatirūpatāya byāpādo vañcetīti yujjati. Samādhimukhena thina-
middhaṃ vañcetīti yujjati. Vīriyārambhamukhena uddhaccaṃ vañcetīti yujjati.
Sikkhākāmatāmukhena kukkuccaṃ vañcetīti yujjati. Ubhayapakkhasantīraṇamu-
khena vicikicchā vañcetīti yujjati. Iṭṭhāniṭṭhasamupekkhanamukhena sammoho
vañcetīti yujjati. Attaññutāmukhena attani aparibhavane māno vañcetīti yujjati.
Vīmaṃsāmukhena hetupatirūpakapariggahena micchādiṭṭhi vañcetīti yujjati. Vira-

ttatāpatirūpakena sattesu adayāpannatā vañcetīti yujjati. Anuññātapaṭisevanapati-
rūpatāya kāmasukhallikānuyogo vañcetīti yujjati. Ājīvapārisuddhipatirūpatāya
asaṃvibhāgasīlatā vañcetīti yujjati. Saṃvibhāgasīlatāpatirūpatāya micchājīvo
vañcetīti yujjati. Asaṃsaggavihāritāpatirūpatāya asaṅghasīlatā vañcetīti yujjati.
Saṅghasīlatāpatirūpatāya ananulomikasamṣaggo vañcetīti yujjati. Saccavāditā-
patirūpatāya piṣuṇavācā vañcetīti yujjati. Apisuṇavāditāpatirūpatāya anattakā-
matā vañcetīti yujjati. Piyavāditāpatirūpatāya cāṭukamyatā vañcetīti yujjati. Mita-
bhāṇitāpatirūpatāya asaṃmodanasīlatā vañcetīti yujjati. Saṃmodanasīlatāpatirū-
patāya māyā sāṭheyyaṅca vañcetīti yujjati. Niggayhavāditāpatirūpatāya pharusa-
vācatā vañcetīti yujjati. Pāpagarahitāpatirūpatāya paravajjānupassitā vañcetīti
yujjati. Kulānuddhayatāpatirūpatāya kulamacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Āvāsacira-
ṭṭhitikāmatāmukhena āvāsamacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Dhammaparibandhapa-
riharaṇamukhena dhammacchariyaṃ vañcetīti yujjati. Dhammadesanābhīratī-
mukhena bhassārāmatā vañcetīti yujjati. Apharusavācatāgaṇānuggahakaraṇamu-
khena saṅgaṇikārāmatā vañcetīti yujjati. Puññakāmatāpatirūpatāya kammārā-
matā vañcetīti yujjati. Saṃvegapatirūpena cittasantāpo vañcetīti yujjati. Saddhālu-
tāpatirūpatāya aparikkhatā vañcetīti yujjati. Vīmaṃsanāpatirūpena assaddhiyaṃ
vañcetīti yujjati. Attādhīpateyyapatirūpena garūnaṃ anusāsaniyā appadakkhiṇa-
ggāhitā vañcetīti yujjati. Dhammādhīpateyyapatirūpena sabrahmacārīsu agāravaṃ
vañcetīti yujjati. Lokādhīpateyyapatirūpena attani dhamme ca paribhavo vañcetīti
yujjati. Mettāyanā mukhena rāgo vañcetīti yujjati. Karuṇāyanāpatirūpena soko
vañcetīti yujjati. Muditāvīhārapatirūpena pahāso (..0091) vañcetīti yujjati. Upekkhā-
vihārapatirūpena kusalesu dhammesu nikkhattachandatā vañcetīti yujjati. Evaṃ
āgamapatirūpaka-adhīgamapatirūpakādīnampi tathā tathā vañcanasabhāvo
yuttito veditabbo. Evaṃ āgamānusārena yuttigavesanā kātābbāti.

Yuttihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

22. **Tattha katamo padaṭṭhāno hāro**ti-ādi padaṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha
yasmā “idaṃ imassa padaṭṭhānaṃ, idaṃ imassa padaṭṭhānan”ti tesam tesam
dhammānaṃ padaṭṭhānabhūtaḍḍhammavibhāvanalakkhaṇo padaṭṭhāno hāro,
tasmā pavattiyā mūlabhūtaṃ avijjaṃ ādiṃ katvā sabhāvadhammānaṃ pada-
ṭṭhānaṃ āsannakāraṇaṃ niddhārento avijjāya sabhāvaṃ niddisati “**sabbadhamma-
yāthāva-asampañivedhalakkhaṇā avijjā**”ti. Tassattho- sabbesaṃ dhammānaṃ
aviparītasabhāvo na sampañivijjhīyati etenāti sabbadhammayāthāva-asampañi-
vedho. So lakkhaṇaṃ etissāti sā tathā vuttā. Etena dhammasabhāvappaṭicchāda-
nalakkhaṇā avijjāti vuttaṃ hoti. Atha vā sammā paṭivedho sampañivedho. Tassa
paṭipakkho asampañivedho. Kattha pana so sampañivedhassa paṭipakkhoti āha-
“sabba ...pe... lakkhaṇā”ti. Yasmā pana asubhe subhanti-ādivipallāse sati tattha

sammoho uparūpari jāyatiyeva na hāyati, tasmā “**tassā vipallāsā padaṭṭhānan**” ti vuttaṃ.

Piyarūpaṃ satarūpanti piyāyitabbajātiyaṃ iṭṭhajātiyañca padaṭṭhānaṃ. “Yaṃ loke piyarūpaṃ satarūpaṃ etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati” ti (dī. ni. 2.400; ma. ni. 1.133; vibha. 203) hi vuttaṃ. **Adinnādānanti** adinnādānacetanā. Sā hi ekavāraṃ uppannāpi anādīnavadassitāya lobhassa uppattikāraṇaṃ hotīti tassa padaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Dosassa pāṇātipāto padaṭṭhānaṃ, mohassa micchāpaṭipadā padaṭṭhānanti etthāpi imināva nayena attho veditabbo. **Vaṇṇasaṇṭhānabyañjana-ggaḥaṇalakkhaṇāti** nimittānubyañjanaggahaṇalakkhaṇā. Sukhasaññāya phassassa upagamanalakkhaṇatā phassapaccayatāva vuttā. “Phuṭṭho sañjānāti” ti (saṃ. ni. 4.93) hi vuttaṃ (..0092). **Assādoti** taṇhā. Saṅkhatalakkhaṇāni uppādayaṇṇathattāni. Yebhuyyena niccaggahaṇaṃ viññāṇādhīnanti niccasaññāya viññāṇapadaṭṭhānatā vuttā. Tathā hi so bhikkhu taṃyeva viññāṇaṃ sandhāvati saṃsaratīti viññāṇavisayameva attano niccaggāhaṃ pavedesi. Pañcannaṃ khandhānaṃ yadi aniccatā dukkhatā ca sudiṭṭhā, attasaññā sukhasaññā anavakā-sāti āha- “**aniccasaññādukkhasaññā-asamanupassanalakkhaṇā attasaññā**” ti. “Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ, yaṃ dukkhaṃ tadanattā” ti (saṃ. ni. 3.15) hi vuttaṃ.

Yebhuyyena attābhīniveso arūpadhammesūti āha- “**tassā nāmakāyo padaṭṭhānan**” ti. **Sabbaṃ neyyanti** cattāri saccāni catusaccavinimuttassa ñeyyassa abhāvato. **Cittavikkhepaṭisaṃharaṇaṃ** uddhaccavikkhambhanaṃ. **Asubhāti** asubhānupassanā, paṭibhāganimittabhūtā asubhā eva vā, taṇhāpaṭipakkhattā samathassa asubhā padaṭṭhānanti vuttaṃ. Abhijjhāya tanukaraṇato adinnādānāvera- maṇi alohassa padaṭṭhānanti vuttā. Tathā byāpādassa tanukaraṇato pāṇātipātā- veramaṇi adosassa padaṭṭhānanti vuttā. **Vatthu-avippaṭipatti** visayasabhāvapaṭi- vedho, **sammāpaṭipatti** sīlasamādhisampadānaṃ nibbidāññāṇena

anabhiratiññānameva vā tathā pavattaṃ. Sabbāpi vedanā dukkhadukkhatādibhāvato dukkhanti katvā vuttaṃ- “dukkhasaññāya vedanā padaṭṭhānan” ti. **Dhammasaññāti** dhammamattanti saññā.

Sattānaṃ kāye avītarāgatā pañcannaṃ ajjhakkāyatanānaṃ vasena hotīti āha- “**pañcindriyāni rūpīni rūparāgassa padaṭṭhānan**” ti. Kāyo hi idha rūpanti adhippeto. Visesato jhānanissayabhūte manāyatane ca nikanti hotīti āha- “**chaṭṭhāyatanaṃ bhavarāgassa padaṭṭhānan**” ti. Edisaṃ mā rūpaṃ nibbattatu, mā edisī vedanāti evaṃ pavattā rūpādi-abhinandanā **nibbattabhavānupassitā**. **Ñānadassanassāti** kammassakataññānadassanassa. Yonisomanasikāravato hi pubbenivāsānussati kammassakataññānassa kāraṇaṃ hoti, na ayoniso ummujjantassa. Imassa ca atthassa vibhāvanatthaṃ **mahānāradakassapajātakaṃ** (jā. 2.22.1153 ādayo), **brahmajāle** (dī. ni. 1.38 ādayo) ekaccasassatavādo ca udāharitabbo. “**Okappanala-kkhaṇā**” ti-ādīnā saddhāpasādānaṃ visesaṃ dasseti. So pana saddhāyayeva avatthāviseso daṭṭhabbo. Tattha **okappanaṃ** saddahanavasena ārammaṇassa ogāhaṇaṃ nicchayo. **Anāvilatā** (..0093) assaddhiyāpagamena cittassa akālussiyatā. **Abhipatthiyanā** saddahanameva. **Aveccapasādo** paññāsahito āyatanagato abhippasādo. **Apilāpanaṃ** asammo nimujjitvā viya ārammaṇassa ogāhaṇaṃ vā, ettha ca saddhādīnaṃ pasādasaddhāsammappadhānasatipaṭṭhānajhānaṅgāni yathākkamaṃ padaṭṭhānanti vadantena avatthāvisesavasena padaṭṭhānabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṃ. Satisamādhīnaṃ vā kāyādayo satipaṭṭhānāti. Vitakkādayo ca jhānānīti padaṭṭhānabhāvena vuttā.

Assādamanasikāro saṃyojanīyesu dhammesu assādānupassitā. **Punabbhavavirohaṇāti** punabbhavāya virohaṇā, punabbhavanibbattanārahātā vipākadhammatīti attho. **Opapaccayikanibbattilakkhaṇanti** upapattibhavabhāvena nibbattanasabhāvaṃ. **Nāmakāyarūpakāyasaṅghātalakkhaṇanti** arūparūpakāyānaṃ samūhiyabhāvaṃ. **Indriyavavatthānanti** cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ vavatthitabhāvo. **Opapaccayikanti** upapattikkhandhanibbattakaṃ. **Upadhīti** attabhāvo. Attano piyassa maraṇaṃ cintentassa bālassa yebhuyyena soko uppajjatīti maraṇaṃ sokassa padaṭṭhānanti vuttaṃ. **Ussukkaṃ** cetaso santāpo. **Odahananti** avadahanānaṃ. Attano nissayassa santapanameva bhavassāti vuttaṃ bhavaṃ dassetuṃ “**imāni**” ti-ādī vuttaṃ. Tattha bhavassa aṅgāni bhavasaṅkhātāni ca aṅgāni bhavaṅgāni. Tesu kilesā bhavassa aṅgāni. Kammavipākavaṭṭaṃ bhavasaṅkhātāni aṅgāni. **Samaggānīti** sabbāni. Khandhāyatanādīnaṃ aparāparuppattisaṃsaraṇaṃ saṃsāro. Tassa purimapurimajātiniṭṭhannaṃ kilesādivaṭṭaṃ kāraṇanti āha- “**bhavo saṃsārassa padaṭṭhānan**” ti. Sampāpakahetubhāvaṃ sandhāya “maggo nirodhassa padaṭṭhānan” ti vuttaṃ.

Kammaṭṭhānogaḥakassa otaraṇaṭṭhānatāya bahussuto titthaṃ nāma, tassa sammāpayirupāsanaṃ **titthaññutā**. Dhammūpasañhitaṃ pāmojjaṃ pītaṃ nāma, sappāyadhammassavanena taṃ uppādetvā kammaṭṭhānassa brūhanā **pītaññutā**, bhāvanāya thokampi layāpattiyā uddhaṃpattiyā ca jānanā **pattaññutā**. Attano pañcahi padhāniyaṅgehi samannāgatassa jānanā **attaññutā**, tesu purimānaṃ purimānaṃ pacchimassa pacchimassa padaṭṭhānabhāvo suviññeyyo eva. Katapu-

ññasveva patirūpadesavāso sambhavati (..0094), na itarassāti “**pubbekatapuññatā patirūpadesavāsassa padaṭṭhānan**”ti vuttaṃ. **Yathābhūtañāṇadassanaṃ** saha adhiṭṭhānena taruṇavipassanā. **Nibbidāti** balavavipassanā. **Virāgoti** maggo. **Vimuttīti** phalaṃ. **Evanti** yadidaṃ “tassā vipallāsā padaṭṭhānan”ti-ādinā avijjādīnaṃ padaṭṭhānaṃ dassitaṃ, iminā nayena athāpi yo koci upanissayo balavapaccayoti yo koci avasesapaccayo, **sabbo so padaṭṭhānaṃ** kāraṇanti veditabbaṃ. “Evaṃ yā kāci upanisā yogato ca paccayato cā”tipi paṭhanti. Tattha **upanisāti** kāraṇaṃ, **yogatotī** yuttito, **paccayatoti** paccayabhāvamattatoti attho veditabbo. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyameva.

Padaṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

23. Tattha katamo lakkhaṇo hāroti-ādi lakkhaṇahāravibhaṅgo. Tattha **kiṃ lakkha-yatīti** lakkhaṇahārassa visayaṃ pucchati. “**Ye dhammā**”ti-ādinā lakkhaṇahāraṃ saṅkhepato dassetvā taṃ udāharaṇehi vibhajitum “**cakkhun**”ti-ādi āradhamaṃ. Tattha “**vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇānī**”ti iminā anavaṭṭhitabhāvādināpi ekalakkhaṇatā vuttā evāti daṭṭhabbaṃ.

Evaṃ āyatanavasena ekalakkhaṇataṃ dassetvā idāni khandhādivasena dassetum “**atīte, rādha, rūpe anapekkho hotī**”ti-ādi suttaṃ ābhataṃ. **Yamakovādasutte** (saṃ. ni. 3.85) **vadhakaṭṭhena ekalakkhaṇā vuttāti** tasmimṃ sutte “vadhakaṃ rūpaṃ vadhakaṃ rūpanti yathābhūtaṃ nappajānāti”ti-ādinā āgatattā vuttaṃ. **Itīti** evaṃ, imissaṃ gāthāyaṃ kāyagatāya satiyā vuttāya sati vedanāgatā sati cittaगतā sati dhammagatā ca sati vuttā bhavati satipaṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Diṭṭhanti-ādīnaṃ** atthaṃ parato vaṇṇayissāma.

Kāye (..0095) **kāyānupassī viharāhīti** ettha **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnañca samūhaṭṭhena kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānañhi paramajegucchānaṃ so āyotipi **kāyo, āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto- āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. “Kāye”ti ca vatvā puna “kāyānupassī”ti dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavatthānaghānavinibbhogādīdassanattaṃ. Tena na kāye vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassī evāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanā-kārasseva dassanena asammissato vavatthānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī.

Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tathapi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādīsa-

mūhānupassī, kadalikkhandhapattavaṭṭivinibbhujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassī evāti nānappakārato samūhavaseneva kāya-saṅkhātassa vatthuno dassanena ghanavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathā-vuttasamūhavinimutto kāyo vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatte eva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā-

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati;

apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti. (dī. ni. aṭṭha. 2.373; ma. ni. aṭṭha. 1.106; paṭi. ma. aṭṭha. 1.1.36; mahāni. aṭṭha. 3);

Ghanavinibbhogādidassanatthanti ādisaddena ayamatto veditabbo. Ayañhi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī.

Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassinō honti, na evaṃ aniccadukkhānatta-asubhabhūte eva imasmiṃ kāye niccasukha-attasubhabhāvānupassī (..0096), atha kho kāyānupassī aniccadukkhā-anatta-asubhākārasamūhānupassīti attho. Atha vā yvāyaṃ **mahāsatipaṭṭhāne** (dī. ni. 2.374 ādayo) assā-sapassāsādicuṇṇikajāta-aṭṭhikapariyosāno kāyo vutto, yo ca “idhekacco pathavī-kāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ tejokāyaṃ vāyokāyaṃ kesakāyaṃ ...pe... aṭṭhimiñjakāyan”ti **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.34 ādayo) kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampettha attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato, tassa pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhāte kāyānupassīti attho daṭṭhabbo. Api ca “imasmiṃ kāye aniccato anupassati no niccato”ti-ādinā anukkamena **paṭisambhidāyaṃ** (paṭi. ma. 3.34 ādayo) āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādikassa ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanato kāye kāyānupassīti attho.

Viharāhīti vattāhi. **Ātāpīti** tisu bhavesu kilese ātāpetīti ātāpo, so assa atthīti ātāpī. **Sampajānoti** sampajāññasaṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, na hi sativirahitā anupassanā atthi, tenevāha-“satiñca khvāhaṃ, bhikkhave, sabbatthikaṃ vadāmi”ti (saṃ. ni. 5.234). Anātāpino ca anto saṅkoco antarāyakaro hoti, kammaṭṭhānaṃ na sampajjati. Tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, taṃ dassanatthaṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** tasmīmyeva kāye. Kāyo hi idha lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti adhippeto. Abhijjhāggahaṇena cettha kāmaccando, domanassaggahaṇena byāpādo gahitoti nīvaraṇesu balavadhammadvayappahānadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttanti kāyānupassanāsatiṭṭhānassa pahānaṅgaṃ (..0097) dassitaṃ. “Ātāpī”ti-ādinā pana sampayogaṅgaṃ dassitanti imamatthaṃ dassetuṃ “ātāpī”ti-ādi vuttaṃ. Tattha abhijjhādomanassānaṃ samatho ujupaṭipakkhoti abhijjhādomanassavinayo vuccamāno samādhindriyaṃ dīpetīti āha- “**vineyya loke abhijjhādomanassanti samādhindriyan**”ti (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.367). **Ekalakkhaṇattā catunnaṃ indri-**

yānanti yathā vīriyapaññāsamādhindriyehi kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṃ ijjhati, evaṃ vedanācittadhammānupassanāsatipaṭṭhānānīpi tehi ijjhantīti catusatipaṭṭhānasādhanē imesaṃ indriyānaṃ sabhāvabhedābhāvato samānalakkhaṇattā itarāni satipaṭṭhānānīpi vuttāni eva hontīti attho.

24. Idāni satipaṭṭhānesu gahitesu sabbesaṃ bodhipakkhiyadhammānaṃ gahitabhāvaṃ dassetuṃ “**catūsu satipaṭṭhānesū**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **bodhaṅgamāti** bodhaṃ ariyamaggañāṇaṃ gacchantīti bodhaṅgamā. Yathāvuttassa bodhassa pakkhe bhavāti **bodhipakkhiyā**. **Neyyānikalakkhaṇenāti** ettha nimittato pavattato ca vuṭṭhānaṃ niyyānaṃ, niyyāne niyuttāti neyyānikā, yathā dovārikoti. Niyyānasaṅkhātāṃ vā phalaṃ arahantīti neyyānikā. Niyyānaṃ payojanaṃ etesanti vā neyyānikā. “Neyyānikā” tipī pāṭho, tattha niyyānaṃ etesaṃ atthīti niyyānikāti attho. “Neyyāniyā” tipī pāṭho, tassa niyyantīti niyyāniyāti attho daṭṭhabbo. Niyyānikalakkhaṇenāti niyyānikasabhāvena.

Evaṃ akusalāpi dhammāti yathā kusalā dhammā ekalakkhaṇabhāvena niddhāritā, evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇatṭhena niddhāretabbā. Kathaṃ? Pahānekaṭṭhatāvāsenāti dassento “**pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī**” ti āha. Idāni taṃ pahānaṃ dassetuṃ “**catūsu satipaṭṭhānesū**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāyānupassanādīsū catūsu satipaṭṭhānesu bhāviyamānesu asubhe subhanti-ādayo cattāro vipallāsā pahiyanti, kabaḷikārāhārādayo cattāro āhārā cassa pariññaṃ gacchantī, tesāṃ parijānanassa paribandhino kāmarāgādayo byantikāṭā hontīti attho, kasmā? Tehi pahātābhāvena ekalakkhaṇattāti. Evaṃ sabbattha attho yojetabbo. Tenevāha- “evaṃ akusalāpi dhammā ekalakkhaṇattā pahānaṃ abbatthaṃ gacchantī” ti.

“**yattha vā panā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **yatthā**ti yassaṃ desanāyaṃ. **Vā**-saddo vika-ppattho. **Panā**ti padapūraṇo. **Rūpindriyanti** ruppanasabhāvaṃ aṭṭhavidhaṃ indriyaṃ. **Tatthā**ti tassaṃ desanāyaṃ. **Rūpadhātū**ti ruppanasabhāvā dasa dhātuyo. **Rūpāyatananti** ruppanasabhāvaṃ dasāyatanaṃ, rūpīni dasāyatanānīti attho. Ruppanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā imāni desitānīti adhippāyo. Desitaṃ tattha sukhindriyaṃ somanassindriyaṃ sukhavedanābhāvena ekalakkhaṇattāti adhippāyo.

Dukkhasamudayo ca ariyasaccanti idaṃ akusalassa somanassassa vasena vuttaṃ, sāsavakusalassāpi vasena yujjati eva. Sabbo ca paṭiccasamuppādo desi-toti sambandho. Avijjānusayitattā adukkhamasukhāya vedanāya. Vuttañhettaṃ-“adukkhamasukhāya vedanāya avijjānusayo anuseti” ti (ma. ni. 1.465). Tathā ca vuttaṃ “**adukkhamasukhāya hi vedanāya avijjā anuseti**” ti. Etena adukkhamasu-khāvedanāggahaṇena avijjā gahitāti dasseti. Sati ca avijjāggahaṇe sabbo paṭicca-samuppādo desitoti dassetuṃ “**avijjāpaccayā saṅkhārā**” ti-ādi vuttaṃ. **So cāti** ettha **ca**-saddo byatirekattho, tena so paṭiccasamuppādo anulomapaṭilomavasena duvidhoti imaṃ vakkhamānavisesaṃ joteti. Tesu anulomato paṭiccasamuppādo yathādassito sarāgasadosasamohasaṃkilesapakkhena hātabboti vutto, paṭilo-mato pana paṭiccasamuppādo yo “avijjāyatveva asesavirāganirodhā” ti-ādinā **pāḷiyam** (ma. ni. 3.126; mahāva. 1) vutto, taṃ sandhāya “**vītarāgavīta-dosavīta-mo-ha-ariyadhammehi hātabbo**” ti vuttaṃ.

Idāni ekalakkhaṇatāvibhāvanena lakkhaṇahārayojanāya nayaṃ dassetuṃ “**evaṃ ye dhammā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **kiccatoti** pathavī-ādīnaṃ phassādīnañca rūpārū-padhammānaṃ sandhāraṇasaṅghaṭṭanādikiccatō, tesaṃ tesaṃ vā paccayadhammānaṃ taṃtaṃpaccayuppannadhammassa paccayabhāvasaṅkhātakiccatō. **Lakkhaṇatoti** kakkhaḷaphusanādisabhāvato. **Sāmaññatoti** ruppananamanādito aniccatādito khandhāyatanādito ca. **Cutūpapātatoti** saṅkhatadhammānaṃ bhaṅgato uppādato ca, samānanirodhato samānuppādato cāti (..0099) attho. Ettha ca sahacaraṇaṃ samānahetutā samānaphalatā samānabhūmitā samānavi-sayatā samānārammaṇatāti evamādayopi **ca**-saddena saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Sesam uttānatthameva.

Lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā

25. Tattha katamo catubyūho hāroti catubyūhahāravibhaṅgo. Tattha **byañjanena** suttassa neruttañca adhippāyo **ca nidānañca pubbāparasandhi ca gavesitabboti** saṅkhepena tāva catubyūhaṃ dasseti. “**Byañjanenā**” ti iminā hārānaṃ suttassa byañjanavicayabhāvato byañjanamukheneva ete catubyūhahārapadatthā niddhā-retabbāti dasseti. **Neruttanti** niruttaṃ nibbacaṇanti attho. Niruttameva neruttaṃ.

Tenevāha- **“yā niruttipadasaṃhitā”**ti. Tassattho- yā nirutti, idaṃ neruttaṃ. Kā pana sā nirutti? Padasaṃhitāti padesu saṃhitā yuttā, liṅgavacanakālasādhana-
purisādivisesayogena yo yo attho yathā yathā vattabbo, tathā tathā pavattasabhāva-
niruttīti attho. Tathā hi vuttaṃ **“yaṃ dhammānaṃ nāmaso ñāṇaṃ”**ti.

Tattha **yanti** hetu-atthe nipāto, yāya kāraṇabhūtāyāti attho. **Dhammānanti** ñeyya-
dhammānaṃ. **Nāmasoti** pathavī phasso khandhā dhātu tisso phussoti evamādinā-
mavisesena ñāṇaṃ pavattati, ayaṃ sabhāvanirutti nāma. Pathavīti hi evamādikāṃ
saddaṃ gahetvā tato paraṃ saṅketadvārena tadatthapaṭipatti taṃtaṃ-aniyatanā-
mapaññattiggahaṇavaseneva hotīti. Atha vā padasaṃhitāti padena saṃhitā.
Padato hi padatthāvabodho. So panassa atthe pavattinimittabhūtāya paññattiyā
gahitāya eva hotīti sā pana paññatti niruttisaṅkhātapadena saṃhitā padatthaṃ
bodhetīti padasaṃhitāti vuttā. **“Yadā hi bhikkhū”**ti-ādinā “dhammānaṃ nāmaso
ñāṇaṃ”ti padassa atthaṃ vivarati.

Tattha **atthassāti** saddābhidheyyassa atthassa. **Nāmaṃ jānātīti** nāmapaññattiva-
sena ayaṃ nāmāti nāmaṃ jānāti. **Dhammassāti** sabhāvadhammassa. **Tathā** (..0100)
tathā naṃ abhiniropetīti yo yo attho dhammo ca yathā yathā ca voharitabbo, tathā
tathā naṃ nāmaṃ vohāraṃ abhiniropeti desetīti attho. Ettāvata ca ayaṃ bhikkhu
atthakusalo yāva anekādhivacanakusaloti vuccatīti sambandhitabbaṃ.

Tattha **atthakusaloti** pāḷi-atthe kusalo. **Dhammakusaloti** pāḷiyaṃ kusalo. **Byañja-
nakusaloti** akkharesu ca vākyesu ca kusalo. **Niruttikusaloti** nibbacane kusalo.
Pubbāparakusaloti desanāya pubbāparakusalo. **Desanākusaloti** dhammassa
desanāya kusalo. **Atītādhivacanakusaloti** atītapaññattikusalo. Esa nayo sesesupi.
Evaṃ sabbāni kātabbāni, janapadaniruttānīti yattakāni sattavohārapadāni, tāni
sabbāni yathāsambhavaṃ sutte nibbacanavasena kātabbāni vattabbānīti attho.
Sabbā ca janapadaniruttīyoti sabbā ca lokasamaññāyo yathārahaṃ kātabbā.
“Samaññaṃ nātidhāveyyā”ti hi vuttaṃ. Tathā hi sammutisaccamukheneva para-
matthasaccādhigamo hotīti.

26. Adhippāyakaṇḍe anuttānaṃ nāma natthi.

27. Nidānakaṇḍe **iminā vatthunāti** iminā puttagavādikittanasaṅkhātena kāra-
ṇena. Kāraṇañhettha vatthu nidānanti ca vuttaṃ. Iminā nayena sabbattha nidāna-
nidhāraṇaṃ veditabbaṃ.

Kāmandhāti kilesakāmena andhā. **Jālasañchannāti** taṇhājālapaliguṇṭhitā. **Tañhā-
chadanachādītāti** taṇhāsaṅkhātena andhakārena pihitā. **Bandhanābaddhāti** kāma-
guṇasaṅkhātena bandhanena baddhā. “Pamattabandhanā”tipi pāṭho, pamāde-
nāti attho. **Pubbāparenāti** pubbena vā aparena vā desanantarenāti adhippāyo.
Yujjatīti yogaṃ upeti, sametīti attho. **Imehi padehi pariyuṭṭhānehīti** imehi yathāvū-
tthehi gāthāpadehi taṇhāpariyuṭṭhānadīpakehi. **Sāyeva taṇhāti** yā purimagāthāya
vuttā, sāyeva taṇhā. **“Yañcāhā”**ti-ādinā dvinnampi gāthānaṃ atthasaṃsandana-
pubbāparaṃ vibhāveti. **Payogenāti** samudācārena. **Tasmāti** yattha sayaṃ
uppannā, taṃ santānaṃ nissarituṃ adenti nānārammaṇehi (..0101) palobhaya-
mānā kilesehi cittaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tasmā kilesavasena ca pariyuṭṭhāna-
vasena ca taṇhābandhanaṃ vuttā.

Papañcenti saṃsāre ciraṃ ṭhapentīti **papañcā**. Tiṭṭhanti etāhīti **ṭhitī**. Bandhana-
ṭṭhena sandānaṃ viyāti **sandānaṃ**. Nibbānanagarappavesassa paṭisedhanato
palighaṃ viyāti **palighaṃ**. Anavasesataṇhāpahānena **nittaṇho**. Attahitaparahi-
tānaṃ idhalokaparalokānañca munanato **munīti** evaṃ gāthāya padattho vedi-
tabbo. Papañcādi-atthā pana **pāḷiyaṃ** vibhattā evāti. Tattha yassete papañcādayo
abbhatthaṃ gatā, tassa taṇhāya lesopi na bhavati. Tena vuttaṃ- “**yo etaṃ sabbam
samatikkanto, ayaṃ vuccati nittaṇho**” ti.

28. Pariyuṭṭhānanti “taṇhāya pariyuṭṭhāna” ti vuttāni taṇhāvicaritāni. **Saṅkhā-
rāti** “tadabhisaṅkhatā saṅkhārā” ti vuttā taṇhādiṭṭhimānāhetukā saṅkhārā. Te pana
yasmā sattasu javanacetanāsu paṭhamacetanā sati paccayasamavāye imasmiṃ-
yeva attabhāve phalaṃ deti. Pacchimacetanā anantare attabhāve. Ubhinnaṃ
vemajjhacetanā yattha katthaci phalaṃ deti, tasmā vipaccanokāsavasena vibha-
jitvā dassetuṃ “**diṭṭhadhammavedaniyā vā**” ti-ādi vuttaṃ. Yasmā pana taṃtaṃce-
tanāsampayuttā taṇhāpi cetanā viya diṭṭhadhammavedaniyādivasena tidhā hoti,
tasmā vuttaṃ- “**evaṃ taṇhā tividhaṃ phalaṃ deti**” ti. **Pubbāparena yujjati** yaṃ
pubbaṃ purimaṃ saṅkhārānaṃ diṭṭhadhammavedaniyatādivacanaṃ vuttaṃ, taṃ
iminā aparena kammassa diṭṭhadhammavedaniyatādivacanaṃ yujjati gaṅgo-
dakaṃ viya yamunodakena saṃsandati sametīti attho.

Saṅkhārā dassanabalenāti catūsu diṭṭhigatasampayuttesu vicikicchāsampa-
yutte cāti pañcasu cittuppādesu saṅkhārā paṭhamamaggapaññābalena. **Chattimsa
taṇhāvicaritāni bhāvanābalenāti** paṭhamamaggena pahīnāvasesavasena vuttaṃ,
na sabbesaṃ vasena.

Anubandhoti taṇhādīnaṃ anuppabandhena pavatti. **Yo cāpi papañcoti-ādinā**
“papañceti” ti-ādinā vuttaṃ **rādhasuttañcasam**sandati. Tenevāha- “**idaṃ ekattha**”-
ti. Yadipi atthato ekaṃ, desanāya pana viseso (..0102) vijjatīti dassetuṃ “**api
cā**” ti-ādi vuttaṃ. **Evanti** iminā vuttappakārena. **Suttenāti** saṃvaṇṇiyamānena
suttana. **Suttanti** suttantaraṃ. **Saṃsandayitvāti** vimissitvā atthato abhinnaṃ katvā.
Pubbāparena saddhiṃ yojayitvāti pubbena vā aparena vā suttana saddhiṃ
atthato sambandhaṃ yojetvā. Vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ karoti tena suttassa attho
niddiṭṭho hoti vitthārito suttantaradassanena.

Na kevalaṃ suttantarasaṃsandanameva pubbāparasandhi, atha kho aññopi
atthīti dassetuṃ “**so cāyan**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **atthasandhīti** kiriyākārakādiva-
sena atthassa sambandho. So pana yasmā saṅkāsanādīnaṃ channaṃ atthapadā-
naṃyeva hoti, sabbassāpi padatthassa tadavarodhato.

Sambandho ca nāma na koci attho. Tasmā “**atthasandhi chappadāni**” ti-ādi
vuttaṃ. **Byañjanasandhīti** padassa padantarena sambandho. Yasmā pana
sabbampi nāmādipadaṃ chahi byañjanapadehi asaṅgahitaṃ nāma natthi, tasmā
“**byañjanasandhi chappadāni**” ti-ādi vuttaṃ.

Desanāsandhīti yathāvuttadesanantarena desanāya saṃsandanaṃ. **Na ca
pathaviṃ nissāyāti** pathaviṃ visayasāṅkhātaṃ nissayaṃ katvā, pathaviṃ ālambi-
tvāti attho. **Jhāyīti** phalasaṃpattijhānena jhāyī. So hi sabbasaṅkhāranissaṭaṃ
nibbānaṃ ālambitvā saṃpajjanavasena jhāyati, na pathaviṃ nissāya jhāyatīti

vutto. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca catūhi mahābhūtehi rūpappaṭibaddha-
vuttitāya sabbo kāmabhavo rūpabhavo ca gahitā. Arūpabhavo pana sarūpeneva
gahitoti sabbaṃ lokam pariyādiyitvā puna aññenapi pariyāyena taṃ dassetuṃ “**na
ca imaṃ lokan**” ti-ādimāha. Sabbo hi loko idhaloko paraloko cāti dveva koṭṭhāsā
honti. Yasmā pana “**idhaloko**” ti visesato diṭṭhadhammabhūto sattasantāno
vuccati. “Paraloko” ti bhavantarasaṅkhepagato sattasantāno tadubhayavinimutto
anindriyabaddho rūpasantāno. Tasmā taṃ sandhāya “**yamidaṃ ubhayamantare-
nā**” ti-ādi vuttaṃ.

Ye pana “ubhayamantarenā” ti vacanaṃ gahetvā antarābhavaṃ icchanti, tesam
taṃ micchā. Antarābhavo hi abhidhamme paṭikkhittoti. **Diṭṭhanti** rūpāyatanaṃ (..0103
Sutanti saddāyatanaṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ
phoṭṭhabbāyatanañca. **Viññānti** avasiṭṭhaṃ dhammārammaṇapariyāpanna-
rūpaṃ. **Pattanti** pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattam. **Pariyesitanti** pattam vā
appattam vā pariyesitam. **Vitakkitaṃ vicāritanti** vitakkanavasena anumajjanava-
sena ca ālambitam. **Manasānucintitanti** cittena anu anu cintitam. **Ayaṃ sadevake
...pe... anissitena cittena na ñāyati jhāyantoti** ayaṃ khīṇāsavo phalasaṃpattijhā-
nena jhāyanto pubbeva taṇhādiṭṭhinissayānaṃ suṭṭhu pahīnattā sadevake loke
...pe... manussāya yattha katthacipi anissitena cittena jhāyati nāma. Tato eva
loke kenacipi na ñāyati “ayaṃ idaṃ nāma nissāya jhāyatī” ti. Vuttañhetam-

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
yassa te nābhijānāma, kiṃ tvaṃ nissāya jhāyasī” ti.

(netti. 104);

Idāni khīṇāsavacittassa katthacipi anissitabhāvaṃ **godhikasuttena** (saṃ. ni. 1.159) **vakkalisuttena** (saṃ. ni. 3.87) ca vibhāvetuṃ “**yathā māro**”ti-ādi vuttaṃ. **Viññāṇaṃ samanvesantoti** parinibbānato uddhaṃ viññāṇaṃ pariyesanto. “**Papañcātito**”ti-ādinā adassanassa kāraṇamāha. **Anissitacittā na ñāyanti jhāyamānāti** na kevalaṃ anupādisesāya nibbānadhātuyā khīṇāsavassa cittagatiṃ mārādayo na jānanti, api ca kho sa-upādisesāyapi nibbānadhātuyā tassa taṃ na jānantīti attho. **Ayaṃ desanāsandhīti godhikasuttavakkalisuttānaṃ** viya suttantānaṃ añña-mañña-atthasaṃsandanaṃ desanāsandhi nāma.

Niddesasandhīti niddesassa sandhi niddesasandhi, niddesena vā sandhi niddesandhi. Purimena suttassa niddesena tasseva pacchimassa niddesassa, pacchimena vā purimassa sambandhananti attho. Taṃ dassetuṃ yasmā bhagavā yebhuyyena paṭhamam vaṭṭam dassetvā pacchā vivaṭṭam dasseti, tasmā “**nissitacittā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nissitam cittaṃ etesanti **nissitacittā**, puggalā, niddisitabbā puggalādhiṭṭhānāya desanāyāti adhippāyo. Dhammādhiṭṭhānāya pana nissitam cittaṃ etthāti **nissitacittā**, nissitacittavanto taṇhādhiṭṭhinissayavasena pavattā suttapadesā. Sesametta sabbaṃ pākaṭameva.

Catubyūhahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā

29. Tattha (..0104) **katamo āvaṭṭo hāro**ti āvaṭṭahāravibhaṅgo. Tattha **ārambhathāti** ārambhadhātusaṅkhātamaṃ vīriyaṃ karotha. **Nikkamathāti** kosajjapakkhato nikkhantattā nikkamadhātusaṅkhātamaṃ taduttarivīriyaṃ karotha. **Yuñjatha buddhasāsaneti** yasmā sīlasaṃvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisaṃpajaññanti imesu dhammesu patiṭṭhitānaṃ jāgariyānuyogavasena ārambhannikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtasamathavipassanāsāṅkhāte bhagavato sāsane yuttappayuttā hotha. **Dhunātha maccuno senam, naḷāgāraṃva kuñjaroti** evaṃ paṭipajjantā ca tedhātu-issarassa maccurājassa vasaṃ satte netīti tassa senāsāṅkhātamaṃ abalaṃ dubbalaṃ yathā nāma balūpapanno kuñjaro naḷehi kataṃ agāraṃ khaṇeneva viddhamseti, evameva kilesagaṇaṃ dhunātha vidhamatha viddhamsethāti attho (saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.185).

Idāni yadattham ayaṃ gāthā nikkhattā, taṃ yojetvā dassetuṃ “**ārambhatha nikkamathāti vīriyassa padaṭṭhānan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ārambhatha nikkamathāti** idaṃ vacanaṃ **vīriyassa padaṭṭhānaṃ** vīriyapayogassa kāraṇaṃ vīriyārambhe niyojanato, “yogā ve jāyatī bhūrī”ti (dha. pa. 282) vacanato yogo bhāvanā. Tattha vipassanābhāvanāya vakkhamānattā samādhībhāvanā idhādhippetāti vuttaṃ-**“yuñjatha buddhasāsaneti samādhissa padaṭṭhānan**”ti. “Maccuno senan”ti vuttāya kilesasenāya sammā dhunanaṃ ñāṇeneva hotīti āha- **“dhunātha ...pe... padaṭṭhānan**”ti. Puna yathāvuttavīriyasamādhīpaññāsampayuttesu ādhipaccaki-

cātāya papañcappahānasamatthā vaṭṭamūlaṃ chinditvā vivaṭṭaṃ pāpenti cāti dassanattaṃ **“ārambhatha nikkamathāti vīriyindriyassa padaṭṭhānan”** ti-ādi vuttaṃ. **Imāni padaṭṭhānāni desanāti** “yānimāni vīriyassa padaṭṭhānan” ti-ādinā vīriyādīnaṃ padaṭṭhānāni vuttāni, sā ārambhatha nikkamathāti ādidesanā, na vīriyārambhavattu-ādīnīti attho. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Evaṃ yathānikkhittāya desanāya padaṭṭhānavasena atthaṃ niddhāretvā idāni taṃ sabhāgavisabhāgadhamavasena āvaṭṭetukāmo tassa bhūmiṃ dassetuṃ (..01) “ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ yoge yuñjantānaṃ vā ārambho” ti-ādimāha. Tassattho- yoge bhāvanāyaṃ taṃ ayuñjantānaṃ vā sattānaṃ aparipakkañā-ṇānaṃ vāsanābhāgena āyatīṃ vijānanattaṃ ayaṃ desanārambho yuñjantānaṃ vā paripakkañāṇānanti.

So pamādo duvidhoti yena pamādena bhāvanaṃ nānuyuñjanti, so pamādo attano kāraṇabhedenā duvidho. **Aññāṇenāti** pañcannaṃ khandhānaṃ salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapaṭicchādakena sammohena. **Nivutoti** chādito. **Ñeyyaṭṭhānanti** ñeyyañca taṃ “iti rūpaṃ, iti rūpassa samudayo” ti-ādinā ñāṇassa pavattanaṭṭhānañcāti ñeyyaṭṭhānaṃ. Anekabhedattā pāpadhamānaṃ tabbasena aneka- bhedopi pamādo mūlabhūtāya avijjāya vasena eko evāti āha- **“ekavidho avijjāyā”** ti. Lābhavinicchayapariggahamacchariyāni pariyesanā-ārakkhāparibhogesu anto- gadhāni. Chandarāgajjhosānā taṇhā evāti taṇhāmūlakepi dhamme ettheva pakkhipitvā **“tividho taṇhāyā”** ti vuttaṃ.

Rūpīsu bhavesūti rūpadhammesu. **Ajjhosānanti** taṇhābhiniveso. Etena **“taṇhāya rūpakāyo padaṭṭhānan”** ti padassa atthaṃ vivarati. Anādimati hi saṃsāre itthipuri- sī aññamaññarūpābhirāmā, ayañcattho **cittapariyādānasuttēna** (a. ni. 1.1-10) dīpetabbo. **Arūpīsu sammohoti** phassādīnaṃ atisukhumasabhāvattā santatisamū- hakiccārammaṇaghanavinibbhogassa dukkarattā ca arūpadhammesu sammoho, sattānaṃ patiṭṭhitoti vacanaseso. Evaṃ niddhārite rūpakāyanāmakāyasañkhāte upādānakkhandhapañcake ārammaṇakaraṇavasena pavattaṃ taṇhañca avi- jjañca avisesena vuttaṃ catupādānānaṃ vasena vibhajitvā tesaṃ khandhānaṃ upādānānañca dukkhasamudayabhāvena sahapariññeyyapahātabbabhāvaṃ dasseti **“tattha rūpakāyo”** ti-ādinā.

30. Evaṃ pamādamukhena purimasaccadvayaṃ niddhāretvā pamādamukhe- neva aparampi saccadvayaṃ niddhāretuṃ **“tattha yo”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tassāti** tassa pamādassa. **Sappaṭivedhenāti** sammā parijānanena assādādīnaṃ jāna- nena. **Rakkhaṇā paṭisaṃharaṇāti** attano cittassa rakkhaṇasañkhātā pamādassa paṭisaṃharaṇā, tappaṭipakkhena sañkocanā appamādānuyogena yā (..0106) khepanā. **Ayaṃ samathoti** kiccena samādhiṃ dasseti. Ayaṃ vodānapakkhavisā- bhāgadhamavasena āvaṭṭanā. **“Yadā jānāti kāmānaṃ ...pe... ānisaṃsan”** ti iminā samathādhigamassa upāyaṃ dasseti.

Tattha **kāmānanti** vatthukāmānañca kilesakāmānañca. **Assādañca assādatoti** kāme paṭicca uppajjamānaṃ sukhasomanassasañkhātāṃ assādaṃ assādatāya assādamattato. **Ādīnavanti** “appassādā kāmā bahudukkhā” ti-ādinā (ma. ni. 1.236) vuttaṃ ādīnavāṃ dosaṃ. **Nissaraṇanti** paṭhamajjhānaṃ. Vuttañhetā- “kāmāna-

metaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhammaṃ”ti (itivu. 72). **Okāraṇti** lāmakabhāvaṃ. **Samkilesanti** samkilissanaṃ. Kāmahetu hi sattā samkilissanti. **Vodānanti** visu-
jjhanaṃ. **Nekkhamme ca ānisaṃsanti** nīvaraṇappahānādiguṇavisesayogaṃ. **Tathāti** tasmim yathāvutte samathe sati. **Yā vīmaṃsāti** yā paññā. “Samāhito,
bhikkhave, bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti (saṃ. ni. 5.1071) hi vuttaṃ. Yathā
taṇhāsahitāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, evaṃ avijjāsahitāva taṇhā upādā-
nānaṃ paccayo. Tāsu niruddhāsu upādānādīnaṃ abhāvo evāti taṇhā-avijjāpahā-
nena sakalavaṭṭadukkhanirodhaṃ dassento “**imesu dvīsu dhammesu pahīnesū**”-
ti-ādimāha. Imāni cattāri saccāni visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena
niddhāritānīti adhippāyo.

Evaṃ vodānapakkhaṃ nikkhipitvā tassa visabhāgadhammavasena sabhāga-
dhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetvā idāni samkilesapakkhaṃ nikkhipitvā
tassa visabhāgadhammavasena sabhāgadhammavasena ca āvaṭṭanaṃ dassetuṃ
“**yathāpi mūle**”ti gāthamāha. Tassattho- yathā nāma patiṭṭhāhetubhāvena
mūlanti laddhavohāre bhūmigate rukkhassa avayave pharasuchedādi-antarāyā-
bhāvena anupaddave tato eva daḷhe thire sati khandhe chinnepi assatthādirukkho
ruhati, evameva taṇhānusayasaṅkhāte attabhāvarukkhassa mūle maggañāṇapha-
rasunā anupacchinne tayidaṃ dukkhaṃ punappaṇaṃ aparāparabhāvena nibba-
ttati na nirujjhatīti. Kāmataṇhādinivattanaṃ “**bhavataṇhāyā**”ti vuttaṃ. **Etassa**
dhammassa paccayoti etassa bhavataṇhāsaṅkhātassa dhammassa bhavesu ādī-
navappaṭicchādanādivasena assādaggahaṇassa paccayo. Vuttañhetuṃ- “saṃyo-
janīyesu, bhikkhave, dhammesu assādānupassino (..0107) taṇhā pavaḍḍhati”ti
(saṃ. ni. 2.57). Tenevāha- “**avijjāpaccayā hi bhavataṇhā**”ti. Idha samatho vipa-
ssanā ca maggasamādhi maggapaññā ca adhippetāti āha- “**yena taṇhānusayaṃ**
samūhanati”ti-ādi. **Imāni cattāri saccānīti** visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanava-
sena niddhāritānīti. Sesam vuttanayameva.

Idāni na kevalaṃ niddhāriteheva visabhāgasabhāgadhammehi āvaṭṭanaṃ, atha
kho pāḷi-āgatehipi tehi āvaṭṭanaṃ āvaṭṭahāroti dassanaṃ “**sabbapāpassa akara-
ṇaṃ**”ti gāthamāha. Tattha **sabbapāpassāti** sabbākusalassa. **Akaraṇanti** anuppā-
danaṃ. **Kusalassāti** catubhūmakakusalassa. **Upasampadāti** paṭilābho. **Sacittapari-
yodāpananti** attano cittavodānaṃ, taṃ pana arahattena hoti. Iti sīlasaṃvarena
sabbapāpaṃ pahāya samathavipassanāhi kusalaṃ sampādetvā arahattaphalena
cittaṃ pariyodapetabbanti **etaṃ buddhāna sāsanaṃ** ovādo anusīṭṭhīti ayaṃ
saṅkhepattho, vitthārato pana attho pāḷito eva viññāyati.

Tattha “**sabbapāpaṃ nāmā**”ti-ādīsu **dosasamuṭṭhānanti** doso samuṭṭhānameva
etassāti dosasamuṭṭhānaṃ, na doso eva samuṭṭhānanti. Lobhasamuṭṭhānāyapi
pisuṇavācāya sambhavato. Kāyaduccaritanti padaṃ apekkhitvā “dosasamuṭṭhā-
naṃ”ti napuṃsakaniddeso. **Lobhasamuṭṭhānaṃ mohasamuṭṭhānanti** etthāpi eseva
nayo. Samphappalāpo uddhaccacittena pavattayatīti adhippāyena tassa mohasa-
muṭṭhānatā vuttā.

Evaṃ duccarita-akusalakammaṃ pathakammaṃ vibhāgena “sabbapāpaṃ”ti ettha
vuttapāpaṃ vibhajitvā idānissa akusalamūlavasena agatigamanavibhāgampi

dassetuṃ “akusalamūlan”ti-ādi vuttaṃ. Tattha akusalamūlaṃ payogaṃ gacchantanti lobhādi-akusalāni kāyavacīpayogaṃ gacchantāni, kāyavacīpayogaṃ samuṭṭhāpentānīti attho. **Chandāti** chandahetu. **Yaṃ chandā agatiṃ gacchati, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti** chandā agatiṃ gacchatīti yadetaṃ agatigamaṃ, idaṃ lobhasamuṭṭhānanti. Evaṃ sesesupi attho daṭṭhabbo. Ettāvatā “sabbapāpassa akaraṇaṃ”ti ettha pāpaṃ dassetvā idāni tassa akaraṇaṃ dassento “lobho ...pe... paññāyā”ti tīhi kusalamūlehi (..0108) tiṇṇaṃ akusalamūlānaṃ pahānavasena sabbapāpassa akaraṇaṃ anuppādanamāha. Tathā lobho upekkhāyāti-ādinā brahmavihārehi. Tattha aratiṃ vūpasamenti muditā tassā mūlabhūtaṃ mohaṃ pajahatīti katvā vuttaṃ- “moho muditāya pahānaṃ abbhatthaṃ gacchati” ti.

31. Idāni aññenapi pariyāyena pāpaṃ tassa akaraṇaṃ dassetvā sesapadānaṃ atthavibhāvanamukhena sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanaṃ dassetuṃ “sabbapāpaṃ nāma aṭṭha micchattāni”ti-ādi vuttaṃ. **Akiriya akaraṇaṃ anajjhācāroti** tīhipi padehi micchattānaṃ anuppādanameva vadati. Tathā **kiriya karaṇaṃ ajjhācāroti** tīhipi padehi uppādanameva vadati. **Ajjhācāroti** adhiṭṭhahitvā ācaraṇaṃ. **Atītassāti** cirakālappavattivasena purāṇassa. **Maggassāti** ariyamaggassa. Vuttañhetuṃ- “purāṇamaggaṃ purāṇaṃ añjasanti kho ariyassetuṃ aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ”ti (saṃ. ni. 2.65 atthato samānaṃ). Atītena vā vipassinā bhagavatā yathādhigataṃ desitabhāvaṃ sandhāya “atītassa maggassā”ti vuttaṃ. Vipassino hi ayaṃ bhagavato sammāsambuddhassa pātimokkhuḍdesagāthāti.

Yaṃ paṭivedhenāti yassa pariññābhisamayena. **Yaṃ pariyodāpitaṃ, ayaṃ nirodhoti** yadipi asaṅkhatā dhātu kenaci saṃkilesena na saṃkilissati, adhigacchantassa pana puggalassa vasena evaṃ vuttaṃ. Tassa hi yāva saṃkilesā na vigaḍḍhanti, tāva asaṅkhatā dhātu ariyodāpitāti vuccati. Yathā nibbānādhigamena ye khandhā vūpasametabbā, tesaṃ sesabhāvena asesabhāvena ca “sa-upādisesā”ti ca, “anupādisesā”ti ca vuccati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ.

Imāni pāli-āgatadhammānaṃ sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritāni cattāri saccāni punapi pāli-āgatadhammānaṃ

sabhāgavisabhāgadhammāvaṭṭanena āvaṭṭahāraṃ dassetuṃ “**dhammo have rakkhati**” ti gāthamāha. Tassā padattho pubbe vutto eva. **Dhammoti** puñña-dhammo idhādhippeto. Taṃ vibhajitvā dassento “**dhammo nāma duvidho indriya-saṃvaro maggo cā**” ti āha. Indriyasamvarasīsenā cettha sabbampi sīlaṃ gahitanti daṭṭhabbaṃ (..0109). Sabbā upapattiyo **duggati** dukkhadukkhatādiyogena dukkhā gatiyoti katvā. Yathāvutte duvidhe dhamme paṭhamo dhammo yathā suciṅṅo hoti, yato ca so rakkhati, yattha ca patiṭṭhāpeti, taṃ sabbaṃ dassetuṃ “**tattha yā saṃva-rasīle akhaṇḍakāritā**” ti-ādi vuttaṃ. Idāni tassa dhammassa apāyato rakkhaṇe eka-ntikabhāvaṃ vibhāvetuṃ gāmaṇisaṃyutte (saṃ. ni. 4.358) **asibandhakaputta-suttaṃ** ābhataṃ.

Tattha **evanti** pakārena. **Ca**-saddo sampiṇḍane, imināpi pakārena ayamattho veditabboti adhippāyo. **Asibandhakaputtoti** asibandhakassa nāma putto. Gāme jeṭṭhakatāya **gāmaṇī**. **Pacchābhūmakāti** pacchābhūmivāsino. **Kāmaṇḍalukāti** saka-maṇḍaluno. **Sevālamālikāti** pātova udakato sevālañceva uppalādīni ca gahetvā udakasuddhibhāvajānanatthaṃ mālaṃ katvā piḷandhanakā. **Udakorohakāti** sāyaṃ pātaṃ udakaṃ orohaṇakā. **Uyyāpentīti** upariyāpenti. **Saññāpentīti** sammā yāpenti. **Saggaṃ nāma okkāmentīti** parivāretvā ṭhitāva “gaccha, bho, brahma-lokaṃ, gaccha, bho, brahmalokaṃ” ti vadantā saggaṃ pavesenti.

Anuparisakkeyyāti anuparigaccheyya. **Ummujjāti** uṭṭhaha. **Uplavāti** jalassa upa-riplava. **Thalamuplavāti** thalaṃ abhiruha. **Tatra yāssāti** tatra yaṃ assa, yaṃ bhavēyya. **Sakkharakaṭhalanti** sakkharā vā kaṭhalā vā. **Sā adhogāmī assāti** sā adho gaccheyya, heṭṭhāgāmī bhavēyya. **Adho gaccheyyāti** heṭṭhā gaccheyya. **Maggassāti** ariyamaggassa. **Tikkhatāti** tikhiṇatā. Sā ca kho na satthakassa viya nisitakaraṇatā, atha kho indriyānaṃ paṭubhāvoti dassetuṃ “**adhimattatā**” ti āha. Nanu ca ariyamaggo attanā pahātabbakilese anavasesaṃ samucchindatīti atikhiṅṅo nāma natthīti? Saccametaṃ, tathāpi no ca kho “yathā diṭṭhippattassā” ti vaca-nato saddhāvimuttadiṭṭhippattānaṃ kilesappahānaṃ pati atthi kāci visesamattāti sakkā vattuṃ. Ayaṃ pana viseso na idhādhippeto, sabbupapattisamatikkama-nassa adhippetattā. Yasmā pana ariyamaggena odhiso kilesā pahiyanti, tañca nesaṃ tathāpahānaṃ maggadhammesu indriyānaṃ (..0110) apāṭavapāṭavata-ra-pāṭavatamabhāvena hotīti yo vajirūpamadhammesu matthakappattānaṃ aggama-ggadhammānaṃ paṭutamabhāvo. Ayaṃ idha maggassa tikkhatāti adhippetā. Tenevāha- “**ayaṃ dhammo suciṅṅo sabbāhi upapattīhi rakkhati**” ti. “**Tasmā rakkhitacittassā**” ti-ādinā **suttantarena** (udā. 32) sugatisaññitānampi upapattīnaṃ duggatibhāvaṃ sādheti.

32. Idāni yathāvuttassa dhammassa visabhāgadhammānaṃ taṇhāvijjādīnaṃ sabhāgadhammānañca samathavipassanādīnaṃ niddhāraṇavasena āvaṭṭahāraṃ yojetvā dassetuṃ “**tattha duggatīnaṃ hetu taṇhā ca avijjā cā**” ti-ādimāha. Taṃ pubbe vuttanayattā suviññeyyameva. **Idaṃ vuccati brahmacariyanti** idaṃ ariyaṃ samathavipassanāsaṅkhātaṃ maggabrahmacariyanti vuccati. **Yaṃ rakkhatīti** sabbāhi duggatīhi rakkhantassa ariyamaggassa ārammaṇabhūto nirodho rakkhanto viya vutto, nimittassa kattubhāvena upacaritattā. Imāni cattāri saccāni

visabhāgasabhāgadhammāvaṭṭanavasena niddhāritānīti adhippāyo.

Āvaṭṭahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā

33. Tattha katamo vibhattihāroti vibhattihāravibhaṅgo. Tattha dhammavibhatti-bhūmivibhattipadaṭṭhānavibhattiti tividhā vibhatti. Tāsu yasmā dhammesu vibhā-gato niddiṭṭhesu tattha labbhamāno bhūmivibhāgo padaṭṭhānavibhāgo ca niddisi-yamāno suviññeyyo hoti, tasmā dhammavibhattiṃ tāva niddisanto soḷasavidhe paṭṭhāne yesaṃ sutānaṃ vasena visesato vibhajitabbā, tāni sutāni dassetuṃ “**dve sutāni vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcā**” ti vuttaṃ. Tattha vāsanā puññabhāvanā, tassā bhāgo koṭṭhāso vāsanābhāgo, tassa hitanti **vāsanābhāgiyaṃ**, suttaṃ. Nibbijhanaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanāṃ nibbedho, tassa bhāgoti sesaṃ purimasadisameva. Yasmiṃ sutte tiṇi puññakiriyavatthūni desitāni, taṃ suttaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yasmiṃ pana sekkhāsekkhā desitā, taṃ nibbedhabhā-giyaṃ. Ayañca attho **pāḷiyaṃ** yeva āgamissati.

Puññabhāgiyāti (..0111) puññabhāge bhavā. Tathā **phalabhāgiyā** veditabbā. **Phalanti** pana sāmāññaphalaṃ. **Samvarasīlanti** pātimokkhasaṃvaro, satisaṃvaro, ñāṇasaṃvaro, khantisāṃvaro, vīriyasaṃvaroti pañca saṃvarā saṃvarasīlaṃ. **Pahānasīlanti** tadaṅgappahānaṃ, vikkhambhanappahānaṃ, samucchedappahānaṃ, paṭippassaddhippahānaṃ, nissaraṇappahānanti pañcappahānāni. Tesu nissaraṇappahānavajjānaṃ pahānānaṃ vasena pahānasīlaṃ veditabbaṃ. **Soti** yo vāsanābhāgiyasuttasampaṭiggāhako, so. **Tena brahmacariyenāti** tena saṃvarasīlasa-ñkhātena seṭṭhacariyena kāraṇabhūtena brahmacārī bhavati. Ettha ca aṭṭhasamā-pattibrahmacariyassa na paṭikkhepo, keci pana “teneva brahmacariyenā” ti paṭhanti, tesāṃ matena siyā tassa paṭikkhepo.

Pahānasīle ṭhitoti samucchedapaṭippassaddhippahānānaṃ vasena pahānasīle ṭhito. **Tena brahmacariyenāti** tena pahānasīlena visesabhūtena maggabrahmacariyena. Ye pana “teneva brahmacariyenā” ti paṭhanti, tesāṃ ayaṃ pāṭho “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā, puññavipākakathā” ti. Ye pana “tena brahmacariyenā” ti paṭhanti, tesāṃ ayaṃ pāṭho- “vāsanābhāgiyaṃ nāma suttaṃ dānakathā, sīlakathā, saggakathā kāmānaṃ ādīnavo nekkhamme ānisaṃso” ti. Tattha katamo pāṭho yuttataroti? Pacchimo pāṭhoti niṭṭhaṃ gantabbaṃ. Yasmā “nibbedhabhāgiyaṃ nāma suttaṃ yā catusaccappakāsanā” ti vakkhati, na hi mahāthero sāvasesaṃ katvā dhammaṃ desesīti.

“**Natthi pajānanā**” ti-ādinā ubhinnaṃ sutānaṃ sātisaṃyaṃ asaṅkarakāraṇaṃ dasseti. Tattha **pajānanāti** ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā vuṭṭhānagāminī vipassanāpaññā. **Imāni cattāri sutānīti** imesaṃ sutānaṃ vāsanābhāgiyanibbedhabhā-giyānaṃ vakkhamānānañca saṃkilesabhāgiya-asekkhabhāgiyānaṃ vasena cattāri sutāni. **Desanāyāti** desanāyena. **Sabbato vicayena hārena vicinitvāti**

sabbatobhāgena ekādasasu ṭhānesu pakkhipitvā vicayena hārena vicinitvā. **“Yutti-hārena yojetabbānī”** ti etena vicayahārayuttihārā vibhattihārassa parikammaṭṭhānanti dasseti. **“Yāvatikā nāṇassa bhūmī”** ti iminā vibhattihārassa mahāvisayataṃ dasseti.

34. Evaṃ (..0112) vāsanābhāgiyanibbedhabhāgiyabhāvehi dhamme ekadesena vibhajitvā idāni tesam kilesabhāgiya-asekkhabhāgiyabhāvehi sādharmaṇāsādhāraṇabhāvehi vibhajituṃ **“tatha katame dhammā sādharmaṇā”** ti-ādi āradhmaṃ. Tatha **katame dhammā**ti katame sabhāvadhammā. **Sādharmaṇā**ti avisiṭṭhā, samānāti attho. **Dve dhammā**ti duve pakatiyo. Pakati-attho hi ayaṃ dhamma-saddo “jātidhammānaṃ sattānaṃ” ti-ādīsu (paṭi. ma. 1.33) viya. **Nāmasādharmaṇā**ti nāmena sādharmaṇā, kusalākusalāti samānanāmāti attho. **Vatthusādharmaṇā**ti vatthunā nissayena sādharmaṇā, ekasantatipatitāya samānavatthukāti attho. Visesato saṃkilesapakkhe pahānekaṭṭhā nāmasādharmaṇā, sahajekaṭṭhā vatthusādharmaṇā. **Aññampi evaṃ jātiyanti** kiccapaccayapaṭipakkhādīhi samānaṃ saṅgaṇhāti. **Micchattaniyatānaṃ aniyatānanti** idaṃ puthujjanānaṃ upalakkhaṇaṃ. Tasmā sassatavādā ucchedavādāti ādiko sabbo puthujjanabhedo āharitvā vattabbo. Dasanappahātabbā kilesā sādharmaṇā micchattaniyatānaṃ aniyatānaṃ eva ca sambhavato sammattaniyatānaṃ asambhavato ca. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo.

Ariyasāvakoti sekkhaṃ sandhāya vadati. **Sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā**ti lokiyasamāpatti rūpāvacarā arūpāvacarā dibbavīhāro brahmavīhāro paṭhamajjhānasamāpattīti evamādihi pariyāyehi sādharmaṇā. Kusalasamāpatti pana iminā pariyāyena siyā asādharmaṇā, imaṃ pana dosaṃ passantā keci “yaṃ kiñci ...pe... sabbā sā avītarāgehi sādharmaṇā” ti paṭhanti. Kathaṃ te odhiso gahitā, atha odhiso gahetabbā, kathaṃ sādharmaṇāti? Anuyogaṃ manasikatvā taṃ visodhento āha- **“sādharmaṇā hi dhammā evaṃ aññamaññan”** ti-ādi. Tassattho- yathā micchattaniyatānaṃ aniyatānañca sādharmaṇāti vuttaṃ, evaṃ sādharmaṇā dhammā na sabbasattānaṃ sādharmaṇatāya sādharmaṇā, kasmā? Yasmā **aññamaññaṃ paraṃ paraṃ sakaṃ sakaṃ visayaṃ nātivattanti**. Paṭiniyatañhi tesam pavattiṭṭhānaṃ, itarathā tathā vohāro eva na siyāti adhippāyo. Yasmā ca ete eva dhammā evaṃ (..0113) niyatā visayā, tasmā **“yopi imehi dhammehi samannāgato na so taṃ dhammaṃ upātivattati”** ti āha. Na hi micchattaniyatānaṃ aniyatānañca dassanena pahātabbā kilesā na santi, aññesaṃ vā santīti evaṃ sesepi vattabbaṃ.

Asādharmaṇo nāma dhammo tassa tassa puggalassa paccattaniyato ariyesu sekkhāsekkhadhammavasena anariyesu sabbābhabbapahātabbavasena gavesitabbo, itarassa tathā niddisitabbabhāvābhāvato. So ca kho sādharmaṇāvidhuratāya taṃ taṃ upādāya tathāvuttadesanānusārenāti imamatthaṃ dasseti **“katame dhammā asādharmaṇā yāva desanaṃ upādāya gavesitabbā sekkhāsekkhā bhabbā-bhabbā”** ti iminā. **Aṭṭhamakassā**ti sotāpatti phalāsacchikiriyāya paṭipannassa. **Dhammatā**ti dhammasabhāvo paṭhamassa maggaṭṭhatā dutiyassa phalaṭṭhatā. Paṭhamassa vā pahiyamānakilesatā. Dutiyassa pahīnakilesatā. Puna **aṭṭhamakassā**ti anāgā mimaggaṭṭhassa. **Nā**manti sekkhāti nāmaṃ. **Dhammatā**ti taṃtaṃma-

ggaṭṭhatā heṭṭhimaphalaṭṭhatā ca. **Paṭipannakānanti** maggasamaṅgīnaṃ. **Nāmaṃti** paṭipannakāti nāmaṃ. Evaṃ “aṭṭhamakassā”ti-ādinā ariyapuggalesu asādhāraṇadhammaṃ dassetvā itaresu nayadassanattamaṃ “**evaṃ visesānupassinā**”-ti-ādi vuttaṃ. Lokiyadhammesu eva hi hīnādibhāvo. Tattha **visesānupassināti** asādhāraṇadhammānupassinā. Micchattaniyatānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā micchattaniyatā dhammā asādharmaṇā. Micchattaniyatesupi niyatamicchādiṭṭhikānaṃ aniyatā dhammā sādharmaṇā. Niyatamicchādiṭṭhi asādharmaṇāti iminā nayena visesānupassinā veditabbā.

Evaṃ nānāyehi dhammavibhattiṃ dassetvā idāni bhūmivibhattiṃ padaṭṭhānavibhattiṃca vibhajitvā dassetuṃ “**dassanabhūmi**”ti-ādimāha. Tattha **dassanabhūmi**ti paṭhamamaggo. Yasmā pana paṭhamamaggakkhaṇe ariyasāvako sammattaniyāmaṃ okkamanto nāma hoti, tato paraṃ okkanto, tasmā “dassanabhūmi niyāmaṃvakkantiyā padaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Kiñcāpi heṭṭhimo heṭṭhimo maggo upari-uparimaggādhiḡamaṃsā kāraṇaṃ hoti, sakkāyadiṭṭhi-ādinī appahāya kāmarāgabyāpādā dipphānassa asakkuṇeyyattā. Tathāpi ariyamaggo attano phalassa visesakāraṇaṃ āsanna kāraṇaṃcāti dassetuṃ “**bhāvanābhūmi** (..0114) **uttarikānaṃ phalānaṃ pattiyaṃ padaṭṭhānaṃ**”ti vuttaṃ. Sukhā paṭipadā khippābhiññā ñāṇuttarassa tathāvidhapaccayasamāyoge ca hoti ti sā vipassanāya padaṭṭhānanti vuttā. Itarā pana tissopi paṭipadā samathaṃ āvahaṃti eva. Tāsu sabbamudutāya dassitāya sesāpi dassitā evāti āha- “**dukkhā paṭipadā dandhābhiññā samathassa padaṭṭhānaṃ**”ti.

Dānamayaṃ puññakiriyavatthūti dānameva dānamayaṃ, puṃjaphalanibbattanaṭṭhena puññaṃ, tadeva kattabbato kiriyā, payogasampattiyaṃdīnaṃ adhiṭṭhānabhāvato vatthu cāti dānamayapuññakiriyavatthu. **Paratoghosaṃsāti** dhammassavanassa. **Sādharmaṇanti** na bījaṃ viya aṅkurassa, dassanabhūmi-ādayo viya vā niyāmaṃvakkanti-ādinā āveṇikaṃ, atha kho sādharmaṇaṃ, tadanñakāraṇehipi paratoghosassa pavattanatoti adhippāyo. Tattha keci dāyakaṃsā dānānumodanaṃ āciṇṇanti dānaṃ paratoghosassa kāraṇanti vadanti. Dāyako pana dakkhiṇāvīsuddhiṃ ākaṅkhanto dānasīlādiguṇavisesānaṃ savane yuttappayutto hoti ti dānaṃ dhammassavanassa kāraṇaṃ vuttaṃ.

cintāmayaññaṇassa kāraṇanti āha “**sīlamayan**” ti-ādi. **Bhāvanāmayanti** samathasa-
 ṅkhātamaṃ bhāvanāmayamaṃ. **Bhāvanāmayiyāti** uparijhānasaṅkhātāya vipassanāsa-
 ṅkhātāya ca bhāvanāmayiyā. Purimaṃ purimañhi pacchimassa pacchimassa
 padaṭṭhānaṃ. Idāni yasmā dānaṃ sīlaṃ lokiyabhāvanā ca na kevalaṃ yathāvutta-
 paratoghosaḍḍināmyeva, atha kho yathākkamaṃ pariyattibāhusaccakammaṭṭhānā-
 nuyogamaggasammādiṭṭhīnampi paccayā honti, tasmā tampi nayaṃ dassetuṃ
 puna “**dānamayan**” ti-ādinā desanaṃ vaḍḍhesi. Tathā patirūpadesavāsādayo
 kāyavivekacittavivekādināṃ kāraṇaṃ hotīti imaṃ nayaṃ dassetuṃ “**patirūpadesa-
 vāso**” ti-ādimāha. Tattha **kusalavīmaṃsāyāti** paṭisaṅkhānupassanāya. **Akusalapari-
 ccāgoti** iminā pahānapariññā vuttāti. **Samādhindriyassāti** maggasamādhindri-
 yassa. Sesamaṃ suviññeyyameva.

Vibhattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

35. Tattha (..0115) **katamo parivattano hāro**ti parivattanaḥāravibhaṅgo. Tattha
 yasmā saṃvaṇṇiyamāne sutte yathānidḍiṭṭhānaṃ kusalākusaladhammānaṃ paṭi-
 pakkhabhūte akusalakusaladhamme pahātabbabhāvādivasena niddhāraṇaṃ
 paṭipakkhato parivattanaṃ, tasmā “**sammādiṭṭhissa purisapuggalassa micchādiṭṭhi
 nijjiṇṇā bhavati**” ti-ādi āradḍamaṃ. Tattha sammā pasatthā, sundarā diṭṭhi etassāti
 sammādiṭṭhi, tassa. Sā panassa sammādiṭṭhitā pubbabhāgasammādiṭṭhiyā vā
 lokuttarasammādiṭṭhiyā vā veditabbā. **Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā bhavati**ti purimanaye
 vipassanāsammādiṭṭhiyā pahīnā hoti, vikkhambhitāti attho. Pacchimanaye paṭha-
 mamaggasammādiṭṭhiyā pahīnā samucchinnāti attho.

Ye cassa micchādiṭṭhipaccayāti micchābhinivesahetu ye ariyānaṃ adassanakā-
 matādayo lobhādayo pāṇātipātādayo ca **aneke** lāmakatṭhena **pāpakā** akosallasa-
 mbhūtaṭṭhena **akusalā** dhammā uppajjeyyumaṃ. Imassa āradḍhavipassakassa ari-
 yassa ca. **Dhammāti** samathavipassanādhammā, sattattiṃsabodhipakkhiya-
 dhammā vā anuppannā vā sambhavanti uppannā, bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.
Sammāsaṅkappassāti-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. Ayaṃ pana
 viseso- sammāvimutti-ādīnaṃ micchāvimutti avimuttāva samānā “vimuttā mayan”-
 ti evamaññaṇino avimuttiyaṃ vā vimuttisaññaṇino. Tatrāyaṃ vacanatto- micchā
 pāpikā vimutti vimokkha etassāti **micchāvimutti**. Aṭṭhaṅgā ca micchāvimutti yathā-
 vuttenākārena micchābhinivesavasena ca pavattā antadvayalakkhaṇā. **Sammāvi-
 mutti** pana phaladhammā, micchādiṭṭhike samāsevato micchāvimokkha vā micchā-
 vimutti. **Micchāvimuttiñāḍassanaṃ** pana micchāvimokkhe micchādiṭṭhiyā ca
 sāranti gahaṇavasena pavatto akusalacittuppādo antamaso pāpaṃ katvā
 “sukataṃ mayā” ti paccavekkhato uppannamoho ca. **Sammāvimuttiñāḍassana-
 ssāti** ettha sekkhānaṃ paccavekkhaṇaññaṃ sammāvimuttiñāḍassananti adhi-

ppetaṃ. Tañhi uttaribhāvanāpāripūriyā saṃvattati.

36. Evaṃ sammādiṭṭhi-ādimukhena micchādiṭṭhi-ādiṃ dassetvā puna pāṇātipā-ta-adinnādānakāmesumicchācārādito veramaṇiyādihi pāṇātipātādīnaṃ pariva-ttanāṃ dassetuṃ “**yassā**” ti-ādi āradhāṃ. Tattha **kālavādissāti** (..0116) lakkhaṇa-vacanaṃ. Kālena sāpadesaṃ pariyantavatiṃ atthasañhitanti so samphappalā-passa pahānāya paṭipanno hotīti vuttaṃ.

Puna “**ye ca kho kecī**” ti-ādinā sammādiṭṭhi-ādimukheneva micchādiṭṭhi-ādihi eva parivattanaṃ pakārantarena dasseti. Tattha **sandiṭṭhikā**ti paccakkhā. **Sahadha-mmikā**ti sakāraṇā. **Gārayhā**ti garahitabbayuttā. **Vādānuvādā**ti vādā ceva anuvādā ca. “Vādānupātā” tipī pāṭho, vādānupavattiyoti attho. **Pujjāti** pūjanīyā. **Pāsaṃsāti** pasāṃsitabbā.

Puna “**ye ca kho kecī**” ti-ādinā majjhimāya paṭipattiyā antadvayaparivattanaṃ dasseti. Tattha **bhuñjitabbā**ti-ādīni cattāri padāni vatthukāmasena yojetabbāni. **Bhāvayitabbā bahulīkātabbā**ti padadvayaṃ kilesakāmasena. **Tesaṃ adha-mmoti** bhāvetabbo nāma dhammo siyā, kāmā ca tesaṃ bhāvetabbā icchitā, kāmehi ca veramaṇī kāmānaṃ paṭipakkho, iti sā tesaṃ adhammo āpajjatīti adhi-ppāyo.

Niyyāniko dhammoti saha vipassanāya ariyamaggo. **Dukkhoti** pāpaṃ nijjarāpe-ssāmāti pavattitaṃ sarīratāpanaṃ vadati. **Sukhoti** anavajjapaccayaparibhoga-sukhaṃ. Etesupi vāresu vuttanayeneva adhammabhāvāpatti vattabbā. Idāni asu-bhasaññādimukhena subhasaññādi-parivattanaṃ dassetuṃ “**yathā vā panā**” ti-ādi vuttaṃ. Āradhāvippassakassa kilesāsucipaggharaṇavasena tebhūmakasañkhārā asubhato upaṭṭhahantīti katvā vuttaṃ “**sabbasañkhāresu asubhānupassino vihara-to**” ti. “**Yaṃ yaṃ vā panā**” ti-ādinā paṭipakkhassa lakkhaṇaṃ vibhāveti. Tattha **ajjhā-pannoti** adhi-āpanno, abhi-upagato pariññātoti attho.

Parivattanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanaḥāravibhaṅgavaṇṇanā

37. Tattha (..0117) **katamo vevacano hāroti** vevacanaḥāravibhaṅgo. Tattha yathā vevacananiddeso hoti, taṃ dassetuṃ “**ekaṃ bhagavā dhammaṃ añña-maññehi vevacanehi niddisati**” ti vuttaṃ. **Vevacanehī**ti pariyāyasaddehīti attho. Padattho pubbe vutto eva. Kasmā pana bhagavā ekaṃ dhammaṃ anekapariyā-yehi niddisatīti? Vuccate- desanākāle āyatiñca kassaci kathañci tadatthapaṭi-bodho siyāti pariyāyavacanaṃ, tasmīṃ khaṇe vikkhittacittānaṃ aññavihitānaṃ aññena pariyāyena tadatthāvbodhanatthaṃ pariyāyavacanaṃ. Teneva padena puna vacane tadaññesaṃ tattha adhigatatā siyāti mandabuddhīnaṃ punappunaṃ tadatthasallakkhaṇe asammosanatthaṃ pariyāyavacanaṃ. Anekepi atthā samā-nabyañjanā hontīti yā atthantaraparikkappaṇā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyā-yavacanaṃ anaññassa vacane anekāhi tāhi tāhi saññāhi tesaṃ tesaṃ atthānaṃ

ñāpanatthampi pariyāyavacanaṃ seyyathāpi nighaṇṭusatthe. Dhammakathikānaṃ tanti-atthupanibandhanaparāvabodhanānaṃ sukhasiddhiyāpi pariyāyavacanaṃ. Attano dhammaniruttipaṭisambhidāppattiyā vibhāvanatthaṃ, veneyyānaṃ tattha bijāvāpanatthaṃ vā pariyāyavacanaṃ bhagavā niddisati.

Kim bahunā yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā sammāsambuddhā yathā sabbasmim atthe appaṭihataññācārā, tathā sabbasmim saddavohāreti ekampi atthaṃ anekehi pariyāyehi bodheti, na tattha dandhāyitattaṃ vitthāyitattaṃ atthassa. Nāpi dhammadesanāhāni, āveṇikovāyaṃ buddhadhammoti pariyāyadesanaṃ dassento “**āsā**”ti-ādimāha. Tattha atthaṃ dassento “**āsā nāma vuccati yā bhavissassa atthassā**”ti-ādimāha. Tattha **bhavissassa atthassāti** anāgatassa icchitabbassa atthassa. “**Avassaṃ āgamissati**”ti-ādinā tassā pavattiyākāraṃ dasseti. Anāgatatthavisayā taṇhā **āsā**. Anāgatapaccuppannatthavisayā taṇhā **pihāti** ayametāsaṃ viseso.

Atthanipphattipaṭipālanāti yāya icchitassa atthassa nipphattiṃ paṭipāleti āgāmeti, yāya vā nipphannaṃ atthaṃ paṭipāleti rakkhati. Ayaṃ **abhinandanā** (..0118) nāma, yathāladdhassa atthassa kelāyanā nāmāti attho. Taṃ atthanipphattiṃ satta-saṅkhāravasena vibhajtvā dassento “**piyaṃ vā ñātin**”ti-ādimāha. Tattha **dhammanti** rūpādi-ārammaṇadhammaṃ, ati-iṭṭhārammaṇaṃ abhinandati, aniṭṭhārammaṇehipi taṃ dassetuṃ “**appaṭikkūlato vā abhinandati**”ti vuttaṃ. Paṭikkūlepi hi vipallāsavasena sattaṃ, saṅkhāraṃ vā appaṭikkūlato abhinandati.

Yāsu anekadhātūsu pavattiyā taṇhā “anekadhātūsu sarā”ti vuttā, tā dhātuyo vibhāgena dassetuṃ “**cakkhudhātū**”ti-ādi vuttaṃ. Kiñcāpi **dhātuvibhaṅgā**disu (vibha. 172 ādayo) kāmādhātu-ādayo aññāpi anekadhātuyo āgatā, tāsampi ettheva samavarodhoti dassanatthaṃ aṭṭhārasevettha dassitā. **Keci rūpādhimuttā**-ti-ādi tāsū dhātūsu taṇhāya pavattidassanaṃ. Tattha yasmā pañca ajjhattikā dhātuyo satta ca viññāṇadhātuyo dhammadhātu ca dhammārammaṇeneva saṅga-hitā, tasmā aṭṭhārasa dhātuyo uddisitvā chaḷeva taṇhāya pavattiṭṭhānāni vibhattānīti daṭṭhabbaṃ. Taṇhāpakkhā nekkhammassitāpi domanassupavicārā tassa anuttāresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati “pihapaccayā domanassan”ti vacanato, ko pana vādo gehassitesu domanassupavicāresūti imāni catuvīsati padāni “**taṇhāpakkho**”ti vuttaṃ. Gehassitā pana upekkhā aññāṇupekkhatāya yathābhinivesassa paccayo hotīti “**yā cha upekkhā gehassitā, ayaṃ diṭṭhipakkho**”-ti vuttaṃ.

38. Idāni tesāṃ upavicārānaṃ taṇhāpariyāyaṃ dassento “**sāyeva patthanākārena dhammanandī**”ti-ādimāha. Puna cittaṃ paññā bhagavā dhammo saṅgho sīlaṃ cāgoti imesaṃ pariyāyavacananiddhāraṇena vevacanaḥāraṃ vibhajtvā dassetuṃ “**cittaṃ mano viññāṇan**”ti-ādi āradhāṃ. Tattha “**aññampi evaṃ jātiyan**”-ti iminā paññā pajānanā vicayo pavicayo dhammavicayo sallakkhaṇā upalakkhaṇā paccupalakkhaṇā paṇḍiccaṃ kosallaṃ nepuññaṃ vebhabyā cintā upaparikkhā bhūrī medhā pariṇāyikā vipassanā sampajāññaṃ patodo paññā paññi-ndriyaṃ paññābalaṃ paññāsattaṃ paññāpāsādo paññā-āloko paññā-obhāso paññāpajjoto paññāratanaṃ amohoti (mahāni. 149) evamādinampi paññāya pari-

yāyasaddānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Pañcindriyāni (..0119) **lokuttarānīti** khaye ñāṇanti-ādīni pañcindriyāni lokuttarāni, lokuttarapaññāya vevacanānīti attho. **Sabbā paññāti** itarehi vevacanehi vuttā sabbā paññā lokiyalokuttaramissikāti attho. “**Api cā**”ti-ādīnā imināpi pariyāyena vevacanaṃ vattabbanti dasseti. **Ādhipateyyaṭṭhenāti** adhimokkhalakkhaṇe ādhipateyyaṭṭhena. **Yathā ca buddhānussatiyaṃ vuttanti** yathā **buddhānussatiniddese** (visuddhi. 1.123) “itipi so bhagavā”ti-ādīnā pāḷiyā so bhagavā itipi arahamaṃ ...pe ... itipi bhagavāti anekehi vevacanehi bhagavā anussaritabboti vuttaṃ. Imināva nayena balanipphattigato vesārajappatto yāva dhammobhāsapajjotakaroti, etehi pariyāyehi buddhassa bhagavato vevacanaṃ buddhānussatiyaṃ vattabbanti padaṃ āharitvā sambandho veditabbo. Etānīpi katipayāni eva bhagavato vevacanāni. Asaṅkhyeyyā hi buddhaguṇā guṇanemittakāni ca bhagavato nāmāni. Vuttañhetamaṃ dhammasenāpatinā-

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, sakuṇena mahesino;

kuṇena nāmamuddheyyamaṃ, api nāma sahasato”ti. (udā. aṭṭha. 53);

Dhammānussatiyaṃ “**asaṅkhatana**”ti-ādīsu na kenaci paccayena saṅkhatanti **asaṅkhatamaṃ**. Natthi etassa anto vināsoti **anantaṃ**. Āsavānaṃ anārammaṇato **anāsavamaṃ**. Aviparītasabhāvattā **saccamaṃ**. Saṃsārassa paratīrabhāvato **pāramaṃ**. Nipunañāṇavisayattā **sukhumasabhāvattā ca nipuna**. Anupacitañāṇasambhārehi daṭṭhumaṃ na sakkāti **sududdamaṃ**. Uppādajārāhi anabbhāhatattā **ajajjamaṃ**. Thirabhāvena **dhuvamaṃ**. Jarāmarāṇehi apalujjanato **apalokitaṃ**. Maṃsacakkhunā dibbacakkhunā ca apassitabbattā **anidassanaṃ**. Rāgādipapañcābhāvena **nippapañcamaṃ**. Kilesābhisāṅkhārānaṃ vūpasamahetutāya **santaṃ**.

Amatahetutāya bhaṅgābhāvato ca **amataṃ**. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇītaṃ**. Asivānaṃ kammakilesavipākavaṭṭānaṃ abhāvena **sivamaṃ**. Catūhi yogehi anupaddavabhāvena **khemaṃ**. Taṇhā khīyati etthāti **taṇhakkhaya**. Katapuññehipi kadācīdeva passitabbattā **acchariyaṃ**. Abhūtapubbattā **abbhutaṃ** (..0120). Anantarāyattā **anītikaṃ**. Anantarāyabhāva hetuto **anītikadhammaṃ** (saṃ. ni. aṭṭha. 3.5. 377-409).

Anibbattisabhāvattā **ajātaṃ**. Tato eva **abhūtaṃ**. Ubhayenāpi uppādarahitanti vuttaṃ hoti. Kenaci anupaddutattā **anupaddavaṃ**. Na kenaci paccayena katanti **akataṃ**. Natthi ettha sokoti **asokaṃ**. Sokahetuvigamena **visokaṃ**. Kenaci anupasajjitabbattā **anupasaggaṃ**. Anupasaggabhāva hetuto **anupasaggadhammaṃ**.

Gambhīrañāṇagocarato **gambhīraṃ**. Sammāpaṭipattiṃ vinā passituṃ pattuṃ asakkuṇeyyattā **duppassaṃ**. Sabbalokaṃ uttaritvā ṭhitanti **uttaraṃ**. Natthi etassa uttaranti **anuttaraṃ**. Samassa sadisassa abhāvena **asamaṃ**. Paṭibhāgābhāvena **appaṭisamaṃ**. Uttamaṭṭhena **jetṭhaṃ**, pāsamsatamattā vā **jetṭhaṃ**. Saṃsāradukkhaṭṭitehi letabbato **leṇaṃ**. Tato rakkhaṇato **tāṇaṃ**. Raṇābhāvena **araṇaṃ**. Aṅgañābhāvena **anaṅgaṇaṃ**. Niddosatāya **akācaṃ**. Rāgādimalāpagamena **vimalaṃ**. Catūhi oghehi anajjhottharaṇiyato **dīpo**. Saṃsāravūpasamasukhatāya **sukhaṃ**. Pamāṇakaradhammābhāvato **appamāṇaṃ**, gaṇetuṃ etassa na sakkāti ca **appamāṇaṃ**. Saṃsārasamudde anosīdanaṭṭhānatāya **paṭiṭṭhā**. Rāgādikiñcanābhāvena pariggahābhāvena ca **akiñcananti** evamattho daṭṭhabbo.

Saṅghānussatiyaṃ **sattānaṃ sāro**ti sīlasārādisāraguṇayogato sattesu sāra bhūto. **Sattānaṃ maṇḍo**ti gorasesu sappimaṇḍo viya sattesu maṇḍabhūto. Sāraguṇavaseneva sattesu uddharitabbato **sattānaṃ uddhāro**. Niccalaguṇatāya **sattānaṃ esikā**. Guṇasobhāsurabhābhāvena **sattānaṃ pasūnaṃ surabhi** kusumanti attho.

Guṇesu uttamaṅgaṃ paññā tassā upasobhāhetutāya sīlaṃ **uttamaṅgopaso bhaṇaṃ** vuttaṃ. Sīlesu paripūrakārino anijjhantā nāma guṇā natthīti “**nidhānañca sīlaṃ sabbadobhaggasamatikkamanaṭṭhenā**” ti vuttaṃ. Ayañca attho **ākāṅkheyya suttena** (ma. ni. 1.64 ādayo) dīpetabbo. Aparampi vuttaṃ- “ijjhati, bhikkhave, sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā” ti (dī. ni. 3.337; saṃ. ni. 4.352; a. ni. 8.35). **Sippanti** dhanusippaṃ. **Dhaññanti** dhanāyitabbaṃ. **Dhammavolokanatāyā**ti samathavipassanādidhammassa volokanabhāvena (..0121). **Volokanaṭṭhenā**ti sattabhūmakā dipāsāde viya sīle ṭhatvā abhiññācakkhunā lokassa voloketuṃ sakkāti vuttaṃ. **Sabbabhūmānuparivatti** ca sīlaṃ catubhūmakakusalassāpi tadanuvattanato. Sesam uttānamevāti.

Vevacana hāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā

39. Tattha katamo paññattihāroti paññattihāravibhaṅgo. Tattha kā panāyaṃ paññattiti? Āha “**yā pakatikathāya desanā**” ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- yā desanā hārādayo viya assādā dipadatthavisesaniddhāraṇaṃ akatvā bhagavato sābhāvika dhammakathāya desanā. Yā tassā paññāpanā, ayaṃ paññattihāro. Yasmā pana sā bhagavato tathā tathā veneyyasantāne yathādhippetamatthaṃ nikkhipatīti nikkhepo. Tassa cāyaṃ hāro dukkhādisaṅkhāte bhāge pakārehi ñāpeti, asaṅkarato vā ṭhapeti, tasmā “**nikkhepapaññattī**” ti vutto. Iti pakatikathāya desanāti

saṅkhepena vuttamattham vitthārena vibhajitum “**kā ca pakatikathāya desanā**” ti pucchitvā “**cattāri saccāni**” ti-ādimāha.

Tattha **idaṃ dukkhanti ayaṃ paññattīti** kakkhaḷaphusanādisabhāve rūpārūpa-dhamme atitādivasena anekabhedabhinne abhinditvā piḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmatṭhatāsāmaññaena yā kucchitabhāvādimukhena ekajjhaṃ gahaṇassa kāraṇabhūtā paññatti, kā pana sāti? Nāmapaññattinibandhanā tajiṇṇapaññatti. “Viññattivi-kārasahito saddo evā” ti apare. Iminā nayena tattha tattha paññatti-attho vedītabbo. “**Pañcannaṃ khandhānaṃ**” ti-ādinā tassā paññattiyā upādānaṃ dasseti. **Dasannaṃ indriyānanti** aṭṭha rūpindriyāni manindriyaṃ vedanindriyanti evaṃ dasannaṃ. Anubhavanāsāmaññaena hi vedanā ekamindriyaṃ katā, tathā saddhādayo ca maggapakkhiyāti.

Kabaḷaṃ karīyatīti **kabaḷikāro**ti vatthivasena ayaṃ niddeso. Yāya ojāya sattā yāpenti, tassāyetaṃ adhivacanaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakassa (..0122) rūpassa āharaṇato **āhāro**. **Atthīti** maggena asamucchinnatāya vijjati. **Rāgoti** rañjanaṭṭhena rāgo. Nandanaṭṭhena **nandī**. Taṇhāyanaṭṭhena **taṇhā**. Sabbānetāni lobhasseva nāmāni. **Patīṭṭhitam tattha viññāṇaṃ viruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthātāya patīṭṭhitañceva viññāṇaṃ viruḷhañca. **Yatthāti** tebhūmakavaṭṭe bhummaṃ, sabbattha vā purimapurimapade etaṃ bhummaṃ. **Atthi tattha saṅkhārānaṃ vuddhīti** ye imasmimṃ vipākavaṭṭe ṭhitassa āyatimṃ vaḍḍhanahetukā saṅkhārā, te sandhāya vuttaṃ- “**yattha atthi āyatimṃ punabbhavābhiniḃbatti**” ti yasmimṃ ṭhāne āyatimṃ punabbhavābhiniḃbatti atthi. **Atthi tattha āyatimṃ jātijarāmarānanti** yattha paṭisandhiggahaṇaṃ, tattha khandhānaṃ abhiniḃbattilakkhaṇā jāti, paripākalakkhaṇā jarā, bhedanalakkhaṇaṃ maraṇaṇca atthi. **Ayaṃ pabhāvapaññatti dukkhassa ca samudayassa cāti** ayaṃ yathāvuttā desanā dukkhasaccassa samudayasaccassa ca samuṭṭhānapaññatti, vipākavaṭṭassa saṅkhārānañca taṇhāpaccayaniddesatoti adhippāyo.

Natthi rāgoti aggamaggabhāvanāya samucchinnatā natthi ce rāgo. **Appatīṭṭhitam tattha viññāṇaṃ aviruḷhanti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthātāyābhāvena appatīṭṭhitañceva aviruḷhañcāti vuttapaṭipakkhanayena attho vedītabbo.

“**Ayaṃ pariññāpaññatti**” ti-ādinā ekābhisamayavaseneva maggasammādiṭṭhi catūsu ariyasaccesu pavattatīti dasseti. **Ayaṃ bhāvanāpaññattīti** ayaṃ dvārārammaṇehi chadvārappavattanadhammānaṃ aniccānupassanā maggassa bhāvanāpaññatti. **Nirodhapaññatti nirodhassāti** rodhasāṅkhātāya taṇhāya maggena anavasesanirodhapaññatti. **Uppādapaññattīti** uppannassa paññāpanā. **Okāsapaññattīti** ṭhānassa paññāpanā. **Āhaṇanāpaññattīti** nīharaṇapaññatti. **Āsāṭikānanti** gunnaṃ vaṇesu nīlamakkhikāhi ṭhapita-aṇḍakā āsāṭikā nāma. Ettha yassa uppannā, tassa sattassa anayabyasanahetutāya āsāṭikā viyāti āsāṭikā, kilesā, tesam āsāṭikānaṃ. **Abhinighātapaññattīti** samugghātapaññatti.

41. Evaṃ vaṭṭavivaṭṭamukhena sammāsana-upādānakkhandhamukheneva saccesu paññattivibhāgaṃ dassetvā idāni teparivaṭṭavasena dassetuṃ “**idaṃ ‘dukkhan’ ti me, bhikkhave**” ti-ādi (..0123) āradhamaṃ. Tattha dassanaṭṭhena **cakkhu**.

**Yathāsabhāvato jānanatṭhena ñāṇaṃ. Paṭivijjhanatṭhena paññā. Veditakaraṇa-
tṭhena vijjā. Obhāsanatṭhena āloko. Sabbamaṃ paññāvevacanameva. Ayaṃ vevaca-
napaññatti. Sacchikiriyāpaññattīti paccakkhakarapaññatti.**

Tulamatañcāti gāthāya pacurajanānaṃ paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchi-
nnanti **tulaṃ**, kāmāvacaraṃ. Na tulanti **atulaṃ**, tulaṃ vā sadisamassa aññaṃ loki-
yakammaṃ natthīti **atulaṃ**, mahaggatakammaṃ. Kāmāvacararūpāvacara-
kammaṃ vā **tulaṃ**, arūpāvacaraṃ **atulaṃ**, appavipākaṃ vā **tulaṃ**. Bahuvipākaṃ
atulaṃ. Sambhavati etenāti **sambhavaṃ**, sambhavahetubhūtaṃ. **Bhavaśaṅkhāraṃ**
punabbhavaśaṅkharaṇakaṃ. **Avassajīti** vissajjesi. **Munīti** buddhamuni. **Ajjhattara-
toti** niyakajjhattarato. **Samāhitoti** upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi**
kavacamivāti kavacaṃ viya bhindi. **Attasambhavanti** attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ
vuttaṃ hoti- savipākaṭṭhena sambhavaṃ bhavābhisaṅkharaṇatṭhena bhavaśa-
ṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasāṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāma-
sīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesaṃca ajjhattarato samāhito
hutvā abhindīti.

Atha vā **tulanti** tulayanto tīrento. **Atulañca sambhavanti** nibbānañceva sambha-
vañca. **Bhavaśaṅkhāranti** bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munīti** “pañcakkhandhā
aniccā, tesamaṃ nirodho nibbānaṃ niccaṃ” ti-ādinā (paṭi. ma. 3.38 atthato samānaṃ)
nayena tulayanto buddhamuni bhava ādinavaṃ nibbāne ānisaṃsañca disvā taṃ
khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavaśaṅkhāraṃ kammakkhayakarena ariyamaggena
avassaji. Kathaṃ? Ajjhattarato. So hi vipassanāvasena **ajjhattarato** samathava-
sena **samāhito kavacamiva** attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ attani sambha-
vattā “**attasambhavan**” ti laddhanāmaṃ sabbamaṃ kilesajātaṃ **abhindi**, kilesābhāve
kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hoti, kilesābhāvena kammaṃ
jahīti attho (dī. ni. aṭṭha. 2.169; udā. aṭṭha. 51).

Saṅkhatāsaṅkhatadhātuviniṃmittassa abhiññeyyassa abhāvato vuttaṃ “**tula
...pe... dhammāna**” ti. Tena dhammapaṭisambhidā vuttā hotīti āha- “**nikkhepapa-
ññatti dhammapaṭisambhidāyā**” ti. Bhavaśaṅkhāre samudayapakkhiyaṃ sandhā-
yāha “**pariccāgapaññatti**” ti. Dukkhasaccapakkhiyavasena “**pariññāpaññatti**” ti.
Samādhānavisitṭhassa (..0124) ajjhattaratabhāvassa vasena “**bhāvanāpaññatti
kāyagatāya satiyā**” ti vuttaṃ. Ajjhattaratatāvisitṭhassa pana samādhānassa
vasena “**ṭhitipaññatti cittekaggatāyā**” ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Abhinibbidāpaññatti
cittassāti** āyusaṅkhārossajjanavasena cittassa abhinīharaṇapaññatti. **Upādānapa-
ññattīti** gahaṇapaññatti. **Sabbaññutāyāti** sammāsambuddhabhāvassa. Etena asa-
mmāsambuddhassa āyusaṅkhārossajjanaṃ natthīti dasseti. Kilesābhāvena
bhagavā kammaṃ jahatīti dassento “**padālanāpaññatti avijaṇḍakosāna**” ti āha.

Yo dukkhamaddakkhi yatonidānanti yo āradhaviṃpassako sabbamaṃ tebhūmakaṃ
dukkhaṃ adakkhi passi, tañca **yatonidānaṃ** yaṃ hetukaṃ, tampissa kāraṇabhā-
vena taṃhaṃ passi. **Kāmesu so jantu kathaṃ nameyyāti** so evamaṃ paṭipanno
puriso savatthukāmesu kilesakāmesu yena pakārena nameyya abhinameyya, so
pakāro natthi. Kasmā? **Kāmā hi loke saṅgoti ñatvā**. Yasmā imasmiṃ loke kāmāsa-
disaṃ bandhanaṃ natthi. Vuttañcetamaṃ bhagavatā “na taṃ daḷhaṃ bandhana-

māhu dhīrā”ti-ādi (dha. pa. 345; saṃ. ni. 1.121; netti. 106; peṭako 15), tasmā saṅkhāre āsajjanatṭhena saṅgoti viditvā. **Tesaṃ satimā vinayāya sikkheti** kāyagatāsatiyogena satimā tesaṃ kāmānaṃ vūpasamāya tisuṃpi sikkhāsu appamatto sikkheyāti attho.

Vevacanapaññattīti khandhādīnaṃ vevacanapaññatti. Adakkhīti pana padena sambandhattā vuttaṃ- **“dukkhassa pariññāpaññatti cā”** ti. **Paccatthikato dassanapaññattīti** anattahajananato paccatthikato dassanapaññatti. **Pāvakakappāti** jalita-aggi-kkhandhasadisā. **Papāta-uragopamāti** papātūpamā-uragopamā ca.

Mohasambandhano lokoti ayaṃ loko avijjāhetukehi saṃyojanehi bandho. **Bhabbarūpova dissatīti** vipannajjhāsayopi māyāya sāṭheyyena ca paṭicchāditasabhāvo bhabbajātikaṃ viya attānaṃ dasseti. **Upadhibandhano bālo, tamasā parivāritoti** tassa pana bālassa tathā dassane sammohatamasā parivāritattā kāmaguṇesu anādīnavadassitāya kilesābhisāṅkhārehi bandhattā. Tathā bhūto cāyaṃ (..0125) bālo paṇḍitānaṃ **assirī viya khāyati** alakkhiko eva hutvā upaṭṭhāti. Tayidaṃ sabbaṃ bālassa sato rāgādikiñcanato. Paṇḍitassa pana paññācakkhunā passato natthi kiñcananti ayaṃ saṅkhepattho. Mohasīsenā vipallāsā gahitāti āha- **“desanāpaññatti vipallāsānan”** ti. **Viparītapaññattīti** viparītākārena upaṭṭhahamānassa paññāpanā.

Atthi nibbānanti samaṇabrāhmaṇānaṃ vācāvattumattameva. Natthi nibbānanti paramatthato alabbhamānasabhāvattāti vippaṭipannānaṃ micchāvādaṃ bhañjituṃ bhagavatā vuttaṃ- **“atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”** ti. Tattha hetuṃ dassetuṃ **“no cetam, bhikkhave”** ti-ādi vuttaṃ. Tassattho- bhikkhave, yadi asaṅkhatā

dhātu na abhavissa, na idha sabbassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ siyā. Nibbānañhi āramaṇaṃ katvā pavattamānā sammādiṭṭhi-ādayo maggadhammā anava-sesakilese samucchindanti, tato tividhassapi vaṭṭassa appavattīti.

Tatthāyamadhippāyo- yathā pariññeyyatāya sa-uttarānaṃ kāmānaṃ rūpānañca paṭipakkhabhūtaṃ tabbidhurasabhāvaṃ nissaraṇaṃ paññāyati, evaṃ taṃsabhāvānaṃ saṅkhabhadhammānaṃ paṭipakkhabhūtena tabbidhuratāsabhāvena nissaraṇena bhavitabbaṃ, yañca taṃ nissaraṇaṃ. Sā asaṅkhatā dhātu. Kiñca bhiyyo? Saṅkhatadhammāramaṇaṃ vipassanāññaṇaṃ. Api ca anulomaññaṇaṃ kilese na samucchavedasena pajahituṃ sakkoti. Sammutisaccāramaṇampi paṭhamajjhānādīsu ññaṇaṃ vikkhambhanamattameva karoti, kilesānaṃ na samucchedaṃ, samucchedaṃ appahānakarañca ariyamaggaññaṇaṃ, tassa saṅkhata-dhammasammutisaccaviparītena āramaṇena bhavitabbaṃ, sā asaṅkhatā dhātu. Tathā nibbāna-saddo katthaci visaye aviparītattho veditabbo, upacāravuttisabbhāvato, yathā taṃ “sīhasaddo”ti.

Atha vā “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatan”ti (udā. 73) vacanaṃ aviparītatthaṃ, bhagavatā bhāsītā. Yañhi bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ aviparītatthaṃ. Yathā taṃ “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”ti (ma. ni. 1.353, 356; kathā. 753; cūḷani. ajitamāṇavapucchāniddeśa 4; paṭi. ma. 1.31; netti. 5; dha. pa. 277-279), evampi yuttivasena asaṅkhatāya dhātuyā paramatthato sabbhāvo veditabbo. Kiṃ vā etāya yutticintāya? Yasmā bhagavatā (..0126) “atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatanti (udā. 73), appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammāti (dha. sa. dukamātikā-7-8) ca, asaṅkhatañca vo, bhikkhave, dhammaṃ desessāmi asaṅkhatagāminiñca paṭipadan”ti-ādinā (saṃ. ni. 4.366-367, 377) ca anekehi **suttapadehi** nibbānadhātuyā paramatthato sabbhāvo desitoti. Tattha **upanayanapaññattīti** paṭipakkhato hetu-upanayanassa paññāpanā. **Jotanāpaññattīti** paṭiññātassa atthassa siddhiyā pakāsanāpaññatti. Sesam sabbam suviññeyyameva.

Paññattihāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Otaṇahāravibhaṅgavaṇṇanā

42. Tattha katamo otaṇo hāroti otaṇahāravibhaṅgo. Tattha asekkhā vimuttīti ayaṃ tedhātuke vītarāgatā asekkhā phalavimutti. **Tāniyevāti** tāni asekkhāyaṃ vimuttiyaṃ saddhādīni. **Ayaṃ indriyehi otaṇāti** asekkhāya vimuttiyā niddhāritehi saddhādīhi indriyehi saṃvaṇṇanāya otaṇā.

Pañcindriyāni vijjāti sammāsaṅkappo viya sammādiṭṭhiyā upakārakattā paññākkhandhe saddhādīni cattāri indriyāni vijjāya upakārakattā saṅgaṇhanavasena vuttāni. **Saṅkhārapariyāpannānīti** pañcasu khandhesu saṅkhārakkhandhe antoga-dhāni. **Ye saṅkhārā anāsavāti** taṃ saṅkhārakkhandhaṃ viseseti, aggaphalassa adhippetattā. Tato eva ca **no bhavaṅgā. Dhammadhātusaṅgahitāti** aṭṭhārasadhā-

tūsu dhammadhātusaṅgahitā. Yadipi pubbe vītarāgatā asekkhā vimutti dassitā, tassā pana paṭipattidassanattham “ayaṃ ahamasmīti anānupassī”ti dassana-maggo idha vuttoti imamattham dassetum “**ayaṃ ahamasmīti anānupassī**”ti-ādi vuttaṃ. Sabbaṃ vuttanayameva.

43. Nissitassa calitanti taṇhādiṭṭhivasena kammaṃ anavaṭṭhānaṃ. **Cutūpapā-**toti aparāparaṃ cavanaṃ upapātanañca. Nissitapade labbhamānaṃ nissayanaṃ uddharanto āha- “**nissayo nāmā**”ti. **Taṇhānissayoti** taṇhābhīniveso. So hi taṇhāca-ritassa paṭiṭṭhābhāvena tathā vutto. Evaṃ (..0127) **diṭṭhinissayopi** daṭṭhabbo. **Rattassa cetanā**ti cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāsī-sena taṇhaṃ eva vadati. Tenevāha- “**ayaṃ taṇhānissayo**”ti. Yasmā pana viparītā-bhīniveso mohassa balavabhāve eva hoti, tasmā “**yā mūlhasa cetanā, ayaṃ diṭṭhinissayo**”ti vuttaṃ.

Evaṃ cetanāsī-sena taṇhādiṭṭhiyo vatvā idāni tattha nippariyāyena cetanaṃyeva gaṇhanto “**cetanā pana saṅkhārā**”ti āha. **Yā rattassa vedanā, ayaṃ sukhā veda-**nāti sukhāya vedanāya rāgo anusetīti katvā vuttaṃ. Tathā adukkhamasukhāya vedanāya avijjā anusetīti āha- “**yā sammūlhasa vedanā, ayaṃ adukkhamasukhā vedanā**”ti. Idha vedanāsī-sena cetanā vuttā. **Taṇhāyāti** taṇhaṃ. **Diṭṭhiyāti** diṭṭhiṃ. Yathā vā sesadhammānaṃ taṇhāya nissayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccati. Evaṃ taṇhāya sesadhammānaṃ paccayabhāve puggalo taṇhāya nissitoti vuccatīti āha- “**taṇhāya anissito**”ti.

Passaddhīti darathapaṭippassambhanā. **Kāyikāti** karajakāyasannissitā. **Cetasi-**kāti cittasannissitā. Yasmā pana sā darathapaṭippassaddhi kāyacittānaṃ sukhe sati pākaṭā hoti, tasmā “**yaṃ kāyikaṃ sukhaṃ**”ti-ādinā phalūpacārena vuttāya passaddhiyā nati-abhāvassa kāraṇabhāvaṃ dassetum “**passaddhakāyo**”ti-ādi vuttaṃ. **Soti** evaṃ vimuttacitto khīṇāsavo. **Rūpasaṅkhaye vimuttoti** rūpānaṃ saṅkhayasāṅkhāte nibbāne vimutto. **Atthītipi na upetīti** sassato attā ca loko cātipi taṇhādiṭṭhi-upayena na upeti na gaṇhāti. **Natthīti** asassatoti. **Atthi natthīti** ekaccaṃ sassataṃ ekaccaṃ asassatanti. **Nevatthi no natthīti** amarāvikkhepavasena. **Gambhīroti** uttānabhāvahetūnaṃ kilesānaṃ abhāvena gambhīro. **Nibbutoti** atthī-ti-ādinā upagamanakilesānaṃ vūpasamena parinibbuto sītibhūto.

Idhāgatīti paralokato idha āgati. **Gatīti** idhalokato paralokagamanaṃ. Taṃ pana punabbhavoti āha “**peccabhavo**”ti. Idha **huranti** dvārārammaṇadhammā dassitāti “**ubhayamantarenā**”ti padena dvārappavattadhamme dassento “**phassasamuditesu dhammesū**”ti āha. Tassattho- phassena (..0128) saddhiṃ phassena kāraṇa-bhūtena ca samuditesu sambhūtesu viññāṇavedanāsaññācetanāvitakkavicārādi-dhammesu. **Attānaṃ na passatīti** tesaṃ dhammānaṃ anattabhāveneva tattha attānaṃ na passati. Virajjati virāgā vimuccatīti padehi lokuttaradhammānaṃ paṭi-ccasamuppādabhāvaṃ dassento tadatthatāya sīlādīnampi pariyāyena tabbhāva-māha “**lokuttaro**”ti-ādinā.

44. Nāmasampayuttoti nāmena missito. **Sa-upādisesā nibbānadhātūti** arahatta-phalaṃ adhippetam. Tañca paññāpadhānanti āha- “**sa-upādisesā nibbānadhātu vijjāti**. Sesam sabbaṃ uttānameva.

Otaraṇahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā

45. **Tattha katamo sodhano hāroti** sodhanahāravibhaṅgo. Tattha **bhagavā padaṃ sodhetīti** “avijjāya nivuto loko”ti (su. ni. 1039; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 58, ajitamāṇavapucchāniddeśa 2) vadanto bhagavā- “kenassu nivuto loko”ti (su. ni. 1038; cūḷani. ajitamāṇavapucchā 57, ajitamāṇavapucchāniddeśa 1) āyasmatā ajitena pucchāvasena vuttaṃ padaṃ sodheti nāma, tadatthassa vissajjanato. **No ca ārambhanti** na tāva ārambhaṃ sodheti, ñātuṃ icchitassa atthassa अपरियositattā. **Suddho ārambhoti** ñātuṃ icchitassa atthassa pabodhitattā sodhito ārambhoti attho. Aññāṇapakkhandānaṃ dveḷhakajātānaṃ vā pucchana-kāle pucchitānaṃ pucchāvisayo avijaṭaṃ mahāgahaṇaṃ viya mahāduggaṃ viya ca andhakāraṃ avibhūtaṃ hoti. Yadā ca bhagavatā paṇḍitehi vā bhagavato sāvakehi apade padaṃ dassentehi nijjaṭaṃ nigumbaṃ katvā pañhe vissajjite mahatā gandhahatthinā abhibhavitvā obhaggapadālito gahanappadeso viya vigatandhakāro vibhūto upaṭṭhahamāno visodhito nāma hoti.

Sodhanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā

46. **Tattha** (..0129) **katamo adhiṭṭhāno hāroti** adhiṭṭhānahāravibhaṅgo. Tattha **tathā dhārayitabbāti** ekattavemattatāsaṅkhātasāmaññavisesamattato dhārayitabbā, na pana tattha kiñci vikappetabbāti adhippāyo. Avikappetabbatāya kāraṇaṃ **niddesavāraṇṇanāyaṃ** vuttameva. Taṃ taṃ phalaṃ maggati gavesatīti **maggo**, tadatthikehi maggīyati gavesīyatīti vā **maggo**. Niratiyaṭṭhena nirassādaṭṭhena ca **nirayo**. Uddhaṃ anugantvā tiriyaṃ añcitāti tiracchānā. Tiracchānāva **tiracchānāyoni**. Petatāya petti, ito pecca gatabhāvoti attho. Petti eva **pettivisayo**. Na suranti na bhāsanti na dibbantīti asurā. Asurā eva **asurayoni**. Dibbehi rūpādīhi suṭṭhu aggāti **saggā**. Manassa ussannatāya **manussā**. Vānaṃ vuccati taṇhā, taṃ tattha natthīti **nibbānaṃ**. Nirayaṃ gacchatīti **niraya-gāmī**. Sesapadesupi eseva nayo. **Asurayoniyoti** asurayoniyā hito, asurajātinibbattanakoti attho. Saggāṃ gametīti **saggā-gāmiyo**. **Manussagāmīti** manussalokagāmī. **Paṭisaṅkhānirodhoti** paṭisaṅkhāya paṭipakkhabhāvanāya nirodho, paṭipakkhe vā tathā appavatte uppajjanārahassa paṭipakkhavuttiyā anuppādo. **Appaṭisaṅkhānirodhoti** saṅkhatadhammānaṃ sara-sanirodho, khaṇikanirodhoti attho.

47. Rūpanti ekattatā. Bhūtānaṃ upādāyāti vemattatā. Upādārūpanti ekattatā. Cakkhāyatanaṃ ...pe... kabalīkāro āhāroti vemattatā. Tathā bhūtarūpanti ekattatā.

Pathavīdhātu ...pe... vāyodhātūti vemattatā. Pathavīdhātūti ekattatā. Visati ākāra vemattatā. Āpodhātūti ekattatā. Dvādasa ākāra vemattatā. Tejodhātūti ekattatā. Cattāro ākāra vemattatā. Vāyodhātūti ekattatā. Cha ākāra vemattatāti imamattham dassento “**dvīhi ākārehi dhātuyo pariggaṇhāti**” ti-ādimāha.

Tattha **kesāti** kesā nāma upādinnaasarīraṭṭhakā kakkhaḷalakkhaṇā imasmiṃ sarīre pāṭiyekko pathavīdhātukoṭṭhāso. **Lomā** nāma ...pe... **matthaluṅgaṃ** nāma sarīraṭṭhakam kakkhaḷalakkhaṇam imasmiṃ sarīre pāṭiyekko koṭṭhāsoti ayaṃ vemattatā. **Āpodhātūti**-ādikoṭṭhāsesu pittādīsu (..0130) eseva nayo. Ayaṃ pana viseso- **yena cāti** yena tejodhātunā kupitena. **Santappatīti** ayaṃ kāyo santappati ekāhikajarādibhāvena usumajāto hoti. **Yena ca jīriyatīti** yena ayaṃ kāyo jarīyati. Indriyavekallatam balakkhayaṃ valittacapalitādiñca pāpuṇāti. **Yena ca pariḍayhatīti** yena kupitena ayaṃ kāyo ḍayhati, so ca puggalo “ḍayhāmi ḍayhāmi” ti kandanto satadhotasappigosītacandanādilepanam tālavaṇṭavātāñca paccāsīsatī. **Yena ca asitapītakhāyitasāyitam sammā pariṇāmam gacchatīti** asitam vā odanādi, pītam vā pānakādi, khāyitam vā piṭṭhakhajjakādi, sāyitam vā ambapakkama-dhuphāṇitādi sammā paripākam gacchati, rasādibhāvena vivekam gacchatīti attho. Ettha ca purimā tayo tejodhātū catusamuṭṭhānā. Pacchimo kammamasamuṭṭhānova.

Uddhaṅgamā vātāti uggārahikkārādipavattakā uddham ārohanavātā. **Adhogamā vātāti** uccārapassāvādinīharaṇakā adho orohanavātā. **Kucchisayā vātāti** antānam bahivātā. **Koṭṭhāsayā vātāti** antānam antovātā. **Āngamaṅgānusārino vātāti** dhama-nijālānusārena sakalasarīre āṅgamaṅgāni anusaṭṭhā samīñjanapasāraṇādinibbattakā vātā. **Assāsoti** antopavisananāsikavāto. **Passāsoti** bahinikkhamananāsikavāto. Ettha ca purimā sabbe catusamuṭṭhānā. Assāsapassāsā cittasamuṭṭhānā eva. Evaṃ vemattatādassanavasena vibhāgena udāhaṭṭha catasso dhātuyo paṭikkū-lamanasikāravasena upasamharanto “**imehi dvācattālīsāya ākārehi**” ti-ādimāha. Tattha **na gayhūpaganti** na gahaṇayoggaṃ. **Sabhāvabhāvatoti** sabhāvalakkhaṇato.

neva dassetuṃ “**tenāha bhagavā yā ceva kho panā**” ti-ādimāha. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

48. Evaṃ saccamaggarūpadhamavasena adhiṭṭhānahāraṃ dassetvā idāni avijjāvijjādīnampi vasena taṃ dassetuṃ “**avijjāti ekattatā**” ti-ādi vuttaṃ. Tathā “**dukkhe aññāṇa**” ti-ādīsu yasmā avijjā dukkhasaccassa yāthāvasarasala kkaṇaṃ (..0131) jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhati, tasmā “**dukkhe aññāṇa**” ti vuccati. Tathā yasmā dukkhasamudayassa dukkhanirodhassa dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhati, tasmā “**dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇa**” ti vuccati. **Pubbanto** atitaddhabhūtā khandhāyatanadhātuyo. **Aparanto** anāgataddhabhūtā. **Pubbantāparanto** tadubhayaṃ. **Idappaccayatā** saṅkhārādīnaṃ kāraṇāni avijjādīni. **Paṭiccasamuppannā dhammā** avijjādīhi nibbattā saṅkhārādīdhammā.

Tatthāyaṃ avijjā yasmā atitānaṃ khandhādīnaṃ yāva paṭiccasamuppannānaṃ dhammānaṃ yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānituṃ paṭivijjhituṃ na deti chādetvā pariyanandhitvā tiṭṭhati, tasmā “**pubbante aññāṇaṃ yāva paṭiccasamuppennesu dhammesu aññāṇa**” ti vuccati, evāyaṃ avijjā kiccato jātītopi kathitā. Ayañhi imāni aṭṭha ṭhānāni jānituṃ paṭivijjhituṃ na detīti kiccato kathitā. Uppajjamānāpi imesu aṭṭhasu ṭhānesu uppajjatīti jātīto kathitā. Evaṃ kiccato jātīto ca kathitāpi lakkhaṇato kathite eva sukathitā hotīti lakkhaṇato dassetuṃ “**aññāṇa**” ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ñāṇaṃ atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ viditaṃ pākaṭaṃ karoti. Ayaṃ pana avijjā uppajjitvā taṃ viditaṃ pākaṭaṃ kātuṃ na detīti ñāṇapaccanīkato aññāṇaṃ. Dassanantīpi paññā, sā hi taṃ ākāraṃ passati. Avijjā pana uppajjitvā passituṃ na detīti **adassanaṃ**. Abhisamayotīpi paññā, sā taṃ ākāraṃ abhisameti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ abhisametūṃ na detīti **anabhisamayo**. Anubodho sambodho paṭivedhotīpi paññā, sā taṃ ākāraṃ anubujjhati sambujjhati paṭivijjhati. Avijjā pana uppajjitvā taṃ anubujjhituṃ sambujjhituṃ paṭivijjhituṃ na detīti **ananubodho asambodho appaṭivedho**. Tathā sallakkhaṇaṃ upalakkhaṇaṃ paccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇantīpi paññā, sā taṃ ākāraṃ sallakkhati upalakkhati paccupalakkhati samaṃ sammā ca apekkhati. Avijjā pana uppajjitvā tassa tathā kātuṃ na detīti **asallakkhaṇaṃ anupalakkhaṇaṃ apaccupalakkhaṇaṃ samapekkhaṇanti** ca vuccati.

Nāssa (..0132) kiñci paccakkhakammaṃ atthi, sayañca appaccavekkhitvā katakammanti **appaccakkhakammaṃ**. Dummedhānaṃ bhāvo **dummejjhaṃ**. Bālānaṃ bhāvo **bālyaṃ**. Sampajaññanti paññā, sā atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ catusaccadhammaṃ sampajānāti. Avijjā pana uppajjitvā taṃ kāraṇaṃ pajānituṃ na detīti **asampajaññaṃ**. Mohanavasena **moho**. Pamohanavasena **pamoho**. Sammohanavasena **sammoho**. Avindiyaṃ vindati, vindiyaṃ na vindatīti **avijjā**. Vaṭṭasmiṃ ohanati otaratīti **avijjogho**. Vaṭṭasmiṃ yojetīti **avijjāyogo**. Appahīnaṭṭhena ceva punappunaṃ uppajjanato ca **avijjānusayo**. Magge pariyyuṭṭhitacorā viya addhike kusala-

cittam pariyuṭṭhāti viluppatīti **avijjāpariyuṭṭhānaṃ**. Yathā nagaradvāre palighasa-
ñkhātāya laṅgiyā patitāya manussānaṃ nagarappaveso pacchijjati, evameva
yassa sakkāyanagare ayaṃ patitā, tassa nibbānasampāpakaṃ ñāṇagamanam
pacchijjatīti **avijjālaṅgī** nāma hoti. Akusalañca taṃ mūlañca, akusalānaṃ vā
mūlanti akusalamūlaṃ. Taṃ pana na aññaṃ, idhādhippeto mohoti **moho akusala-**
mūlanti ayaṃ ekapadiko avijjāya atthuddhāro. **Ayaṃ vemattatāti** ayaṃ avijjāya
vemattatā.

Vijjāti vindiyaṃ vindatīti vijjā, vijjhanatṭhena vijjā, viditakaraṇatṭhena vijjā.
“**Dukkhe ñāṇan**”ti-ādīsu dukkhasaccassa yāthāvasarasalakkhaṇaṃ jānāti
passati paṭivijjhatīti dukkhe ariyasacce visayabhūte ñāṇaṃ “**dukkhe ñāṇan**”ti
vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Paññāti** tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasañkhā-
tena paññāpanatṭhena paññā, tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātīti
paññā. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinatīti **vicayo**. Pakārehi vicinatīti
pavicayo. Catusaccadhamme vicinatīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sallakkhaṇa-
vasena **sallakkhaṇā**. Tesameva pati pati upalakkhaṇavasena **paccupalakkhaṇā**.
Paṇḍitabhāvo **paṇḍiccaṃ**. Kusalabhāvo **kosallaṃ**. Nipuṇabhāvo **nepuññaṃ**. Ani-
ccādīnaṃ vibhāvanavasena **vebhabyā**. Tesameva cintanavasena **cintā**. Aniccā-
dīni upaparikkhatīti **upaparikkhā**. **Bhūrīti** pathaviyā nāmaṃ, ayampi saṇhatṭhena
vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Tena vuttaṃ- “bhūrī vuccati pathavī, tāya patha-
visamāya vitthatāya paññāya samannāgatoti bhūripañño”ti (..0133) (mahāni. 27).
Api ca bhūrīti paññāyevetaṃ adhivacanaṃ. Bhūte atthe ramatīti **bhūrī**.

Kilese medhati hiṃsatīti **medhā**, khippaṃ gahaṇadhāraṇatṭhena vā **medhā**.
Yassuppajjati, taṃ sattaṃ hitapaṭipattiyam sampayuttaṃ vā yāthāvalakkhaṇapaṭi-
vedhe pariṇetīti **pariṇāyikā**. Aniccādivasena dhamme vipassatīti **vipassanā**.
Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti **sampajaññaṃ**. Uppathapaṭipanne sindhave
vīthi-āropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakūṭacittaṃ vīthi-āropanatthaṃ
vijjhatīti patodo viyāti **patodo**. Dassanalakkhaṇe indatṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, paññā-
sañkhātamaṃ indriyaṃ **paññindriyaṃ**. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Kilesacche-
danaṭṭhena paññāva satthaṃ **paññāsatthaṃ**. Accuggatatṭhena paññāva pāsādo
paññāpāsādo. Ālokanatṭhena paññāva āloko **paññā-āloko**.

Obhāsanatṭhena paññāva obhāso **paññā-obhāso**. Pajjotanaṭṭhena paññāva
pajjoto **paññāpajjoto**. Ratikaraṇatṭhena ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikata-
ṭṭhena dullabhapātubhāvatṭhena atulatṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca
paññāva ratanaṃ **paññāratanaṃ**. Na tena sattā muyhanti, sayaṃ vā ārammaṇe
na muyhatīti **amoho**. Dhammavicayapadaṃ vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna
vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti- yvāyaṃ
amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa paṭipakkho dhammavica-
yasañkhāto amohova idhādhippetoti. **Sammādiṭṭhīti** yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi.
Dhammavicayasāñkhāto pasattho sundaro vā bojjaṅgoti **dhammavicayasambo-**
jjaṅgo. **Maggaṅgati** ariyamaggassa aṅgaṃ kāraṇanti maggaṅgaṃ. Ariyama-
ggassa antogadhattā **maggapariyāpananti**.

Asaññāsamāpattīti saññāvirāgabhāvanāvasena pavattitā asaññābhavūpapatti-

nibbattanasamāpatti. Anuppanne hi buddhe ekacce titthāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikkammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā jhānā vuṭṭhāya saññāya dosaṃ passanti, saññāya sati hatthacchedādidukkañceva sabbabhayāni (..0134) ca honti, “alam imāya saññāya, saññābhāvo santo”ti evaṃ saññāya dosaṃ passitvā saññāvirāgavasena catutthajjhānaṃ nibbattetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā asaññīsu nibbattanti. Cittaṃ nesaṃ cuticittanirodheneva idha nivattati, rūpakkhandaṃ mattameva tattha nibbattati.

Te yathā nāma jiyāvegukkhitto saro yattako jiyāvego, tattakameva ākāse gacchati, evamevaṃ jhānavegukkhittā upapajjitvā yattako jhānavego, tattakameva kālaṃ tiṭṭhanti. Jhānavege pana parikkhiṇe tattha rūpakkhandaṃ antaradhāyati, idha paṭisandhisaññā uppajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ- “asaññābhavūpapattinibbattanasamāpatti”ti. **Vibhūtasaññāsamāpatti**ti viññāṇañcāyatanasamāpatti. Sā hi paṭhamārūppaviññāṇassa paṭhamārūppasaññāyapi vibhāvanato “vibhūtasaññā”ti vuccati. Keci “vibhūtarūpasaññā”ti paṭhanti, tesam matena vibhūtarūpasaṃmāpatti nāma sesārūppasamāpattiyo. Sesā samāpattiyo suviññeyyāva.

Nevasekkhanāsekkho jhāyīti jhānalābhī puthujjano. **Ājāniyo jhāyī**ti arahā, sabbepi vā ariyapuggalā. **Assakhaluṅko jhāyī**ti khaluṅkassasādiso jhāyī. Tathā hi khaluṅko asso damathaṃ na upeti ito cito ca yathārucci dhāvati, evamevaṃ yo puthujjano abhiññālābhī, so abhiññā assādetvā “alamettāvatā, katamettāvatā”ti uttaridamathāya aparisaṅkanto abhiññācittavasena ito cito ca dhāvati pavattati, so “assakhaluṅko jhāyī”ti vutto. **Diṭṭhuttaro jhāyī**ti jhānalābhī diṭṭhigatiko. **Paññuttaro jhāyī**ti lakkhaṇūpanijjhānena jhāyī, sabbo eva vā paññādhiko jhāyī.

Saraṇo samādhīti akusalacittekaggatā, sabbopi vā sāsavo samādhī. **Araṇo samādhī**ti sabbo kusalābyākato samādhī, lokuttaro eva vā. **Savero samādhī**ti paṭighacittesu ekaggatā. **Avero samādhī**ti mettācetovimutti. Anantaradukepi eseva nayo. **Sāmisso samādhī**ti lokiyasamādhī. So hi anatikkantavaṭṭāmisalokāmisatāya sāmiso. **Nirāmisso samādhī**ti lokuttaro samādhī. **Sasaṅkhāro samādhī**ti dukkhāpaṭipado dandhābhiñño sukhāpaṭipado ca dandhābhiñño. So hi sasaṅkhārena sappayogena cittaṃ paccanīkadhamme kicchena (..0135) kasirena niggahetvā adhigantabbo. Itaro **asaṅkhāro samādhī**. **Ekamaṃsabhāvito samādhī**ti sukkhavipassakassa samādhī. **Ubhayaṃsabhāvito samādhī**ti samathayānikassa samādhī. **Ubhayato bhāvitabhāvano samādhī**ti kāyasakkhino ubhatobhāgavimuttassa ca samādhī. So hi ubhayato bhāgehi ubhayato bhāvitabhāvano.

Āgāḷhapaṭipadāti kāmānaṃ orohanapaṭipatti, kāmasukhānuyogoti attho. **Nijjhāmapaṭipadā**ti kāmassa nijjhāpanavasena khedanavasena pavattā paṭipatti, attakilamathānuyogoti attho. **Akkhamā paṭipadā**ti-ādisu padhānakaraṇakāle sītādīni asahantassa paṭipadā, tāni nakkhamatīti akkhamā. Sahantassa pana tāni khamatīti **khamā**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā (ma. ni. 1.26; a. ni. 4.14; 6.58) nayena micchāvitakke sametīti **samā**. Manacchaṭṭhāni indriyāni dametīti **damā paṭipadā**.

Evanti iminā vuttanayena. Yo dhammoti yo koci jāti-ādidhammo. Yassa dhammassāti tato aññassa jarādidhammassa. Samānabhāvoti dukkhādibhāvena samāna-

bhāvo. **Ekattatāyā**ti samānatāya dukkhādibhāvānaṃ ekībhāvena. **Ekī bhavatī**ti anakopi “dukkhan”ti-ādinā ekasaddābhidheyatāya ekī bhavati. Etena ekattatāya lakkhaṇamāha. **Yena yena vā pana vilakkhaṇoti** yo dhammo yassa dhammassa yena yena bhāvena visadiso. **Tena tena vemattaṃ gacchatī**ti tena tena bhāvena so dhammo tassa dhammassa vemattataṃ visadisattaṃ gacchati, dukkhabhāvena samānopi jāti-ādiko abhinibbatti-ādibhāvena jarādikassa visiṭṭhataṃ gacchatīti attho. Iminā vemattatāya lakkhaṇamāha.

Idāni tāva ekattavemattatāvisaye niyojetvā dassetuṃ “**sutte vā veyyākaraṇe vā**”-ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pucchitanti** pucchāvasena desitasuttavasena vuttaṃ, na pana adhiṭṭhānahārassa pucchāvisayatāya. Sesam uttānameva.

Adhiṭṭhānahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā

49. Tattha (..0136) **katamo parikkhāro hāroti** parikkhārahāravibhaṅgo. Tattha **yo dhammo yaṃ dhammaṃ janayati, tassa so parikkhāroti** saṅkhepato parikkhāralakkhaṇaṃ vatvā taṃ vibhāgena dassetuṃ “**kiṃlakkhaṇo**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha hinoti attano phalaṃ paṭikāraṇabhāvaṃ gacchatīti **hetu**. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**. Kiñcāpi hetupaccayasaddehi kāraṇameva vuccati, tathāpi tattha visesaṃ vibhāgena dassetuṃ

“**asādhāraṇalakkhaṇo**” ti-ādi vuttaṃ. **Sabhāvo hetūti** samānabhāvo bijaṃ hetu. Nanu ca bijaṃ aṅkurādisadisam na hotīti? No na hoti, aññato hi tādissassa anuppa-jjanato.

“**Yathā vā panā**” ti-ādināpi udāharaṇantaradassanena hetupaccayānaṃ visesa-meva vibhāveti. Tattha **duddhanti** khīraṃ. **Dadhi bhavatīti** ekattanayena abhedopa-cārena vā vuttaṃ, na aññathā. Na hi khīraṃ dadhi hoti. Tenevāha- “**na catthi eka-kālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa cā**” ti. Atha vā ghaṭe duddhaṃ pakkhittaṃ dadhi bhavati, dadhi tattha kālantare jāyati paccayantarasaṃyogena, tasmā na catthi ekakālasamavadhānaṃ duddhassa ca dadhissa ca rasakhīravipā-kādīhi bhinnasabhāvattā. **Evamevanti** yathā hetubhūtaṃ khīraṃ phalabhūtena dadhinā na ekakālasamavadhānaṃ, evamaññassāpi hetussa phalena na ekakāla-samavadhānaṃ, na tathā paccayassa, na hi paccayo ekantena phalena bhinna-kālo evāti. Evampi hetupaccayānaṃ viseso vedittabboti adhippāyo.

Evam bāhiraṃ hetupaccayavibhāgaṃ dassetvā idāni ajjhattikaṃ dassetuṃ “**ayañhi saṃsāro**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha “avijjā avijjāya hetū” ti vutte kiṃ ekasmiṃ cittuppāde anekā avijjā vijjantīti? Āha “**purimikā avijjā pacchimikāya avijjāya hetū**” ti. Tena ekasmiṃ kāle hetuphalānaṃ samavadhānaṃ natthīti etamevatthaṃ sama-ttheti. Tattha “**purimikā avijjā**” ti-ādinā hetuphalabhūtaṃ avijjānaṃ vibhāgaṃ dasseti. “**Bijaṅkuro viyā**” ti-ādinā imamattaṃ dasseti- yathā bijaṃ aṅkurassa hetu hontaṃ samanantarāhetutāya hetu hoti. Yaṃ pana bijaṃ phalaṃ nibbattati, tassa bijaṃ paramparāhetutāya hetu hoti. Evam avijjāyapi hetubhāve daṭṭhabbanti.

Puna (..0137) “**yathā vā panā**” ti-ādināpi hetupaccayavibhāgameva dasseti. Tattha **thālakanti** dīpakapallikā. **Anaggikanti** aggiṃ vinā. **Dīpetunti** jāletuṃ. **Iti sabhāvo hetūti** evam padīpujjālanādisu aggi-ādīpadīpasadisam kāraṇaṃ sabhāvo hetu. **Parabhāvo paccayoti** tattheva kapallikāvaṭṭitelādisadisam aggitto añño sabhāvo paccayo. **Ajjhattikoti** niyakajjhattiko niyakajjhatte bhavo. **Bāhiroti** tato bahibhūto. **Janakoti** nibbattako. **Pariggāhakoti** upatthambhako. **Asādhāraṇoti** āve-ṇiko. **Sādhāraṇoti** aññesampi paccayuppannaṃ samāno.

Idāni yasmā kāraṇaṃ “parikkhāro” ti vuttaṃ, kāraṇabhāvo ca phalāpekkhāya, tasmā kāraṇassa yo kāraṇabhāvo yathā ca so hoti, yañca phalaṃ yo ca tassa viseso, yo ca kāraṇaphalānaṃ sambandho, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ “**avupacchedattho**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha kāraṇaphalabhāvena sambandhatā **santati**. Ko ca tattha sambandho, ko kāraṇaphalabhāvo ca? So eva avupacchedattho. Yo phala-bhūto aññassa akāraṇaṃ hutvā nirujjhati, so vupacchinno nāma hoti, yathā taṃ arahato cuticittaṃ. Yo pana attano anurūpassa phalassa hetu hutvā nirujjhati, so anupacchinno eva nāma hoti, hetuphalasambandhassa vijjamānattāti āha- “avupa-cchedattho santati-attho” ti.

Yasmā ca kāraṇato nibbattaṃ phalaṃ nāma, na anibbattaṃ, tasmā “**nibba-tti-attho phalattho**” ti vuttaṃ. Yasmā pana purimabhavena anantarabhavapaṭisa-ndhānavasena pavattā upapattikkhandhā punabbhavo, tasmā vuttaṃ- “**paṭisa-ndhi-attho punabbhavattho**” ti. Tathā yassa puggalassa kilesā uppajjanti, taṃ pali-bundhenti sammā paṭipajjitū na denti. Yāva ca maggena asamugghātī, tāva

anusenti nāma, tena vuttaṃ- “**palibodhattho pariyuṭṭhānattho, asamugghātatto anusayattho**” ti. Pariññābhisamayavasena pariññāte na kadāci taṃ nāmarūpaṅkura-
rassa kāraṇaṃ hessatīti āha- “**apariññātatto viññāṇassa bijattho**” ti. **Yattha avupa-
cchedo tattha santatīti** yattha rūpārūpappavattiyam yathāvutto avupacchedo,
tattha santativohāro (..0138). **Yattha santati tattha nibbattīti**-ādi paccayaparampa-
radassanaṃ hetuphalasambandhavibhāvanameva.

“**Yathā vā pana cakkhuñca paṭiccā**” ti-ādinā “sabhāvo hetū” ti vuttamevattham
vibhāgena dasseti. Tattha **sannissayatāyāti** upanissayapaccayatāya. **Manasikā-
roti** kiriyāmanodhātu. Sā hi cakkhuvīññāṇassa viññāṇabhāvena samānajātīti-
sabhāvo hetu. **Saṅkhārā viññāṇassa paccayo sabhāvo hetūti** puññādi-abhisā-
ṅkhārā paṭisandhivīññāṇassa paccayo, tattha yo sabhāvo, so hetūti. **Saṅkhārāti**
cettha sabbo lokiyo kusalākusalacittuppādo adhippeto. Iminā nayena sesapade-
supi attho veditabbo. **Evam yo koci upanissayo sabbo so parikkhāroti** yathāvutta-
ppabhedo yo koci paccayo, so sabbo attano phalassa parikkharaṇato abhisāṅkha-
raṇato parikkhāro. Tassa niddhāretvā kathanaṃ parikkhāro hāroti.

Parikkhārahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā

50. Tattha katamo samāropano hāroti samāropanahāravibhaṅgo. Tattha
ekasmiṃ padaṭṭhāneti yasmīṃ kismiñci ekasmiṃ kāraṇabhūte dhamme suttena
gahite. **Yattakāni padaṭṭhānāni otarantīti** yattakāni aññesaṃ kāraṇabhūtāni tasmīṃ
dhamme samosaranti. **Sabbāni tāni samāropayitabbānīti** sabbāni tāni padaṭṭhā-
nāni padaṭṭhānabhūtā dhammā sammā niddhāraṇavasena ānetvā desanāya āro-
petabbā, desanāruḷhe viya katvā kathetabbāti attho. Yathā āvaṭṭe hāre “ekamhi
padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṃ padaṭṭhānan” ti (netti. 4 niddesavāra) vacanato
anekeṣaṃ padaṭṭhānānaṃ pariyesanā vuttā, evamidhāpi bahūnaṃ padaṭṭhā-
nānaṃ samāropanā kātabbāti dassento “**yathā āvaṭṭe hāre**” ti āha. Na kevalaṃ
padaṭṭhānavaseneva samāropanā, atha kho vevacanabhāvanāpahānavasena
samāropanā kātabbāti dassento “**tattha samāropanā catubbidhā**” ti-ādimāha.

Kasmā (..0139) panettha padaṭṭhānavevacanāni gahitāni, nanu padaṭṭhānaveva-
canahāre eva ayamatto vibhāvīti? Saccametam, idha pana padaṭṭhānavevaca-
naggahaṇaṃ bhāvanāpahānānaṃ adhiṭṭhānavisayadassanattañceva tesaṃ
adhivacanavibhāgadassanattañca. Evañhi bhāvanāpahānāni suviññeyyāni
honti sukarāni ca paññāpetum. **Idam padaṭṭhānanti** idam tividham sucaritam
buddhānaṃ sāsanaṃ ovādassa visayādhiṭṭhānabhāvato padaṭṭhānaṃ. Tattha
“**kāyikan**” ti-ādinā tīhi sucaritehi silādayo tayo khandhe samathavipassanā tatiyaca-
tutthaphalāni ca niddhāretvā dasseti, taṃ suviññeyyameva. Vanīyatīti **vanam**,
vanati, vanute iti vā **vanam**. Tattha yasmā pañca kāmagaṇā kāmataṇhāya, nimitta-
ggāho anubyañjanaggāhassa, ajhattikabāhirāni āyatanāni tappaṭibandhachanda-

rāgādīnaṃ, anusayā ca pariyuṭṭhānānaṃ kāraṇāni honti, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “**pañca kāmagaṇā**” ti-ādi vuttaṃ.

51. Ayaṃ vevacaneṇa samāropanāti yo “rāgavirāgā cetovimutti sekkhaphalaṃ, anāgāmiṃphalaṃ, kāmādhātusamatikkamaṇaṃ” ti etehi pariyāyavacanehi tatiyaphalassa niddeṣo, tathā yo “avijjāvirāgā paññāvimutti asekkhaphalaṃ, aggaphalaṃ arahattaṃ, tedhātukasamatikkamaṇaṃ” ti etehi pariyāyavacanehi catutthaphalassa niddeṣo, yo ca “paññindriyaṃ” ti-ādīhi pariyāyavacanehi paññāya niddeṣo, ayaṃ vevacanehi ca samāropanā.

Tasmātiha tvaṃ, bhikkhu, kāye kāyānupassī viharāhīti-ādi lakkhaṇahāravibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ. Kevalaṃ tattha ekalakkhaṇattā avuttānampi vuttabhāvadassanavaseneva āgataṃ, idha bhāvanāsamāropanavasenaṃ ayameva viṣeso. Kāyānupassanā viṣesato asubhānupassanā eva kāmarāgatadekaṭṭhakilesānaṃ ekantapaṭipakkhāti asubhasaññā kabaḷikārāhārapariññāya paribandhakilesā kāmupādānaṃ kāmāyogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpadhammapariññāya paṭipakkhakilesā rūpadhammesu rāgo chandāgatigamananti etesaṃ pāpadhammānaṃ pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti “**kāye kāyānupassī viharanto**” ti-ādinā.

Tathā (..0140) vedanānupassanā viṣesato dukkhānupassanāti, sā-

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;

adukkhamasukhaṃ santaṃ, adakkhi naṃ aniccato” ti. (saṃ. ni. 4.253; itivu.

53)-

Ādivacanaṃ sabbānaṃ vedanaṃ “dukkhaṃ” ti passantī sukhasaññāya vedanāhetupariññāya paribandhakilesānaṃ gosilādīhi bhavasuddhi hotīti vedanāssādena pavattassa bhavupādānasaṅkhātassa silabbatupādānassa vedanāvasena “anattaṃ me acarī” ti-ādinayappavattassa (dī. ni. 3.340; a. ni. 9.29; 10.79; dha. sa. 1237; vibha. 909, 960) byāpādakāyaganthassa dosasallassa vedanāssādavaseṇeva pavattassa bhavayogabhavābhavabhavoghasaṅkhātassa bhavarāgassa bhavapariññāya paribandhakakilesānaṃ vedanāvisayassa rāgassa dosāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti etamatthaṃ dasseti “**vedanāsu vedanānupassī**” ti-ādinā.

Tathā cittānupassanā viṣesato aniccānupassanāti, sā cittaṃ “aniccaṃ” ti passantī tattha yebhuyyena sattā niccasaññinoti niccasaññāya viññāṇāhārapariññāya paribandhakilesānaṃ niccābhinivesapaṭipakkhato eva diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogasīlabbataparāmāsakāyaganthadiṭṭhāsavadiṭṭhohhasaṅkhātāya diṭṭhiyā niccasaññānimittassa “seyyohamasmi” ti-ādinayappavattassa (dha. sa. 1239; vibha. 832, 866, 962) mānasallassa saññāpariññāya paṭipakkhakilesānaṃ saññāya rāgassa diṭṭhābhinivesassa appahīnattā uppajjanakassa bhayāgatigamanassa ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti “**citte cittānupassī**” ti-ādinā.

Tathā dhammānupassanā viṣesato anattasaññāti, sā saṅkhāresu attasaññāya manosañcetanāhārapariññāya paṭipakkhakilesānaṃ sakkāyadiṭṭhiyā “idameva saccaṃ” ti (ma. ni. 2.187, 202-203; 3.27) pavattassa micchābhinivesassa micchābhinivesahetukāya avijjāyoga-avijjāsava-avijjoghamohasallaṃsaṅkhātāya avijjāya

saṅkhārapariññāya paribandhakilesānaṃ saṅkhāresu rāgassa mohāgatigama-
nassa (.0141) ca pahānāya saṃvattatīti imamatthaṃ dasseti “**dhammesu dhammā-
nupassī viharanto**” ti-ādinā. Sesam uttānameva.

Samāropanahāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca hāravibhaṅgavaṇṇanā.

1. Desanāhārasampātavaṇṇanā

Evaṃ suparikammakatāya bhūmiyā nānāvaṇṇāni muttapupphāni pakiranto viya
susikkhitasippācariyavicāritesu surattasuvaṇṇālaṅkāresu nānāvidharaṃsijālasa-
mujjalāni vividhāni maṇiratanāni bandhanto viya mahāpathaviṃ parivattetvā
pappaṭakojaṃ khādāpento viya yojanikamadhugaṇḍaṃ piḷetvā sumadhurasam
pāyento viya ca āyasmā mahākaccāno nānāsuttapadese udāharanto soḷasa hāre
vibhajitvā idāni te ekasmiṃyeva sutte yojetvā dassento hārasampātavāraṃ
ārabhi. Ārabhanto ca yāyaṃ niddesavāre-

52. “Soḷasa hārā paṭhamaṃ, disalocanato disā viloketvā.

saṅkhiya aṅkusena hi, nayehi tīhi niddise suttan” ti.-

Gāthā vuttā. Yasmā taṃ hāravibhaṅgavāro nappayojeti, vippakiṇṇavisayattā,
nayavicārassa ca antaritattā. Anekehi suttapadesehi hārānaṃ vibhāgadassana-
meva hi hāravibhaṅgavāro. Hārasampātavāro pana taṃ payojeti, ekasmiṃyeva
suttapadese soḷasa hāre

yojetvāva tadanantaramṃ nayasamuṭṭhānassa kathitattā. Tasmā “soḷasa hārā paṭhaman”ti gāthamṃ paccāmasitvā “**tassā niddeso kuhiṃ daṭṭhabbo, hārasampāte**”ti āha. Tassattho- “tassā gāthāya niddeso kattha daṭṭhabbo”ti. Etena suttesu hārānaṃ yojanānāyadassanaṃ hārasampātavāroti dasseti. Hārasampātapadassa attho vutto eva.

Arakkhiteṇa (..0142) **cittēnā**ti cakkhudvārādīsu sati-ārakkhābhāvena aguttēna cittēna. **Micchādīṭṭhihateṇā**ti sassatādīmicchābhīnivesadūsiteṇa. **Thinamiddhābhībhūteṇā**ti cittassa kāyassa ca akalyatālakkaṇehi thinamiddhehi ajjhotthaṭeṇa. **Vasaṃ mārasa gacchatī**ti kilesamārādīnaṃ yathākāmaṃ karaṇīyo hotīti ayaṃ tāva gāthāya padattho.

Pamādaṅti “arakkhiteṇa cittēnā”ti idaṃ padaṃ chasu dvāresu sativosaggalakkhaṇaṃ pamādaṃ katheti. **Taṃ maccuno padanti** taṃ pamajjanaṃ guṇamāraṇato maccusaṅkhātassa mārasa vasavattanaṭṭhānaṃ, tena “arakkhiteṇa cittēna, vasaṃ mārasa gacchatī”ti paṭhamapādaṃ catutthapādena sambandhitvā dasseti. **So vipallāso**ti yaṃ aniccassa khandhapañcakassa “niccaṅ”ti dassanaṃ, so vipallāso vipariyesaggāho. Tenevāha- “**viparītaggāhalakkaṇo vipallāso**”ti. Sabbamṃ vipallāsaṃmaññaṇa gahetvā tassa adhiṭṭhānaṃ pucchati “**kiṃ vipallāsayati**”ti. Sāmaññaṇassa ca viṣeso adhiṭṭhānabhāvena voharīyatīti āha- “**saññaṃ cittaṃ diṭṭhimitī**”ti. Taṃ “vipallāsayati”ti padena sambandhitabbaṃ. Tesu saññāvipallāso sabbamuduko, aniccādīkassa viṣayaṃ micchāvasena upaṭṭhitākāraggaṇaṇamattaṃ migapotakānaṃ tiṇapurisakesu purisoti uppannasaññā viya. Cittavipallāso tato balavataro, amaṇi-ādīke viṣaye maṇi-ādī-ākāreṇa upaṭṭhahante tathā sannīṭṭhānaṃ viya niccādīto sannīṭṭhānamattaṃ. Diṭṭhīvipallāso pana sabbabalavataro yaṃ yaṃ ārammaṇaṃ yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā naṃ sassatādīvasena “idameva saccaṃ moghamaññaṇaṅ”ti abhinivisanto pavattati. Tattha saññāvipallāso cittavipallāsaṃsassa kāraṇaṃ, cittavipallāso diṭṭhīvipallāsaṃsassa kāraṇaṃ hotīti.

Idāni vipallāsaṇaṃ pavattīṭṭhānaṃ viṣayaṃ dassetuṃ “**so kuhiṃ vipallāsayati, catūsu attabhāvavattūsū**”ti āha. Tattha **attabhāvavattūsū**ti pañcasu upādānakkhandhesu. Te hi āhito ahaṃ māno etthāti attā, “attā”ti bhavati ettha buddhi vohāro cāti attabhāvo, so eva subhādīnaṃ vipallāsaṃsassa ca adhiṭṭhānabhāvato vattu cāti “attabhāvavattū”ti vuccati. “**Rūpaṃ attato samanupassati**”ti-ādīnaṃ tesamṃ sabbavipallāsamūlabhūtāya sakkāyadīṭṭhiyā pavattīṭṭhānabhāvena attabhāvavattutaṃ dassetvā puna vipallāsaṇaṃ pavattī-ākāreṇa saddhiṃ (..0143) viṣayaṃ vibhajitvā dassetuṃ “**rūpaṃ paṭhamamṃ vipallāsavattu asubhe sun**”ti vuttaṃ. Taṃ sabbamṃ suviññeyyaṃ. Puna mūlakāraṇavasena vipallāse vibhajitvā dassetuṃ “**dve dhammā cittassa saṃkilesā**”ti-ādīmāha. Tattha kiñcāpi avijjārahitā taṇhā natthi, avijjā ca subhasukhasaññaṇampi paccayo eva, tathāpi taṇhā etāsaṃ sātīsaṃ paccayoti dassetuṃ “**taṇhānivutaṃ ...pe... dukkhe sukhaṅ**”ti vuttaṃ. **Diṭṭhīnivutaṅ**ti diṭṭhīsiṣeṇa avijjā vuttāti avijjānivutanti attho. Kāmañcetta taṇhārahitā diṭṭhī natthi, taṇhāpi diṭṭhīyā paccayo eva. Taṇhāpi “niccaṃ attā”ti ayoniso ummujjantānaṃ tathāpavattamicchābhīnivesassa moho viṣesapaccayoti dassetuṃ “**diṭṭhīnivutaṃ ...pe... attā**”ti vuttaṃ.

Yo diṭṭhivipallāsoti “anicce niccaṃ, anattani attā”ti pavattampi vipallāsadvayaṃ sandhāyāha- **“so atītaṃ rūpaṃ ...pe... atītaṃ viññāṇaṃ attato samanupassati”** ti. Etena aṭṭhārasavidhopi pubbantānukappikavādo pacchimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Taṇhāvīpallāsoti** taṇhāmūlako vipallāso. “Asubhe subhaṃ, dukkhe sukhaṃ”ti etaṃ vipallāsadvayaṃ sandhāya vadati. **Anāgataṃ rūpaṃ abhinandatīti** anāgataṃ rūpaṃ diṭṭhābhinandanavasena abhinandati. **Anāgataṃ vedanaṃ, saññaṃ, saṅkhāre, viññāṇaṃ abhinandatīti** etthāpi eseva nayo. Etena catucattālīsavīdhopi aparantānukappikavādo yebhuyyena purimānaṃ dvinnaṃ vipallāsānaṃ vasena hotīti dasseti. **Dve dhammā cittassa upakkilesāti** evaṃ paramasāvajjassa vipallāsassa mūlakāraṇanti visesato dve dhammā cittassa upakkilesā **taṇhā ca avijjā cāti** te sarūpato dasseti. Tāhi visujjhantaṃ cittaṃ visujjhatīti paṭipakkhavasena paṭīsaṃ upakkilesabhāvaṃyeva vibhāveti, na hi taṇhā-avijjāsu pahīnāsu koci saṃkilesadhammo na pahīyatīti. Yathā ca vipallāsānaṃ mūlakāraṇaṃ taṇhāvījjā, evaṃ sakalassāpi vaṭṭassa mūlakāraṇanti yathā-nusandhināva gāthaṃ niṭṭhapetaṃ **“tesaṃ”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tesanti** yesaṃ arakkhitaṃ cittaṃ micchādiṭṭhihataṃca, tesaṃ. **“Avijjānīvaraṇānaṃ”** ti-ādinā mārassa vasagamāna anādīmatīsaṃsāre saṃsāraṇanti dasseti.

Thinamiddhābhibhūtenāti ettha **“thinā nāmā”** ti-ādinā thinamiddhānaṃ sarūpaṃ dasseti. Tehi cittassa abhibhūtatā suviññeyyāvātī taṃ anāmasitvā kilesamāraggahaṇeneva (..0144) taṃnimittā abhisāṅkhāramāraḥandhamāramaccumārā gahitā evātī **“kilesamārassa ca sattamārassa cā”** ti ca-saddena vā tesampi gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. **So hi nivuto saṃsārābhimukhoti** so māravasaṃ gato, tato eva nivuto kilesehi yāva na mārabandhanaṃ chijjati, tāva saṃsārābhimukhova hoti, na visaṅkhārābhimukhoti adhippāyo. Imāni bhagavatā dve saccāni desitāni. Kathaṃ desitāni?

Tattha duvidhā kathā abhidhammanissitā ca suttantanissitā ca. Tāsu abhidhammanissitā nāma **arakkhītena cītenāti** rattampi cittaṃ arakkhitaṃ, duṭṭhampi cittaṃ arakkhitaṃ, mūḷhampi cittaṃ arakkhitaṃ. Tattha rattamaṃ cittaṃ aṭṭhannaṃ lobhasahagatacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, duṭṭhaṃ cittaṃ dvinnaṃ paṭighacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, mūḷhaṃ cittaṃ dvinnaṃ momūhacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Yāva imesaṃ cittuppādānaṃ vasena indriyānaṃ agutti agopāyanā apālanā anārakkhā sativosaggo pamādo cittassa asaṃvaro, evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. Micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ catunnaṃ diṭṭhisampayuttacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ, thinamiddhābhibhūtaṃ nāma cittaṃ pañcannaṃ sasaṅkhārikākusalacittuppādānaṃ vasena veditabbaṃ. Evaṃ sabbepi aggahitaggahaṇena dvādasa akusalacittuppādā honti. Te “katame dhammā akusalā? Yasmiṃ samaye akusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti” ti-ādinā **cittuppādakaṇḍe** (dha. sa. 365) akusalacittuppādadesanāvasena vitthārato vattabbā. **Mārassāti** ettha pañca mārā. Tesu kilesamārassa catunnaṃ āsavānaṃ catunnaṃ oghānaṃ catunnaṃ yogānaṃ catunnaṃ ganthānaṃ catunnaṃ upādānānaṃ aṭṭhannaṃ nīvaraṇānaṃ dasannaṃ kilesavatthūnaṃ vasena **āsavagocchakādīsu** (dha. sa. dukamātikā 14-19, 1102) vuttanayena, tathā “jātimado gottamado ārogya-

mado”ti-ādinā **khuddakavatthuvibhaṅge** (vibha. 832) āgatānaṃ sattannaṃ kilesānañca vasena vibhāgo vattabbo. Ayaṃ tāvettha abhidhammanissitā kathā.

Suttantanissitā (ma. ni. 1.347; a. ni. 11.17) pana **arakkhitena cittenā**ti cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti anubyañjanaggāhī, yatvādhikaraṇaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ abhijjhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa (..0145) saṃvarāya na paṭipajjati, na rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye na saṃvaraṃ āpajjati. Sotena ...pe... ghānena... jivhāya... kāyena... manasā ...pe... manindriyena saṃvaraṃ āpajjati (ma. ni. 1.347, 411, 421; 2.419; 3.15, 75). Evaṃ arakkhitaṃ cittaṃ hoti. **Micchādiṭṭhihatena cāti** micchādiṭṭhihataṃ nāma cittaṃ pubbantakappanavasena vā aparantakappanavasena vā pubbantāparantakappanavasena vā micchābhinivisantassa ayoniso ummujjantassa “sassato lokoti vā ...pe... neva hoti na na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti (vibha. 937; paṭi. ma. 1.140) vā yā diṭṭhi, tāya hataṃ upahataṃ. Yā ca kho “imā cattāro sassatavādā ...pe... pañca paramadiṭṭhadhammanibbānavādā”ti brahmajāle (dī. ni. 1.30 ādayo) pañcattaye (ma. ni. 3.21 ādayo) ca āgatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo, tesaṃ vasena cittassa micchādiṭṭhihatabhāvo kathetabbo.

Thinamiddhābhibhūtenāti **thinam** nāma cittassa akammaññatā. **Middham** nāma vedanādikkhandhattayassa akammaññatā. Tathā **thinam** anussāhasaṃhananaṃ. **Middham** asattivighāto. Iti thinena middhena ca cittaṃ abhibhūtaṃ ajjhotthaṃ upaddutaṃ saṅkocanappattaṃ layāpannaṃ. **Vasaṃ mārassa gacchatīti vaso** nāma icchā lobho adhippāyo ruci ākaṅkhā āṇā āṇatti. **Māroti** pañca mārā-khandhamāro abhisāṅkhāramāro maccumāro devaputtamāro kilesamāroti. **Gacchatīti** tesam vasaṃ icchaṃ ...pe... āṇattim gacchati upagacchati upeti vattati anuvattati nātikkamatīti. Tena vuccati- “vasaṃ mārassa gacchati”ti.

Tattha yathāvuttā akusalā dhammā, taṇhāvijjā eva vā samudayasaccaṃ. Yo so “vasaṃ mārassa gacchati”ti vutto, so ye pañcupādānakkhandhe upādāya paññatto, te pañcakkhandhā dukkhasaccaṃ. Evaṃ bhagavatā idha dve saccāni desitāni. Tenevāha- “**dukkham samudayo cā**”ti. Tesam bhagavā pariññāya ca pahānāya ca dhammaṃ desetīti vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ “**dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāyā**”ti vuttaṃ. Kathaṃ desetīti ce-

“Tasmā rakkhitacittassa, sammāsaṅkappagocarō;

sammādiṭṭhim purakkhatvā, ñatvāna udayabbayaṃ;

thinamiddhābhibhū bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe”ti. (udā. 32)-

Gāthāya (..0146). Tassattho- yasmā arakkhitena cittaṃ vasaṃ mārassa gacchati, tasmā satisaṃvarena manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ rakkhaṇena rakkhitacitto assa. **Sammāsaṅkappagocaroti** yasmā kāmasaṅkappādimicchāsaṅkappagocarō tathā tathā ayoniso vikappetvā nānāvidhāni micchādassanāni gaṇhāti. Tato eva ca micchādiṭṭhihatena cittaṃ vasaṃ mārassa gacchati, tasmā yonisomasikārena kammaṃ karonto nekkhammasaṅkappādisammāsaṅkappagocarō assa. **Sammādiṭṭhim purakkhatvā**ti sammāsaṅkappagocaratāya vidhutamicchādassano kammassakatālakkaṇaṃ yathābhūtañāṇalakkhaṇaṃca sammādiṭṭhim pubbaṅgamaṃ katvā silasamādhīsu yuttappayutto. Tato eva ca **ñatvāna udaya-**

bbayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu samapaññāsāya ākārehi uppādaṃ nirodhañca ñatvā vipassanaṃ ussukkāpetvā anukkamena ariyamagge gaṇhanto aggamaggena **thinamiddhābhibhū bhikkhu sabbā duggatiyo jaheti** evaṃ sabbaso bhinnakilesattā bhikkhu khīṇāsavo yathāsambhavaṃ tividhadukkhatāyogena duggatisaṅkhātā sabbāpi gatiyo jaheyya, tāsaṃ parabhāge nibbāne tiṭṭheyyāti attho.

Yaṃ taṇhāya avijjāya ca pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti pahānassa nirodhassa paccayabhāvato asaṅkhatadhātu pahānaṃ nirodhoti ca vuttā. **Imāni cattāri saccānīti** purimagāthāya purimāni dve, pacchimagaṇṭhāya pacchimāni dveti dvīhi gāthāhi bhāsītāni imāni cattāri ariyasaccāni. Tesu samudayena assādo, dukkhena ādīnavo, magganirodhehi nissaraṇaṃ, sabbagatijahanaṃ phalaṃ, rakkhita-cittatā-diko upāyo, arakkhita-cittatādinisedhanamukhena rakkhita-cittatādīsu niyojanaṃ bhagavato āṇattīti. Evaṃ desanāhārapadatthā assādādayo niddhāretabbā. Tenevāha- **“niyutto desanāhārasampāto”** ti.

Desanāhārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vicayahārasampātavaṇṇanā

53. Evaṃ (.0147) desanāhārasampātaṃ dassetvā idāni vicayahārasampātaṃ dassento yasmā desanāhārapadatthavicayo vicayahāro, tasmā desanāhāre vipallāsahetubhāvena niddhāritāya taṇhāya kusalādivibhāgapavicayamukhena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ **“tattha taṇhā duvidhā”** ti-ādi āradhaṃ. Tattha **kusalāti** kusaladhammārammaṇā. **Kusala**-saddo cettha **bāhitikasutte** (ma. ni. 2.358 ādayo) viya anavajjatthe daṭṭhabbo. Kasmā panettha taṇhā kusalapariyāyena uddhaṭṭā? Heṭṭhā desanāhāre vipallāsahetubhāvena taṇhaṃ uddharitvā tassā vasena saṃkilesapakkho

dassito. Vicittapaṭibhānatāya pana idhāpi taṇhāmukheneva vodānapakkhaṃ dassetuṃ kusalapariyāyena taṇhā uddhaṭā. Tattha saṃsāraṃ gametīti **saṃsāragāmini**, saṃsāranāyikāti attho. Apacayaṃ nibbānaṃ gametīti **apacayaḡāmini**. Kathaṃ pana taṇhā apacayaḡāmini? Āha “**pahānataṇhā**”ti. Tadaṅgādippahānassa hetubhūtā taṇhā. Kathaṃ pana ekantasāvajjāya taṇhāya kusalabhāvoti? Sevitabbabhāvato. Yathā taṇhā, evaṃ **mānopi duvidho kusalopi akusalopi**, na taṇhā evāti taṇhāya nidassanabhāvena māno vutto.

Tattha mānassa yathādhippetāṃ kusalādibhāvaṃ dassetuṃ “**yaṃ mānaṃ nissāyā**”ti-ādimāha. Vuttaṅhetāṃ bhagavatā- “mānamahaṃ, devānaminda, duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampi”ti-ādi. **Yaṃ nekkhammassitaṃ domanassanti**-ādi “kusalā”ti vuttataṇhāya sarūpadassanattaṃ vuttaṃ. Tattha nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma-

“Tattha katamāni cha nekkhammassitāni domanassāni? Rūpānaṃtveva aniccataṃ viditvā vipariṇāma virāgaṃ nirodhaṃ ‘pubbe ceva rūpā etarahi ca, sabbete rūpā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā’ti evametaṃ yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpeti ‘kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanaṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi āyatanaṃ upasampajja viharanti’ti. Iti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato uppajjati (..0148) pihā, pihāpaccayā domanassaṃ. Yaṃ evarūpaṃ domanassaṃ, idaṃ vuccati nekkhammassitaṃ domanassaṃ”ti (ma. ni. 3.307)-

Evaṃ chasu dvāresu iṭṭhārammaṇe āpāthagate anuttaravimokkhasaṅkhāta-ariya-phaladhammesu pihaṃ upaṭṭhāpetvā tadadhigamāya aniccādivasena vipassanaṃ upaṭṭhāpetvā ussukkāpetuṃ asakkontassa “imampi pakkhaṃ imampi māsaṃ, imampi saṃvaccharaṃ, vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyabhūmiṃ sampāpuṇituṃ nāsakkhin”ti anusocato uppannaṃ domanassaṃ nekkhammavasena vipassanāvasena anussativasena paṭhamajjhānādivasena paṭipattiyā hetubhāvena uppajjanato nekkhammassitaṃ domanassaṃ nāma. **Ayaṃ taṇhā kusalā**ti ayaṃ “pihā”ti vuttā taṇhā kusalā. Kathaṃ? **Rāgavirāḡā cetovimutti, tadārammaṇā kusalā**ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- rāgavirāḡā cetovimutti, na sabhāvena kusalā, anavajjaṭṭhena kusalā. Taṃ uddissa pavattiyā tadārammaṇā pana taṇhā kusalārammaṇatāya kusalāti. **Avijjāvirāḡā paññāvimutti** anavajjaṭṭhena kusalā. **Tassā**ti paññāvimuttiyā. Yāya vasena “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāyaṃ “sabbā duggatiyo jahe”ti vuttaṃ.

Iti cirataraṃ vipassanāparivāsaṃ parivasitvā dukkhāpaṭipadādandhābhiññāya adhigatāya paññāvimuttiyā vasena vicayahārasampātaṃ dassetuṃ “**tassā ko pavicayo**”ti-ādi āradhāṃ. Tattha yasmā paññāvimutti ariyamaggamūlikā, tasmā catutthajjhānapādade ariyamaggadhamme uddisitvā tesāṃ āgamanapaṭipadaṃ dassetuṃ “**kattha datṭhabbo, catutthe jhāne**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **pāramitāyā**ti ukkaṃsagatāya catutthajjhānabhāvanāya. Yehi aṭṭhahi aṅgehi samannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ vuttaṃ, tāni aṅgāni dassetuṃ “**parisuddhan**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha upekkhāsatipārisuddhibhāvena **parisuddhaṃ**. Parisuddhattā eva **pariyodātaṃ**, pabhassaranti vuttaṃ hoti. Sukhādīnaṃ paccayaḡhātena vītarāḡādi-aṅgaṇattā **anaṅgaṇaṃ**. Anaṅgaṇattā eva **vigatūpakkilesaṃ**, aṅgaṇena hi cittaṃ upa-

kkilissati, subhāvitattā mudubhūtaṃ vasibhāvappattanti attho. Vase vattamā-
nañhi cittaṃ “**mudū**”ti vuccati. Muduttā eva ca **kammaniyaṃ**, kammakkhamaṃ
kammayogganti attho. Muduñhi cittaṃ kammaniyaṃ hoti (..0149), evaṃ bhāvitaṃ
muduñca hoti kammaniyañca, yathayidaṃ, bhikkhave, cittaṃ”ti (a. ni. 1.22). Etesu
parisuddhabhāvādīsu t̥hitattā t̥hitaṃ. T̥hitattāyeva āneñjappattaṃ, acalaṃ niriñja-
nanti attho. Mudukammaññabhāvena vā attano vase t̥hitattā t̥hitaṃ. Saddhādīhi
pariggahitattā āneñjappattaṃ. Saddhāpariggahitañhi cittaṃ assaddhiyena na
iñjati, vīriyapariggahitaṃ kosajjena na iñjati, satipariggahitaṃ pamādena na iñjati,
samādhipariggahitaṃ uddhaccena na iñjati, paññāpariggahitaṃ avijjāya na iñjati,
obhāsagataṃ kilesandhakārena na iñjati. Imehi chahi dhammehi pariggahitaṃ
āneñjappattaṃ hoti. Evaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ
hoti. Abhiññāsacchikaraṇiyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya.

Aparo nayo- catutthajjhānasamādhinā samāhitaṃ cittaṃ nīvaraṇadūribhāvena
parisuddhaṃ. Vitakkādisamatikkamena **pariyodātaṃ**. Jhānapaṭilābhapaccanī-
kānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena **anaṅgaṇaṃ**. **Ichchāvacarānanti**
icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ
kopa-apaccayānanti attho. Abhijjhādīnaṃ cittupakkilesānaṃ vigamena **vigatūpa-
kkilesaṃ**. Ubhayampi cetāṃ **anaṅgaṇasuttavattasuttānaṃ** (ma. ni. 1.57 ādayo;
70 ādayo) vasena veditabbaṃ. Vasippattiyā **mudubhūtaṃ**. Iddhipādabhāvūpaga-
mena **kammaniyaṃ**. Bhāvanāpāripūriyā paṇitabhāvūpagamena **t̥hitaṃ āneñja-
ppattaṃ**. Yathā āneñjabhāvappattaṃ āneñjappattaṃ hoti, evaṃ t̥hitanti attho.
Evampi aṭṭhaṅgasamannāgataṃ cittaṃ abhinīhārakkhamaṃ hoti. Abhiññāsacchi-
karaṇiyānaṃ dhammānaṃ abhiññāsacchikiriyāya pādakaṃ padaṭṭhānabhūtaṃ.
Tenevāha- “**so tattha aṭṭhavidhaṃ adhigacchati cha abhiññā dve ca visese**” ti.

Tattha **soti** adhigatacatutthajjhāno yogī. **Tatthāti** tasmim̐ catutthajjhāne adhiṭṭhā-
nabhūte. **Aṭṭhavidhaṃ adhigacchatīti** aṭṭhavidhaṃ guṇaṃ adhigacchati. Ko pana
so aṭṭhavidho guṇoti? Āha “**cha abhiññā dve ca visese**” ti. Manomayiddhi vipassa-
nāññañca. **Taṃ cittaṃ** catutthajjhānacittaṃ. “**Yato parisuddhaṃ, tato pariyodātaṃ**”
ti-ādinā purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇavacananti dasseti.
Tadubhayanti yesaṃ rāgādi-aṅgaṇānaṃ abhijjhādi-upakkilesānañca abhāvena
“anaṅgaṇaṃ vigatūpakkilesaṃ”ti (..0150) ca vuttaṃ. Tāni aṅgaṇāni upakkilesā
cāti taṃ ubhayaṃ. Tadubhayaṃ taṇhāsabhāvattā taṇhāya anulomanato ca **taṇhā-
pakkho**. **Yā ca iñjanāti** yā ca cittassa asamādānena phandanā. **Aṭṭhitīti** anava-
ṭṭhānaṃ. **Ayaṃ diṭṭhipakkhoti** yā iñjanā aṭṭhiti ca, ayaṃ micchābhinivesahetutāya
diṭṭhipakkho.

“**Cattāri indriyāni**” ti-ādinā vedanātopi catutthajjhānaṃ vibhāveti. Evaṃ aṭṭhaṅga-
samannāgataṃ catutthajjhānacittaṃ upari abhiññādhigamāya abhinīhāra-
kkhamaṃ hoti. Sā ca abhinīhārakkhamatā cuddasahi ākārehi ciṇṇavasibhāva-
sseva hoti. So ca vasibhāvo aṭṭhasamāpattilābhino, na rūpāvacarajjhānamattalā-
bhinoti āruppasamāpattiyā manasikāravidhiṃ dassento “**so uparimaṃ samāpattiṃ
santato manasikarotī**” ti-ādimāha. Tattha **uparimaṃ samāpattinti** ākāśānañcāyata-
nasamāpattiṃ. **Santato manasikarotīti** aṅgasantatāyapi ārammaṇasantatāyapi

“santā”ti manasikaroti. Yato yato hi āruppasamāpattiṃ santato manasikaroti, tato tato rūpāvacarajjhānaṃ avūpasantaṃ hutvā upaṭṭhāti. Tenevāha- **“tassa uparimaṃ ...pe... saṅṭhahati”**ti. **Ukkaṅṭhā ca paṭighasaññāti** paṭighasaññāsaṅkhātāsu pañcaviññāṇasaññāsu anabhirati saṅṭhahati. **“So sabbaso”**ti-ādinā ekadesena āruppasamāpattiṃ dasseti. **Abhiññābhinihāro rūpasaññāti** rūpāvacarasaññānāmetā yāvadeva abhiññatthābhinihāramattaṃ, na pana arūpāvacarasamāpattiyo viya santāti adhippāyo. **Vokāro nānattasaññāti** nānattasaññānāmetā nānārammaṇesu vokāro, tattha cittassa ākulappavattīti attho. **Samatikkamatīti** evaṃ tattha ādinavadassī hutvā tā samatikkamati. **Paṭighasaññā cassa abbattham gacchatīti** assa ākāsānañcāyatanasamāpattiṃ adhigacchantassa yogino dasapi paṭighasaññā vigacchanti. Iminā paṭhamāruppasamāpattimāha.

Evaṃ samāhitassāti evaṃ iminā vuttanayena rūpāvacarajjhāne cittekaggatāyapi samatikkamena samāhitassa. **Samāhitassāti** āruppasamādhinā santavuttinā samāhitassa. **Obhāso**ti yo pure rūpāvacarajjhānobhāso. **Antaradhāyatīti** so rūpāvacarajjhānobhāso arūpāvacarajjhānasamāpajjanakāle vigacchati. **Dassanañcāti** rūpāvacarajjhānacakkhunā (..0151) dassanañca antaradhāyati. **So samādhīti** so yathāvutto rūpārūpasamādhī. **Chalaṅgasamannāgatoti** upakāraparikkhārasabhāvabhūtehi chahi aṅgehi samannāgato. **Paccavekkhitabboti** pati avekkhitabbo, punappunaṃ cintetabboti attho. Paccavekkhaṇākāraṃ saha visayena dassetuṃ **“anabhijjhāsahagatan”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sabbaloketi** sabbasmiṃ piyarūpe sātārūpe sattaloke saṅkhāraloke ca. Tena kāmaccchandassa pahānamāha. Tathā **“abyāpannan”**ti-ādinā byāpādakosajjasārambhasāṭṭheyyavikkhepasammosānaṃ pahānaṃ. Puna tāni cha aṅgāni samathavipassanāvasena vibhajitvā dassetuṃ **“yañca anabhijjhāsahagatan”**ti-ādi vuttaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyaṃ.

54. Ettāvata “paññāvimutti”ti vuttassa arahattaphalassa samādhimukhena pubbabhāgapaṭipadaṃ dassetvā idāni arahattaphalassamādhim dassetuṃ **“so samādhī”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **so samādhīti** yo so sammāsamādhī. Pubbe vuttassa ariyamaggasamādhissa phalabhūto samādhī **pañcavidhena veditabbo** idāni vuccamānehi pañcahi paccavekkhaṇaññāṇehi attano paccavekkhitabbākārasaṅkhātena pañcavidhena veditabbo. **“Ayaṃ samādhī paccuppannasukho”**ti-ādīsu arahattaphalassamādhī appitappitakkaṇe sukhattā **paccuppannasukho**. Purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa paccayattā **āyatim sukhavipāko**. Kilesehi ārakattā **ariyo**. Kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā **nirāmisō**. Buddhādīhi mahāpurisehi sevitattā **akāpurisasevito**. Aṅgasantatāya sabbakilesadarathasantatāya ca **santo**. Atittikaraṭṭhena **paṇīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā, kilesapaṭippassaddhibhāvena vā laddhattā **paṭippassaddhiladdho**. **Passaddham passaddhīti hi idaṃ atthato ekaṃ**. **Paṭippassaddhikilesena vā arahatā laddhattāpi paṭippassaddhiladdho**. Ekodibhāvena adhigatattā, ekodibhāvameva vā adhigatattā **ekodibhāvādhigato**. Appaṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena paccanīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā **nasasaṅkhāraniggayhavāritagatoti**.

Yato yato bhāgato tañca samādhim samāpajjanto, tato vā vuṭṭhahanto sativepu-

Ilappatto satova samāpajjati satova vuṭṭhahati, yathāparicchinnakālavasena vā sato samāpajjati sato vuṭṭhahati. Tasmā (..0152) yadettha “ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko”ti evaṃ paccavekkhantassa paccatta-meva aparappaccayaññaṃ uppajjati, ayameko ākāro. Esa nayo sesesupi. Evametesam pañcannaṃ paccavekkhitabbākārānaṃ vasena samādhī pañcavidhena veditabbo.

Puna “**yo ca samādhī**”ti-ādinā arahattaphale samathavipassanāvibhāgaṃ dasseti. Tattha samādhīsukhassa “sukhan”ti adhippetattā “**yo ca samādhī paccuppannasukho, yo ca samādhī āyatiṃ sukhavipāko, ayaṃ samatho**” ti vuttaṃ. Ariyanirāmisādibhāvo pana paññānubhāvena nipphajjati āha- “**yo ca samādhī ariyo ...pe... ayaṃ vipassanā**” ti.

Evaṃ arahattaphalasangāhānaṃ vibhāgena dassetvā idāni tassa pubbabhāgapapaṭipadaṃ samādhivibhāgena dassetuṃ “**so samādhī**”ti vuttaṃ. Tattha **so samādhī**ti yo so arahattaphalasangāhānaṃ pubbabhāgapapaṭipadāyaṃ vutto rūpāvacaracattutthajjhānasamādhī, so samādhī. **Pañcavidhenā**ti vakkhamānena pañcappakārena veditabbo. “**Pītipharaṇatā**”ti-ādīsu pītiṃ pharamānā uppajjati dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjati tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjati cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokapharaṇe uppajjati dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇāññaṃ **paccavekkhaṇānimittaṃ** nāma. Vuttampi cetam “dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracitte ññaṃ cetopharaṇatā, dibbacakkhu ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇāññaṃ paccavekkhaṇānimittan”ti (vibha. 804).

Ettha ca paññāsīsena desanā katāti paññāvasena saṃvaṇṇanā katā. Paññā pīti-
Idha samathavipassanāvibhāgaṃ dassetuṃ **“yo ca pītipharaṇo”** ti-ādi vuttaṃ.
Ettha ca paññāsīsena desanā katāti paññāvasena saṃvaṇṇanā katā. Paññā pīti-
pharaṇatāti-ādīsu samādhisahagatā evāti tатtha samādhivasena samatho
uddhaṭo. Tasmā pītisukhacetopharaṇatā visesato samādhivipphāravasena ijha-
ntīti tā **“samatho”** ti vuttā. Itarāni ñāṇavipphāravasenāti tāni **“vipassanā”** ti vuttāni.

55. Idāni (..0153) taṃ samādhiṃ ārammaṇavasena vibhajitvā dassetuṃ **“dasa kasiṇāyatanāni”** ti-ādi vuttaṃ. Tатtha kasiṇajjhānasaṅkhātāni kasiṇāni ca tāni yogino sukhavisesānaṃ adhiṭṭhānabhāvato, manāyatanadhammāyatanabhāvato ca āyatanāni cāti **kasiṇāyatanāni**. **Pathavīkasiṇanti** kataparikkammaṃ pathavīma-
ṇḍalampi, tатtha pavattaṃ uggahapaṭibhāganimittampi, tasmīṃ nimitte uppanna-
jjhānampi vuccati. Tesu jhānaṃ idhādhippetamaṃ. **Ākāsakasiṇanti** kasiṇuggahāṭimā-
kāse pavattapaṭhamārūppajjhānaṃ. **Viññāṇakasiṇanti** paṭhamārūppaviññāṇāra-
mmaṇaṃ dutiyārūppajjhānaṃ. Pathavīkasiṇādike suddhasamathabhāvanāva-
sena pavattite sandhāya **“imāni aṭṭha kasiṇāni samatho”** ti vuttaṃ. Sesakasiṇa-
dvayaṃ vipassanādhiṭṭhānabhāvena pavattaṃ **“vipassanā”** ti vuttaṃ.

Evanti iminā nayena. **Sabbo ariyamaggoti** sammādiṭṭhi-ādibhāvena abhinnopi
ariyamaggo satipaṭṭhānādipubbabhāgapāṭipadābhedenā anekabhedabhinno nira-
vaseso ariyamaggo. **Yena yena ākārenāti** anabhijjhādīsu, paccuppannasukhatā-
dīsu ca ākāresu yena yena ākārena vutto. **Tena tenāti** tesu tesu ākāresu ye ye
samathavasena, ye ca ye ca vipassanāvasena yojetuṃ sambhavanti, tena tena
ākārena samathavipassanāhi ariyamaggo vicinitvā yojetabbo. **Teti** samathādhi-
ṭṭhānavipassanādhammā. **Tīhi dhammehi saṅgahitāti** tīhi anupassanādhammehi
saṅgahitā, gaṇanaṃ gatāti attho. Katamehi tīhīti? Āha **“aniccatāya dukkhatāya ana-
ttatāyā”** ti. Aniccatāya saḥcaraṇato vipassanā **“aniccatā”** ti vuttā. Esa nayo sese-
supi.

So samathavipassanaṃ bhāvayamāno tīṇi vimokkhamukhāni bhāvayatīti so ari-
yamaggādhigamāya yuttappayutto yogī kālena samathaṃ samāpajjanavasena
kālena vipassanaṃ sammasanavasena vaḍḍhayamāno animittavimokkhamukhā-
disaṅkhātā tisso anupassanā brūhenti. **Tayo khandhe bhāvayatīti** tisso anupassanā
uparūparivisesaṃ pāpento silakkhandho samādhikkhandho paññākkhandhoti ete
tayo khandhe vaḍḍhenti. Yasmā pana tīhi khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅga-
hito, tasmā **“tayo khandhe bhāvayanto ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati”** ti
vuttaṃ.

Idāni (..0154) yesaṃ puggalānaṃ yattha sikkhantānaṃ visesato niyyānamu-
khāni yesaṅca kilesānaṃ paṭipakkhabhūtāni tīṇi vimokkhamukhāni, tehi saddhiṃ
tāni dassetuṃ **“rāgacarito”** ti-ādi vuttaṃ. Tатtha **animittena vimokkhamukhenāti**
aniccānupassanāya. Sā hi niccanimittādisamuggahāṭanena animitto, rāgādīnaṃ
samucchedavimuttiyā vimokkhoti laddhanāmassa ariyamaggassa mukhabhāvato
dvārabhāvato **“animittavimokkhamukhan”** ti vuccati. **Adhicittasikkhāyāti** samā-
dhismiṃ. **Sukhavedanīyaṃ phassaṃ anupagacchantoti** sukhavedanāya hitaṃ

sukhavedanākāraṇato phassaṃ taṇhāya anupagacchanto. **Sukhaṃ vedanaṃ pari-jānantoti** “ayaṃ sukhā vedanā vipariṇāmādinā dukkhā”ti pari-jānanto, savisayaṃ rāgaṃ samatikkanto. **“Rāgamalaṃ pavāhento”**ti-ādinā tehi pariyāyehi rāgasseva pahānamāha. **“Dosacarito puggalo”**ti-ādīsupi vuttanayānusārena attho veditabbo.

Paññādhikassa santatisamūhakkiccārammaṇādighanavinibbhogena saṅkhāresu attasuññatā pākaṭā hotīti visesato anattānupassanā paññāpadhānāti āha- **“suñña-tavimokkhamukhaṃ paññākkhandho”**ti. Tathā saṅkhārānaṃ sarasapabhaṅgu-tāya ittarakhaṇattā uppannānaṃ tattha tattheva bhijjanaṃ sammā samāhitasseva pākaṭaṃ hotīti visesato aniccānupassanā samādhippadhānāti āha- **“animittavimokkhamukhaṃ samādhikkhandho”**ti. Tathā sīlesu paripūrakārino khantibahulassa uppannaṃ dukkhaṃ aratīṅca abhibhuyya viharato saṅkhārānaṃ dukkhatā vibhūtā hotīti dukkhānupassanā sīlappadhānāti āha- **“appaṇihitavimokkhamukhaṃ sīlakkhandho”**ti. Iti tīhi vimokkhamukhehi tiṇṇaṃ khandhānaṃ saṅgahitattā vuttaṃ- **“so tīhi vimokkhamukhāni bhāvayanto tayo khandhe bhāvayati”**ti. Yasmā ca tīhi ca khandhehi ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa saṅgahitattā tayo khandhe bhāvayanto **“ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvayati”**ti vuttaṃ. Tasmā tehi tassa saṅgahaṃ dassento **“yā ca sammāvācā”**ti-ādīmāha.

Puna tiṇṇaṃ khandhānaṃ samathavipassanābhāvaṃ dassetuṃ **“sīlakkhandho”**-ti-ādi vuttaṃ. Tattha sīlakkhandhassa khantipadhānattā, samādhissa bahūpakā-rattā ca samathapakhabhajaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Bhavaṅgānīti** upapattibhavassa aṅgāni. **Dve padānīti** dve pādā. Yebhuyyena hi pañcadasa caraṇadhammā sīlasa-mādhisaṅgahitāti. **Bhāvitakāyoti** (..0155) ābhisamācārikasīlassa pāripūriyā bhāvitakāyo. Ādibrahmacariyakasīlassa pāripūriyā **bhāvitasīlo**. Atha vā **bhāvitakāyoti** indriyasaṃvarena bhāvitapañcadvārakāyo. **Bhāvitasīloti** avasiṭṭhasīlavasena bhāvitasīlo. Sammā kāyabhāvanāya sati accantaṃ kāyaduccaritappahānaṃ anavajjaṅca uṭṭhānaṃ sampajjati. Tathā anuttare sīle sijjhamāne anavasesato micchā-vācāya micchājīvassa ca pahānaṃ sampajjati. Cittapaññāsu ca bhāvitāsu sammā-satisammāsamādhisammādiṭṭhisammāsaṅkappā bhāvanāpāripūriṃ gatā eva honti taṃsabhāvattā tadubhayakāraṇattā cāti imamatthaṃ dasseti **“kāye bhāviya-māne”**ti-ādinā.

Pañcavidhaṃ adhigamaṃ gacchatīti ariyamaggādhigamameva avatthāvisesa-vasena pañcadhā vibhajitvā dasseti. Ariyamaggo hi khippaṃ sakim ekacittakka-ṇeneva catūsu saccesu attanā adhigantabbaṃ adhigacchatīti na tassa lokiyasa-māpattiyā viya vasibhāvanākiccaṃ atthīti **khippādhigamo ca** hoti. Pajahitabbānaṃ accantavimuttivasena pajahanato **vimuttādhigamo ca**. Lokiyehi mahantānaṃ sīla-kkhandhādīnaṃ adhigamanabhāvato **mahādhigamo ca**. Tesameva vipulapha-lānaṃ adhigamanato **vipulādhigamo ca**. Attanā kattabbassa kassaci anavasesato **anavasesādhigamo ca** hotīti. Ke panete adhigamā? Keci samathānubhāvena, keci vipassanānubhāvenāti imaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **“tattha samathenā”**ti-ādi vuttaṃ.

56. Iti mahāthero “tasmā rakkhitacittassā”ti gāthāya vasena arahattaphalavimu-ttimukhena vicayahārasampātaṃ niddisanto desanākusalatāya anekehi suttappa-

desehi tassā pubbabhāgapaṭipadāya bhāvanāvisesānaṃ bhāvanānisamaṣṣānañca vibhajanavasena nānappakārato vicayahāraṃ dassetvā idāni dasannaṃ tathāgatabalānampi vasena taṃ dassetuṃ “**tattha yo desayati**” ti-ādimāha. **Ovādena sāvake na visaṃvādayatī**ti attano anusitṭhiyā dhammassa savanato “sāvakā” ti laddhanāme veneyye na vippalambheti na vañceti, visaṃvādanahetūnaṃ pāpa-dhammānaṃ ariyamaggena bodhimūle eva suppahīnattā. **Tividhanti tippakāraṃ**, tīhi ākārehīti attho. **Idaṃ karoṭhāti** imaṃ saraṇagamaṇaṃ silādiñca upasampajja (..0 viharatha. **Iminā upāyena karoṭhāti** anenapi vidhinā saraṇāni sodhentā silādīni paripūrentā sampādetha. **Idaṃ vo kurumānānanti** idaṃ saraṇagamaṇaṃ silādiñca tumhākaṃ anutiṭṭhantānaṃ diṭṭhadhammasamparāyanibbānānaṃ vasena hitāya sukhāya ca bhavissati, tāni sampādethāti attho.

Evaṃ ovadanākāraṃ dassetvā yaṃ vuttaṃ- “ovādena sāvake na visaṃvādayatī” ti, taṃ tathāgatabalehi vibhajitvā dassetuṃ “**so tathā ovadito**” ti-ādimāha. Tattha **tathāti** tena pakārena “idaṃ karoṭha, iminā upāyena karoṭhā” ti-ādinā vuttappakārena. **Ovaditoti** dhammadesanāya sāsito. **Anusitṭhoti** tasseva vevacanaṃ. **Tathā karontoti** yathānusiṭṭhaṃ tathā karonto. **Taṃ bhūminti** yassā bhūmiyā adhigamattāya ovadito, taṃ dassanabhūmiñca bhāvanābhūmiñca. **Netam ṭhānaṃ vijjatī**ti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Kāraṇaṃhi tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti “ṭhāna-” ti vuccati. Dutiyavāre **bhūminti** silakkhandhena pattabbaṃ sampattibhavasānkhātamaṃ bhūmiṃ.

Idāni yasmā bhagavato catuvesārajjanipi aviparītasabhāvatāya paṭhamaphalaññāssa visayaviseso hoti, tasmā tānipi tassa visayabhāvena dassetuṃ “**sammāsambuddhassa te sato**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sammāsambuddhassa te satoti** ahaṃ sammāsambuddho, mayā sabbe dhammā abhisambuddhāti paṭijānanena sammāsambuddhassa te sato. **Ime dhammā anabisambuddhāti netam ṭhānaṃ vijjatī**ti “ime nāma tayā dhammā anabisambuddhā” ti koci sahadhammena sahetunā sakāraṇena vacanena, **sunakkhatto** (dī. ni. 3.1 ādayo; ma. ni. 1.146 ādayo) viya vippalapantā pana appamāṇaṃ. Tasmā sahadhammena paṭicodessatīti etaṃ kāraṇaṃ na vijjati. Esa nayo sesapadesupi. **Yassa te atthāya dhammo desitoti** rāgādīsu yassa yassa pahānatthāya asubhabhāvanādidhammo kathito. **Takkara-ssāti** tathā paṭipannassa. **Visesādhigamanti** abhiññāpaṭisambhidādivisesādhigamaṃ.

Antarāyikāti antarāyakaraṇaṃ antarāyo, so silaṃ etesanti antarāyikā. Antarāye niyuttā, antarāyaṃ vā phalaṃ arahanti, antarāyappayojanāti (..0157) vā antarāyikā. Te pana kammakilesādibhedena pañcavidhā. **Aniyyānikāti** ariyamaggavajjā sabbe dhammā.

Diṭṭhisampannoti maggadiṭṭhiyā sampanno sotāpanno ariyasāvako. **Suhatanti** ativadhitaṃ. Idampi ekadesakathanameva. Matakapetādidānampi so na karoti eva. **Puthujjanoti** puthūnaṃ kilesābhisañkhārādīnaṃ janānādīhi kāraṇehi puthujjano. Vuttañhetama-

“Puthūnaṃ janānādīhi, kāraṇehi puthujjano;
puthujjanantogadhātā, puthuvāyaṃ jano iti” ti. (dī. ni. aṭṭha. 1.7; ma. ni. aṭṭha.

1.2; a. ni. aṭṭha. 1.1.51; dha. sa. aṭṭha. 1007; paṭi. ma. aṭṭha. 2.1.130);

“**Mātaran**”ti-ādīsu janikā **mātā**. Janako ca **pitā**. Manussabhūto khīṇāsavo **arahā**ti adhippeto. Kiṃ pana ariyasāvako aññe jīvitā voropeyyāti? Etampi aṭṭhānaṃ. Sacepi bhavantaragataṃ ariyasāvakaṃ attano ariyasāvakabhāvaṃ ajānantampi koci evaṃ vadeyya “idaṃ kunthakipillikaṃ jīvitā voropetvā sakalacakkavāḷa-gabbhe cakkavattirajjaṃ paṭipajjāhi”ti, neva so naṃ jīvitā voropeyya. Athāpi evaṃ vadeyyuṃ- “sace imaṃ na ghāteṣṣasi, sīsaṃ te chindissāmā”ti, sīsamevassa chindeyyuṃ, neva so taṃ ghāteyya. Puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjabhāvadassanattaṃ ariyabhāvassa ca baladīpanattaṃ evaṃ vuttaṃ. Ayañhettha adhippāyo- sāvajjo vata puthujjanabhāvo. Yatra hi nāma mātughākādīnīpi ānantariyāni karissati, mahābalova ca ariyabhāvo, yo etāni kammāni na karotīti.

Saṅghaṃ bhindeyyāti samānasaṃvāsakaṃ samānasīmāyaṃ ṭhitaṃ pañcahi kāraṇehi saṅghaṃ bhindeyya. Vuttañhettaṃ- “pañcahupāli, ākārehi saṅgho bhijjati kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti (pari. 458).

Tattha **kammenāti** apalokaṇādīsu catūsu kammesu aññatarakammena. **Uddesenāti** pañcasu pātimokkhuddesesu aññatarena uddesena. **Voharantoti** (.0158) kathayanto, tāhi tāhi upapattīhi “adhammaṃ dhammo”ti-ādīni aṭṭhārasabhedakara-vatthūni dīpayanto. **Anussāvanenāti** “nanu tumhe jānātha mayhaṃ uccakulā pabbajitabhāvaṃ bahussutabhāvañca, mādiso nāma uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsaṇaṃ gāheyyāti kiṃ tumhākaṃ cittampi uppādetuṃ yuttaṃ, kimahaṃ apāyato na bhāyāmi”ti-ādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedāṃ katvā anussāvanena. **Salākaggāhenāti** evaṃ anussāvetvā tesāṃ cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā “gaṇhatha imaṃ salākaṃ”ti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇaṃ, vohārānussāvanasālākaggāhāpanaṃ pana pubbabhāgo. Aṭṭhārasavatthudīpanavasena hi voharantena tattha rucijananaṭṭhaṃ anussāvetvā salākāya gāhitāyapi abhinno eva hoti saṅgho. Yadā pana evaṃ cattāro vā atirekā vā salākaṃ gāhetvā āveṇikaṃ kammaṃ vā uddesaṃ vā karonti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Evaṃ diṭṭhisampanno puggalo saṅghaṃ bhindeyya saṅgharājīṃ vā janeyyāti netamaṃ ṭhānaṃ vijjatīti.

Duṭṭhacittoti vadhakacittena paduṭṭhacitto. **Lohitaṃ uppādeyyāti** jīvamānakasārīre khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitaṃ uppādeyya. Ettāvatā hi mātu-ghātādīni pañcānantariyakammāni dassitāni honti. Yāni puthujjano karoti, na ariya-sāvako. **Duṭṭhacitto**ti vināsacittena paduṭṭhacitto. **Thūpanti** cetiyaṃ. **Bhindeyyāti** nāseyya.

Aññaṃ satthāranti “ayaṃ me satthā satthu kiccaṃ kātuṃ samattho”ti bhavanta-repi aññaṃ titthakamaṃ. **Apadiseyyāti** “ayaṃ me satthā”ti evaṃ gaṇheyyāti netamaṃ ṭhānaṃ vijjati. **Ito bahiddhā aññaṃ dakkhiṇeyyaṃ pariyeseyyāti** sāsanato bahiddhā aññaṃ bāhirakaṃ samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā “ayaṃ dakkhiṇāraho, imasmīṃ katā kārā mahapphalā bhavissanti”ti adhippāyena tasmīṃ paṭipajjeyyāti attho. **Kutūhalamaṅgalena suddhiṃ pacceyyāti** “iminā idaṃ bhavissati”ti evaṃ pavattattā kutūhalasaṅkhātena diṭṭhasutamutamaṅgalena attano suddhiṃ vodānaṃ saddaheyya.

57. Itthī rājā cakkavattī siyāti netamaṃ ṭhānaṃ vijjatīti yasmā itthiyā kosohitavatthaguyhādīnaṃ abhāvena lakkhaṇāni na paripūranti, itthiratanābhāvena (..0159) ca sattaratanasamaṅgitā na sampajjati. Sabbamanussānampi ca na adhiko attabhāvo hoti, tasmā “itthī ...pe... vijjati”ti vuttaṃ. Yasmā sakkattādīni tīṇi ṭhānāni uttamāni, itthiliṅgaṅca hīnaṃ, tasmā tassā sakkattādīnipi paṭisiddhānīti. Nanu ca yathā itthiliṅgaṃ, evaṃ purisaliṅgampi brahmaloke natthi, tasmā puriso mahābrahmā siyāti na vattabbanti? No na vattabbaṃ. Kasmā? Idha purisassa tattha nibbattanato. Itthiyo hi idha jhānaṃ bhāvetvā kālaṃ katvā brahmapārisajjānaṃ saḥabyataṃ upapajjanti, na mahābrahmānaṃ. Puriso pana katthaci na uppajjatīti na vattabbo. Samānepi tattha ubhayaliṅgābhāve purisasaṅṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṅṭhānā, tasmā suvuttamaṃ. **Itthī tathāgatoti** ettha tiṭṭhatu tāva sabbaññuḅe nibbattetvā lokānaṃ tāraṇasamattho buddhabhāvo, paṇidhānamattampi itthiyā na sampajjati.

“Manussattaṃ liṅgasampatti, hetu satthāradassanaṃ;

pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;

aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhati”ti. (bu. vaṃ. 2.59)-

Imāni hi paṇidhānasampattikāraṇāni. Iti paṇidhānamattampi sampādetuṃ asama-tthāya itthiyā kuto buddhabhāvoti “**itthī tathāgato arahaṃ sammāsambuddho siyāti netamaṃ ṭhānaṃ vijjati**”ti vuttaṃ. Sabbākāraparipūro puññussayo sabbākāraparipūrameva attabhāvaṃ nibbattetīti purisova arahaṃ hoti sammāsambuddho.

Ekissā lokadhātuyāti dasasahassilokadhātuyā, yā jātikhettanti vuccati. Sā hi tathāgatassa gabbhokkantikālādīsu kampati. **Āṇākhettamaṃ** pana koṭisatasahassa-cakkavālaṃ. Yā ekato saṃvaṭṭati ca vivaṭṭati ca, yattha ca **āṭānāṭiyaparittā**dīnaṃ

(dī. ni. 3.277 ādayo) āṇā pavattati. **Visayakhattassa** parimāṇaṃ natthi. Buddhānañhi “yāvatakaṃ ṇāṇaṃ tāvatakaṃ neyyaṃ, yāvatakaṃ neyyaṃ tāvatakaṃ ṇāṇaṃ, neyyapariyantikaṃ ṇāṇaṃ, ṇāṇapariyantikaṃ neyyaṃ”ti (mahāni. 69; cūḷani. mogharājamāṇavapucchāniddeśa 85; paṭi. ma. 3.5) vacanato avisayo nāma natthi. Iti imesu tīsu khettesu tisso saṅgītiyo āruḷhe tepiṭake buddhavacane “ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmimṃ cakkavāḷe buddhā uppajjantī”ti suttaṃ natthi, na uppajjantīti pana atthi.

Apubbaṃ (..0160) **acarimanti** apure apacchā ekato na uppajjanti, pure vā pacchā vā uppajjantīti vuttaṃ hoti. Tattha gabbhokkantito pubbe pureti veditabbaṃ. Tato paṭṭhāya hi dasasahassicakkavāḷakampanena khettapariggaho kato nāma hoti, aññassa buddhassa uppatti natthi. Dhātuparinibbānato paraṃ pana pacchā, tato heṭṭhāpi aññassa buddhassa uppatti natthi, uddhaṃ na vāritā.

Kasmā pana apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Anacchariyattā. Acchariyamanussā hi buddhā bhagavanto. Yathāha- “ekapuggalo, bhikkhave, loke uppajjamāno uppajjati acchariyamanusso”ti-ādi (a. ni. 1.171). Yadi ca aneke buddhā ekato uppajjeyyūṃ, anacchariyā bhaveyyūṃ. Desanāya ca viśesābhāvato. Yañhi satipaṭṭhānādibhedaṃ dhammaṃ eko deseti, aññenapi so eva desetabbo siyā, vivādabhāvato ca. Bahūsu hi buddhesu ekato uppannesu bahūnaṃ ācariyānaṃ antevāsikā viya “amhākaṃ buddho pāsādiko”ti-ādinā tesaṃ sāvakaṃ vivadeyyūṃ. Kiṃ vā etena kāraṇagavesanena, dhammatāvesā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve tathāgatā ekato na uppajjantīti (mi. pa. 5.1.1).

Yathā nimbabījakosātakibījādīni madhuraṃ phalaṃ na nibbattenti, asātaṃ amadhurameva phalaṃ nibbattenti, evaṃ kāyaduccaritādīni madhuravipākaṃ na nibbattenti amadhurameva nibbattenti. Yathā ca ucchubījasālibījādīni madhuraṃ sādurasameva phalaṃ nibbattenti na asātaṃ kaṭukaṃ. Evaṃ kāyasucaritādīni madhurameva vipākaṃ nibbattenti na amadhuraṃ. Vuttampi cetaṃ-

“Yādisaṃ vapate bijaṃ, tādisaṃ harate phalaṃ;

kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ”ti. (saṃ. ni. 1.256; netti. 122);

Tasmā “**tiṇṇaṃ duccharitānaṃ**”ti-ādi vuttaṃ.

Aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vāti yo koci pabbajjāmatteṇa samaṇo vā jātimaṭṭeṇa brāhmaṇo vā. Pāpiccho sambhāvanādhippāyena vimhāpanato **kuhako**. Paccayasannissitāya payuttavācāya vasena **lapako**. Paccayanibbattakanimittāvacarato **nemittako**. **Kuhanalapananemittakattaṃ pubbaṅgamaṃ katvā**ti kuhanādi-bhāvameva purakkhatvā santindriyo (..0161) santamānaso viya caranto. **Pañca nīvaraṇeti** kāmacchandādike pañca nīvaraṇe. **Appahāya** asamucchinditvā, **cetaso upakkileseti** nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi cittaṃ upakkilesenti kiliṭṭhaṃ karonti vibādhenti upatāpenti ca. Tasmā “cetaso upakkilesā”ti vuccanti. **Paññāya dubbalīkaraṇeti** nīvaraṇe. Nīvaraṇā hi uppajjamānā anuppannāya paññāya uppajjituṃ na denti. Tasmā “paññāya dubbalīkaraṇā”ti vuccanti. **Anupaṭṭhitassatīti** catūsu satipaṭṭhānesu na upaṭṭhitassati. **Abhāvayitvā**ti avaḍḍhayitvā. **Anuttaraṃ sammāsambodhinti** arahattapaṭṭhānaṃ sabbaññutaññānaṃ.

Pacchimavāre **aññataro samaṇo vā brāhmaṇo vā**ti sabbaññubodhisattaṃ

sandhāya vadati. Tattha **sabbadosāpagatoti** sabbehi pāramitāpaṭipakkhabhūtehi dosehi apagato. Etena paripūritapāramibhāvaṃ dasseti. Satipaṭṭhānāni vipassanā, bojjhaṅgo maggo, anuttarā sammāsambodhi arahattaṃ. Satipaṭṭhānāni vā vipassanā, bojjhaṅgā missakā, sammāsambodhi arahattameva. Sesam anantara-vāre vuttapaṭipakkhato veditabbaṃ. **Yaṃ ettha ñāṇanti** yaṃ etasmiṃ yathāvutte ṭhāne ca ṭhānaṃ, aṭṭhāne ca aṭṭhānanti pavattaṃ ñāṇaṃ. **Hetusoti** tassa ṭhānassa aṭṭhānassa ca hetuto. **Ṭhānasoti** taṅkhaṇe eva āvajjanasamanantaraṃ. **Anodhisoti** odhi-abhāvena, kiñci anavasesetvāti attho.

Iti ṭhānāṭṭhānagatāti-ādīsu evaṃ ṭhānāṭṭhānabhāvaṃ gatā. **Sabbeti** khayavaya-virajjananirujjhanasabhāvā saṅkhatadhammā, te eva ca sattapaññattiyā upādāna-bhūtā **keci saggūpagā** ye dhammacārino, **keci apāyūpagā** ye adhammacārino, **keci nibbānūpagā** ye kammakkhayakaraṃ ariyamaggaṃ paṭipannā.

58. Idāni yathāvuttamatthaṃ vivaranto **“sabbe sattā marissantī”** ti gāthādvayamāha. Tassa atthaṃ **“sabbe sattāti ariyā ca anariyā cā”** ti-ādinā sayameva niddisati. Tattha **jīvitapariyanto maraṇapariyantoti** jīvitassa pariyanto nāma maraṇasaṅkhāto anto. **Yathākammaṃ gamissantī**ti ettha yadetaṃ sattānaṃ yathākammaṃ gamanaṃ, ayaṃ kammassakatāti attho (..0162). **Kammānaṃ phaladassāvitā ca avippavāso cāti** “puññapāpaphalūpagā”ti iminā vacanena kammānaṃ phalassa paccakkhakāritā, katūpacitānaṃ kammānaṃ attano phalassa appadānābhāvo ca dassitoti attho.

Kammameva kammantaṃ, pāpaṃ kammantaṃ etesanti **pāpakammantā**, tassa atthaṃ dassetuṃ **“apuññasāṅkhārā”** ti vuttaṃ. Apuñño saṅkhāro etesanti **apuññasāṅkhārā**. **Pāpakammantāti** vā nissakkavacanaṃ, pāpakammantahetūti attho. Tathā **puññasāṅkhārāti**-ādīsipi. Puna **“nirayaṃ pāpakammantā”** ti-ādinā antadvayena saddhiṃ majjhimapāṭipadaṃ dasseti. Tathā **“ayaṃ saṃkilesa”** ti-ādinā vaṭṭavivaṭṭavasena ādīnavassādanissaraṇavasena hetuphalavasena ca gāthāyaṃ tayo atthavikappā dassitā. Puna **“nirayaṃ pāpakammantāti ayaṃ saṃkilesa”** ti-ādinā vodānavasena gāthāya atthaṃ dasseti.

59. **Tena tenāti** tena tena ajjhositavatthunā rūpabhava-arūpabhavādinā. **Chattiṃsāti** kāmataṇhā tāva rūpādivisayabhedena cha, tathā bhavataṇhā vibhavataṇhā cāti aṭṭhārasa. Tā eva ajjhattikesu rūpādīsu aṭṭhārasa, bāhiresu rūpādīsu aṭṭhārasāti evaṃ chattiṃsa. **Yena yenāti** “subhaṃ sukhaṃ” ti-ādinā.

Vodānaṃ tividhaṃ khandhattayavasenāti taṃ dassetuṃ **“taṇhāsaṃkilesa”** ti-ādi vuttaṃ. Puna **“sabbe sattā marissantī”** ti-ādi paṭipadāvibhāgena gāthānamatthaṃ dassetuṃ vuttaṃ. **Tattha tattha gāminīti** tattha tattheva nibbāne gāminī, nibbānassa gamanasīlāti attho.

Puna tatthatatthagāminīsabbatthagāminīnaṃ paṭipadānaṃ vibhāgaṃ dassetuṃ **“tayo rāsī”** ti-ādi vuttaṃ. **Yanti** yaṃ nirayādi. Taṃ taṃ ṭhānaṃ yathārahaṃ gameṭīti **sabbatthagāminī**. Paṭipadāsaṅkhāte apuññakamme puññakamme ca kammakkhayakaraṇakamme ca vibhāgaso bhagavato pavattanañāṇaṃ. Idaṃ sabbatthagāminī paṭipadāñāṇaṃ nāma tathāgatabalaṃ. Iminā hi ñāṇena bhagavā sabbampi paṭipadaṃ yathābhūtaṃ pajānāti.

Kathaṃ? Sakalagāmaṃvāsikesupi ekaṃ sūkaraṃ vā miḡaṃ vā mārentesu sabbesaṃ cetanā parassa jīvitindriyārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesāṃ āyūhanakkhaṇeyeva nānā hoti. Tesu hi eko ādarena karoti, eko “tvampi karohī”ti parehi nippīlito karoti (..0163), eko samānacchando viya hutvā appaṭibāhamāno vicarati. Tesu eko teneva kammena niraye nibbattati, eko tiracchānayaṇiyāṃ, eko pettivisaye, taṃ tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa niraye nibbattissati, esa tiracchānayaṇiyāṃ, esa pettivisaye”ti jānāti. Niraye nibbattanakampi “esa aṭṭhasu mahānirayesu nibbattissati, esa soḷasasu ussadesū”ti jānāti. Tiracchānayaṇiyāṃ nibbattanakampi “esa apādako bhavissati, esa dvipādako, esa catuppādako, esa bahuppādako”ti jānāti. Pettivisaye nibbattanakampi “esa nijjhāmatāṇhiko bhavissati, esa khuppipāsiko, esa paradattūpajīvī”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ kammaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhissati, idaṃ

nākaḍḍhissati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī”-
ti jānāti. Tathā sakalagāmaṃvāsikesu ekato dānaṃ dadamānesu sabbesampi
cetanā deyyadhammārammaṇāva hoti, taṃ pana kammaṃ tesam āyūhana-
kkhaṇe eva nānaṃ hoti. Tesu hi keci devaloke nibbattanti, keci manussaloke, taṃ
tathāgato āyūhanakkhaṇe eva “iminā nīhārena āyūhitattā esa manussaloke nibba-
ttissati, esa devaloke”ti jānāti. Tatthapi “esa paranimmitavasavattīsu nibbattissati,
esa bhummadevesu nibbattissati, esa jeṭṭhakadevarājā hutvā, esa tassa dutiyaṃ
tatiyaṃ vā ṭhānantaraṃ karonto paricārako hutvā nibbattissati”ti jānāti.

“Tesu ca kammesu idaṃ paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ sakkhissati, idaṃ na sakkhi-
ssati dubbalaṃ dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattaṃ bhavissatī”ti jānāti.
Tathā “vipassanaṃ paṭṭhapentesu ca esa iminā nīhārena vipassanāya āraddhattā
arahā bhavissati, esa anāgāmī, esa sakadāgāmī, esa sotāpanno, ekabijī kolaṃ-
kolo sattakkhattuparamo, esa maggaṃ pattuṃ na sakkhissati lakkhaṇārammaṇi-
kavipassanāyameva ṭhassati, esa paccayapariggāhe, esa nāmarūpariggāhe,
arūpariggāhe ca ṭhassati, esa mahābhūtamattameva vavatthapessati, esa
kiñci sallakkhetuṃ na sakkhissatī”ti jānāti. “Kasiṇaparikkammaṃ karontesupi esa
parikkammamatte eva ṭhassati, esa nimittaṃ uppādetuṃ sakkhissati, na appanaṃ.
Esa appanampi uppādessati, esa (..0164) jhānaṃ adhiḡamissati, na uparivisesaṃ.
Esa uparivisesampi adhiḡamissatī”ti jānāti.

Anekadhātūti anekā cakkhādayo pathavādayo ca dhātuyo etassāti anekadhātu,
bahudhātūti attho. **Lokoti** khandhāyatanādiloko. **Cakkhudhātūti**-ādi yāhi dhātūhi
“anekadhātū”ti loko vutto, tāsam sarūpato dassanaṃ. Tattha sabhāvaṭṭhena nissa-
ttaṭṭhena ca dhātu. Cakkhu eva dhātu **cakkhudhātu**. Sesapadesupi ese va nayo.
Kāmadhātūti ettha dve kāmā kilesakāmo ca vatthukāmo ca. Kilesakāmapakkhe
kāmapaṭisaṃyutto dhātu kāmadhātu, kāmavitakkasetaṃ nāmaṃ. Vatthukāma-
pakkhe pana kāmāvacaradhammā kāmo uttarapadalopena, kāmo ca so dhātu
cāti kāmadhātu. Byāpādapaṭisaṃyutto dhātu **byāpādadhātu**, byāpādavitakka-
ssetaṃ nāmaṃ. Byāpādova dhātu byāpādadhātu, dasa-āghātavatthuisayassa
paṭiḡhassetaṃ nāmaṃ. Vihimsāpaṭisaṃyutto dhātu **vihimsādhātu**, vihiṃsāvitakko.
Vihimsā eva vā dhātu vihiṃsādhātu, parasattavihesanassetam nāmaṃ. **Nekkha-
mma-abyāpāda-avihiṃsādhātuyo** nekkhamavitakkādayo sabbakusaladhammā
mettākaraṇā cāti veditabbaṃ. **Rūpadhātūti** rūpabhavo, sabbe vā rūpadhammā. **Arū-
padhātūti** arūpabhavo, arūpadhammā vā. **Nirodhadhātūti** nirodhataṇhā. **Saṅkhāra-
dhātūti** sabbe saṅkhatadhammā. Sesam suviññeyyaṃ.

Aññamaññavilakkhaṇattā nānappakārā dhātuyo etasminti **nānādhātu**, loko.
Tenevāha- “**aññā cakkhudhātu** yāva **aññā nibbānadhātū**”ti, yathā ca idaṃ ñāṇaṃ
cakkhudhātu-ādibhedena upādinnakasaṅkhāralokassa vasena anekadhātunānā-
dhātulokaṃ pajānāti, evaṃ anupādinnakasaṅkhāralokassapi vasena taṃ pajā-
nāti. Paccekabuddhā hi dve ca aggasāvakā upādinnakasaṅkhāralokasseva
nānattaṃ jānanti, tampi ekadeseneva, na nippadesato. Anupādinnakasaṅkhāralo-
kassa pana nānattaṃ na jānanti. Bhagavā pana “imāya nāma dhātuyā ussannāya
imassa rukkhassa khandho seto hoti, imassa kāḷo, imassa maṭṭho, imassa

pharuso, imassa bahalo, imassa tanuttaco. Imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa pattam vaṇṇasaṅṭhānādivasena evarūpaṃ nāma hoti, imāya nāma dhātuyā ussannattā imassa rukkhassa pupphaṃ nilaṃ hoti pītakaṃ lohitakaṃ odātaṃ (..0165) sugandhaṃ duggandhaṃ, imāya nāma dhātuyā ussannāya phalaṃ khuddakaṃ mahantaṃ dīghaṃ vaṭṭaṃ susaṅṭhānaṃ dussaṅṭhānaṃ maṭṭhaṃ pharusaṃ sugandhaṃ duggandhaṃ tittaṃ madhuraṃ kaṭukaṃ ambilaṃ kasāvaṃ hoti, imāya nāma dhātuyā ussannāya imassa rukkhassa kaṅṭako tikhiṇo hoti, atikhiṇo ujuko kuṭilo kaṅho nīlo odāto hoti”ti evaṃ anupādinnaśākhāralokassāpi vasena anekadhātunānādhātubhāvaṃ jānāti. Sabbaññubuddhānaṃ eva hi etaṃ balaṃ, na aññesaṃ.

60. Yaṃ yadeva dhātunti yaṃ kiñci hīnādisabhāvaṃ. Yasmā adhimutti nāma ajjhāsayadhātu, tasmā adhimuccanaṃ ajjhāsayassa hīnādisabhāvena pavattanaṃ. Taṃ pana tassa taṃ taṃ adhiṭṭhahanaṃ abhinivisanañca hotīti āha- **“adhimuccanti, taṃ tadeva adhiṭṭhahanti abhinivisanti”** ti. Adhimuccanassa visayaṃ vibhāgena dassetuṃ **“keci rūpādhimuttā”** ti-ādi vuttaṃ. Taṃ suviññeyyameva. **Nānādhimuttikatāññanti** hīnādivasena nānādhimuttikatāya ñāṇaṃ.

Te yathādhimuttā ca bhavantīti te hīnādhimuttikā paṇitādhimuttikā sattā yathā yathā adhimuttā honti. **Taṃ taṃ kammaśamādānaṃ śamādiyantīti** adhimutti-anurūpaṃ taṃ taṃ attanā śamādiyitabbaṃ kattabbaṃ kammaṃ karonti, tāni kammaśamādānāni samuṭṭhānavasena vibhajanto **“te chabbidhaṃ kammaṃ”** ti-ādimāha. Tattha keci lobhasena kammaṃ śamādiyantīti sambandhitabbaṃ. Esa nayo sesesupi. **Taṃ vibhajamānanti** taṃ samuṭṭhānavasena chabbidhaṃ puna pavattinivattivasena vibhajamānaṃ duvidhaṃ.

Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena ca kammaṃ karotīti dasa-akusalakammaṃ pathakammaṃ sandhāya vadati. Tañhi saṃkiliṭṭhatāya kālakanti **kaṅhaṃ**. Apāyesu nibbattāpanato kālakavipākanti **kaṅhavipākaṃ**. **Yaṃ saddhāvasena kammaṃ karotīti** dasakusalakammaṃ pathakammaṃ. Tañhi asaṃkiliṭṭhattā paṇḍaranti **sukkaṃ**. Sagge nibbattāpanato paṇḍaravipākattā **sukkavipākaṃ**. **Yaṃ lobhasena dosavasena mohavasena saddhāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kaṅhasukkanti** vomissakakammaṃ. **Kaṅhasukkavipākanti** sukhadukkhavipākaṃ. Missakakammañhi katvā akusalavalena tiracchānayaṃ maṅgalahatthibhāvaṃ upapanno kusaleṇa pavatte sukhaṃ anubhavati, kusaleṇa rājakule (..0166) nibbatopi akusalena dukkhaṃ vedayati. **Yaṃ vīriyavasena paññāvasena ca kammaṃ karoti, idaṃ kammaṃ akaṅhaṃ asukkaṃ akaṅha-asukkavipākanti** kammakkhaya-karā catumaggacetanā. Tañhi yadi kaṅhaṃ bhavēyya, kaṅhavipākaṃ dadeyya. Yadi sukkaṃ bhavēyya, sukka-upapattipariyāpanaṃ vipākaṃ dadeyya. Ubhaya-vipākassa pana appadānato akaṅha-asukkavipākanti ayamettha attho.

Kammaśamādāne paṭhamaṃ acelakapaṭipadā kāmesu pātabyatā, dutiyaṃ tibbakilesassa assumukhassāpi rudato parisuddhabrahmacariyacaraṇaṃ, tatiyaṃ kāmesu apātabyatā acelakapaṭipadā, catutthaṃ paccaye alabhamānassāpi jhānavipassanāsukhasamaṅgino sāsana-brahmacariyacaraṇaṃ. **Yaṃ evaṃ jātiyaṃ kammaśamādānanti** yaṃ aññampi evaṃpakāraṃ kammaṃ. **Iminā puggalenā-**

ti-ādi tasmim kammavipāke bhagavato ñāṇassa pavattanākāradassanaṃ. Tattha **upacitanti** yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitaṃ. **Avipakkanti** na vipakkavipākaṃ. **Vipākāya paccupaṭṭhitanti** vipākadānāya kato-kāsaṃ. **Na ca bhabbo abhinibbidhā gantunti** kilesābhisañkhārānaṃ abhinibbijjhana-to abhinibbidhāsañkhātaṃ ariyamaggaṃ adhigantaṃ na ca bhabbo. **Taṃ bhagavā na ovaḍatīti** taṃ vipākāvaraṇena nivutaṃ puggalaṃ bhagavā saccapaṭi-vedhaṃ purakkhatvā na ovaḍati, vāsanatthaṃ pana tādisānampi dhammaṃ deseti eva, ajātasattu-ādīnaṃ viya.

Upacitanti kātuṃ āradhamaṃ. Tenevāha- “**na ca tāva pāripūriṃ gatan**” ti. Tena micchattaniyāmassa asamattataṃ dasseti. **Purā pāripūriṃ gacchatīti** pāripūriṃ phalanipphādanasamatthataṃ gacchati purā adhigaccheyya. Micchattaniyatatāya sajjukaṃ phaladhammassa abhājanabhāvaṃ nibbattayati purā. Tenevāha- “**purā veneyyattaṃ samatikkamati**” ti. “Purā aniyataṃ samatikkamati” tipi pāṭho, so evattho. **Asamatteti** kamme asampunṇe, te asampunṇe vā.

61. Evaṃ kilesantarāyamissakaṃ kammantarāyaṃ dassetvā idāni amissakaṃ kammantarāyaṃ dassetuṃ “**imassa ca puggalassā**” ti-ādi vuttaṃ. Taṃ vuttanaya-meva.

Sabbesanti imasmim balaniddese vuttānaṃ sabbesaṃ kammānaṃ. **Mudumajjhā-dhimattatāti** mudumajjhatibbabhāvo. Kammānañhi mudu-ādibhāvena taṃvipā-kānaṃ mudumajjhatikkhabhāvo (..0167) viññāyatīti adhippāyo. **Diṭṭhadhammaveda-nīyanti**-ādīsu diṭṭhadhamme imasmim attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **diṭṭhadha-mmavedaniyaṃ**. Upapajje anantare attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **upapajjaveda-nīyaṃ**. Aparasmim attabhāve ito aññasim yasmim kasmiñci attabhāve veditabbaṃ phalaṃ **aparāpariyavedaniyaṃ**. Ekajavanavārasmiñhi sattasu cetanāsu paṭhamacetanā diṭṭhadhammavedaniyaṃ nāma. Pariyosānacetanā upapajjaveda-nīyaṃ nāma. Majjhe pañca cetanā aparāpariyavedaniyaṃ nāma. **Vipākavemattatā-ñāṇanti** vipākavemattatāya vipākavisesse ñāṇaṃ. Imassa pana kammavipākassa gatisampatti gativipatti, upadhisampatti upadhivipatti, kālasampatti kālavipatti, payogasampatti payogavipattiyo kāraṇaṃ. So ca nesaṃ kāraṇabhāvo “attheka-ccāni pāpakāni kammamādānāni gatisampattipaṭibāḥhāni na vipaccanti” ti-ādipā-ḷivasena (vibha. 810) veditabbo.

62. Anantarabalaniddese vuttakammamādānapadeneva jhānādīni saṅga-hetvā dassetuṃ “**tathā samādinnānaṃ kammānaṃ**” ti-ādi vuttaṃ. Sekkhaputhujja-nasantānesu pavattāni jhānādīni kammaṃ honti. Tattha **tathā samādinnānanti** “sukkaṃ sukkavipākaṃ paccuppannasukhaṃ, āyatiṃ sukhavipākaṃ” ti evamādi-ppakārehi samādinnesu kammesu. **Samkilesoti** paṭipakkhadhammasena kili-ṭṭhabhāvo. **Vodānaṃ** paṭipakkhadhammehi visujjhaṇaṃ. **Vuṭṭhānaṃ** paguṇavo-dānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānañca. **Evaṃ samkilissatīti**-ādīsu ayamevattho- iminā ākā-rena jhānādi samkilissati vodāyati vuṭṭhahatīti jānanañāṇaṃ bhagavato anāvaraṇa-ñāṇaṃ, na tassa āvaraṇaṃ atthīti.

Kati jhānānīti-ādi jhānādayo vibhāgena dassetuṃ āradhamaṃ. **Cattāri jhānānīti** catukkanayavasena rūpāvacarajjhānāni sandhāyāha. **Ekādasāti** “rūpī rūpāni

passatī”ti-ādinā (dī. ni. 2.129, 174; 3.339, 358; ma. ni. 2.248; 3.312) aṭṭhannaṃ tiṇṇaṅca suññatavimokkhādīnaṃ vasena vuttaṃ. **Aṭṭhāti** tesu ṭhapetvā lokuttare vimokkhe aṭṭha. **Sattāti** tesu eva nirodhasamāpattiṃ ṭhapetvā satta. **Tayoti** sutta-ntapariyāyena suññatavimokkhādayo tayo. **Dveti** abhidhammapariyāyena animittavimokkhassāsambhavato avasesā dve. Ettha ca paṭipāṭiyā satta appitappita-kkhaṇe vikkhambhanavasena paccaṇikadhammehi vimuccanato (..0168), ārammaṇe adhimuccanato ca vimokkhā. Nirodhasamāpatti pana sabbaso saññāvedayitehi vimuttattā apagamavimokkho nāma. Lokuttarā ca taṃtaṃ maggavajjhakilesehi samucchedavasena vimuttattā vimokkhoti ayaṃ viseso veditabbo.

Samādhīsu catukkanayapañcakanayesu paṭhamajjhānasamādhī **savitakko savi-cāro samādhī** nāma. Pañcakanaye dutiyajjhānasamādhī **avitakko vicāramatto samādhī** nāma. Catukkanaye pañcakanayepi sesajhānesu samādhī **avitakko avicāro samādhī** nāma.

Samāpattīsu paṭipāṭiyā aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ “samādhī”tipi nāmaṃ “samāpatti”tipi. Kasmā? Cittekaggatāsabbhāvato. Nirodhasamāpattiyā tadabhāvato na “samādhī”ti nāmaṃ. **Saññāsamāpattiā**di heṭṭhā vuttameva.

Hānabhāgiyo samādhīti appaguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmanasikārānaṃ kāmādi-anupakkhandanaṃ paṭhamajjhānādisamādhissa hānabhāgiyatā. “Paṭhamajjhānassa kāmarāgabyāpādā saṃkilesa”ti vuttattā dutiyajjhānādivasena yojetabbaṃ. Kukkuṭaṃ vuccati ajaññājigucchanamukhena tapparamatā. **Kukkuṭajhāyī**ti puggalādhiṭṭhānena jhānāni vuttāni, dve paṭhamadutiyajjhānānīti vuttaṃ hoti. Yo paṭhamaṃ dutiyaṃ vā jhānaṃ nibbattetvā “alamettāvatā”ti saṅkocaṃ āpajjati, uttari na vāyamati, tassa tāni jhānāni cattāripi “kukkuṭajhānānī”ti vuccanti, taṃsamaṅgino ca kukkuṭajhāyī. Tesu purimāni dve āsannabalavapaccatthikattā visesabhāgiyatābhāvato ca saṃkilesabhāvena

vuttāni. Itarāni pana visesabhāgiyatābhāvepi mandapaccatthikattā vodānabhā-
vena vuttānīti daṭṭhabbam.

Visesabhāgiyo samādhīti paguṇehi paṭhamajjhānādīhi vuṭṭhitassa saññāmana-
sikārānaṃ dutiyajjhānādipakkhandanaṃ, paguṇavodānaṃ bhavaṅgavuṭṭhānaṃ
“vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa upari-
massa padaṭṭhānaṃ hoti. Tasmā vodānampi “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ. Bhavaṅgava-
sena sabbajhānehi vuṭṭhānaṃ hotīti bhavaṅgaṃca vodānaṃ vuṭṭhānaṃ. Yasmā
pana vuṭṭhānavasibhāvena yathāparicchinnaṃ samāpattito vuṭṭhānaṃ hoti,
tasmā samāpattivuṭṭhānakosallaṃ idha “vuṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ.

63. Tasseva (..0169) **samādhissāti** tassa anantarabalaniddese jhānādipariyā-
yehi vuttasamādhissa. **Parivārāti** parikkhārā. **Indriyānīti** saddhāsatipaññindriyāni.
Balānīti hirottappehi saddhiṃ tāniyeva. Vīriyassa viṣuṃ gahaṇaṃ balānaṃ bahū-
pakāradassanattaṃ. Vīriyupatthambhena hi saddhādayo paṭipakkhena akampa-
nīyā honti. Tenevāha- **“vīriyavasena balāni bhavanti”** ti. **Tesanti** indriyānaṃ. **Mudu-
majjhādhimattatāti** avisadaṃ mudu. Nātivisadaṃ **majjhaṃ**. Ativisadaṃ **adhimattaṃ**-
balavaṃ **“tikkhānaṃ”** ti vuccati.

Veneyyānaṃ indriyānurūpaṃ bhagavato desanāpavattīti dassetuṃ **“tattha
bhagavā”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samkhittavitthārenāti** samkhittassa vitthārena. Atha
vā **samkhittenāti** uddiṭṭhamattena. **Samkhittavitthārenāti** uddesena niddesena ca.
Vitthārenāti uddesaniddesapaṭiniddesehi. **Mudukanti** lahukaṃ apāyabhayavaṭṭa-
bhayādīhi santajjanavasena bhāriyaṃ akatvā. **Mudutikkhanti** nātitikkhaṃ. Saṃve-
gavatthūhi saṃvegajananādivasena bhāriyaṃ katvā. **Samathaṃ upadisatīti**
samathaṃ adhikaṃ katvā upadisati, na tathā vipassananti adhippāyo. Na hi keva-
lena samathena saccappaṭivedho sambhavati. **Samathavipassananti** samadhuraṃ
samathavipassanaṃ. **Vipassananti** sātisaṃ vipassanaṃ upadisati. Yasmā
cettha tikkhindriyādayo ugghaṭitaññu-ādayova, tasmā **“tikkhindriyassa nissaraṇaṃ
upadisati”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **adhipaññāsikkhāyāti** adhipaññāsikkhaṃ.

Yaṃ ettha ñāṇanti ettha indriyānaṃ mudumajjhādhimattatāya yaṃ ñāṇaṃ, idaṃ
vuccati parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattavemattatāñāṇanti
sambandhitabbaṃ. Tassa ñāṇassa pavattanākāraṃ dassetuṃ **“ayaṃ imaṃ
bhūmin”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ayaṃ imaṃ bhūmiṃ bhāvanaṃca gatoti** ayaṃ
puggalo evamimaṃ saṃkilesavāsaṇaṃ vodānaṃ bhavaṅgaṃca gato gacchati
gamissati ca, kālavacanicchāya abhāvato, yathā duddhanti. Imāya velāya
imasmiṃ samaye imāya mudumajjhādhimattatāya anusāsanīyā. **Evamdhātu-
koti** hīnādivasena evaṃ-ajjhāsayo evaṃ-adhimuttiko. **Ayaṃcassa āsayoti** imassa
puggalassa ayaṃ sassatucchedappakāro, yathābhūtañāṇānulomakhantippakāro
vā āsayo. Idañhi catubbidhaṃ āsayanti ettha sattā vasantīti āsayoti vuccati. Imaṃ
pana bhagavā sattānaṃ āsayam (..0170) jānanto tesam diṭṭhigatānaṃ vipassanā-
ñāṇakammassakataññāṇānaṃca appavattikkhaṇepi jānāti eva. Vuttampi cetam-
“kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo kāmagaruko kāmasayo kāmadhimu-
tto’ ti. Kāmaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo nekkhammagaruko nekkhammā-
sayo nekkhammadhimutto’ ti. Nekkhammaṃ sevantaññeva jānāti... byāpādaṃ...

abyāpādaṃ... thinamiddhaṃ... ālokasaññaṃ sevantaññeva jānāti ‘ayaṃ puggalo thinamiddhagaruko thinamiddhāsayo thinamiddhādhimutto’”ti (paṭi. ma. 1.113).

Ayaṃ anusayoti ayaṃ imassa puggalassa kāmarāgādiko appahīnoyeva anusayitakilesa. Appahīnoyeva hi thāmagato kilesa anusayo. **Parasattānanti** padhānasattānaṃ. **Parapuggalānanti** tato paresaṃ sattānaṃ, hīnasattānanti attho. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyattavemattatāñānanti** parabhāvo ca aparabhāvo ca paropariyattaṃ a-kārassa okāraṃ katvā, tassa vemattatā paropariyattavemattatā. Saddhādīnaṃ indriyānaṃ paropariyattavemattatāya ñāṇaṃ indriyaparopariyattavemattatāñānanti padavibhāgo veditabbo.

Tattha **yanti** yaṃ anekavihitassa pubbenivāsassa anussaraṇavasena bhagavato ñāṇaṃ, idaṃ aṭṭhamaṃ tathāgatabalanti sambandho. **Anekavihitanti** anekavidhaṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ. **Pubbenivāsanti** anussarituṃ icchitaṃ attano paresaṃca samanantarātitaṃ bhavaṃ ādiṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** “ekampi jātiṃ dvepi jātiyo”ti evaṃ jātipaṭipāṭiyā anugantvā sarati, anudeva vā sarati, citte abhininnāmitamatte eva saratīti attho. Bhagavato hi parikammakiccaṃ natthi, āvajjanamatteneva sarati. **Seyyathidanti** āradhappakāranidassanatthe nipāto. **Ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti-ādīsupi**.

Anekepi saṃvaṭṭakappeti-ādīsu pana parihāyamāno kappo **saṃvaṭṭakappo**, vaḍḍhamāno **vivaṭṭakappoti** veditabbo. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭaṭṭhāyī (..0171) gahito taṃmūlattā, vivaṭṭena ca vivaṭṭaṭṭhāyī. Evañhi sati yāni “cattārimāni, bhikkhave, kappassa asaṅkhyeyyāni. Katamāni cattāri? Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭaṭṭhāyī vivaṭṭo vivaṭṭaṭṭhāyī”ti (a. ni. 4.156) vuttāni, tāni sabbāni pariggahitāni honti. **Amutrāsinti-ādi** saraṇākāradassanaṃ. Tattha **amutrāsinti** amumhi saṃvaṭṭakappe, amumhi bhava vā yoniyam vā gatiyam vā viññāṇaṭṭhitiyam vā sattāvāse vā sattanikāye vā. **Evaṃnāmoti** tisso vā phusso vā. **Evaṃgottoti** bhaggavo vā gotamo vā. **Evaṃvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evamāhāroti** sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedīti** anekappakārena kāyikacetasi-kānaṃ sāmisanirāmisappabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyantoti** evaṃ vassasataparamāyupariyanto vā caturāsītikappasahassaparamāyupariyanto vā. **So tato cuto amutra udapādinti** so tato bhavato, sattanikāyato vā cuto puna amukasmīṃ nāma sattanikāye udapādiṃ. Atha vā tatrāpi bhava vā sattanikāye vā ahosiṃ. **Evaṃnāmoti-ādi** vuttatthameva.

64. Dibbenāti-ādīsu dibbasadisattā **dibbaṃ**. Devatānañhi sucaritakammanibbattampi pittasemharuhirādīhi apalibuddhaṃ upakkilesavimuttattā dūrepi ārammaṇaggahaṇasamatthaṃ dibbaṃ pasādacakkhu hoti. Idampi vīriyabhāvanābalanibbattaṃ ñāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbaṃ, dibbavīhārasena vā paṭiladdhattā, attanā ca dibbavīhārasannissitattāpi dibbaṃ, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbaṃ, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbaṃ. Taṃ sabbaṃ saddasatthānusārena veditabbaṃ. Dassanaṭṭhena **cakkhu**. Cakkhu-

kiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu. Cutūpapātadassanena diṭṭhivissuddhihetuttā **visuddham**. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātamattameva passati na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigataṃ ativattati. Tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivissuddhihetu hoti. Tadubhayañca bhagavā passati. Tena vuttaṃ- “cutūpapātadassanena diṭṭhivissuddhihetuttā visuddhan”ti.

Ekādasa-upakkilesavirahato (..0172) vā visuddham. Yathāha-

“So kho ahaṃ anuruddhā ‘vicikicchā cittassa upakkilesa’ti iti veditvā vicikiccham cittassa upakkilesam pajahiṃ. ‘Amanasikāro cittassa upakkilesa... thinamiddham... chambhitattam... uppilam... duṭṭhullam... accāraddhavīriyam... atilīnavīriyam... abhijappā... nānattasaññā... atinijjhāyitattam rūpānam cittassa upakkilesa’ti iti veditvā atinijjhāyitattam rūpānam cittassa upakkilesam pajahin”ti (ma. ni. 3.242) evamādi.

Tadevaṃ ekādasa-upakkilesavirahato vā visuddham. Manussūpacāram atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ**, maṃsacakkhum atikkantattā vā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manusso manussaṃ maṃsacakkhunā viya satte passati oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunāpi daṭṭhum na sakkā. Ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, ye ca gahitapaṭisaṇḍhikā sampati nibbattā, te “cavamānā upapajjamānā”ti adhippetā. Te evarūpe cavamāne upapajjamāne. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnajātikulabhogādivasena hīlīte paribhūte. **Paṇītetī** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantamanāpavaṇṇayutte abhirūpe virūpe vāti attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapānabhojane. **Yathākammūpāgeti** yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ. Iminā pana padena yathākammūpagañāṇakiccaṃ. Yathākammūpagañāṇa-anāgataṃsaññāni ca dibbacakkhupādakāneva dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Kāyaduccaritenāti-ādīsu duṭṭhu caritaṃ, duṭṭham vā caritaṃ kilesapūtikattā duccharitaṃ. Kāyena duccharitaṃ, kāyato vā pavattaṃ duccharitaṃ **kāyaduccaritaṃ**. Evaṃ **vacīmanoduccaritāni**pi daṭṭhabbāni. **Samannāgatāti** samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ** (..0173) **upavādakāti** buddhādīnaṃ ariyānaṃ, antamaso gihisotāpannānampi antimavattunā vā guṇaparidhamāsanena vā upavādakā akkosakā garahakā. **Micchādiṭṭhikāti** viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammamādānāti** micchādiṭṭhihetubhūtasamādinnañāvidhakammā. Ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādīsu aññepi samādapenti. Tattha vacīmanoduccaritaggaṇaṇena ariyūpavādamicchādiṭṭhīsu gahitāsupi tesam puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanattam. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadiso. Yathāha-

“Seyyathāpi, sārīputta, bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampadamidaṃ, sārīputta,

vadāmi taṃ vācaṃ appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto evaṃ niraye”ti (ma. ni. 1.149).

Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha-

“Nāhaṃ, bhikkhave, aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi evaṃ mahāsāvajjatarāṃ, yathayidaṃ, bhikkhave, micchādiṭṭhi. Micchādiṭṭhiparamāni, bhikkhave, vajjānī”ti (a. ni. 1.310).

Kāyassa bhedati upādinnakkhandhapariccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggaṇaṇe. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassa upacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cutito uddhaṃ. **Apāyanti**-ādi sabbaṃ nirayavevacanaṃ. Nirayo hi saggamokkhaḥetubhūtā puññasammaṭā ayā apetattā, sukhānaṃ vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammaṇā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**. Natthi ettha assādasaññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayoṇiṃ dīpeti, tiracchānayoṇi hi apāyo, sugatito apetattā. Na duggati, mahesakkhānaṃ nāgarājādīnaṃ sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisaṃyāṃ dīpeti, so hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā, dukkassa ca gatibhūtattā. Na tu vinipāto asurasadisāṃ avinipatitattā. Peta-mahiddhikānañhi (..0174) vimānānipi nibbattanti. Vinipātaggahaṇena asurakāyaṃ dīpeti, so hi yathāvuttenatthena apāyo ceva duggati ca sukhasamussayehi vinipātattā vinipātoti vuccati.

Nirayaggahaṇena avīci-ādi-anekappakāraṃ nirayameva dīpeti. **Upapannāti** upa-gatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditabbo.

Ayaṃ pana viseso- ettha sugatiggahaṇena manussagatimpi saṅgaṇhāti. Saggaggahaṇena devagatiṃ eva. Tattha sundarā gatiti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanattho. **Amukāya kappakoṭiyam upacitam** tenāyaṃ etarahi, anāgate vā saggūpago apāyū-pago cāti aṭṭhamanavamabalaññakiccaṃ ekajjhaṃ katvā dassitaṃ. Tathā **kappa-satasahassevāti-ādīsupi**. Tenevāha- “**imāni bhagavato dve ñāṇāni**” ti.

Nihato māro bodhimūleti nihato samucchinno kilesamāro bodhirukkhamūle. **Idaṃ bhagavato dasamaṃ balanti** idaṃ kilesamārassa hananaṃ samucchindanaṃ bhagavato dasamaṃ balaṃ. Tenevāha- “**sabbāsavaparikkhayaṃ ñāṇaṃ**” ti. Yasmā pana yadā arahattamaggena savāsanā sabbe āsavā khepitā, tadā bhaga-vatā sabbaññutaññāṇaṃ adhigataṃ nāma, tasmā “**yaṃ sabbaññutā pattā**” ti-ādi vuttaṃ.

Ayaṃ tāvettha ācariyānaṃ samānatthakathā. Paravādī panāha- “dasabala-ñāṇaṃ nāma pāṭi-ekkaṃ natthi, yasmā ‘sabbaññutā pattā veditā sabbadhammā’ ti vuttaṃ, tasmā sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo” ti, taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññam sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇaṃ hi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti. Dutiyam kamma-pari-cchedameva, tatiyam dhātunānattakāraṇameva, catutthaṃ ajjhāsayādhimutti-meva, pañcamaṃ kammavipākantameva, chaṭṭhaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesam saṃkilesādimeva, sattamaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutūpapātameva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbaṃ tato uttariṇca pajānāti. Etesam pana kiccaṃ sabbaṃ na karoti (..0175). Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo “dasabalañāṇaṃ nāmetaṃ savitakkasavi-cāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakka-avicāraṃ kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arū-pāvacaraṃ lokiyam lokuttaraṃ” ti. Jānanto “paṭipāṭiyā satta savitakkasavicārāni” ti vakkhati, tato parāni dve avitakka-avicārāni, āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakka-savicāraṃ, siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakka-avicāranti. Tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaranti vakkhati. Sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyame-vāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Vicayahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Yuttihārasampātavaṇṇanā

65. Evaṃ nānāyehi vicayahārasampātaṃ vitthāretvā idāni yuttihārasampātā-dīni dassetuṃ **“tatta katamo yuttihārasampāto”** ti-ādi āraddhaṃ. Tatha “tasmā rakkhitacittassā” ti gāthāya padattho vitthāritoyeva. **Rakkhitacittassa sammāsaṅka-ppagocaro bhavissatīti yujjatīti** manacchaṭṭhāni dvārāni satikavāṭena pidahitvā viharantassa kāmavitakkādīnaṃ micchāsaṅkappānaṃ avasaro eva natthīti nekkhammavitakkādiko sammāsaṅkappo eva tassa gocaro pavattiṭṭhānaṃ bhavissatīti ayamattho yujjati. Yuttiyā ghaṭeti saṃsandati sametīti attho. **Sammāsaṅka-ppagocaro sammādiṭṭhi bhavissatīti** vuttanayena sammāsaṅkappagocaro puggalo aviparītameva vitakkato sammādiṭṭhi bhavissati. Sammādiṭṭhisāṅkhātaṃ vipassanāññaṃ purakkhatvā viharanto maggaññaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayaṃ asammoḥato paṭivijjhissati. Tathā paṭivijjhanto ca dukkhasabhāvattā duggatisāṅkhātā sabbā bhavagatiyo jahissati, tato eva sabbaṃ vinipātabhayaṃ saṃsārabhayañca samatikkamissatīti sabbopi cāyamattho yutto evāti.

Yuttihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

66. Sakasampattiyā (..0176) viya susaṃvihitasāṅkappo bhavati. Indriyesu gutta-dvārātā sucaritapāripūriyā āsanna-kāraṇanti āha- **“rakkhitacittassāti tiṇṇaṃ sucari-tānaṃ padaṭṭhānan”** ti. Tassattho- “rakkhitacittassā” ti idaṃ tiṇṇaṃ sucaritānaṃ padaṭṭhānavacananti. Nekkhammasāṅkappādibahulassa kāmaccchandādinīvara-ṇappahānaṃ sukaranti nekkhammasāṅkappādayo samathassa āsanna-kāraṇanti āha- **“sammāsaṅkappagocaroti samathassa padaṭṭhānan”** ti. Kammassakatāsa-mmādiṭṭhiyaṃ sappaccayanāmarūpadassanasammādiṭṭhiyañca ṭhito attādhīnaṃ saṃsāradukkhaṃ passanto tadatikkamanupāyaṃ vipassanaṃ ārabhatīti sammā-diṭṭhivipassanāya visesakāraṇanti āha- **“sammādiṭṭhipurekkhāroti vipassanāya padaṭṭhānan”** ti. Udayabbayadassanaṃ ussukkāpento sammattaniyāmaṃ okkamā-tīti taṃ paṭhamamaggādhigamassa kāraṇanti āha- **“ñatvāna udayabbayanti dassa-nabhūmiyā padaṭṭhānan”** ti. Ālokasaññāmanasikārādīhi thinamiddhassa abhibha-vanaṃ vīriyassa āsanna-kāraṇanti āha- **“thinamiddhābhibhū bhikkhūti vīriyassa padaṭṭhānan”** ti. Yadipi ariyamaggakkhaṇe pahānabhāvanā samānakālā ekābhisa-mayassa icchitattā, tathāpi pahātabbassa pahānābhāve bhāvanāpāripūrī natthīti pahānanimittā viya katvā bhāvanā vuttā **“sabbā duggatiyo jaheti bhāvanāya pada-ṭṭhānan”** ti. Atha vā “sabbā duggatiyo jahe” ti idaṃ bhagavato vacanaṃ yogīnaṃ ussāhajanattham ānisaṃsakittanaṃ hotīti bhāvanāya visesakāraṇanti vuttaṃ “sabbā ...pe... padaṭṭhānan” ti.

Padaṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā

67. Indriyesu guttadvāratā satisaṃvaro, satibalena ca nekkhammavitakkādibahulo hotīti vuttaṃ- “**tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti idaṃ sati-ndriyan**” ti. Tassattho- “tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti” ti ettha rakkhitacittatāya ca sammāsaṅkappagocaratā kāraṇūpacārena (..0177) idaṃ sati-ndriyaṃ, **gahitāni bhavanti pañcindriyāni** indriyalakkhaṇena vimuttiparipācanabhāvena vā ekalakkhaṇattāti adhippāyo. **Gahito bhavatīti** ettha maggalakkhaṇena gahaṇaṃ suviññeyyanti taṃ ṭhapetvā kāraṇato gahaṇaṃ dassetuṃ “**sammādiṭṭhito hi sammāsaṅkappo pabhavati**” ti-ādi vuttaṃ. Tato eva gahito bhavati ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti vatvā vimuttivimuttiñāṇadassanānipi vuttāni.

Lakkhaṇahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Catubyūhahārasampātavaṇṇanā

68. Rakkhīyatīti **rakkhitam**. Idaṃ padavasena nibbacanaṃ. Yasmā pana atthavasena nibbacane vutte padavasena nibbacanaṃ vuttameva hoti, tasmā “**rakkhitam paripāliyatīti esā nirutti**” ti vuttaṃ. Tattha **iti**-saddo ādyattho, pakāre vā. Tena evamādikā evaṃpakārā vā esā niruttīti vuttaṃ hoti. Tasmā cintetīti **cittam**. Attano santānaṃ cinotīti cittam, paccayehi citanti cittam, cittavicittaṭṭhena cittam, cittakaraṇaṭṭhena cittam. Sammā saṅkappetīti **sammāsaṅkappoti**-ādinā nirutti veditabbā. **Ayaṃ ettha bhagavato adhippāyoti** “rakkhitacitto assā” ti-ādinā indriyasamvarādayo duggatipahānañca vadato bhagavato ettha gāthāyaṃ adhippāyo. **Kokāliko hīti**-ādi nidānaniddeso. Tattha **hi**-saddo kāraṇe. Idaṃ vuttaṃ hoti- yasmā **kokāliko** (saṃ. ni. 1.181; a. ni. 10.89; su. ni. kokālikasutta) arakkhitacittatāya aggasāvakesu cittam padosetvā padumanirayaṃ upapanno, tasmā duggatiyo jahitukāmo rakkhitacitto assāti bhagavā sati-ārakkhena cetasā samannāgato sabbā duggatiyo jahatīti attho. **Suttamhi vuttaṃ “satiyā cittam rakkhitabban”** ti desanānusandhi-dassanaṃ.

Catubyūhahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā

69. Nekkhammasaṅkappabahulo (..0178) kasiṇavasena mettādivasena vā laddhāya cittekaggatāsaṅkhātāya cittamañjūsāya cittam ṭhapetvā samādhiṃyeva vā yathāladdhaṃ saṃkilesato rakkhitacitto nāma hotīti vuttaṃ- “**tasmā rakkhitacittassa sammāsaṅkappagocaroti ayaṃ samatho**” ti. Paññāpadhānā vipassanāti āha- “**sammādiṭṭhipurekkhāroti ayaṃ vipassanā**” ti. Ariyamaggena dukkhasacce

pariññāte udayabbayadassanaṃ matthakappattaṃ nāma hotīti vuttaṃ- “**ñatvāna udayabbayanti dukkhapariññā**” ti. “Yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ” ti hi maggañāṇassa pavattidassanāti. **Imāni cattāri saccāni**ti catusaccadhammavasena āvaṭṭanaṃ niṭṭhapeti. Tattha purimena saccadvayaṭṭha-panena visabhāgadhammavasena, pacchimena sabhāgadhammavasena āvaṭṭa- nanti daṭṭhabbaṃ.

Āvaṭṭahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vibhattihārasampātavaṇṇanā

70. Kusalapakkho kusalapakkhena niddisitabboti rakkhitacittassāti satisaṃvaro, so chabbidho dvārasasena cakkhudvārasaṃvaro yāva manodvārasaṃvaroti. Sammāsaṅkappo tividho- nekkhammasaṅkappo, abyāpādasāṅkappo, avihimsāsa- ṅkappoti. Sammādiṭṭhi aṭṭhavidhā dukkhe ñāṇaṃ ...pe... idappaccayatāpaṭicca- muppannesu dhammesu ñāṇanti. Udayabbayañāṇaṃ paññāsavidhaṃ avijjāsamu- dayā rūpasamudayo ...pe... vipariṇāmalakkhaṇaṃ passantopi viññāṇakkha- ndhassa vayaṃ passati. Thinamiddhābhibhavanaṃ catubbidhaṃ catumaggava- sena. Tattha satisaṃvaro lokiyalokuttaravasena duvidho. Tesu lokiyo kāmāvaca- rova, lokuttaro dassanabhāvanābhedaṭṭo duvidho. Ekameko cettha catusatipaṭṭhā- nabhedato catubbidho. Esa nayo sammāsaṅkappādīsupi.

Ayaṃ pana viseso- sammāsaṅkappo paṭhamajjhānavasena rūpāvacarotipi nīha- ritabbo. Padaṭṭhānavibhāgo padaṭṭhānahārasampāte vuttanayena vattabbo (..0179). Akusalapakkhe asaṃvaro cakkhu-asaṃvaro ...pe... kāya-asaṃvaro, copanakā- ya-asaṃvaro, vācā-asaṃvaro, mano-asaṃvaroti aṭṭhavidho. Micchāsaṅkappo kāmavitakkādivasena tividho. Aññāṇaṃ “dukkhe aññāṇaṃ” ti-ādinā aṭṭhavidhā vibhattaṃ. Sammādiṭṭhipaṭipakkhato micchādiṭṭhi dvāsaṭṭhividhena veditabbā. Thinamiddhaṃ uppattibhūmito pañcavidhanti evaṃ akusalapakkhe vibhatti vedi- tabbā.

Vibhattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Parivattanahārasampātavaṇṇanā

71. Parivattanahāre āvaṭṭahāre vuttanayena samathavipassanāniddhāraṇaṃ akatvā “**samathavipassanāya bhāvitāyā**” ti āha. Lokiyā cettha samathavipassanā daṭṭhabbā. **Paṭipakkhenā**ti “arakkhitena cittenā” ti gāthāya paṭipakkhenāti adhi- ppāyo. Atha vā vibhattihāre niddiṭṭhassa akusalapakkhassa paṭipakkhenāti attho.

Parivattanahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vevacanahārasampātavaṇṇanā

72. “Mānasaṃ hadayaṃ paṇḍaram viññāṇaṃ viññāṇakkhandho manoviññāṇa-dhātū”ti (dha. sa. 6) ca cittassa vevacanaṃ. “Takko vitakko saṅkappo appanā byappanā cetaso abhiniropanā”ti ca sammāsaṅkappassa. “Paññā pajānanā vicayo pavicayo”ti-ādinā

(dha. sa. 16) sammādiṭṭhiyā. “Thinaṃ thiyanā thiyitattaṃ cittassa akallatā akammaññatā onāho parināho antosaṅkoco”ti thinassa. “Akallatā akammaññatā kāyālasiyaṃ supyaṃ supyanā supitattaṃ”ti (dha. sa. 1163) middhassa. “Bhikkhako bhikkhū”ti-ādinā (pārā. 45) bhikkhupadassa. “Duggati apāyo vinipāto vaṭṭadukkhaṃ saṃsāro”ti-ādinā duggatiyā vevacanaṃ veditabbaṃ.

Vevacanaḥārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Paññattihārasampātavaṇṇanā

73. Adhiṭṭhahitvā (..0180) rakkhantiyā satiyā rakkhiyamānaṃ cittaṃ tassā adhiṭṭhānaṃ viya hotīti katvā vuttaṃ- “**rakkhitacittassāti padaṭṭhānapaññatti satiyā**”ti. Sesam imasmiṃ paññattihārasampāte ito paresu otaraṇasodhanahārasampāte-supi apubbaṃ natthi. Heṭṭhā vuttanayameva.

Paññattihārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā

76. Adhiṭṭhānahārasampāte **sammādiṭṭhi nāma yaṃ dukkhe ñāṇanti-ādinā** catu-saccahetuḥetasamuppānapaccayapaccayuppannasaṅkhātassa visayassa vasena vemattataṃ dassetvā puna **yaṃ tattha tattha yathābhūtaṃ ñāṇadassananti** pāḷipāḷi-atthānaṃ avasiṭṭhavisayavaseneva vemattataṃ dīpeti. Tattha **yaṃ saccāgamananti** yaṃ saccato aviparītato visayassa āgamaṃ, adhigamoti attho. “Yaṃ paccāgamanan”tipi pāṭho, tassa yaṃ paṭipāṭivisayassa āgamaṃ, taṃtaṃ-visayādhigamoti attho. Sesamettha parikkhārasamāropanahārasampātesu yaṃ vattabbaṃ, taṃ pubbe vuttanayattā uttānameva.

Adhiṭṭhānahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Missakahārasampātavaṇṇanā

Api cettha hārasampātaniddeso imināpi nayena veditabbo-

“Manopubbaṅgamā dhammā, manoseṭṭhā manomayā;

manasā ce pasannena, bhāsati vā karoti vā;

tato naṃ sukhamanveti, chāyāva anapāyinī”ti. (dha. pa. 2);

Tattha katamo **desanāhārasampāto? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti** khandhavavatthānena viññāṇakkhandhaṃ deseti. Āyatanavavatthānena manāyatanaṃ (..0181), dhātuvavatthānena viññāṇadhātuṃ, indriyavavatthānena mani-

ndriyaṃ. Katame dhammā pubbaṅgamā? Cha dhammā pubbaṅgamā, kusalānaṃ kusalamūlāni, akusalānaṃ akusalamūlāni, sādhipatikānaṃ adhipati, sabbacittu-ppādānaṃ indriyāni. Api ca imasmiṃ sutte mano adhippeto. Yathā balaggassa rājā pubbaṅgamo, evamevaṃ dhammānaṃ mano pubbaṅgamo. Tattha tividhena mano pubbaṅgamo nekkhammachandena abyāpādachandena avihimsāchandenā. Tattha alobhassa nekkhammachandena manopubbaṅgamaṃ, adosassa abyāpādachandena manopubbaṅgamaṃ, amohassa avihimsāchandenā manopubbaṅgamaṃ.

Manoseṭṭhāti mano tesāṃ dhammānaṃ seṭṭhaṃ viṣiṭṭhaṃ uttamaṃ pavaraṃ mūlaṃ pamukhaṃ pāmokkhaṃ, tena vuccati “manoseṭṭhā”ti. **Manomayā**ti manena katā, manena nimmitā, manena nibbattā, mano tesāṃ paccayo, tena vuccati “manomayā”ti. Te pana dhammā chandasamudānitā anāvīlasaṅkappasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho. **Manasā ce pasannenā**ti yā saddhā saddahanā okappanā abhippasādo. Iti iminā pasādena upeto samupeto upagato samupagato sampanno samannāgato, tena vuccati “pasannenā”ti idaṃ manokammaṃ. **Bhā**sati vāti vacīkammaṃ. **Karoti vā**ti kāyakammaṃ. Iti dasakusalakammaṃ pathā dassitā.

Tatoti dasavidhassa kusalakammaṃ katattā upacitattā. **Nanti** yo so katapuñño katakusalo katabhīruttāṇo, taṃ puggalaṃ. **Sukhanti** duvidhaṃ sukhaṃ kāyikaṃ cetasaṅka. **Anvetī**ti anugacchati.

Idhassu puriso appahīnānusayo saṃyojanīyesu dhammesu assādaṃ anupassati, so saṃyojanīyesu dhammesu assādaṃ anupassanto yathādiṭṭhaṃ yathāsuttaṃ sampattibhavaṃ pattheti. Iccassa avijjā ca bhavataṇhā ca anubaddhā honti, so yathādiṭṭhaṃ yathāsuttaṃ sampattibhavaṃ patthento pasādanīyavattusmiṃ cittaṃ pasādeti saddahati okappeti. So pasannacitto tividhaṃ puññakiriyavattusmiṃ anutiṭṭhati dānamayaṃ sīlamayaṃ bhāvanāmayāṃ kāyena vācāya manasā. So tassa vipākaṃ paccanubhoti diṭṭheva dhamme upapajje vā aparāpare vā pariyāye. Iti kho panassa avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanaṃ paccayā sukhavedanīyo phasso, phassapaccayā (..0182) vedanāti evaṃ santaṃ taṃ sukhamanveti. Tassevaṃ vedanāya aparāparaṃ parivattamānāya uppajjati taṇhā. Taṇhāpaccayā upādānaṃ ...pe... samudayo hotiti.

Tattha yaṃ mano, ye ca manopubbaṅgamā dhammā, yañca sukhaṃ, ime vuccanti pañcakkhandhā, te **dukkhasaccaṃ**. Tesāṃ purimakāraṇabhūtā avijjā bhavataṇhā ca **samudayasaccaṃ**. Tesāṃ pariññāya pahānāya bhagavā dhammaṃ deseti, dukkhassa pariññāya samudayassa pahānāya. Yena parijānāti, yena pajahati, ayaṃ **maggo**. Yattha ca maggo pavattati, ayaṃ **nirodho**. Imāni cattāri saccāni evaṃ āyatanadhātu-indriyamukhenāpi niddhāretabbāni. Tattha samudayena assādo, dukkhena ādīnava, magganīrodhehi nissaraṇaṃ, sukkhassa anvayo phalaṃ, manasā pasannena kāyavacīsamīhā upāyo, manopubbaṅgamattā dhammānaṃ attano sukhakāmena pasannena manasā vacīkammaṃ kāyakkammaṃca pavattetabbanti ayaṃ bhagavato āṇatti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Tattha katamo **vicayahārasampāto**? Mananato ārammaṇavijānanato **mano**. Mananalakkhaṇe sampayuttesu ādhipaccakaraṇato pubbaṅgamo ihābhāvato nissattanijjivaṭṭhena **dhammā**. Gāmesu gāmaṇi viya padhānaṭṭhena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Sahajātādipaccayabhūtena manasā nibbattāti **manomayā**. Akālussiyato, ārammaṇassa okappanato ca pasannena vacīviññattivipphārato tathā sādiyanato ca **bhāsati**. Copanakāyavipphārato tathā sādiyanato ca **karoti**. Tathā pasutattā anaññattā ca “tato”ti vuttaṃ. Sukhanato sātabhāvato iṭṭhabhāvato ca “sukhan”ti vuttaṃ. Katūpacitattā avipakkavipākattā ca “anveti”ti vuttaṃ. Kāraṇāyattavuttito asaṅkantito ca “chāyāva anapāyini”ti vuttaṃ. Ayaṃ anupadavica-yato vicayahārasampāto.

Tattha katamo **yuttihārasampāto**? Manassa dhammānaṃ ādhipaccayogato pubbaṅgamatā yujjati. Tato eva tesam manassa anuvattanato dhammānaṃ mano-seṭṭhatā yujjati. Sahajātādipaccayavasena manasā nibbattattā dhammānaṃ manomayatā yujjati. Manasā pasannena samuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ kusala-bhāvo yujjati. Yena kusalakammaṃ upacitaṃ, taṃ chāyā viya sukhaṃ anvetīti yujjati. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Tattha (..0183) katamo **padaṭṭhāno hārasampāto**? Mano manopavicārānaṃ padaṭṭhānaṃ. Manopubbaṅgamā dhammā sabbassa kusalapakkhassa pada-ṭṭhānaṃ. “**Bhāsati**”ti sammāvācā, “karoti”ti sammākammanto, te sammā-ājivassa padaṭṭhānaṃ. Sammā-ājivo sammāvāyāmassa padaṭṭhānaṃ. Sammāvāyāmo sammāsatiyā padaṭṭhānaṃ. Sammāsati sammāsamādhissa padaṭṭhānaṃ. “Manasā pasannenā”ti ettha pasādo saddhindriyaṃ, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Sīlaṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Samādhi paññāyāti yāva vimuttiñāṇadassanā yojettabbaṃ. Ayaṃ padaṭṭhānahārasampāto.

Tattha katamo **lakkhaṇo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti manopubbaṅgamatāvacanena dhammānaṃ chandapubbaṅgamatāpi vīriyapubbaṅgamatāpi vīmaṃsāpubbaṅgamatāpi vuttā hoti ādhipateyyalakkhaṇena chandādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. Tathā nesaṃ saddhādīpubbaṅgamatāpi vuttā hoti indriyalakkhaṇena saddhādīnaṃ manasā ekalakkhaṇattā. “Manasā ce pasannenā”ti yathā manassa pasādasamannāgamo taṃsamuṭṭhānānaṃ kāyavacīkammānaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ. Evaṃ cittassa sati-ādisamannāgamopi nesaṃ anavajjabhāvalakkhaṇaṃ yonisomanasikārasamuṭṭhānabhāvena ekalakkhaṇattā. “Sukhamanveti”ti sukhānugamanavacanena sukhasa paccayabhūtānaṃ manāpiyarūpādīnaṃ anugamo vutto hoti tesampi kamma-paccayatāya ekalakkhaṇattāti. Ayaṃ lakkhaṇahārasampāto.

Tattha katamo **catubyūho hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”ti-ādīsu “mano”-ti-ādīnaṃ padānaṃ nibbacanaṃ niruttaṃ, taṃ padatthaniddesavasena vedītabbaṃ. Padattho ca vuttanayena suviññeyyova. Ye sukkena atthikā, tehi pasannena manasā kāyavacīmanokammāni pavattetabbānīti ayamettha bhagavato adhippāyo. Puññakiriyāya aññesampi pubbaṅgamā hutvā tattha tesam sammā upanetāro imissā desanāya nidānaṃ. “Chadvārādhipatī rājā (dha. pa. aṭṭha. 2.181 erakapattanāgarājavatthu), cittānuparivattino dhammā (dha. sa. dukamātikā 62;

1205-1206), cittassa ekadhammassa, sabbeva vasamanvagū”ti (saṃ. ni. 1.62) evamādisamānayanena imissā desanāya saṃsandanaṃ desanānusandhi. Padānu-sandhiyo pana suviññeyyāvāti. Ayaṃ catubyūho hārasampāto.

Tattha (..0184) katamo **āvaṭṭo hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā”ti tattha yāni tīṇi kusalamūlāni, tāni aṭṭhannaṃ sammattānaṃ hetu. Ye sammattā, ayaṃ aṭṭhaṅgiko maggo. Yaṃ manosahajanāmarūpaṃ, idaṃ dukkhaṃ. Asamu-cchinnā purimanipphannā avijjā bhavataṇhā, ayaṃ samudayo. Yattha tesāṃ pahānaṃ, ayaṃ nirodhoti imāni cattāri saccāni. Ayaṃ āvaṭṭo hārasampāto.

Tattha katamo **vibhattihārasampāto**? “Manopubbaṅgamā dhammā, manasā ce pasannena, tato naṃ sukhamanveti”ti nayidaṃ yathārutavasena gahetabbaṃ. Yo hi samaṇo vā brāhmaṇo vā pāṇātipātīhi micchādiṭṭhike micchāpaṭipanne sakaṃ cittaṃ pasādeti, pasannena ca cittaṃ abhūtaguṇābhittavanavasena bhāsati vā nipaccakāraṃ vāssa yaṃ karoti, na tato naṃ sukhamanveti. Dukkameva pana taṃ tato cakkamva vahato padamanveti. Iti hi idaṃ vibhajjabyākaraṇīyaṃ. Yaṃ manasā ce pasannena bhāsati vā karoti vā, tañce vacīkammaṃ kāyakammañca sukhavedaniyanti. Taṃ kissa hetu? Sammattagātehi sukhavedaniyaṃ micchāgātehi dukkhavedaniyanti. Kathaṃ paṇāyaṃ pasādo daṭṭhabbo? Nāyaṃ pasādo, pasādapatirūpako pana micchādhimokkhoti vadāmi. Ayaṃ vibhattihārasampāto.

Tattha katamo **parivattano hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti-ādi. Yaṃ manasā paduṭṭhena bhāsati vā karoti vā dukkhassānugāmī. Idañhi suttaṃ etassa ujupaṭipakkho. Ayaṃ parivattano hārasampāto.

Tattha katamo **vevacano hārasampāto**? “Manopubbaṅgamā”ti mano cittaṃ manāyatanaṃ manindriyaṃ manoviññāṇaṃ manoviññāṇadhātūti pariyāyavacanaṃ. Pubbaṅgamā purecārino puregāminoti pariyāyavacanaṃ. Dhammā attā sabhāvāti pariyāyavacanaṃ. Seṭṭhaṃ padhānaṃ pavaranti pariyāyavacanaṃ. Manomayā manonibbattā manosambhūtāti pariyāyavacanaṃ. Pasannena sadda-hantena okappentenāti pariyāyavacanaṃ. Sukhaṃ sātāṃ vedayitanti pariyāyavacanaṃ. Anveti anugacchati anubandhatīti pariyāyavacanaṃ. Ayaṃ vevacano hārasampāto.

Tattha (..0185) katamo **paññattihārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ayaṃ manaso kiccapaññatti. Dhammāti sabhāvapaññatti, kusalakammaṃ pathapaññatti. Manoseṭṭhāti padhānapaññatti. Manomayāti saha-jātapaññatti. Pasannenāti saddhindriyena samannāgatapaññatti, assaddhiyassa paṭikkhepapaññatti. Bhāsati vā karoti vāti sammāvācāsamamākamantānaṃ nikkhepapaññatti. Tato naṃ sukhamanvetīti kammaṃ phalānubandhapaññatti, kammaṃ

avināsapaññattīti. Ayaṃ paññattihārasampāto.

Tattha katamo **otaraṇo hārasampāto**? Manoti viññāṇakkhandho. Dhammāti vedanāsaññāsaṅkhārakkhandhā. Bhāsati vā karoti vāti kāyavacīviññattiyo. Tāsaṃ nissayā cattāro mahābhūtāti rūpakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Manoti abhisāṅkhāraviññāṇanti manoggahaṇena avijjāpaccayā saṅkhārā gahitāti. Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ ...pe... samudayo hotīti ayaṃ paṭiccasamuppādena otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo hārasampāto.

Tattha katamo **sodhano hārasampāto**? Manoti ārambho neva padasuddhi, na ārambhasuddhi. Manopubbaṅgamāti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Tathā dhammāti yāva sukhanti padasuddhi, na ārambhasuddhi. Sukhamanvetīti pana padasuddhi ceva ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano hārasampāto.

Tattha katamo **adhiṭṭhāno hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammā, mano-seṭṭhā manomayāti ekattatā. Manasā ce pasannenāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. Bhāsati vā karoti vāti vemattatā, tathā manasā ce pasannenāti ekattatā. So pasādo duvidho ajjhatañca byāpādavikkhambhanato, bahiddhā ca okappanato. Tathā sampattibhavahetubhūtopi vaḍḍhihetubhūtovāti ayaṃ vemattatā. Tayidaṃ suttaṃ dvīhi ākārehi adhiṭṭhātabbaṃ hetunā ca yo pasanna-mānaso, vipākena ca yo sukhavedaniyoti. Ayaṃ adhiṭṭhāno hārasampāto.

Tattha katamo **parikkhāro hārasampāto**? Manopubbaṅgamāti ettha manoti kusavīññāṇaṃ. Tassa ca ñāṇasampayuttassa alobho adoso amohoti tayo sampayuttā hetū, ñāṇavippayuttassa alobho (..0186) adosoti dve sampayuttā hetū. Sabbesaṃ avisesena yonisomanasikāro hetu, cattāri sampatticakkāni paccayo. Tathā saddhammassavanaṃ, tassa ca dānādivasena pavattamānassa deyyadhammādayo paccayo. Dhammāti cettha vedanādīnaṃ iṭṭhārammaṇādayo. Tathā tayo viññāṇassa, vedanādayo pasādassa, saddheyyavatthukusalābhisaṅkhāro vipākasukhassa paccayoti. Ayaṃ parikkhāro hārasampāto.

Tattha katamo **samāropano hārasampāto**? Manopubbaṅgamā dhammāti manoti puññacittaṃ, taṃ tividdhaṃ- dānamayaṃ, sīlamayaṃ, bhāvanāmayanti. Tattha dānamayassa alobho padaṭṭhānaṃ, sīlamayassa adoso padaṭṭhānaṃ, bhāvanāmayassa amoho padaṭṭhānaṃ. Sabbesaṃ abhippasādo padaṭṭhānaṃ, “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati”ti (ma. ni. 2.183) **suttaṃ** vitthāretabbaṃ. Kusalacittaṃ sukhasa iṭṭhavipākassa padaṭṭhānaṃ. Yonisomanasikāro kusalacittassa padaṭṭhānaṃ. Yoniso hi manasi karonto kusalacittaṃ adhiṭṭhāti kusalacittaṃ bhāveti, so anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya chandaṃ janeti, uppannānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ...pe... padahati. Tassevaṃ catūsu sammappadhānesu bhāviyamānesu cattāro satipaṭṭhānā yāva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvanāpāripūriṃ gacchatīti ayaṃ bhāvanāya samāropanā. Sati ca bhāvanāya pahānañca siddhamevāti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Tathā-

“Dadato puññaṃ pavaḍḍhati, saṃyamato veraṃ na cīyati;

kusalo ca jahāti pāpakaṃ, rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti. (dī. ni. 2.197;

udā. 75; peṭako. 16);

Tattha **dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti** dānamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Samyamato veraṃ na cīyatīti** sīlamayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Kusalo ca jahāti pāpakanti** lobhassa ca dosassa ca mohassa ca pahānamāha. Tena bhāvanāmayāṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. **Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti** anupādā-parinibbānamāha.

Dadato (..0187) puññaṃ pavaḍḍhatīti alobho kusalamūlaṃ. Samyamato veraṃ na cīyatīti adoso kusalamūlaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti amoho kusalamūlaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tesāṃ nissaraṇaṃ vuttaṃ.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Samyamato veraṃ na cīyatīti samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññākkhandhassa vimuttikkhandhassa padaṭṭhānaṃ. Dānena oḷārikānaṃ kilesānaṃ pahānaṃ, sīlena majjhimānaṃ, paññāya sukhumānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti katāvībhūmiṃ dasseti.

Dadato puññaṃ ...pe... jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti aggaphalaṃ vuttaṃ.

Tathā dadato puññaṃ ...pe... na cīyatīti lokiyakusalamūlaṃ vuttaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti lokuttarakusalamūlaṃ vuttaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti lokuttarassa kusalamūlassa phalaṃ vuttaṃ.

Dadato ...pe... na cīyatīti puthujjanabhūmi dassitā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhabhūmi dassitā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhabhūmi dassitā.

Dadato ...pe... na cīyatīti saggagāminī paṭipadā vuttā. Kusalo ca jahāti pāpakanti sekkhavimutti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti asekkhavimutti vuttā.

Dadato ...pe... na cīyatīti dānakathaṃ sīlakathaṃ saggakathaṃ lokiyānaṃ dhammānaṃ desanamāha. Kusalo ca jahāti pāpakanti loke ādīnavānupassanāya saddhiṃ sāmukkaṃsikaṃ dhammadesanamāha. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti tassā desanāya phalamāha.

Dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dhammadānaṃ āmisadānañca vadati. Samyamato veraṃ na cīyatīti pāṇātipātā veramaṇiyā sattānaṃ abhayadānaṃ vadati. Evaṃ sabbānīpi sikkhāpadāni vitthāretabbāni. Tena ca sīlasamyamena sīle paṭiṭṭhito cittaṃ samyameti, tassa samatho pāripūriṃ gacchati. Evaṃ so samathe ṭhito vipassanākosallayogato kusalo ca jahāti (..0188) pāpakaṃ rāgaṃ jahāti, dosaṃ jahāti, mohaṃ jahāti, ariyamaggena sabbepi pāpake akusale dhamme jahāti. Evaṃ paṭipanno ca rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti rāgādīnaṃ parikkhayā dvepi vimuttiyo adhigacchatīti ayaṃ suttaniddeso.

Tattha katamo **desanāhārasampāto**? Imasmiṃ sutte kiṃ desitaṃ? Dve sugatiyo devā ca manussā ca, dibbā ca pañca kāmaguṇā, mānusakā ca pañca kāmaguṇā, dibbā ca pañcupādānakkhandhā, mānusakā ca pañcupādānakkhandhā. Idaṃ vuccati dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Tassa kāraṇabhāvena purimapurimanipphannā taṇhā samudayo ariyasaccaṃ. Tayidaṃ vuccati assādo ca ādīnavo ca. Sabbassa purimehi dvīhi padehi niddeso “dadato ...pe... na cīyatī”ti. Kusalo ca jahāti pāpakanti maggo vutto. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti dve nibbānadhātuyo

sa-upādisesā ca anupādisesā ca. Idam nissaraṇaṃ. Phalādini pana yathārahaṃ veditabbānīti. Ayaṃ desanāhārasampāto.

Vicayoti “dadato puññaṃ pavaḍḍhati”ti iminā paṭhamena padena tividhampi dānamayaṃ silamayaṃ bhāvanāmayayaṃ puññakiriyavatthu vuttaṃ. Dasavidhassaṃpi deyyadhammassa pariccāgo vutto. Tathā chabbidhassapi rūpādi-ārammaṇassa. “Saṃyamato veraṃ na cīyati”ti dutiyena padena averā asapattā abyāpādā ca paṭipadā vuttā. “Kusalo ca jahāti pāpakan”ti tatiyena padena ñāṇuppādo aññāṇanirodho sabbopi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo sabbepi bodhipakkhiyā dhammā vuttā. “Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto”ti rāgakkhayena rāgavirāgā cetovimutti, mohakkhayena avijjāvirāgā paññāvimutti vuttāti. Ayaṃ vicayo hārasampāto.

Yuttīti dāne ṭhito ubhayaṃ paripūreti macchariyappahānañca puññābhisandañcāti atthesā yutti. Silasaṃyamame ṭhito ubhayaṃ paripūreti upacārasamādhiṃ appanāsamādhiñcāti atthesā yutti. Pāpake dhamme pajahanto dukkhaṃ pari jānāti, nirodhaṃ sacchikaroti, maggaṃ bhāvetīti atthesā yutti. Rāgadosamohesu sabbaso parikkhīṇesu anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyatīti atthesā yuttīti. Ayaṃ yuttihārasampāto.

Padaṭṭhānanti (..0189) dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti cāgādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saccādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Kusalo ca jahāti pāpakanti paññādhiṭṭhānassa padaṭṭhānaṃ. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti upasamādhiṭṭhānassa padaṭṭhānanti. Ayaṃ padaṭṭhāno hārasampāto.

Lakkhaṇoti “dadato”ti etena peyyavajjaṃ atthacariyaṃ samānattatā ca dassitāti veditabbā saṅgahavatthubhāvena ekalakkhaṇattā. “Saṃyamato”ti etena khantimettā-avihiṃsā-anuddayādayo dassitāti veditabbā verānuppādanalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Veraṃ na cīyati”ti etena hirī-ottappa-appicchatāsantuṭṭhitādayo dassitā verāvaḍḍhanena ekalakkhaṇattā. Tathā ahirīkānottappādayo acetabbabhāvena ekalakkhaṇattā. “Kusalo”ti etena kosalladīpanena sammāsaṅkappādayo dassitā maggaṅgādibhāvena ekalakkhaṇattā. “Jahāti pāpakan”ti etena pariññābhisamayādayopi dassitā abhisamayalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. “Rāgadosamohakkhayā”ti etena avasiṭṭhakilesādīnampi khayā dassitā khepetabbabhāvena ekalakkhaṇattāti ayaṃ lakkhaṇo.

Catubyūhoti dadatoti gāthāyaṃ bhagavato ko adhippāyo? Ye mahābhogataṃ patthayissanti, te dānaṃ dassanti dāliddiyappahānāya. Ye averataṃ icchanti, te pañca verāni pajahissanti. Ye kusaladhammehi chandakāmā, te aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāveṣṣanti. Ye nibbāyitukāmā, te rāgadosamohaṃ pajahissantīti ayaṃ mettha bhagavato adhippāyo. Evaṃ nibbacananidānasandhaya vattabbāti. Ayaṃ catubyūho.

Āvaṭṭoti yañca adadato macchariyaṃ, yañca asaṃyamato veraṃ, yañca akusallaṃ pāpassa appahānaṃ, ayaṃ paṭipakkhaniddesena samudayo. Tassa alobhena ca adosena ca amohena ca dānādīhi pahānaṃ, imāni tīṇi kusalamūlāni. Tesāṃ paccayo aṭṭha sammattāni, ayaṃ maggo. Yo rāgadosamohānaṃ khayō, ayaṃ nirodhoti. Ayaṃ āvaṭṭo.

Vibhattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti ekaṃsena yo bhayaḥetu deti, rāgaḥetu

deti, āmisakiñcikkhahetu deti, na tassa puññaṃ vaḍḍhati. Yañca daṇḍadānaṃ satthadānaṃ paraviheṭhanatthaṃ apuññaṃ assa pavaḍḍhati. Yaṃ pana kusalena cittaṃ anukampanto vā apacāyamāno vā annaṃ deti, pānaṃ vatthaṃ yānaṃ (..019 mālāgandhavilepanaṃ seyyāvasathaṃ padīpeyyaṃ deti, sabbasattānaṃ vā abhaya-dānaṃ deti, mettacitto hitajjhāsayo nissaraṇasaññī dhammaṃ deseti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti ekaṃsena abhayūparatassa cīyati, kiṃkāraṇaṃ? Yaṃ asamattho, bhayūparato diṭṭhadhammikassa bhāyati “mā maṃ rājāno gahetvā hatthaṃ vā chindeyyuṃ ...pe... jīvantampi sūle uttāseyyun”ti, tena saṃyamena averaṃ cīyati. Yo pana evaṃ samāno veraṃ na cīyati. Yo pana evaṃ samādiyati, pāṇātipātassa pāpako vipāko diṭṭhe ceva dhamme abhisamparāye ca, evaṃ sabbassa akusalassa, so tato āramati, iminā saṃyamena veraṃ na cīyati. Saṃyamo nāma sīlaṃ. Taṃ catubbidhaṃ cetanā sīlaṃ, cetasikaṃ sīlaṃ, saṃvaro sīlaṃ, avītikkamo sīlanti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpapahāyakā sattattiṃsa bodhipakkhiyā dhammā vattabbāti. Ayaṃ vibhatti.

Parivattanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati, adadatopi puññaṃ pavaḍḍhati, na dānamayikaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyati asaṃyamato veraṃ na cīyati, yaṃ dānena paṭisañkhānabalena bhāvanābalena. Kusalo ca jahāti pāpakaṃ, akusalo pana na jahāti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbuto, tesāṃ aparikkhayā natthi nibbutīti. Ayaṃ parivattano.

Vevacanoti dadato puññaṃ pavaḍḍhati. Pariccāgato kusalaṃ upacīyati. Anumodato puññaṃ pavaḍḍhati cittappasādatopi veyyāvaccakiriyāyapi. Saṃyamato sīlasaṃvarato soraccato. Veraṃ na cīyatīti pāpaṃ na vaḍḍhati, akusalaṃ na vaḍḍhati. Kusalo paṇḍito nipuṇo medhāvī parikkhako. Jahātīti samucchindati

samuggahāṭeti. Ayaṃ vevacano.

Paññattīti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti lobhassa paṭinissaggapaññatti, alobhassa nikkhepapaññatti. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti dosassa vikkhambhanapaññatti, adosassa nikkhepapaññatti. Kusalo ca jahāti pāpakanti mohassa samuggahāṭapaññatti, amohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohassa pahānapaññatti, alobhādosāmohassa bhāvanāpaññatti. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti kilesānaṃ paṭippassaddhipaññatti, nibbānassa sacchikiriyapaññattīti. Ayaṃ paññatti.

Otaraṇoti (..0191) dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānaṃ nāma saddhādīhi indriyehi hotīti ayaṃ indriyehi otaraṇo. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti saṃyamo nāma sīlakkhandhoti ayaṃ khandhehi otaraṇo. Kusalo ca jahāti pāpakanti pāpappahānaṃ nāma tīhi vimokkhehi hoti. Tesam upāyabhūtāni tīṇi vimokkhamukhānīti ayaṃ vimokkhamukhehi otaraṇo. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti vimuttikkhandho. So ca dhammadhātu dhammāyatanañcāti ayaṃ dhātūhi ca āyatanehi ca otaraṇoti. Ayaṃ otaraṇo.

Sodhanoti dadatoti-ādikā padasuddhi, no ārambhasuddhi. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ padasuddhi ca ārambhasuddhi cāti. Ayaṃ sodhano.

Adhiṭṭhānoti dadatoti ayaṃ ekattatā, cāgo pariccāgo dhammadānaṃ āmisadānaṃ abhayadānaṃ, aṭṭha dānāni vitthāretabbāni. Ayaṃ vemattatā. Saṃyamoti ayaṃ ekattatā. Pātimokkhasaṃvaro satisaṃvaroti ayaṃ vemattatā. Kusalo ca jahāti pāpakanti ayaṃ ekattatā. Sakkāyadiṭṭhiṃ pajahati vicikicchaṃ pajahatīti-ādikā ayaṃ vemattatā. Rāgadosamohakkhayā sa nibbutoti ayaṃ ekattatā. Sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti ayaṃ vemattatāti. Ayaṃ adhiṭṭhāno.

Parikkhāroti dānassa pāmojjaṃ paccayo. Alobho hetu, saṃyamassa hirottappādayo paccayo. Yonisomanasikāro adoso ca hetu, pāpappahānassa samādhi yathābhūtañāṇadassanañca paccayo. Tisso anupassanā hetu, nibbutiyā maggasammādiṭṭhi hetu, sammāsaṅkappādayo paccayoti. Ayaṃ parikkhāro.

Samāropano hārasampātoti dadato puññaṃ pavaḍḍhatīti dānamayaṃ puññakiriyavatthu, taṃ sīlassa padaṭṭhānaṃ. Saṃyamato veraṃ na cīyatīti sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, taṃ samādhissa padaṭṭhānaṃ. Sīlena hi jhānenapi rāgādiki-lesā na cīyanti. Yepissa tappaccayā uppajjeyyumaṃ āsavā vighātapariḷhā, tepissa na honti. Kusalo ca jahāti pāpakanti pahānapariññā, taṃ bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu. Rāgadosamohakkhayā sa (..0192) nibbutoti rāgassapi khayā dosassapi khayā mohassapi khayā. Tattha rāgoti yo rāgo sārāgo cetaso sārājanā lobho lubbhanā lubbhitattaṃ abhijjhā lobho akusalamūlaṃ. Dosoti yo doso dussanā dussitattaṃ byāpādo cetaso byāpājanā doso akusalamūlaṃ. Mohoti yaṃ aññānaṃ adassanaṃ anabhisamayo asamboḍho appaṭivedho dummejjaṃ bālyaṃ asampajaññaṃ moho akusalamūlaṃ. Iti imesaṃ rāgādīnaṃ khayō nirodho paṭinissaggo nibbuti nibbāyanā parinibbānaṃ sa-upādisesā nibbānadhātu anupādisesā nibbānadhātūti. Ayaṃ samāropano hārasampāto.

Missakahārasampātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā

79. Evaṃ nānāsuttavasena ekasuttavasena ca hāravacāraṃ dassetvā idāni nayavicāraṃ dassetuṃ “**tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan**”ti-ādi āraddhaṃ. Kasmā panettha yathā “tattha katamo desanāhāro, assādādīnavatāti gāthā. Ayaṃ desanāhāro kiṃ desayati”ti-ādinā hāraniddeso āraddho, evaṃ “tattha katamo nandiyāvaṭṭo, taṇhañca avijjampi cāti gāthā, ayaṃ nandiyāvaṭṭo kiṃ nayati”ti-ādinā anārabhitvā samuṭṭhānamukhena āraddhanti? Vuccate- hāranayānaṃ visayabhedato. Yathā hi hārā byañjanamukhena suttassa atthasaṃvaṇṇanā, na evaṃ nayā. Nayā pana nānāsuttato niddhāritehi taṇhāvijjādīhi mūlapadehi catusaccayo- janāya nayato anubujhiyamāno dukkhādi-attho. So hi maggañāṇaṃ nayati sampāpetīti **nayo**. Paṭivijjhantānaṃ pana ugghaṭitaññu-ādīnaṃ tiṇṇaṃ veneyyānaṃ vasena mūlapadavibhāgato tidhā vibhattā. Ekameko cettha yato neti, yañca neti, tesam saṃkilesavodānānaṃ vibhāgato dvisaṅgaho catucha-aṭṭhadiso cāti bhinno hāranayānaṃ visayo. Tathā hi vuttaṃ- “hārā byañjanavicayo, suttassa nayā tayo ca suttattho”ti (netti. saṅgahavāra). Evaṃ viṣiṭṭhavisayattā hāranayānaṃ hārehi aññathā naye niddisanto “tattha katamaṃ nayasamuṭṭhānan”ti-ādimāha.

Tatthāyaṃ (..0193) vacanattho- samuṭṭhahanti etenāti **samuṭṭhānaṃ**. Ke samuṭṭhahanti? Nayā. Nayānaṃ samuṭṭhānaṃ **nayasamuṭṭhānaṃ**. Kiṃ pana taṃ? Taṃtaṃmūlapadehi catusaccayojanā. Sā hi nandiyāvaṭṭādīnaṃ nayānaṃ uppatti- ṭṭhānatāya samuṭṭhānaṃ bhūmiti ca vuccati. Tathā ca vakkhati- “ayaṃ vuccati nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmī”ti (netti. 81). **Pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cāti-ādi** nandiyāvaṭṭassa nayassa bhūmidassanaṃ. Tattha **pubbā koṭi na paññāyatīti** asukassa nāma buddhassa bhagavato, asukassa vā cakkavattino kāle avijjā bhavataṇhā ca uppannā. Tato pubbe nāhosīti evaṃ avijjābhavata- ṇhānaṃ na kāci purimā mariyādā upalabbhati. Kasmā? Anamataggattā saṃsā- rassa. Vuttañhetam- “anamataggoyaṃ, bhikkhave, saṃsāro, pubbā koṭi na paññā- yatī”ti (saṃ. ni. 2.124; kathā. 75) vitthāro. **Tatthāti** avijjābhavataṇhāsu. Yadipi avi- jjāya saṃyojanabhāvo, taṇhāya ca nīvaraṇabhāvo **pāliyaṃ** vutto, tathāpi avijjāya paṭicchādītādīnavehi bhavēhi taṇhā saṃyojetīti imassa atthassa dassanattham “**avijjānīvaraṇaṃ taṇhāsaṃyojanan**”ti vuttaṃ.

Avijjāsaṃyuttāti avijjāya missitā, avijjāya vā abhinivesavatthūsu baddhā. **Avijjāpa- kkhena vicarantīti** avijjāpakkhena avijjāsahāyena dvādasavidhena vipallāsena abhinivesavatthubhūte ārammaṇe pavattanti. **Te vuccanti diṭṭhacaritāti** te avijjābhi- bhūtā rūpādīni niccādito abhinivisantā diṭṭhacaritāti vuccanti, diṭṭhacaritā nāmāti attho. **Taṇhāpakkhenāti** aṭṭhasatataṇhāvicaritena. Diṭṭhivicarite taṇhāvicarite ca paṭipattiyā vibhajitvā dassetuṃ “diṭṭhacaritā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attakilamathānuyo- ganti** attano kāyassa kilissanapayogaṃ attaparitāpanapaṭipattiṃ. **Kāmasukhallikā- nuyoganti** kāmasukhassa allīyanapayogaṃ kāmesu pātabyataṃ.

Yadipi bāhirakā “dukkhaṃ taṇhā”ti ca jānanti “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhan”-

ti, “ayaṃ taṇhā, ayaṃ tassā virāgo”ti pariññeyyapahātabbabhāvena pana na jānanti, iti pavattipavattihetumattampi na jānanti. Kā pana kathā nivattinivattihetū-sūti āha- “**ito bahiddhā natthi saccavavatthānan**” ti-ādi. Tattha (..0194) **saccappakāsanā**ti saccadesanā. **Samathavipassanākosallanti** samathavipassanāsu bhāvanākosallaṃ, tāsu uggahaparipucchāsavanamanasikāra-kosallaṃ vā. Vipassanādhi-ṭṭhānañcetta samathaṃ adhippettaṃ. **Upasamasukhappattī**ti kilesānaṃ vūpasamasukhādhigamo. **Viparīta-**micchābhiniṭṭhacetā. **Natthi sukkena sukhan**ti yaṃ anavajjapaccayaparibhogasukkena kāyaṃ cittaṃca paṭippassaddhadarathaṃ katvā ariyehi pattabbaṃ upasamasukhaṃ, taṃ paṭikkhipati. **Dukkhenā**ti kāyakhedanadukkheṇa.

So lokam vaḍḍhayatīti so kāme paṭisevento attabhāvasaṅkhātaṃ lokam vaḍḍheti pīneti. Puttanattuparamparāya vā saṃsārassa anupacchedanato satta-lokam vaḍḍheti. **Bahuṃ puññaṃ pasavatī**ti attano pañcahi kāmagaṇehi santappanena puttamukhadassanena ca bahuṃ puññaṃ uppādeti. Abhinivesassa nātidā-ḷhatāya **evaṃsaññī**. Daḷhatāya **evaṃdiṭṭhī dukkhena sukhaṃ patthayamānā** **attakilamathānuyogamanuyuttā kāmesu puñña-**saññī **kāmasukhallikānuyogamanuyuttā ca viharantī**ti yojetabbaṃ.

Tadabhiññā santāti tathāsaññino samānā. **Rogameva vaḍḍhayantī**ti attabhāva-rogameva kilesarogameva vā aparāparaṃ vaḍḍhenti. **Gaṇḍasallesupi** eseva nayo. **Roga-**bhittunnāti yathāvuttarogabyādhitā. **Gaṇḍapaṭipīlitā**ti yathāvuttagaṇḍabādhitā. **Sallānuviddhā**ti yathāvuttasallena anupaviṭṭhā. **Ummujjanimujjānī**ti upapajjanacavanāni. **Ugghātanigghātanti** uccāvaca-bhāvaṃ. **Roga-**gaṇḍasallabhesajjanti yathāvuttaroga-ditikkicchanam, samathavipassanam sandhāya vadati. Tenevāha- “**samathavipassanā roganigghātakabhesajjan**” ti. Tattha **roganigghātakanti** rogavūpasamanam. “**Samkilesa dukkhan**” ti-ādinā saccāni tesam pariññeyyādibhāvena katheti.

Tattha samkilesa dukkhanti attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogasaṃkilesavanto, tehi vā saṃkilissamāno rūpārūpakāyo dukkhaṃ ariyasaccaṃ. **Tadabhi-**saṅgo taṇhāti tattha abhisāṅgo āsaṅgoti laddhanāmā taṇhā.

80. Idāni diṭṭhicaritataṇhācaritānaṃ sakkāyadiṭṭhidassane pavattibhedam dassetuṃ “**diṭṭhicaritā**” ti-ādi vuttaṃ. Tattha diṭṭhicaritā rūpaṃ attato upagacchan-tīti (..0195) **diṭṭhicaritā** diṭṭhābhinivesassa balavabhāvato rūpaṃ “attā” ti gaṇhanti. Tesañhi attābhiniveso balavā, na tathā attaniyābhiniveso. Esa nayo **vedananti-**ā-dīsipi. **Taṇhācaritā rūpavantaṃ attānanti** taṇhācaritā taṇhābhinivesassa balava-bhāvato rūpaṃ attano kiñcanapalibodhabhāve ṭhapetvā avasesam vedanādiṃ “attā” ti gaṇhanti. **Attani vā rūpanti** attādhāraṃ vā rūpaṃ. **Rūpasmim vā attānanti** rūpādhāraṃ vā attānaṃ. **Vedanāvantanti-**ādīsipi eseva nayo. Etesañhi attaniyā-bhiniveso balavā, na tathā attābhiniveso. Tasmā yathā-laddhaṃ attaniyanti kappetvā tadanñam “attā” ti gaṇhanti. **Ayaṃ vuccati vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhī**ti ayaṃ pañcasu upādānakkhandhesu ekekasmim catunnaṃ catunnaṃ gāhānaṃ vasena vīsativatthukā sati vijjamāne khandhapañcakasaṅkhāte kāye, satī vā vijja-mānā tattha diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhi.

Lokuttarā sammādiṭṭhīti paṭhamamaggasammādiṭṭhi. **Anvāyikāti** sammādiṭṭhiyā anugāmino. Yadā sammādiṭṭhi sakkāyadiṭṭhiyā pajahanavasena pavattā, tadā tassā anuṇabhāvena pavattamānakāti attho. Ke pana teti? Āha “**sammāsaṅka-ppo**” ti-ādi. “**Te tayo khandhā**” ti-ādinā ariyamaggato khandhamukhena samathavi-passanā niddhāreti. “**Tattha sakkāyo**” ti-ādi catusaccaniddhāraṇaṃ. Taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Puna “**tattha ye rūpaṃ attato upagacchanti**” ti-ādinā sakkāyadassanamukhena ucchedādi-antadvayaṃ, majjhimañca paṭipadaṃ niddhāreti. Tattha **ime vuccanti ucchedavādinoti** ime rūpādike pañcakkhandhe attato upagacchantā rūpādīnaṃ aniccabhāvato ucchijjati attā vinassati na hoti paraṃ maraṇāti evaṃ abhinivisanato “ucchedavādino” ti vuccanti. **Ime vuccanti sassatavādinoti** ime “rūpavantaṃ vā attānaṃ” ti-ādinā rūpādivinimutto añño koci attāti upagacchantā “so nicco dhuvo sassato” ti abhinivisanato “sassatavādino” ti vuccanti. “**Ucchedasassatavādā ubho antā, ayaṃ saṃsārapavatti**” ti-ādi saccaniddhāraṇaṃ, taṃ suviññeyyaṃ.

Ucchedasassataṃ samāsato vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti attā ucchijjati attā niccoti ca ādippavattanato ucchedasassatadassanaṃ saṅkhepato (..0196) vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi eva hoti. Sabbopi hi attavādo sakkāyadiṭṭhi-antogadho evāti. **Vitthārato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti** ucchedasassatadassanaṃ vitthārena **brahmajāle** (dī. ni. 1.28 ādayo) āgatāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. **Tesanti** evaṃ saṅkhepavitthāravantānaṃ ucchedasassatadassanānaṃ.

Paṭipakkhoti pahāyakapaṭipakkho. **Tecattālisaṃ bodhipakkhiyā dhammā**ti anicca-saññā dukkhasaññā anattasaññā pahānasaññā virāgasaññā nirodhasaññā cattāro satipaṭṭhānā ...pe... ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti ete tecattālisaṃ bodhipakkhiyā dhammā.

Evaṃ vipassanāvasena paṭipakkhaṃ dassetvā puna samathavasena dassetuṃ “**aṭṭha vimokkhā dasa ca kasiṇāyatanāni**” ti vuttaṃ. **Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajā-lanti** dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni mohajālahetukattā mohajālañca. **Anādi-anidhanappavattanti** purimāya koṭiyā abhāvato anādi. Asati paṭipakkhādhigame santānavasena anupacchedena pavattanato anidhanappavattaṃ. Yasmā pana mohajālahetukāni diṭṭhigatāni mohajāle padālite padālitāni honti, tasmā vuttaṃ- “**tecattālisaṃ bodhipakkhiyā dhammā ñāṇavajiraṃ mohajālappadālanā**” ti.

Tattha **ñāṇavajiranti** vajirūpamaññaṃ. Aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā tejetvā tikkhasabhāvaṃ āpāditāṃ vipassanāññaṃ maggaññañca ñāṇavajiraṃ. Idameva hi ñāṇaṃ bhagavato pavattaṃ “mahāvajiraññaṃ” ti vuccati. Taṃ pana sasambhāraṃ katvā dassento “tecattālisaṃ bodhipakkhiyā dhammā” ti āha. **Mohajālappadālananti** pubbabhāge vikkhambhanavasena maggakkhaṇe samucchedavasena avijjābhavataṇhānaṃ padālanāṃ. Atitādibhedabhinnesu rūpādīsu saka-attabhāvādīsu ca saṃsibbanavasena pavattanato jālaṃ bhavataṇhā. Tassā hi taṇhā jālinī sibbinī jālanti ca adhivacananti. Evaṃ attakilamathānuyogakāmasukhallikānuyogadiṭṭhitaṇhābhinivesasassatucchedānaṃ niddhāraṇavasena mohajālapariyāyavisesato avijjātaṇhā vibhajitvā yathānusandhinā saṃkilesapakkhaṃ nigamento “**tena vuccati pubbā koṭi na paññāyati avijjāya ca bhavataṇhāya cā**” ti āha.

81. “Tattha (..0197) diṭṭhicarito” ti-ādinā vodānapakkhaṃ dasseti. Tattha **sallekhānusantata**vuttīti anupaddutasallekhavutti. Kasmā? Yasmā **sallekhe tibbagāra**vo. Diṭṭhicarito hi tapojigucchādinā anupāyenapi yebhuyyena kilesānaṃ sallekhanādhippāyena carati, tasmā so sāsane pabbajito dhutadhammavasena sallekhapaṭipadaṃ pūreti. **Sikkhānusantata**vuttīti acchiddacatupārisuddhisīlavutti. Diṭṭhiyā savisaye paññāsadisī pavattīti so visujjhamāno paññādhiko hotīti āha- “**diṭṭhicarito sammattaniyāmaṃ okkamanto dhammānusārī bhavati**” ti. Taṇhāvasena micchāvimokkho hotīti taṇhācarito visujjhamāno saddhādhikova hoti, tasmā vuttaṃ- “**taṇhācarito sammattaniyāmaṃ okkamanto saddhānusārī bhavati**” ti. **Diṭṭhicarito sukhāya paṭipadāyā**ti-ādi paṭipadāniddeso heṭṭhā **desanāhāravibhaṅge** (netti. 5 ādayo) āgato eva, atthopi tattha sabbappakārato vutto eva.

Apubbapadesu pana **viveciyamā**noti vimociyamāno. **Paṭinissaratī**ti niyyāti vimuccatīti attho. **Dandhañca dhammaṃ ājānātī**ti taṇhācaritassa mandapañña vasena vuttaṃ. Tikkhapañño pana khippaṃ dhammaṃ ājānātīti. “**Sattāpi duvidhā**” ti-ādinā indriyavibhāgena puna paṭipadāvibhāgaṃ dasseti, taṃ suviññeyyaṃ.

“**Ye hi keci**” ti-ādinā tāsāṃ paṭipadānaṃ niyyāne tīsupi kālesu ekantikabhāvaṃ dasseti. Tattha **imāhi eva catūhi paṭipadā**hīti imāhi eva catūhi paṭipadāhi, tabbini-muttāya aññāya paṭipadāya abhāvato. **Catukkamagganti** paṭipadācatukkaṃ, paṭipadā hi maggoti. Atha vā **catukkamagganti** nandiyāvaṭṭassa catuddisāsāṅkhātaṃ maggaṃ. Tā pana catasso disā disālocananaye āgamissanti. Kimatthaṃ pana

catukkamaggaṃ paññapentīti āha “**abudhajanasevitāyā**” ti-ādi. Tattha **abudhajana-sevitāyā**ti apaṇḍitajanasevitāya. **Bālakantāyā**ti bālajanakāmitāya. **Rattavāsiniyā**ti rattesu rāgābhibhūtesu vasatīti rattavāsini, tassā. **Nandiyā**ti tatra tatrābhinandana-ṭṭhena nandisaṅkhātāya. **Avatṭanattanti** samucchindanattamaṃ. **Ayaṃ vuccati nandiyāvattassa nayassa bhūmī**ti ayaṃ taṇhāvijjānaṃ vasena saṃkilesapakkhe dve disā samathavipassanānaṃ vasena (..0198) vodānapakkhepi dve disā catusaccayojanā nandiyāvattassa nayassa samuṭṭhānatāya bhūmīti.

82. Evaṃ nandiyāvattassa nayassa bhūmiṃ niddisitivā idāni tassa disābhūta-dhamme niddisantaṇa yasmā cassa disābhūtadhammesu vuttesu disālocananayo vuttoyeva hoti, tasmā “**veyyākaraṇesu hi ye kusalākusalā**” ti disālocanalakkhaṇaṃ ekadesena paccāmasitvā “**te duvidhā upaparikkhitabbā**” ti-ādi āradhamaṃ. Tattha **teti** disābhūtadhammā. **Duvidhā**ti “ime saṃkilesadhammā, ime vodānadhammā” ti evaṃ duvidhena. **Upaparikkhitabbā**ti upapattito parito ikkhitabbā, dhamma-yuttito taṃtaṃdisābhāvena pekkhitabbā ālocitabbāti attho.

Yaṃ pakāraṃ sandhāya “**duvidhā upaparikkhitabbā**” ti vuttaṃ, taṃ dasseti “**loka-vatṭānusārī ca lokavivatṭānusārī cā**” ti. Tassattho- loko eva vatṭaṃ lokavatṭaṃ. Lokavatṭabhāvena anusarati pavattatīti lokavatṭānusārī, saṃkilesadhammoti attho. Lokassa, lokato vā vivatṭaṃ lokavivatṭaṃ, nibbānaṃ. Taṃ anusarati anulomanava-sena gacchatīti lokavivatṭānusārī, vodānadhammoti attho. Tenevāha- “**vatṭaṃ nāma saṃsāro, vivatṭaṃ nibbānaṃ**” ti.

Taṃ kathaṃ datṭhabbanti taṃ kathaṃ kena pakārena datṭhabbanti ce? **Upacaya**na. Yathā kataṃ kammaṃ phaladānasamatthaṃ hoti, tathā kataṃ upacitanti vuccati. Evaṃ upacitabhāve kammaṃ nāma hoti, vipākavatṭassa kāraṇaṃ hotīti attho. Sabbepi kilesā catūhi vipallāsehi niddisitabbā, dasannampi kilesānaṃ vipallāsahetubhāvato. **Te kattha datṭhabbā**ti te pana vipallāsā kattha passitabbāti āha- “**dasa vatthuke kilesapuñje**” ti. Dasavidhakāraṇe kilesasamūheti attho. Tattha kilesāpi kilesavatthu, kilesānaṃ paccayadhammāpi kilesavatthu. Tesu kāraṇabhāvena purimasiddhā kilesā parato paresaṃ kilesānaṃ paccayabhāvato kilesāpi kilesavatthu. Ayonisomanasikāro, ayonisomanasikāraparikkhatā ca dhammā kilesuppattihetubhāvato kilesappaccayāpi kilesavatthūti datṭhabbamaṃ.

Cattāro (..0199) **āhārā**ti ettha āhārasīsenā tabbisayā kilesāpi adhippetā. **Catasso viññāṇatṭhitiyoti** etthāpi eseva nayo. “**Paṭhame āhāre**” ti-ādinā dasavatthuke kilesapuñje purimaṃ purimaṃ pacchimassa pacchimassa kāraṇanti dasseti. Tattha **paṭhame āhāre**ti visayabhūte paṭhame āhāre paṭhama vipallāso pavattatīti attho. Sesāhāresupi eseva nayo. **Paṭhame vipallāseti** paṭhame vipallāse appahīne sati **paṭhamamaṃ upādānaṃ** pavattatīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ niddeseyeva kathayissāma.

83. Idāni dasavatthukaṃ kilesapuñjaṃ taṇhāvijjāvasena dve koṭṭhāse karonto “**yo ca kabalīkāro āhāro**” ti-ādimāha. Tattha kabalīkārahāraṃ phassāhāraṇca aparijānantassa taṇhācaritassa yathākkamaṃ kāyavedanāsu tibbo chandarāgo hoti, itī upakkilesassa chandarāgassa hetubhāvato yo ca kabalīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, **ime taṇhācaritassa puggalassa upakkilesā**ti vuttā. Tathā manosa-

ñcetanāhāraṃ viññāṇāhārañca aparijānanto diṭṭhicarito tesu attasaññī niccasaññī ca hotīti vuttanayeneva te diṭṭhicaritassa puggalassa upakkilesāti vuttā. Tathā purimakā dve vipallāsā purimakāni eva ca dve dve-upādānayogaganthāsava-oghasallaviññāṇaṭṭhiti-agatigamanāni taṇhāpadhānattā taṇhāsabhāvattā taṇhāvisayattā ca taṇhācaritassa upakkilesāti vuttā. Pacchimakāni pana tāni diṭṭhipadhānattā diṭṭhisabhāvattā diṭṭhivisayattā ca diṭṭhicaritassa upakkilesāti vuttāti daṭṭhabbā.

84. Kabaḷikāre āhāre “asubhe subhan”ti vipallāsoti catūsu āhāresu kabaḷikāre āhāre catūsu ca vipallāsesu “asubhe subhan”ti vipallāso daṭṭhabbo kabaḷikārāhārassa asubhasabhāvattā asubhasamuṭṭhānattā ca. Tathā phassāhārassa dukkhasabhāvattā dukkhapaccayattā ca visesato tattha “dukkhe sukhan”ti vipallāso. Tathā yebhuyyena sattā viññāṇe niccasaññino, saṅkhāresu ca attasaññino, cetanāpadhānā ca saṅkhārāti vuttaṃ- **“viññāṇe āhāre ...pe... attāti vipallāso”**ti. **Paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyatīti** “asubhe subhan”ti vipariyesaggāhī kilesakāmena vatthukāme daḷhaṃ gaṇhāti (..0200). **Idaṃ vuccati kāmupādānanti** yaṃ tathā kāmānaṃ gahaṇaṃ, idaṃ vuccati kāmupādānaṃ. “Dukkhe sukhan”ti vipariyesaggāhī “sīlabbatehi anāgate bhavavisuddhīti taṃ nibbutisukhan”ti daḷhaṃ gaṇhāti. “Anicce niccan”ti vipariyesaggāhī “sabbe bhavā niccā dhuvā sassatā avipariṇāmadhammā”ti saṃsārābhinandinīṃ bhavadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhāti. “Attani attā”ti vipariyesaggāhī “asati attani kassidaṃ kammaphalaṃ, tasmā so karoti, so paṭisaṃvedeti”ti attadiṭṭhiṃ daḷhaṃ gaṇhātīti imamatthaṃ dasseti **“dutiye vipallāse ṭhito”** ti-ādinā.

Ayaṃ vuccati kāmayogoti yena kāmāgasaṅkhātena kāmupādānena vatthukāmehi saha satto saṃyojīyati, ayaṃ kāmārogo “kāmayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati bhavayogoti** yato sīlabbatupādānasaṅkhātena bhavupādānena bhavena saha satto saṃyojīyati, ayaṃ bhavarāgo “bhavayogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati diṭṭhiyogoti** yāya ahetukadiṭṭhi-ādisaṅkhātāya pāpikāya diṭṭhiyā, sakkāyadiṭṭhi-ādi-avasiṭṭhadiṭṭhiyā ca satto dukkhena saha saṃyojīyati, ayaṃ pāpikā diṭṭhi “diṭṭhiyogo”ti vuccati. **Ayaṃ vuccati avijjāyogoti** yāya attavādupādānena sakalavaṭṭadukkhena ca saha satto saṃyojīyati, ayaṃ avijjā “avijjāyogo”ti vuccati.

Yasmā pana kāmāyogādayo abhijjhākāyaganthādīnaṃ paccayā honti, tasmā **“paṭhame yoge ṭhito abhijjhāya kāyaṃ ganthati”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **abhijjhāya kāyaṃ ganthati**ti parābhijjhāyanalakkhaṇāya abhijjhāya nāmakāyaṃ ganthati ghaṭṭetīti attho. Tathā bhavapatthanāya appahīnattā bhavadiṭṭhibhavarāgavasena āghātavattūsu sattā cittāni padūsentīti āha- **“dutiye yoge ṭhito byāpādena kāyaṃ ganthati”** ti. Tathā diṭṭhivasena avijjāvasena ca sīlabbatehi sujjhati, idameva saccaṃ moghamaññanti ca abhinivisatīti āha- **“tatiye ...pe... idaṃsaccābhinivesena kāyaṃ ganthati”** ti.

Tassāti tassa abhijjhādīhi samannāgatassa puggalassa. **Evam ganthitāti** evaṃ abhijjhāyanādivasena nāmakāyaṃ ganthitvā ṭhitā. **Āsavantīti** (..0201) āsavabhāvena pavattanti. **Kuto ca vuccati āsavantīti** kuto pana hetuto te kilesā āsavantīti āsavahetuṃ pucchati. Yasmā pana kilesā kusalappavattīṃ nivāretvā cittaṃ pariyā-

dāya tiṭṭhantā, maggena asamucchinnā eva vā āsavānaṃ uppattihetu honti, tasmā “**anusayato vā pariyuṭṭhānato vā**” ti vuttaṃ. **Abhijjhākāyaganthena kāmāsavoti** abhijjhākāyaganthena siddhena kāmārāgasabhāvattā kāmāsavo siddho hoti. Katthacideva visaye domanassito tappaṭipakkhe visaye tabbisayabahule ca bhava patthetīti āha- “**byāpādakāyaganthena bhavāsavo**” ti. **Parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavoti** sīlabbataparāmāsakāyaganthena siddhena taṃsabhāvattā aparāparaṃ vā diṭṭhiyo ganthentassa diṭṭhāsavo siddho hoti. **Idaṃsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavoti** “idameva saccaṃ moghamaññaṃ” ti abhinivisantassa ayonisomanasikārato anekehi akusalehi dhammehi saddhiṃ avijjāsavo uppajjati, sabbesaṃ vā akusaladhammaṃ avijjāpubbaṅgamattā idaṃsaccābhinivesakāyaganthena siddhena tassa hetubhūto avijjāsavo siddho hoti.

Yasmā pana āsavā eva paribuddhā vaṭṭasmiṃ ohananti osādentīti “oghā” ti vuccanti, tasmā vuttaṃ- “**tassa ime cattāro āsavā**” ti-ādi.

Anusayasahagatāti anusayabhāvaṃ appaṭikkhipitvā gatā pavattā, anusayabhūtā vā. **Ajjhāsayanti** cittaṃ. **Anupaviṭṭhāti** ogāḷhā. **Hadayaṃ āhacca tiṭṭhantīti** cittassa abhantarasaṅkhātaṃ hadayaṃ āhantvā tiṭṭhanti. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 5) “abhantarattṭhena hadayan” ti. **Tena vuccanti sallāti** yasmā ajjhāsayaṃ anupaviṭṭhā hadayaṃ āhacca tiṭṭhanti, tena vuccanti “sallā” ti. Pīḷajananaṃ

duruddharaṇatā ca sallaṭṭho. “Eso me attā”ti gahaṇamukhena “esohamasmi”ti gahaṇaṃ hotīti diṭṭhiṃ nissāyapi mānaṃ jappentīti āha “**diṭṭhoghena mānasallo**”ti.

Pariyādinanti aññassa okāsaṃ adavā samantato gahitaṃ. **Catūsu dhammesu saṅghahatīti** ārammaṇapaccayatāya ārammaṇabhūtesu catūsu (..0202) dhammesu patiṭṭhahati. Tāni sarūpato dasseti “**rūpe vedanāya saññāya saṅkhāresū**”ti. **Nandūpasecanenāti** lobhasahagatassa sampayuttā nandī sahaṇātakotiṇā, itarassa upanissayakotiṇā upasecananti nandūpasecanaṃ, tena nandūpasecanena. Kena pana taṃ nandūpasecananti āha- “**rāgasallena nandūpasecanena viññāṇenā**”ti.

Tattha **rāgasallenāti** rāgasallena hetubhūtena nandūpasecanena viññāṇenāti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Rūpūpagā viññāṇaṭṭhīti** rūpameva ārammaṇakaraṇavasena upagantabbato, viññāṇassa patiṭṭhābhāvato ca rūpūpagā viññāṇaṭṭhīti. Tiṭṭhati etthāti ṭhīti. Pañcavokārabhavasmiñhi abhisāṅkhāraviññāṇaṃ rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati. **Dosasallenāti** sahaṇātena dosasallena. Yadā vedanūpagā viññāṇaṭṭhīti vuccati, tadā upanissayakotiṇāva nandiyā upasittaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanāpi domanassavedanāva. Yadā ca upanissayapaccayabhūtena dosasallena vedanūpagā viññāṇaṭṭhīti vuccati, tadā sahaṇātakotiṇā, upanissayakotiṇā vā nandiyā upasittaṃ viññāṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Vedanā pana tissopi tissannaṃ vedanānaṃ ārammaṇūpanissayabhāvato. Tattha paṭhamanayo domanassārammaṇassa abhisāṅkhāraviññāṇassa vasena vutto. Dutīyo sabbavedanārammaṇassa vasenāpi daṭṭhabbaṃ.

Mānasallenāti mānasallena sahaṇātena, upanissayabhūtena vā. **Mohasallenāti** etthāpi eseva nayo. Ettha ca anādimatisaṃsāre itthipurisā rūpābhīrāmāti rāgasallavasena paṭhamā viññāṇaṭṭhīti yojitā. Sabbāyapi vedanāya dukkhapariyāyasaḥbhāvato dukkhāya ca doso anusetīti dosasallavasena dutīyā, saññāvasena “seyyohamasmi”ti maññanā hotīti mānasallavasena tatiyā, saṅkhāresu samūhaghaṇaṃ dubbinibbhoganti mohasallavasena catutthī viññāṇaṭṭhīti yojitāti daṭṭhabbā.

Upatthaddhanti olubbhārammaṇabhūtāhi viññāṇaṭṭhītihi upatthambhitaṃ. **Tañca kammanti** yaṃ “cetanā cetasika”ti pubbe (netti. 82) vuttaṃ. **Ime ca kilesāti** ime ca dasavattukā kilesā. Sesam suviññeyyameva.

85. Idāni (..0203) āhārādayo nayānaṃ saṃkilesapakkhe disābhāvena vavattapetaṃ “**imā catasso disā**”ti-ādi āradhamaṃ, taṃ uttānameva. Puna **kabalīkāro āhāro**-ti-ādi āhārādisuyeva yassa puggalassa upakkilesā, taṃ vibhajitvā dassetaṃ āradhamaṃ. Tattha **dasannaṃ suttānanti** ekadesesu samudāyavohārena vuttaṃ. Samudāyesu hi pavattā samaññā avayavesupi dissati, “yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho”ti ca. **Eko atthoti** ekassa atthassa nipphādanato vuttaṃ. **Byañjana-meva nānanti** ettha byañjanaggahaṇena byañjanatthopi gahitoti daṭṭhabbaṃ. Dasahipi suttapadehi savattukā taṇhā vuttā. Taṇhā ca rāgacaritaṃ puggalaṃ khippaṃ dūsetīti āha- “**ime rāgacaritassa puggalassa upakkilesā**”ti. Yathā ca paṭhamadisābhāvena vuttadhammā rāgacaritassa upakkilesā, evaṃ dutiyadisābhāvena vuttadhammā dosacaritassa. Tatiyacatutthadisābhāvena vuttadhammā

yathākkamaṃ diṭṭhacaritassa mandassa tikkhassa ca upakkilesā vuttā. Tesam upakkilesabhāvo vuttanayānusārena veditabbo.

Āhāravipallāsādayo yadipi sabbehi tīhi vimokkhamukhehi pubbabhāge yathārahaṃ pariññeyyā pahātābā ca. Yassa pana dukkhānupassanā purime āhāradvaye dukkhākārena bahulaṃ pavattati, tassa vasena yo ca kabaḷikāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime appaṇihitena vimokkhamukhena pariññaṃ gacchantīti vuttaṃ. Esa nayo sesesu. Evañcetaṃ, na aññathā. Na hi ariyamaggānaṃ viya pahātābhesu vimokkhamukhānaṃ pariññeyyapahātābhesu koci niyamo sambhavati. **Iti sabbe lokavaṭṭānusārino dhammā niyyanti, te lokā tīhi vimokkhamukhehīti nigamanaṃ.** Tassattho- iti evaṃ vuttappakārā sabbe āhāradayo lokasaṅkhātavaṭṭānusārino dhammā te lokabhūtā vaṭṭato niyyanti aniccānupassanādīhi tīhi vimokkhamukhehīti.

86. Evaṃ saṃkilesapakkhe disābhūtadhamme niddisitivā idāni vodānapakkhe disābhūtadhamme dassetuṃ “**catasso paṭipadā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha dibbabrahma-ariya-āneñjavihāroti **cattāro vihārā**. Mānappahāna-ālayasamugghāta-avijjāpahānabhavūpasamā **cattāro acchariyā abbhutā dhammā**. Saccādiṭṭhānādīni **cattāri adhiṭṭhānāni**. Chandasamādhībhāvanādayo **catasso samādhībhāvanā**. Indriyaṃvarō tapasaṅkhāto puññadhammo (..0204) bojjaṅgabhāvanā sabbūpadhipaṭinissaggasaṅkhātāṃ nibbānañcāti **cattāro sukhabhāgiyā dhammā** veditabbāti.

Paṭhamā paṭipadāti-ādi paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ abhedasandassanaṃ. Yadi evaṃ kasmā viṣuṃ gahaṇaṃ katanti? Dasavatthukassa kilesapuñjassa paṭipakkhabhāvadassanattaṃ paṭipadādidasakaniddeso. Tathā hi vakkhati- “cattāro āhārā tesam paṭipakkho catasso paṭipadā”ti-ādi (netti. 87). Kiñcāpi catūsu satipaṭṭhānesu “idaṃ nāma satipaṭṭhānaṃ imāya eva paṭipadāya ijhatī”ti niyamo natthi, tathāpi paṭhamāya paṭipadāya paṭhamam satipaṭṭhānaṃ sambhavatīti sambhava-vasena evaṃ vuttaṃ- “**paṭhamā paṭipadā, paṭhamam satipaṭṭhānan**”ti. Yasmā pana āhāravipallāsādīnaṃ viya paṭipadāsatiṭṭhānādīnaṃ atthato nānattaṃ natthi. Satipaṭṭhānāniyeva hi tathā tathā paṭipajjamānāni dukkhāpaṭipadādandhābhiññādīnāmakāni honti, tasmā yathā saṃkilesapakkhe “paṭhame āhāre paṭhamo vipallāso”ti-ādinā adhikaraṇabhedena vuttaṃ, evaṃ adhikaraṇabhedam akatvā “paṭhamā paṭipadā, paṭhamam satipaṭṭhānan”ti-ādi vuttaṃ. Sesesupi eseva nayo.

Andhassa pabbatārohanaṃ viya kadācīdeva uppajjanakaṃ **acchariyam**, accharāyoggaṃ acchariyanti porāṇā. Abhūtapubbaṃ bhūtanti **abbhutam**. Ubhayaṃpetam vimhayāvahassa adhivacanaṃ. Na hi mānappahānādito aññaṃ durabhisambhavataram vimhaniyañca upalabbhatīti adhiṭṭhatī etena, ettha vā adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānam**. Saccañca taṃ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānam, saccaṃ adhiṭṭhānam etassāti vā **saccādiṭṭhānam**. Sesesupi eseva nayo. Samādhī eva bhāvetabbatāya **samādhībhāvanā**. Sukham bhajatīti **sukhabhāgiyo**, sukhabhāgassa vā sukhaḷoṭṭhāsassa hitoti sukhabhāgiyo. Ekassapi sattassa asubhabhāvanādayo viya ekadese avattitivā anavasesapariyādānato natthi etissā pamāṇanti **appamaññā**.

Paṭhamā paṭipadā bhāvitā bahulikatā paṭhamam satipaṭṭhānam paripūretīti paṭhamāya paṭipadāya bhāvanābahulikāro paṭhamassa satipaṭṭhānassa bhāvanā-pāripūriti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yathā hi ariyamagge bhāvite satipa-ṭṭhānādayo bodhipakkhiyadhammā sabbepe bhāvitā eva honti, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbam.

Kāyānupassanāya (..0205) kāmarāgassa ujuvipaccanīkabhāvato “**paṭhamo sati-paṭṭhāno bhāvito bahulikato kāmapaṭipakkham paṭhamam jhānam paripūretī**” ti vuttam. Tathā pītipaṭisaṃvedanādivasena pavattamānam dutiyam satipaṭṭhānam, sappītikassa dutiyajjhānassa cittassa abhippamodanavasena pavattamānam tatiyam satipaṭṭhānam ukkaṃsagatasukhassa tatiyajjhānassa aniccavirāgādivasena pavattiyā saṅkhāresu upekkhakaṃ catuttham satipaṭṭhānam upekkhāsatipā-risuddhibhāvato catutthajjhānassa pāripūriyā saṃvattati.

Yasmā pana rūpāvacarapaṭhamajjhānam rūpāvacarasamāpattīnam, dutiya-jjhānam byāpādavitakkādīdūrībhāvena brahmavihārānam, tatiyajjhānam pītivirā-gena sukkena vipassanāya adhiṭṭhānabhūtam ariyavihārānam, catutthajjhānam upekkhāsatipārisuddhi-āneñjappattam āneñjavihārānam visesato paccayo hoti, tasmā “**paṭhamam jhānam bhāvitam bahulikatam paṭhamam vihāram paripūretī**” -ti-ādi vuttam. Iti yo yassa visesapaccayo, so tam paripūretīti vuttoti daṭṭhabbam.

87. Idāni paṭipadādayo vodānapakkhe disābhāvena vavatthapetum “**tattha imā catasso disā**” ti-ādi vuttam. Tam suviññeyyameva. Puna “**paṭhamā paṭipadā**” ti-ādi paṭipadācatukkādīsu yena yassa puggalassa vodānam, tam vibhajtvā dassetum āraddham. Tam heṭṭhā vuttanayameva. Yadipe tisu vimokkhamukhesu “idaṃ nāma vimokkhamukham imāya eva paṭipadāya ijjhatī” ti niyamo natthi. Yesam pana puggalānam purimāhi dvīhi paṭipadāhi appaṇihitena vimokkhamu-khena ariyamaggādhigamo. Tathā yassa tatiyāya paṭipadāya suññatavimokkha-mukhena, yassa ca catutthāya paṭipadāya animittavimokkhamukhena ariyamaggā-dhigamo, tesam puggalānam vasena ayam paṭipadāvimokkhamukhasaṃsandanā. Satipaṭṭhānādīhi vimokkhamukhasaṃsandanāyapi eseva nayo.

Tesam vikkīlanti tesam asantāsanajavaparakkamādivisesayogena sīhānam buddhānam paccekabuddhānam buddhasāvakanāñca vikkīlitaṃ viharānam. Yadiyam āhārādīkilesavatthusamatikkamanamukhena saparasantāne paṭipadādi-sampādanā. Idāni āhārādīnam paṭipadādīhi yena samatikkamanam, tam nesam paṭipakkhabhāvam dassento “**cattāro āhārā tesam paṭipakkho catasso** (..0206) **paṭipadā**” ti-ādimāha. Tattha tesam paṭipakkhabhāvo pahātabbabhāvo pahāyaka-bhāvo ca āhāraviññāṇaṭṭhitīnañcetha pahātabbabhāvo tappaṭibandhachandarā-gavasena daṭṭhabbo. Tattha “**vikkīlitaṃ bhāvanā sacchikiriya cā**” ti-ādi tassāyam saṅkhepattho- **tesam vikkīlanti** ettha yadetam vikkīlitaṃ nāma bhāvetabbānam bodhipakkhiyadhammānam bhāvanā, sacchikātabbānam phalanibbānānam sacchikiriya ca. Tathā pahātabbassa dasavatthukassa kilesapuñjassa tadaṅgādi-vasena pahānam byantikiriya anavasesananti. Idāni tam saṅkhepena dassento “**indriyādhiṭṭhānam vikkīlitaṃ vipariyāsānadhiṭṭhānan**” ti āha.

Indriyādhiṭṭhānanti indriyānam pavattanam bhāvanā sacchikiriya ca. **Vipariyāsā-**

nadhiṭṭhānanti vipallāsānaṃ apavattanaṃ pahānaṃ anuppādanaṃ. **Indriyāni saddhammagocaroti** indriyāni cettha saddhammassa gocarabhūtāni pavattihetūti adhippetāni saddhindriyādīnīti attho. **Vipariyāsā kilesagocaroti** vipallāsā saṃkilesapakkhassa pavattiṭṭhānaṃ pavattihetūti. **Ayaṃ vuccati sīhavikkīlitassa nayassa bhūmīti** yāyaṃ “cattāro āhārā”ti-ādinā saṃkilesapakkhe dasannaṃ catukkānaṃ, “catasso paṭipadā”ti-ādinā vodānapakkhepi dasannaṃ catukkānaṃ taṇhācaritā-dīnaṃ upakkilesavodānavibhāvanāmukhena niddhāraṇā, ayaṃ sīhavikkīlitassa nayassa bhūmi nāma.

88. Idāni ugghaṭitaññu-ādipuggalattayavasena tipukkhalanayassa bhūmiṃ vibhāvetukāmo yasmā pana nayānaṃ aññamaññānuppavesassa icchittā sīhavikkīlitānayaṭo tipukkhalanayo niggacchati, tasmā paṭipadāvibhāgato cattāro puggale sīhavikkīlitānayaṭo bhūmiṃ niddisitivā tato eva ugghaṭitaññu-ādipuggalattaye niddhāretuṃ “**tattha ye dukkhāya paṭipadāyā**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha **ime dve puggalāti** ime purimānaṃ dvinnaṃ paṭipadānaṃ vasena dve puggalā. Esa nayo itarathāpi. Puna “**tattha ye dukkhāya paṭipadāyā**”ti-ādi yathāvuttapuggalacatu-kkato ugghaṭitaññu-ādipuggalattayaṃ niddhāretuṃ vuttaṃ. Tattha **yo sādharmaṇāyāti** dukkhāpaṭipadāya khippābhiññāya, sukhāpaṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyātīti sambandho. Kathaṃ pana paṭipadādvayaṃ ekassa sambhavatīti? Nayidamevaṃ daṭṭhabbaṃ. Ekassa puggalassa ekasmiṃ dve paṭipadā sambhavatīti. Yathāvuttāsu pana dvīsu (..0207) paṭipadāsu yo yāya kāyaci niyyātīti, ayaṃ vipañcitanāññūti ayamettha adhippāyo. Yasmā pana **aṭṭhasāliniyaṃ** (dha. sa. aṭṭha. 350) paṭipadā calati na calatīti vicāraṇāyaṃ “calatī”ti vuttaṃ, tasmā ekassapi puggalassa jhānantaramaggantaresu paṭipadābhedo icchitovātīti.

“**Tattha bhagavā**”ti-ādinā desanāvibhāgehipi tameva puggalavibhāgaṃ vibhāveti. Taṃ heṭṭhā vuttanayameva. Tattha **adhicittanti** adhicittasikkhañcāti **ca**-saddo luttaniddiṭṭho. Tena adhicittasikkhañca adhipaññāsikkhañca vipañcitanāññussa

paññapetīti attho. **Adhisīlanti** etthāpi eseva nayo. Adhisīlasikkhaṃ adhicitta-sikkhaṃ adhipaññāsikkhañcāti yojetabbaṃ.

Cattāri hutvā tīṇi bhavantīti līṅgavipallāsena vuttaṃ, cattāro puggalā hutvā tayo puggalā hontīti attho.

Ayaṃ saṃkilesoti ayaṃ akusalamūlādidvādasattikasaṅgaho saṃkilissati ete-nāti saṃkilesoti katvā. **Idaṃ vodānanti** etthāpi eseva nayo.

Tīṇi hutvā dve bhavantīti nandiyāvaṭṭanayassa disābhūtaḍḍhammadassanattaṃ vuttaṃ. Tenevāha- “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādi, taṃ sabbaṃ suviññeyyameva.

Kasmā panettha nayānaṃ uddesānukkamena niddeso na katoti? Nayānaṃ nayehi sambhavadassanattaṃ. Paṭhamanayato hi puggalādhiṭṭhānavasena tatiyanayassa, tatiyanayato ca dutiyanayassa sambhavoti imassa visesassa dassanattaṃ paṭhamanayānantaraṃ tatiyanayo, tatiyanayānantarañca dutiyanayo niddiṭṭho. Dhammādhiṭṭhānavasena pana tatiyanayato dutiyanayo, dutiyanayato paṭhamanayopi sambhavatīti imassa visesassa dassanattaṃ ante “**taṇhā ca avijjā cā**”ti-ādinā paṭhamanayassa bhūmi dassitā. Teneva hi “cattāri hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā dve bhavanti”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ “dve hutvā cattāri bhavanti, dve hutvā tīṇi bhavanti, tīṇi hutvā cattāri bhavanti”ti ayampi nayo vattabbo siyāti? Saccametam, ayaṃ pana nayo atthato dassito evāti (..0208) katvā na vutto. Yasmā tiṇṇaṃ atthanayānaṃ aññamaññaṃ anuppaveso icchito, sati ca anuppaveso tato viniggamopi sambhavati evāti. Ayañca attho **peṭakopadesena** vibhāvetabbo.

Tatthāyaṃ ādito paṭṭhāya vibhāvanā- cattāro puggalā taṇhācarito duvidho mudindriyo tikkhindriyo ca. Tathā diṭṭhacaritoti. Tattha taṇhācarito mudindriyo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo dukkhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, diṭṭhacarito pana mudindriyo sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, tikkhindriyo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti. Iti imāsu paṭipadāsu yathārahaṃ ṭhitehi taṇhācaritadiṭṭhacaritehi cattāro āhārā tappaṭibandhachandarāgappahānena pahātabbā. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvā cattāro vipallāsā daṭṭhabbāti sabbo yathāvuttanayo anugantabbo.

Tatthāyaṃ pāḷi- tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te kāmesu dosadiṭṭhī, na ca ye kāmesu anusayā samūhatā, te attakilamathānuyogamanuyuttā viharanti. Tesaṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī “kāmehi natthi attho”ti, te ca pubbeyeva kāmehi anattikā, iti kāme appakasirena paṭinissajjanti, te cetasikena dukkhena anajjhositā. Tena vuccati “sukhā paṭipadā”ti. Ye pana taṇhācaritā sattā, te kāmesu ajjhositā, tesaṃ satthā vā dhammaṃ deseti aññataro vā bhikkhu “kāmehi natthi attho”ti, te piyarūpaṃ dukkhena paṭinissajjanti. Tena vuccati “dukkhā paṭipadā”ti. Iti ime sabbe sattā dvīsu paṭipadāsu samo-saraṇaṃ gacchanti dukkhāyañca sukhāyañca.

Tattha ye diṭṭhacaritā sattā, te dvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā ca. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā tikkhindriyā, te sukhena paṭinissajjanti, khippaṅca abhisamenti. Tena vuccati- “sukhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye diṭṭhacaritā sattā mudindriyā paṭhamam tikkhindriyaṃ upādāya dandhataraṃ abhisamenti, te sukhena

paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati- “sukhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Tattha taṇhācaritā sattā duvidhā tikkhindriyā ca mudindriyā (..0209) ca. Tattha ye taṇhācaritā sattā tikkhindriyā, te dukkhena paṭinissajjanti, khippañca abhisamenti. Tena vuccati- “dukkhā paṭipadā khippābhiññā”ti. Tattha ye taṇhācaritā sattā mudindriyā paṭhamam tikkhindriyam upādāya dandhataram abhisamenti, te dukkhena paṭinissajjanti, dandhañca abhisamenti. Tena vuccati- “dukkhā paṭipadā dandhābhiññā”ti. Imā catasso paṭipadāyo apañcamā achaṭṭhā. Ye hi keci nibbutā nibbāyanti nibbāyissanti vā imāhi catūhi paṭipadāhi anaññāhi, ayam paṭipadā catukkamaggena kilese niddisati. Yā catukkamaggena ariyadhammesu niddisitabbā, ayam vuccati sīhavikkīlito nāma nayo.

Tatrimē cattāro āhārā, cattāro vipallāsā upādānā yogā ganthā āsavā oghā sallā viññāṇaṭṭhitiyo agatigamanānīti evam imāni sabbāni dasa padāni. Ayam suttassa saṃsandanā.

Cattāro āhārā, tattha yo ca kabalīkāro āhāro, yo ca phasso āhāro, ime taṇhācaritena pahātabbā. Tattha yo ca manosañcetanāhāro, yo ca viññāṇāhāro, ime diṭṭhicaritena pahātabbā.

Tattha paṭhamo āhāro paṭhamo vipallāso, dutiyo āhāro dutiyo vipallāso, tatiyo āhāro tatiyo vipallāso, catuttho āhāro catuttho vipallāso, ime cattāro vipallāsā apañcamā achaṭṭhā. Idañca pamāṇā cattāro āhārā.

Tattha paṭhame vipallāse ṭhito kāme upādiyati, idaṃ kāmupādānam. Dutiye vipallāse ṭhito anāgataṃ bhavaṃ upādiyati, idaṃ sīlabbatupādānam. Tatiye vipallāse ṭhito viparītadiṭṭhiṃ upādiyati, idaṃ diṭṭhupādānam. Catutthe vipallāse ṭhito khandhe attato upādiyati, idaṃ attavādupādānam.

Tattha kāmupādāne ṭhito kāme abhijjhāya ganthati, ayam abhijjhākāyagantho. Sīlabbatupādāne ṭhito byāpādam ganthati, ayam byāpādakāyagantho. Diṭṭhupādāne ṭhito parāmāsam ganthati, ayam parāmāsakāyagantho. Attavādupādāne ṭhito papañcento ganthati, ayam idaṃsaccābhinivesakāyagantho.

Tassa (..0210) ganthaganthitā kilesā āsavanti. Kiṃ pana vuccati āsavantīti? Vippaṭisārā. Ye vippaṭisārā, te anusayā. Tattha abhijjhākāyaganthena kāmāsavo, byāpādakāyaganthena bhavāsavo, parāmāsakāyaganthena diṭṭhāsavo, idaṃsaccābhinivesakāyaganthena avijjāsavo.

Te cattāro āsavā vepullam gatā oghā honti, tena vuccanti “oghā”ti. Tattha kāmāsavo kāmogho, bhavāsavo bhavogho, avijjāsavo avijjogho, diṭṭhāsavo diṭṭhogho.

Te cattāro oghā āsayamanupaviṭṭhā anusayasahagatā vuccanti sallāti hadaya-māhacca tiṭṭhanti. Tattha kāmogho rāgasallam, bhavogho dosasallam, avijjogho mohasallam, diṭṭhogho diṭṭhisallam.

Imēhi catūhi sallehi pariyādinnaṃ viññāṇam catūsu dhammesu tiṭṭhati rūpe vedanāya saññāya sañkhāresu. Imā catasso viññāṇaṭṭhitiyo. Tattha rāgasallena nandūpasecanaṃ rūpūpagaṃ viññāṇam tiṭṭhati. Dosasallena vedanūpagaṃ. Mohasallena saññūpagaṃ. Diṭṭhisallena nandūpasecanaṃ sañkhārūpagaṃ viññāṇam tiṭṭhati.

Catūhi viññāṇaṭṭhitīhi catubbidham agatiṃ gacchanti chandā dosā bhayā mohā.

Rāgena chandā agatiṃ gacchati, dosena dosā agatiṃ gacchati, mohena mohā agatiṃ gacchati, diṭṭhiyā bhayā agatiṃ gacchati, iti imāni ca kammāni ime ca kilesā ayaṃ saṃsārahetu.

Tatthimā catasso disā kabaḷikāro āhāro “asubhe subhan”ti vipallāso kāmupādānaṃ kāmayogo abhijjhākāyagantho kāmāsavo kāmogho rāgasallaṃ rūpūpagā viññāṇaṭṭhiti chandā agatigamaṇaṃ, ayaṃ paṭhamā disā.

Phasso āhāro “dukkhe sukhan”ti vipallāso silabbatupādānaṃ bhavayogo byāpādakāyagantho bhavāsavo bhavogho dosasallaṃ vedanūpagā viññāṇaṭṭhiti dosā agatigamaṇaṃ, ayaṃ dutiyā disā.

Manosañcetanāhāro “anattani attā”ti vipallāso diṭṭhupādānaṃ diṭṭhiyogo parāmāsakāyagantho diṭṭhāsavo diṭṭhogho diṭṭhisallaṃ saññūpagā viññāṇaṭṭhiti bhayā agatigamaṇaṃ, ayaṃ tatiyā disā.

Viññāṇāhāro (..0211) “anicce niccan”ti vipallāso attavādupādānaṃ avijjāyogo idaṃsaccābhinivesokāyagantho avijjāsavo avijjogho mohasallaṃ saṅkhārūpagā viññāṇaṭṭhiti mohā agatigamaṇaṃ, ayaṃ catutthī disā. Iti imesaṃ dasannaṃ suttānaṃ paṭhamena padena paṭhamāya disāya ālokanāṃ, dutiyena padena dutiyāya disāya, tatiyena padena tatiyāya disāya, catutthena padena catutthiyā disāya ālokanāṃ, ayaṃ vuccati disā ālokanā. Iminā nayena sabbe kilesā catūsu padesu pakkhipitabbā. Ayaṃ akusalapakkho.

Catasso paṭipadā, cattāri jhānāni, cattāro satipaṭṭhānā, cattāro vihārā dibbo brahmā ariyo āneṅjo, cattāro sammappadhānā, cattāro acchariyā abbhutā dhammā, cattāro adhiṭṭhānā, cattāro samādhayo chandasamādhi vīriyasamādhi cittasamādhi vīmaṃsāsamādhi, cattāro dhammā sukhabhāgiyā nāññatra bojjaṅgā nāññatra tapasā nāññatra indriyaṃvarā nāññatra sabbanissaggā, cattāri appamāṇāni.

Tattha dukkhā paṭipadā dandhābhiññā bhāviyamānā bahulīkariyamānā paṭhamāṃ jhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ jhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ satipaṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ vihāraṃ paripūreti, paṭhamo vihāro paripuṇṇo paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ sammappadhānaṃ paripuṇṇaṃ paṭhamāṃ acchariyaṃ abbhutaṃ dhammaṃ paripūreti, paṭhamo acchariyo abbhuto dhammo paripuṇṇo paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripūreti, paṭhamāṃ adhiṭṭhānaṃ paripuṇṇaṃ chandasamādhiṃ paripūreti, chandasamādhi paripuṇṇo indriyaṃvaraṃ paripūreti, indriyaṃvarō paripuṇṇo paṭhamāṃ appamāṇaṃ paripūreti. Evaṃ yāva sabbanissaggā catutthaṃ appamāṇaṃ paripūreti.

Tattha paṭhamā ca paṭipadā paṭhamañca jhānaṃ paṭhamañca satipaṭṭhānaṃ dibbo ca vihāro paṭhamañca sammappadhānaṃ paṭhamo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhīṭṭhānañca chandasamādhi ca indriyaṃvarō ca mettā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ paṭhamā disā.

Dutiyā ca paṭipadā khippābhiññā dutiyañca jhānaṃ dutiyañca satipaṭṭhānaṃ brahmā ca vihāro dutiyañca sammappadhānaṃ dutiyo ca acchariyo abbhuto dhammo cāgādhiṭṭhānañca (..0212) cittasamādhi ca tapo ca karuṇā ca appa-

māṇaṃ. Ayaṃ dutiyā disā.

Tatiyā ca paṭipadā dandhābhiññā tatiyañca jhānaṃ tatiyañca satipaṭṭhānaṃ ariyo ca vihāro tatiyañca sammappadhānaṃ tatiyo ca acchariyo abbhuto dhammo saccādhittānañca vīriyasamādhī ca bojjaṅgā ca muditā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ tatiyā disā.

Catutthī ca paṭipadā khippābhiññā catutthañca jhānaṃ catutthañca satipaṭṭhānaṃ āneñjo ca vihāro catutthañca sammappadhānaṃ catuttho ca acchariyo abbhuto dhammo upasamādhittānañca vīmaṃsāsamādhī ca sabbanissaggo ca upekkhā ca appamāṇaṃ. Ayaṃ catutthī disā. Imāsaṃ catunnaṃ disānaṃ yā ālokanā, ayaṃ vuccati disālocano nāma nayo.

Tatthāyaṃ yojanā- cattāro ca āhārā, catasso ca paṭipadā, cattāro ca vipallāsā, cattāro ca satipaṭṭhānā, cattāri ca upādānāni, cattāri ca jhānāni, cattāro ca yogā, cattāro ca vihārā, cattāro ca ganthā, cattāro ca sammappadhānā, cattāro ca āsavā, cattāro ca acchariyā abbhutā dhammā, cattāro ca oghā, cattāri ca adhiṭṭhānāni, cattāri ca sallāni, cattāro ca samādhayo, catasso ca viññāṇaṭṭhitiyo, cattāro ca sukhabhāgiyā dhammā, cattāri ca agatigamanāni cattāri ca appamāṇāni. Iti kusālākusalānaṃ pakkhapaṭipakkhavasena yojanā. Ayaṃ sīhavikkīḷite disālocano nayo.

Tassa cattāri sāmāññaphalāni pariyoṣānaṃ, tattha paṭhamāya disāya sotāpatti-phalaṃ pariyoṣānaṃ, dutiyāya sakadāgāmiphalaṃ, tatiyāya anāgāmiphalaṃ, catutthiyā arahattaphalaṃ pariyoṣānanti.

sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ ugghaṭitaññū. Yo sukhāya vā Tattha katamo **tipukkhalanayo**? Paṭipadāvibhāgena catūsu puggalesu yo sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **ugghaṭitaññū**. Yo sukhāya vā paṭipadāya, dandhābhiññāya, dukkhāya vā paṭipadāya khippābhiññāya niyyāti, ayaṃ **vipañcitaññū**. Yo dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya niyyāti, ayaṃ **neyyo**. **Iti cattāro hutvā tayo honti. Tattha ugghaṭitaññussa samathapubbaṅgamā vipassanā sappāyā (..0213). Neyyassa vipassanāpubbaṅgamo samatho, vipañcitaññussa samathavipassanā yuganaddhā. Ugghaṭitaññussa mudukā desanā, neyyassa tikkhā desanā, vipañcitaññussa tikkhamudukā desanā.**

Ugghaṭitaññussa adhipaññāsikkhā, vipañcitaññussa adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca, neyyassa adhisīlasikkhā ca adhicittasikkhā ca adhipaññāsikkhā ca. Iti imesaṃ puggalānaṃ catūhi paṭipadāhi niyyānaṃ.

Tatthāyaṃ saṃkilesapakkho, tīṇi akusalamūlāni, tayo phassā, tisso vedanā, tayo upavicārā, tayo kilesā, tayo vitakkā, tayo pariḷāhā, tīṇi saṅkhatalakkhaṇāni, tisso dukkhatā.

Tīṇi akusalamūlānīti lobho akusalamūlaṃ, doso akusalamūlaṃ, moho akusalamūlaṃ. Tayo phassāti sukhavedaniyo phasso, dukkhavedaniyo phasso, adukkhamasukhavedaniyo phasso. Tisso vedanāti sukhā vedanā, dukkhā vedanā, adukkhamasukhā vedanā. Tayo upavicārāti somanassūpavicāro, domanassūpavicāro, upekkhūpavicāro. Tayo kilesāti lobho, doso, moho. Tayo vitakkāti kāmavitakko, byāpādavitakko, vihiṃsāvitakko. Tayo pariḷāhāti rāgajo, dosajo, mohajo. Tīṇi saṅkhatalakkhaṇānīti uppādo, ṭhiti, vayo. Tisso dukkhatāti dukkhadukkhatā, vipariṇāmadukkhatā, saṅkhāradukkhatā.

Tattha lobho akusalamūlaṃ manāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva manāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati sukhavedaniyo phasso, sukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati sukhā vedanā, sukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati somanassūpavicāro, somanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati rāgo, rāgaṃ paṭicca uppajjati kāmavitakko, kāmavitakkaṃ paṭicca uppajjati rāgajo pariḷāho, rāgajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati uppādo saṅkhatalakkhaṇaṃ, uppādaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati vipariṇāmadukkhatā.

Doso akusalamūlaṃ amanāpikena ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva amanāpikārammaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhavedaniyo phasso, dukkhavedaniyaṃ (..0214 phassaṃ paṭicca uppajjati dukkhā vedanā, dukkhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati domanassūpavicāro, domanassūpavicāraṃ paṭicca uppajjati doso, dosaṃ paṭicca uppajjati byāpādavitakko, byāpādavitakkaṃ paṭicca uppajjati dosajo pariḷāho, dosajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ, ṭhitassa aññathattaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati dukkhadukkhatā.

Moho akusalamūlaṃ upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇena samuṭṭhahati. Tadeva upekkhāṭhāniyaṃ ārammaṇaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhavedaniyo phasso, adukkhamasukhavedaniyaṃ phassaṃ paṭicca uppajjati adukkhamasukhā vedanā, adukkhamasukhaṃ vedanaṃ paṭicca uppajjati upekkhūpavicāro,

upekkhūpavicāraṃ paṭicca uppajjati moho, mohaṃ paṭicca uppajjati vihiṃsāvitakko, vihiṃsāvitakkaṃ paṭicca uppajjati mohajo pariḷāho, mohajaṃ pariḷāhaṃ paṭicca uppajjati vayo saṅkhatalakkhaṇaṃ, vayaṃ saṅkhatalakkhaṇaṃ paṭicca uppajjati saṅkhāradukkhatā. Iti ayaṃ tīhi ākārehi kilesānaṃ niddeso. Yo koci akusalapakkho, sabbo so tīsu akusalamūlesu samosaratīti.

Tattha katamo kusalapakkho? **Tīṇi kusalamūlāni** alobho, adoso, amoho. **Tisso paññā** sutamayī, cintāmayī, bhāvanāmayī. **Tayo samādhī** savitakkasavicāro, avitakkavicāramatto, avitakka-avicāro. **Tisso sikkhā** adhisīlasikkhā, adhicitasikkhā, adhipaññāsikkhā. **Tīṇi nimittāni** samathanimittaṃ, paggahanimittaṃ, upekkhānimittaṃ. **Tayo vitakkā** nekkhammavitakko, abyāpādavitakko, avihimsāvitakko. **Tīṇi indriyāni** anaññātaññassāmītindriyaṃ, aññindriyaṃ, aññātāvindriyaṃ. **Tayo upavicārā** nekkhammūpavicāro, abyāpādūpavicāro, avihimsūpavicāro **tisso esanā** kāmesanā, bhavesanā, brahmacariyesanā. **Tayo khandhā** silakkhandho, samādhikkhandho, paññākkhandho.

Tattha alobho kusalamūlaṃ sutamayipaññaṃ paripūreti. Sutamayi paññā paripuṇṇā savitakkasavicāraṃ samādhim paripūreti, savitakkasavicāro samādhi paripuṇṇo adhisīlasikkhaṃ paripūreti, adhisīlasikkhā paripuṇṇā (..0215) samathanimittaṃ paripūreti, samathanimittaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammavitakkaṃ paripūreti, nekkhammavitakko paripuṇṇo anaññātaññassāmītindriyaṃ paripūreti, anaññātaññassāmītindriyaṃ paripuṇṇaṃ nekkhammasitūpavicāraṃ paripūreti, nekkhammūpavicāraṃ paripuṇṇo kāmesanaṃ pajahati. Kāmesanappahānaṃ silakkhandhaṃ paripūreti.

Adoso kusalamūlaṃ cintāmayipaññaṃ paripūreti, cintāmayipaññā paripuṇṇā avitakkavicāramattaṃ samādhim paripūreti, avitakkavicāramatto samādhi paripuṇṇo adhicitasikkhaṃ paripūreti, adhicitasikkhā paripuṇṇā upekkhānimittaṃ paripūreti, upekkhānimittaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādavitakkaṃ paripūreti, abyāpādavitakko paripuṇṇo aññindriyaṃ paripūreti, aññindriyaṃ paripuṇṇaṃ abyāpādūpavicāraṃ paripūreti, abyāpādūpavicāro paripuṇṇo bhavesanaṃ pajahati, bhavesanappahānaṃ samādhikkhandhaṃ paripūreti.

Amoho kusalamūlaṃ bhāvanāmayipaññaṃ paripūreti, bhāvanāmayipaññā paripuṇṇā avitakka-avicāraṃ samādhim paripūreti, avitakka-avicāro samādhi paripuṇṇo adhipaññāsikkhaṃ paripūreti, adhipaññāsikkhā paripuṇṇā paggahanimittaṃ paripūreti, paggahanimittaṃ paripuṇṇaṃ avihimsāvitakkaṃ paripūreti, avihimsāvitakko paripuṇṇo aññātāvindriyaṃ paripūreti, aññātāvindriyaṃ paripuṇṇaṃ avihimsūpavicāraṃ paripūreti, avihimsūpavicāro paripuṇṇo brahmacariyesanaṃ paripūreti, brahmacariyesanā paripuṇṇā paññākkhandhaṃ paripūreti.

Iti ime tayo dhammā akusalapakkhikā kusalapakkhikā ca tikaniddesehi niddiṭṭhā tipukkhalanayassa disā nāma. Tassa pariyosānaṃ **tayo vimokkhā** appanīhito suññato animitto, ayaṃ tipukkhalo nāma dutiyo nayo.

Tattha ye ime tayo puggalā ugghaṭitaññū vipaṅcitaññū neyyoti imesaṃ tiṇṇaṃ puggalānaṃ dve puggalā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya, sukhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, dveveva puggalā dukkhāya paṭipadāya khippā-

bhiññāya, dukkhāya paṭipadāya dandhābhiññāya ca niyyanti, ime cattāro. Te vise-sena dve honti diṭṭhacarito ca taṇhācarito ca. Ime (..0216) cattāro hutvā tayo honti, tayo hutvā dve honti. Imesaṃ dvinnaṃ puggalānaṃ ayaṃ saṃkilesa- avijjā ca taṇhā ca ahirikañca anottappañca asati ca asampajaññañca nīvaraṇāni ca saṃyojanāni ca ajjhosānañca abhiniveso ca ahaṃkāro ca mamaṃkāro ca assaddhiyañca dovacassatā ca kosajjañca ayonisomanasikāro ca vicikicchā ca avijjā ca asaddhammassavanañca asamāpatti ca.

Tattha avijjā ca ahirikañca asati ca nīvaraṇāni ca ajjhosānañca ahaṃkāro ca assaddhiyañca kosajjañca vicikicchā ca asaddhammassavanañca, ayaṃ ekā disā.

Taṇhā ca anottappañca asampajaññañca saṃyojanāni ca abhiniveso ca mamaṃkāro ca dovacassatā ca ayonisomanasikāro ca avijjā ca asamāpatti ca, ayaṃ dutiyā disā. Dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni paṭhamā disāti kātābbāni. Saṃkhittena atthaṃ ñāpentī paṭipakkhe kaṇhapakkhassa dasannaṃ dukānaṃ dasa padāni dutiyakāni, ayaṃ dutiyā disā.

Tattha katamo kusalapakkho? Samatho ca vipassanā ca vijjā ca caraṇañca sati ca sampajaññañca hirī ca ottappañca ahaṃkārappahānañca mamaṃkārappahānañca sammāvāyāmo ca yonisomanasikāro ca sammāsati ca sammāsamādhī ca paññā ca nibbidā ca samāpatti ca saddhammassavanañca somanassañca dhammānudhammapaṭipatti ca.

Dasannaṃ dukānaṃ samathādīni somanassapariyosānāni paṭhamāni dasa padāni paṭhamā disā, vipassanādīni dhammānudhammapaṭipattipariyosānāni dutiyāni dasa padāni dutiyā disā. Iti akusalapakkhe kusalapakkhe ca nandiyāvaṭṭassa nayassa catasso disā.

Tāsu kusalapakkhe samathādīhi akusalapakkhe taṇhādayo pahānaṃ gacchanti, tesam pahānā rāgavirāgā cetovimutti, kusalapakkhe vipassanādīhi akusalapakkhe avijjādayo pahānaṃ gacchanti, tesam pahānā avijjāvirāgā paññāvimutti. Iti imā dve vimuttiyo nandiyāvaṭṭanaye pariyosānaṃ.

Tattha (..0217) taṇhā avijjā samatho vipassanāti cattāri padāni, tesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti. Kathaṃ? Samatho ca alobho ca adoso ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni pañca padāni samathaṃ bhajanti, vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni vipassanaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni kusalāni dvīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca doso ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni pañca padāni taṇhaṃ bhajanti, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni avijjaṃ bhajanti. Evaṃ nava padāni akusalāni dvīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhālo ca sīhavikkīlito ca nandiyāvaṭṭanayaṃ anuppavisanti.

Kathaṃ tipukkhāle naye itare dve nayā anuppavisanti? Vipassanā ca amoho ca aniccasaññā ca anattasaññā cāti imāni cattāri padāni amoho, samatho ca alobho ca asubhasaññā ca dukkhasaññā cāti imāni cattāri padāni alobho, adoso adoso eva. Evaṃ nava padāni kusalāni tīsu padesu samosaranti. Taṇhā ca lobho ca subhasaññā ca sukhasaññā cāti imāni cattāri padāni lobho, avijjā ca moho ca niccasaññā ca attasaññā cāti imāni cattāri padāni moho, doso doso eva. Evaṃ

nava padāni akusalāni tīsu padesu samosaranti. Iti tipukkhale naye itare dve nayā anuppavisanti.

Kathaṃ catūsu padesu aṭṭhārasa mūlapadāni samosaranti? Taṇhā ca subhasaññā ca, ayaṃ paṭhamo vipallāso. Lobho ca sukhasaññā ca, ayaṃ dutiyo vipallāso. Avijjā ca niccasaññā ca, ayaṃ tatiyo vipallāso. Moho ca attasaññā ca, ayaṃ catuttho vipallāso. Iti nava padāni akusalāni catūsu padesu samosaranti. Samatho ca asubhasaññā ca paṭhamaṃ satipaṭṭhānaṃ, alobho ca dukkhasaññā ca dutiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, vipassanā ca aniccasaññā ca tatiyaṃ satipaṭṭhānaṃ, amoho ca anattasaññā ca catutthaṃ satipaṭṭhānaṃ. Iti nava padāni kusalāni catūsu padesu samosaranti. Evaṃ sīhavikkīḷitanaye itare dve nayā anuppavisanti. Tiṇṇaṅhi nayānaṃ yā bhūmiyo gocaro, so ekekaṃ nayaṃ (..0218) anuppavisati. Tasmā ekekassa nayassa akusale vā dhamme viññāte kusale vā paṭipakkho anvesitabbo. Paṭipakkhaṃ anvesitvā so nayo niddisitabbo. Tamhi naye niddiṭṭhe yathā ekamhi naye itaresaṃ nayānaṃ mūlapadāni anuppaviṭṭhāni, tato tato nīharitvā niddisita-bbāni. Ekekasmiṅhi naye aṭṭhārasa mūlapadāni anuppaviṭṭhāni.

Tattha ekekasmim dhamme viññāte sabbe dhammā viññātā honti. Imesaṃ tiṇṇaṃ nayānaṃ sīhavikkīḷitassa nayassa cattāri phalāni pariyosānaṃ paṭhamāya disāya paṭhamaṃ phalaṃ, dutiyāya disāya dutiyaṃ phalaṃ, tatiyāya disāya tatiyaṃ phalaṃ, catutthāya disāya catutthaṃ phalaṃ pariyosānaṃ.

Tipukkkhalassa nayassa tayo vimokkhā pariyosānaṃ paṭhamāya disāya appaṇi-hito, dutiyāya suññato, tatiyāya animitto

vimokkho pariyosānaṃ.

Nandiyāvaṭṭassa nayassa dve vimuttiyo pariyosānaṃ paṭhamāya disāya taṇhāvirāgā cetovimutti, dutiyāya disāya avijjāvirāgā paññāvimutti pariyosānaṃ. Imesu tisu nayesu yā aṭṭhārasannaṃ padānaṃ ālocanā, ayaṃ disālocano nayo. Yā āloketvā kusalapakkhe akusalapakkhe ca “ayaṃ dhammo imaṃ dhammaṃ bhajati” ti jānāntena sammā yojanā, ayaṃ **aṅkuso nayoti** ime pañca nayā.

Nayasamuṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇṇanā

89. Evaṃ sabbathā nayasamuṭṭhānaṃ vibhajitvā idāni sāsanapaṭṭhānaṃ vibhajanto yasmā saṅgahavārādīsu mūlapadeheva paṭṭhānaṃ saṅgahetvā sarūpato na dassitaṃ, tasmā yathā mūlapadehi paṭṭhānaṃ niddhāretabbaṃ, evaṃ paṭṭhānātopi mūlapadāni niddhāretabbānīti dassanattamaṃ “**aṭṭhārasa mūlapadā kuhiṃ daṭṭhabbā? Sāsanapaṭṭhāne**” ti āha. Mūlapadasāsanapaṭṭhānānañhi aññamañña-saṅgaho pubbe dassito evāti. Atha **sāsanapaṭṭhānanti** ko vacanatto? Sāsanassa paṭṭhānanti sāsanapaṭṭhānaṃ, sāsanaṃ (.0219) desanā, tassā veneyyajjhāsayānurūpaṃ tesam hitasukhanipphādanattamaṃ pakārehi ṭhānaṃ pavatti sāsanapaṭṭhānaṃ. Idha pana tassa tathābhāvadīpanaṃ “sāsanapaṭṭhānan” ti veditabbaṃ. Atha vā sāsanaṃ adhisīlasikkhādayo. Tesam pavattanupāyabhāvato patiṭṭhānanti etehīti paṭṭhānāni, saṃkilesādidhammā. Tesam pavedanato tadupacārena suttāni paṭṭhānāni. Tesam pana samūhabhāvato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānaṃ nāma.

Aparo nayo- kenatṭhena paṭṭhānaṃ? Paṭṭhitatṭhena gamanatṭhenāti attho. “Ye te goṭṭhā paṭṭhitagāvo” ti (ma. ni. 1.156) āgatatṭhānasmiñhi yena paṭṭhānena te “goṭṭhā paṭṭhitagāvo” ti vuttā, taṃ atthato gamanaṃ hoti. Iti nātivitthāritanayesu hāranayesu anissaṅgagamanassa desanāññāssa saṃkilesabhāgiyādilokiyādibhededu tadubhayavomissakabhededu ca vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā te saṃkilesabhāgiyādayo lokiyādayo ca visuṃ visuṃ vomissā ca adhikaraṇavasena paṭṭhānaṃ nāma. Tesam pakāsanato ayaṃ pakaraṇappadeso paṭṭhānanti veditabbaṃ.

“**Samkilesabhāgiyan**” ti-ādīsu saṃkilissati etenāti saṃkilesa. Saṃkilesabhāge saṃkilesakoṭṭhāse pavattaṃ **saṃkilesabhāgiyaṃ**. Vāsanā puññabhāvanā, vāsanābhāge pavattaṃ **vāsanābhāgiyaṃ**, vāsanāṃ bhajāpetīti vā vāsanābhāgiyaṃ. Nibbijhanaṃ lobhakkhandhādīnaṃ padālanāṃ nibbedho. Nibbedhabhāge pavattaṃ, nibbedhaṃ bhajāpetīti vā **nibbedhabhāgiyaṃ**. Pariniṭṭhitasikkhādhamaṃ asekkhā, asekkhabhāve pavattaṃ, asekkhe bhajāpetīti vā **asekkhabhāgiyaṃ**. Tesu yattha taṇhādisaṃkilesa vibhatta, idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ. Yattha dānādīpuññakiriyavatthu vibhatta, idaṃ vāsanābhāgiyaṃ. Yattha sekkhā silakkhandhādayo vibhattā, idaṃ nibbedhabhāgiyaṃ. Yattha pana asekkhā silakkha-

ndhādayo vibhattā, idaṃ asekkhabhāgiyaṃ. Itarāni tesam vomissakanayavasena vuttāni.

Tāni pana cha dukā cattāro tikā ekaṃ catukkaṃ aparampi ekaṃ catukkanti dvādasa honti. Tesu cattāro dukā dve ca tikā uddhaṭā, itare (..0220) na uddhaṭā, anuddharaṇe kāraṇaṃ natthi. Iminā nayena tepi gahetuṃ sakkāti pāḷiyaṃ saṃkhi-ttāti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi vakkhati- “imāni cattāri suttāni, sādharmaṇāni katāni aṭṭha bhavanti” ti-ādi. Tattha yasmā katthaci sutte taṇhāsaṃkilesova niddisiyati, katthaci diṭṭhisamkilesova, katthaci duccharitasamkilesova niddisiyati, tasmā samkilesabhāgiyaṃ suttaṃ tidhā vibhajitvā uddiṭṭhaṃ **“taṇhāsaṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ”** ti-ādinā. Tathā vodānaṃ nāma samkilesa sati hotīti vodānabhāgiyaṃ suttaṃ samkilesavibhāgena tidhāva uddiṭṭhaṃ **“taṇhāvodānabhāgiyaṃ suttaṃ”** ti-ādinā. Taṃ pana atthato vāsanābhāgiyādi eva hoti. Ayañca nayo kesuci pottha-kesu natthi.

“Tattha samkilesa tividho” ti-ādi samkilesapaṭipakkhato samathādiniddhāraṇa-vasena vāsanābhāgiyādisuttānaṃ visayadassanattamaṃ āraddhaṃ. Tattha **yadi āsatti uppajjati bhavesūti** bhavesu chandarāgaṃ pajahituṃ asakkontassa yadi bhavapatthanā uppajjati. **Evam sāyanti** evamassa puggalassa ayaṃ samathavipassa-nābhāvanāmayam puññakiriyavatthu bhavati pujjabhavaphalanibbattanato. **Tatrūpapattiyā samvattatīti** tatra tatra bhava upapattiyā samvattati. **Imāni cattāri suttānīti** imāni samkilesabhāgiyādīni cattāri suttāni. **Sādharmaṇāni katānīti** samkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, samkilesabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, samkilesabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca, vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañcāti evam padantarasaṃyojanavasena missitāni katāni. **Aṭṭha bhavanti** purimāni cattāri imāni cattārīti evam aṭṭha bhavanti.

Tāniyeva aṭṭha suttāni sādharmaṇāni katāni soḷasa bhavanti ti tāniyeva yathāvu-ttāni aṭṭha suttāni vāsanābhāgiyañca asekkhabhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca samkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, nibbedhabhāgiyañca samkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca samkilesa-bhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca nibbedhabhāgiyañca, asekkhabhāgiyañca samkilesabhāgiyañca vāsanābhāgiyañca, nibbedhabhāgiyañca asekkhabhāgiyañca nevasamkilesabhāgiyañca, navāsanābhāgiyañca nanibbedhabhāgiyañca na (..0221) asekkhabhāgiyañcāti evam sādharmaṇāni katāni purimāni aṭṭha imāni aṭṭhāti soḷasa bhavanti. Tesu cattāro ekakā, cha dukā, cattāro tikā, eko catukko, aparopi eko catukkoti ayampi vibhāgo veditabbo. Tatthāpi dve dukā, dve tikā, dve catukkā ca pāḷiyaṃ anāgatāti veditabbā.

Idāni imassa paṭṭhānassa sakalasāsanasaṅgahitabhāvaṃ vibhāvetuṃ **“imehi soḷasahi suttehi bhinnehi navavidhaṃ suttaṃ bhinnaṃ bhavati”** ti vuttaṃ. Tassattho- imehi samkilesabhāgiyādīhi soḷasahi suttehi paṭṭhānanayena vibhāt-tehi suttageyyādinavavidhaṃ pariyattisāsanasaṅkhātaṃ suttaṃ bhinnaṃ soḷasadhā vibhattaṃ hoti. Iminā soḷasavidhena paṭṭhānena asaṅgahito pariyattisāsanassa padeso natthīti adhippāyo. Kathaṃ pana samkilesabhāgiyādibhāvo gahetabboti? Āha **“gāthāya gāthā anuminitabbā”** ti-ādi. Tattha **gāthāya gāthā anuminita-**

bbāti ayam gāthā viya gāthā saṃkilesabhāgiyāti vā vāsanābhāgiyāti vā nibbedhabhāgiyāti vā asekkhabhāgiyāti vā anuminitabbā, anu anu minitvā takketvā jānita-bbāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca gāthāveyyākaraṇavinimuttā sabbā pariyatti “suttenā”tipadena saṅgahitāti daṭṭhabbā.

90. Idāni saṃkilesabhāgiyādīni suttāni yathāniddiṭṭhāni udāharaṇavasena vibhāvetuṃ “**tattha katamaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttan**”ti-ādi āraddhaṃ. Tattha “**kāmandhā jālasañchannā**”ti gāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva. Yathā imassa, evaṃ ito parānampi heṭṭhā vuttatthānaṃ uttānapadānañca atthaṃ na vaṇṇayissāma.

Agatigamanānīti kāyādīhi ayuttagamanāni, akattabbakaraṇānīti attho. **Chandāti** chanda hetu icchāpaccayā. **Agatiṃ gacchatīti** agantabbaṃ gatiṃ gacchati, akattabbaṃ karotīti attho. **Dhammanti** sādhuṇaṃ ariyānaṃ dhammaṃ. **Ativattatīti** atimadditvā vitikkamati. **Nihīyatīti** hāyati. **Yasoti** kitti ca parivāro ca.

“**Manopubbaṅgamā dhammā**”ti gāthāyaṃ **manoti** yadipi kāmāvacarakusalādi-bhedaṃ sabbampi catubhūmakacittaṃ mano, imasmiṃ pana ṭhāne **cakkhupālattherassa** (..0222) (dha. pa. 1-2; theragā. 95) purimajātiyaṃ vejjabhūtaṃ uppannavasena niyamiyamānaṃ paṭighasampayuttacittameva labbhati. So mano pubbaṅgamo etesanti **manopubbaṅgamā**, manasā paṭhamagāminā samannāgatāti attho. **Dhammāti** nissattanijjivaṭṭhena dhammā, te pana vedanādayo tayo arūpino khandhā. Ete hi manopubbaṅgamā. Kathaṃ panetehi saddhiṃ ekasmiṃ vatthusmiṃ ekasmiñca ārammaṇe ekakkaṇe uppajjamāno mano pubbaṅgamo nāma hotīti? Uppādapaccayaṭṭhena. Yathā hi bahūsu ekato gāmaghātādikammāni karontesu “ko etesaṃ pubbaṅgamo”ti vutte yo tesam paccayo hoti, yaṃ yaṃ nissāya te taṃ kammaṃ karonti, so datto vā mitto vā tesam pubbaṅgamoti vuccati, evaṃsampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Iti uppādapaccayaṭṭhena mano pubbaṅgamo etesanti manopubbaṅgamā. Na hi te mane anuppajjante uppajjituṃ sakkunanti, mano pana ekaccesu cetasikesu anuppajjantesupi uppajjati eva.

Adhipativasena mano seṭṭho etesanti **manoseṭṭhā**. Yathā hi corādīnaṃ corajeṭṭhakādayo adhipatino seṭṭhā, tathā tesampi mano seṭṭho. Yathā pana dāru-ādīhi nipphannāni bhaṇḍāni dārumayādīni nāma honti, tathā etepi manato nipphannattā **manomayā** nāma. **Paduṭṭhenāti** abhijjhādīhi dosehi paduṭṭhena dūsitena bhāsati vā karoti vā. So hi bhāsanto catubbidhaṃ vacīduccaritameva bhāsati, karontopi tividhaṃ kāyaduccaritameva karoti, abhāsanto akaronto tehi abhijjhādīhi paduṭṭhamanatāya tividhaṃ manoduccaritaṃ pūreti. Evamassa dasa akusalakammapathā pāripūriṃ gacchanti. **Tato naṃ dukkhamanvetīti** tato tividhaduccaritato taṃ puggalaṃ dukkhaṃ anveti duccaritānubhāvena catūsu apāyesu dukkhaṃ anugacchati. Yathā kiṃ? **Cakkaṃva vahato padanti**, yathā nāma sakaṭaṃ vahato balibaddassa padaṃ paharantaṃ cakkaṃ anugacchati, evaṃ naṃ puggalaṃ dukkhamanugacchatīti.

“**Middhī yadā hoti**”ti gāthāyaṃ **middhīti** thinamiddhābhibhūto. **Mahagghasoti** mahābhojano āharahatthaka-alaṃsāṭakatatravaṭṭakakākamāsakabhuttavamita-kānaṃ aññataro viya. **Niddāyitāti** supanasīlo. **Samparivattasāyīti** seyyasukhapa-sasukhānaṃ anuyuñjanavasena samparivattakasayanasīlo (..0223). **Nivāpupu-**

ṭṭhoti kuṇḍakādinā sūkarabhaddena puṭṭho. Gharasūkarō hi bālakālatō paṭṭhāya posiyamāno thūlasarīrakāle gehato bahi nikkhamituṃ alabhanto heṭṭhāmañcādīsu samparivattitvā samparivattitvā assasanto passasanto sayateva. Idaṃ vuttaṃ hoti- yadā puriso middhī ca hoti mahagghaso ca, nivāpapuṭṭho mahāvarāho viya aññena iriyāpathena yāpetuṃ asakkonto niddāsīlo samparivattasāyī, tadā so “aniccaṃ dukkhaṃ anattā”ti tīṇi lakkhaṇāni manasi kātuṃ na sakkoti. Tesam amanasikārā mandapañño punappunaṃ gabbhaṃ upeti, gabbhavāsato na parimuccatīti.

“**Ayasāva malan**”ti gāthāyaṃ **ayasāti** ayato. **Samuṭṭhanti** jātaṃ. **Tatuṭṭhāyāti** tato uṭṭhahitvā. **Atidhonacārinanti** dhonā vuccati cattāro paccaye idamatthitāya alametenāti paccavekkhitvā paribhuñjanapaññā, taṃ atikkamitvā caranto atidhonacārī nāma. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā ayato malaṃ samuṭṭhāya yato taṃ samuṭṭhitaṃ, tameva khādati vināseti, evamevaṃ cattāro paccaye appaccavekkhitvā paribhuñjantaṃ atidhonacāriṇaṃ sāni kammāni attano santāne uṭṭhitattā attano santakāneva tāni kammāni duggatiṃ nayantīti.

“**Coro yathā**”ti gāthāyaṃ **coro yathā sandhimukhe gahītoti** yathā coro ghara-sandhiṃ chinditvā gehaṃ pavisanto gharasandhimukhe eva rājapurisehi gahito. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** tena attanā katakammena kasābhitāḷanādinā haññati ceva addubandhanādinā bajjhati ca. **Evaṃ ayaṃ pecca pajā paratthāti** evampi ayaṃ pāpakārinī pajā ito cavitvā paraloke. **Sakammunā haññati bajjhate cāti** attanāva katena pāpakammena nirayādīsu nānappakārehi kammakāraṇādīhi haññati ceva paribajjhati cāti.

“**Sukhakāmānī**”ti gāthāyaṃ **yo daṇḍena vihiṃsatīti** yo puggalo daṇḍena vā leḍḍu-ādīhi vā vibādhati. **Pecca so na labhe sukhanti** so puggalo paraloke manusasukhaṃ vā dibbasukhaṃ vā na labhati, nibbānasukhe pana vattabbameva natthi.

Gunnaṃ (..0224) **ce taramānānanti** gāvīsu mahoghaṃ tarantīsu. **Jimhaṃ gacchati puṅgavoti** yadi yūthapati usabho kuṭīlaṃ gacchati. **Sabbā tā jimhaṃ gacchantīti** sabbāpi tā gāvīyo kuṭīlameva gacchanti. Kasmā? **Nette jimhaṃ gate**

satīti nettari kuṭilaṃ gate sati, nettassa kuṭilaṃ gatattāti attho. So hi tāsamaṃ pacca-yiko upaddavaharo ca.

“**Evamevan**”ti gāthāyaṃ yathā cetamaṃ, evamevaṃ yo manussesu padhānasa-mmato, yadi so adhammacārī siyā. Ye tassa anujīvino, sabbe pi adhammikāva honti. Sāmisampadā hi pakatisampadaṃ sampādeti. Yasmā ca etadeva, tasmā **sabbaṃ raṭṭhaṃ dukkhaṃ seti, rājā ce hoti adhammiko. Sukiccharūpā vatāti** suṭṭhu kicchāpannarūpā vata. **Upadhīsūti** kāmagaṇūpadhīsu. **Rattāti** rāgābhibhūtā. **Kaṭukanti** dukkhaṃ.

Kukkuccajanakeneva pattavaṭṭippabhavassa upacchinnattā phaluppatti kadaliyā parābhavāya hotīti āha- “**phalaṃ ve kadaliṃ hanti**”ti. Tathā phalapariyosā-nattā osadhīnaṃ “phalaṃ veḷuṃ phalaṃ naḷan”ti vuttaṃ. Vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā assatarī nāma, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṃ na sakkoti. Pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati, athassa cattāro pāde catūsu khāṇukesu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakaṃ nīharanti, sā tattheva marati. Tena vuttaṃ- “**gabbho assatariṃ yathā**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā attano phalaṃ kadaliveḷuna-ḷepi vināseti, gabbho ca assatariṃ, evaṃ attano kammaphalabhūto sakkāro asa-ppurisaṃ vināsetīti.

Kodhamakkhagarūti kujjhanalakkhaṇaṃ kodhaṃ, paragaṇamakkhanala-kkhaṇaṃ makkhañca gaṇaṃ katvā uddhaṃ katvā ukkhipitvā caranto. **Sukhetteti** sukhettepi. **Pūtibijaṃvāti** pūtibhāvaṃ gataṃ bijaṃ viya. Chakaṇarasādiparibhāva-nasukkhāpanasukhasayādīni akaraṇena bijadosaduṭṭhanti attho.

91. Cetasāti attano cittaena. **Cetoti** tassa puggalassa cittaṃ. **Pariccāti** paricchi-nditvā. **Iriyatīti** pavattati. **Yathābhatanti** yathā kiñci āharitvā ṭhapitaṃ.

Mākatthāti mā akattha. **Na pamutyatthīti** pamokkho natthi. **Upeccāpīti** sañci-ccāpi, buddhipubbenāpīti attho.

“**Adhammenā**”ti (..0225) vatvāpi “**musāvādenā**”ti vacanaṃ musāvādassa mahā-sāvajjabhāvadassanattaṃ. Tenevāha- “ekaṃ dhammaṃ atītassā”ti-ādi (dha. pa. 176), tathā “evaṃ parittaṃ kho, rāhula, tesamaṃ sāmāññaṃ, yesamaṃ natthi sampajā-namusāvāde lajjā”ti-ādi (ma. ni. 2.108). **Tamaṃ kathaṃ nu bhavissatīti** taṃ dhanaṃ kena nu pakārena tesamaṃ bhavissati. Adhammena tesamaṃ sambhatattā tesu nacira-ṭṭhitikaṃ hotīti attho. **Antarāyā su bhavissantīti** adhammiyavohārādito rājantarāyā-dayo bhavissantīti. **Sūti** nipātamattaṃ. **Sambhatassa vinassatīti** imassa sambhataṃ sajjitaṃ vinassati. **Sagganti** sugatiṃ. Sā hi rūpādīhi sobhanehi aggoti saggoti adhippetā. **Ettāvatāti** diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ atthānaṃ hāniyā. **Hatāti** vinaṭṭhā.

Vivaṭṭateti nivaṭṭati. **Lobhā khaṇati attānanti** lobhahetu apuññāni karonto kāyavi-samādiyogena attānaṃ khaṇati nāma. **Mittehi jiratīti** mittabhāvehi hāyati.

Carantīti catūhi iriyāpathehi akusalameva karontā vicaranti. **Bālāti** idhalokatthaṃ paralokatthañca ajānantā idha bālā nāma. **Dummedhāti** nippaññā. Na hi paññāya duṭṭhattaṃ nāma atthi. **Amittenevāti** amittabhūtena viya verinā viya hutvā. **Kaṭuka-pphalanti** tikhiṇaphalaṃ, dukkhaphalanti attho. **Na taṃ kammaṃ kataṃ sādhu, yaṃ katvā anutappatīti** yaṃ kammaṃ nirayādīsu nibbattanasamatthaṃ dukkhudayaṃ

katvā anussaritānussaritakkhaṇe anutappati anusocati, taṃ kataṃ na sādhu na sundaraṃ na bhaddakaṃ. **Yassa assumukhoti** yassa assūhi tintamukho rodanto vipākaṃ paṭisevati anubhoti.

Dukkaranti vattapaṭivattapūraṇādivasena ābhisamācārikasīlassa kātuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Samādānato paṭṭhāya khaṇḍaṃ akatvā visesato ādibrahmacariyakassa carimakacittaṃ pāpetabbatāya **duttitikkhaṃ**, sīlasaṃvarādayo vā aparikkhate katvā sampādetuṃ asakkuṇeyyatāya dukkaraṃ. Adhivāsetabbānaṃ pana dussahanato khantisamvaraṃvasena duttitikkhaṃ. **Abyattenāti** mandapaññaena. **Sāmaññanti** samaṇabhāvo. **Tatthāti** tassa sāmaññassa. **Sambādhāti** dunnivatthaduppārutamātugāmādisammaddā. **Yatthāti** sīlasaṃvarādīnaṃ paribandhabhūtesu sambādhasaṅkhātesu visabhāgārammaṇādīsū (..0226). Atha vā dukkarantipadassa atthaṃ dassetuṃ duttitikkhanti vuttaṃ. **Duttitikkhanti** dukkhamāṃ duradhivāsiyaṃ. **Abyattenāti** bālena. **Sāmaññanti** samaṇadhammo. Idaṃ vuttaṃ hoti- yaṃ paṇḍitā kulaputtā dasapi vassāni vīsatiṃ ...pe... saṭṭhipi vassāni dantebhi dantamādhāya jivhāya tāluṃ āhacca cetasā cittaṃ abhiniggaṇhitvā ekāsanaṃ ekabhataṃ paṭisevamānā āpāṇakoṭikaṃ brahmacariyaṃ carantā sāmaññaṃ karonti, taṃ bālā abyattā kātuṃ na sakkontīti. **Bahūhi tattha sambādhāti** tasmīṃ sāmaññasāṅkhāte ariyamagge bahū sambādha, maggādhigamāya paṭipannassa bahū parissayāti attho.

Appameyyaṃ paminantoti appameyyaṃ khīṇāsavapuggalaṃ “ettakasīlo ayaṃ ettakasamādhī ettakapañño”ti evaṃ minanto. **Kodha vidvā vikappayeti** ko idha vidvā medhāvī vikappeyya, khīṇāsavova khīṇāsavaṃ minanto vikappeyyāti dīpeti. **Nivutaṃ maññeti** yo pana puthujjano minetuṃ ārabhati, taṃ nivutaṃ avakujjapaññaṃ maññāmi. **Akissavanti** kissavā vuccati pañña, nippaññanti attho.

Kuṭhārīti attacchedakaṭṭhena kuṭhārisadisī pharusavācā. **Chindatīti** kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nīkantati. **Visaṃ halāhalaṃ ivāti** halāhalasaṅkhātaṃ visaṃ iva. **Evaṃ viraddhaṃ pātetīti** viraddhaṃ aparaddhaṃ khalitapuggalaṃ evaṃ apāyesu vinipātetīti. **Vācā dubbhāsītā yathāti** yathā vācā ariyūpavādanavasena dubbhāsītā.

92. Nindiyanti nindaniyaṃ. **Taṃ vā nindati yo pasamsiyoti** yo guṇavisitṭhatāya pasamsāraho puggalo, taṃ vā so pāpicchatādīni āropetvā garahati. **Vicinātīti** upacināti. **Kalinti** aparādhaṃ. **Ayaṃ kalīti** ayaṃ aparādho. **Akkhesūti** jūtakilānakkhesu. **Sabbassāpi sahāpi attanāti** sabbena attano dhanenāpi attanāpi saddhiṃ. **Sugatesūti** sobhanagamaṇattā, sundaraṃ ṭhānaṃ gatattā, sammā gatattā, sammā ca gadattā sugatasāṅkhātesu buddhādīsū. **Manāṃ padosayeti** yo manāṃ padoseyya, tassa ayaṃ manopadoso eva mahattaro kalīti vuttaṃ hoti. Kasmā? Yasmā **sataṃ sahasānaṃ ...pe... pāpakanti**. Tattha **sataṃ sahasānanti** nirabbudagaṇanāya satahasaṃ. **Chattimsatīti** aparāni chattimsati (..0227) nirabbudāni. **Pañca cāti** abbudagaṇanāya pañca ca abbudāni. Tasmā vassagaṇanāya ettako so kālo, yaṃ kālaṃ ariyagarahivācaṃ manañca paṇidhāya pāpakaṃ nirayaṃ upeti, tattha paccatīti vuttaṃ hoti. Idañca saṅkhepena padumaniraye āyuppamāṇaṃ, vitthārena pana parato āgamissati.

Lobhaguṇeti “guṇo”ti bālehi diṭṭhattā, anekakkhattuṃ pavattitattā ca lobhoyeva lobhaguṇo, tasmim lobhaguṇe, taṇhāyāti attho. **Anuyuttoti** anu anu yutto. **Avadaññūti** avacanaññū, buddhānampi ovādassa aggahaṇato. **Maccharīti** pañcavidhamacchariyena maccharī. **Pesuṇiyam anuyuttoti** pesuṇiyasmim anuyutto aggasāvākānaṃ bhedanena. Kokālikañhi miyamānaṃ ovadantena āyasmatā mahāmogga-llānena bhāsītā imā gāthāti. **Mukhaduggāti** mukhavisama. **Vibhūtāti** vigatabhūta alikavādi. **Anariyāti** asappurisa. **Bhūnahūti** bhūtihanaka attano buddhivināsaka. **Purisantāti** purisādharma. **Kalīti** alakkhipurisa. **Avajātakaputtāti** buddhassa bhagavato avajātaputta. **Mā bahubhāṇidha nerayikosīti** idāni bahubhāṇi mā hohi, nerayiko asi jāto. **Rajamākirasīti** kilesarajaṃ attani pakkhipasi. **Santeti** samitakilese khīṇāsava. **Kibbisakārīti** pāpakāri. **Papatanti** narakam.

Idam saṃkilesabhāgiyanti idam taṇhādīnaṃ sabhāvabhedaṃ avatthābhedaṃ ca anekabhedakam dassetuṃ anekehi suttapadehi udāharaṇavasena dassitam saṃkilesabhāgiyam suttanti veditabbaṃ.

Pasannenāti kammakammaphalādīni saddahantena.

93. Iddhanti hatthūpagasīsūpagādi-alānkārehi maṇikanakādīhi ca samiddham. **Phītanti** telamadhuphāṇitādīhi ca dhanadhaññādīhi ca vipulam. **Ākiṇṇamanussanti** nirantaramanussaṃ. **Sambādhabyūhanti** byūhā vuccanti anibbidhara-cchāyo. Yesu pavīṭṭhamaggeneva niggacchanti, te sambādhā byūhakā etthāti sambādhabyūham. Imināpi tassa nagarassa ghanavāsameva dīpeti. **Bhantenāti** damatham anupagatena, ito cito ca paribbhamantena vā. **Apāpakanti** alāmakam. **Aveccappasādenāti** acalappasādena, saccappaṭivedhato āgatena pasādena.

Pecca (..0228) **so labhateti** yo bhūte daṇḍena na hiṃsati, so puggalo paraloke manussabhūto manussasukham devabhūto dibbasukham ubhayaṃ atikkanto nibbānasukham labhatīti attho.

94. Cārikam pakkamissatīti janapadacārikam gamissati. Kasmā pana bhagavā janapadacārikam caratīti? Sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikam caranti- desantaragatānaṃ veneyyānaṃ vinayanattam, tatra ṭhitānaṃ ussukkasa-muppādanaṃ, bhāvakānaṃ ekasmim ṭhāne nibaddhavāsapariharaṇam attano ca tattha anāsaṅgadassanaṃ, sambuddhavasitaṭṭhānatāya desānaṃ cetiyabhāvasa-mpādanaṃ, bahūnaṃ sattānaṃ dassanūpasāṅkamanādīhi puññoghappasavanaṃ, avuṭṭhi-ādi-upaddavūpasamanañcāti imehi sattahi kāraṇehi buddhā bhagavanto janapadacārikam carantīti veditabbaṃ.

Isidattapurāṇāti isidatto ca purāṇo ca, tesu isidatto sakadāgāmī. **Purāṇo sotāpanno.** **Sāketeti** “sāketo”ti laddhanāme attano bhogagāmake. **Magge purisaṃ ṭhapesunti** tesam kira gāmadvārena bhagavato gamanamaggo, tasmā “sace bhagavā amhākam suttānaṃ vā pamattānaṃ vā gaccheyya, atha passitum na labheyyāmā”ti maggamajjhe purisaṃ ṭhapesum. **Anubandhiṃsūti** na dūratova, piṭṭhito piṭṭhito anubandhiṃsu. Bhagavā hi sakaṭamaggassa majjhe jaṅghama-ggena agamāsī, itare ubhosu passesu anugacchantā agamaṃsu. **Maggā okkamātīti** buddhā hi kenaci saddhim gacchantāva paṭisanthāram karonti kenaci saddhim ṭhitā kenaci saddhim divasabhāgampi nisinnā, tasmā bhagavā cintesi-

“ime mayhaṃ sāsane vallabhā āgataphalā, imehi saddhiṃ nisīditvā divasabhāgaṃ paṭisanthāraṃ karissāmi”ti. Maggato okkamitvā yenaññataraṃ rukkhamaṃ tenu-pasaṅkami. **Paññatte āsane nisīdīti** te kira chattupāhanakattaradaṇḍapādabbhañjanatelāni ceva aṭṭhavidhañca pānakaṃ sarabhapādapallaṅkañca gāhāpetvā āgamaṃsu. Atha naṃ pallaṅkaṃ paññāpetvā adaṃsu. Satthā tattha nisīdi. **Eka-mantaṃ nisīdiṃsūti** “chattupāhanādīni bhikkhusaṅghassa dethā”ti vatvā bhagavantaṃ vanditvā ekamantaṃ nisīdiṃsu.

Sāvattiyā (..0229) **kosalesu cārikaṃ pakkamissatīti**-ādi sabbaṃ majjhimadesavaseneva vuttaṃ. Kasmā? Niyatāciṇṇatā. Bhagavato hi cārikacaraṇaṃ majjhimadeseyeveva. Sacepi paccantadesa gacchati, majjhimadeseyeveva aruṇaṃ uṭṭhāpetīti niyatāciṇṇaṃ, tasmā majjhimadesavaseneva vuttaṃ. **Kāsīsūti** kāsiraṭṭhato. Tathā **magadhesūti** magadharatṭhato. **Āsanne no bhagavā bhavissatīti** ettha na kevalaṃ āsannatā eva tesāṃ somanassaṃ hoti, atha kho “idāni dānaṃ dātuṃ gandhamā-lādipūjaṃ kātuṃ dhammaṃ sotuṃ pañhaṃ pucchituṃ labhissāmā”ti nesaṃ somanassaṃ hoti.

Tasmātiha thapatayo sambādho gharāvāsoti thapatayo yasmā tumhākaṃ mayi dūribhūte anappakaṃ domanassaṃ āsanne anappakaṃ somanassaṃ hoti, tasmāpi veditabbametaṃ “sambādho gharāvāso”ti. Gharāvāsassa hi dosena tumhākaṃ evaṃ hoti. Sace pana gharāvāsaṃ pahāya pabbajitā assatha, evaṃ vo mayā saddhiṃyeveva gacchantānañca

āgacchantānañca taṃ na bhavyeyyāti imamatthaṃ dīpento evamāha. Tattha sakiñcanasapalibodhaṭṭhena sambādhatā veditabbā. Mahāghare vasantassāpi hi sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajopathoti** rāgādirajānaṃ āgamanapatho, āgamaṇaṭṭhānanti attho. **Abbhokāso pabbajjāti** pabbajjā pana akiñcana-apalibodhaṭṭhena abbhokāso. Caturatanikepi hi gabbhe dvinnaṃ bhikkhūnaṃ pallaṅkena pallaṅkaṃ ghaṭṭetvā nisinnānampi akiñcanāpalibodhaṭṭhena pabbajjā abbhokāso nāma hoti. **Alañca pana vo thapatayo appamādāyāti** evaṃ sambādhagharāvāse vasantānaṃ tumhākaṃ appamādameva kātuṃ yuttanti attho.

Nāgāti hatthino. **Opavayhāti** rañño ārohanayoggā. **Ekaṃ purato ekaṃ pacchato nisīdāpemāti** te kira dvepi janā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvīsu nāgesu tā itthiyo evaṃ nisīdāpetvā rañño nāgaṃ majjhe katvā ubhosu passesu gacchanti, tasmā evamāhaṃsu. **Nāgopi rakkhitabboti** yathā kiñci visesitaṃ na karoti, evaṃ rakkhitabbo hoti. **Tāpi bhaginiyoti** yathā pamādaṃ nāpajjanti, evaṃ rakkhitabbā honti. **Attāpīti** sitakathitavikkhepitādīni akarontehi attāpi rakkhitabbo hoti (..0230). Evaṃ karonto hi “sāmidubbhako eso”ti niggahetabbo hoti.

Tasmātiha thapatayoti yasmā tumhe rājā niccaṃ rājabhaṇḍaṃ paṭicchāpeti, tasmāpi sambādho gharāvāso rajopatho. Yasmā pana paṃsukūlikaṃ bhikkhuṃ evaṃ paṭicchāpento natthi, tasmā abbhokāso pabbajjā, evaṃ sabbatthāpi. Alañca kho thapatayo appamādāya, appamādameva karothāti dasseti.

Muttacāgoti vissaṭṭhacāgo. **Payatapāṇīti** āgatāgatānaṃ dānatthāya dhotahattho. **Vosaggaratoti** vosaggasaṅkhāte cāge rato. **Yācayogoti** yācitabbayutto. “Yājayogo”-tipi pāṭho, dānayuttoti attho. **Dānasamvibhāgaratoti** etena appamattakampi kiñci labhivā tatopi samvibhāge rato. **Appaṭivibhattanti** “idaṃ amhākaṃ bhavissati, idaṃ ayyānan”ti evaṃ akatavibhāgaṃ, sabbaṃ dātabbameva hutvā ṭhitanti attho. **Imehi kho thapatayo catūhi dhammehi samannāgato ariyasāvako sotāpanno hotīti** sotāpanno imehi dhammehi samannāgato hotīti attho. Etena sotāpannena imesaṃ catunnaṃ dhammānaṃ ekantato labbhamānataṃ dasseti.

Evaṃ tesam thapatīnaṃ imehi catūhi dhammehi samannāgataṃ pariyāyena dassetvā idāni nippariyāyena taṃ dassetuṃ “**tumhe kho thapatayo**”ti-ādi vuttaṃ.

95. Sahassaṃ kappakoṭiyoti sahassaṃ attabhāvā ahesunti attho. “Asīti kappakoṭiyo”tipi pāṭho, asīti-āyukappakoṭiyo ahesunti attho. Kattha pana te ahesunti? Āha “**deve ceva manusse cā**”ti, devesu ceva manussesu cāti attho. **Samviraḥamhīti** samantato pallavaggahaṇena viruḥhe. **Alabhiṃhanti** alabhiṃ ahaṃ. **Ajja tiṃsaṃ tato kappāti** tato kappato ajja sampati ayaṃ kappo tiṃsatimo. **Tassā saññāya vāsanāti** tassa buddhagatāya saññāya vāsanato.

Taṇhānighātakoti (..0231) taṇhāya samucchadako. **Vaṭṭasakoti** pupphamaya-kaṇṇiko. **Sabbapupphehilaṅkatoti** nānāpupphehi alaṅkato. **Lapanantarāti** uttarā-dharoṭṭhānaṃ antarato. **Okkāti** pabhā. **Muddhanantaradhāyathāti** muddhani antaradhāyatha. **Kaṅkhaṃ vitarāti** vimatiṃ vinodehi. **Yassa taṃ sabbadhammesu, sadā ñāṇaṃ pavattatīti** tanti nipātamattaṃ. Yassa sabbadhammesu ākaṅkhappaṭibaddhattā sadā ñāṇaṃ pavattati. So sabbaññū bhagavā **theraṃ ānandaṃ etadabra-**

vīti sambandho. **Rājā raṭṭhe bhavissatīti** sabbasmim̐ raṭṭhe rājā bhavissati. **Cari-**
manti carimabhavaṃ. **Sacchikatvāti** paccakkhaṃ katvā. **Dhammatanti** catusacca-

96. Suvaṇṇacchadanam̐ nāvanti ubhosu passesu suvaṇṇālaṅkārehi paṭimaṇḍi-
tavasena chāditaṃ suvaṇṇanāvaṃ. **Pañham̐ puṭṭhā viyākāsi, sakkassa iti me**
sutanti yathā sā devatā pañham̐ puṭṭhā sakkassa byākāsi, evaṃ mayāpi sutanti
āyasmā mahāmogallāno attanā yathāsutaṃ taṃ bhagavato vadati.

Paṃsuthūpesūti sarīradhātum̐ abbhantare ṭhapetvā paṃsūhi katathūpesu.
Evañhi te bhagavantaṃ uddissakatā nāma honti, tenevāha- “**uddissakatesu dasa-**
baladharānan” ti.

97. Devaputtasarīravaṇṇāti devaputtasarīrasadisavaṇṇā. **Subhagasaṅṅhitīti**
sobhaggayuttasaṅṅhānā. **Uḷāram̐ vata taṃ āsīti** taṃ mayā kataṃ puññaṃ uḷāram̐
vata ahosi. **Yāhanti yā ahaṃ.** **Satasahassaṃ kappe, mudito thūpaṃ apūjesīti**
thūpaṃ pūjetvā satasahassaṃ āyukappe ahaṃ muditoti attho. **Anāgantuna vinipā-**
tanti apāyupapattim̐ anupagantvā. **Yaṃ cakkhanti** yaṃ paññācakkhum̐. **Paṇihī-**
tanti ṭhapitaṃ. **Vimuttacittamhīti** vimuttacitto amhi. **Vidhūtalatoti** vidhūtataṅṅhālato,
samucchinnataṅṅhoti attho.

98. Sāmākapatthodanamattanti sāmākatīṅṅānam̐ nāḷikodanamattaṃ. **Akhileti**
pañcannaṃ cetokhilānaṃ abhāvena akhile. **Tasmiñca okappayi dhammamutta-**
manti tasmim̐ paccekabuddhe uttamadhammaṃ paccekabodhim̐ “uttamadha-
mmaena nāma imasmim̐ (..0232) bhavitabban” ti saddahim̐. “**Tasmiñca dhamme**
paṇidhesim̐ mānasan” ti iminā paṭiladdhadhammaṃ ahampi sacchikareyyanti
cittaṃ paṇidahim̐. **Bhave kudāsupi ca mā apekkhavāti** katthaci bhave apekkhavā
mā bhavyeyanti ca paṇidhesim̐ mānasanti sambandho.

Kurūsūti uttarakurūsu. **Dīghāyukesūti** tesam̐ vassasahassāyukatāya vuttaṃ.
Amamesūti apariggahesu. **Pāṇīsūti** sattesu. **Ahīnagāmīsūti** yathāladdhasampa-
ttīhi yāvatāyukaṃ aparihīnasabhāvesu. **Tidasopapajjathāti** tāvatim̐so hutvā upa-
pajjim̐, tidase vā tāvatim̐sabhavane upapajjim̐. **Visiṭṭhakāyūpagatoti** visiṭṭhakāyesu
nānāvaṇṇakāyesu upagato. **Yasassisūti** parivāravantesu. **Hitāhitāsīhīti** kusalāku-
sale vītivattīhi. **Paccakkhaṃ khvīmanti** paccakkhaṃ kho imaṃ vacananti adhi-
ppāyo.

Sakāsīti so akāsi. **Balimābhīhārīti** pūjābalim̐ abhīhari. **Patitassa ekanti** tassa
hatthato ekapupphaṃ patitaṃ.

Upariṭṭhanti upari vehāse ṭhitaṃ. **Ariṭṭhanti** ariṭṭhaṃ nāma paccekasambuddhaṃ.
Ajjhattaṅṅca bahiddhā cāti ajjhattavisayā ca bahiddhavisayā ca. **Ye me vijjimsūti** ye
me pubbe vijjamānā ahesum̐. **Jātimaraṇasaṃsāro, natthi dāni punabbhavoti** puna-
ppunaṃ jāyanamīyanabhūto saṃsāro punabbhavoti ca vuccati, so ca dāni natthīti
attho.

Idam̐ vāsanābhāgiyaṃ suttanti idam̐ vāsanābhāgapuññavibhāvanānaṃ nānāsu-
ttapadānaṃ udāharaṇavasena dassitaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttanti veditabbaṃ.

99. “Uddham̐ adho ...pe... apunabbhavāyā” ti idam̐ nibbedhabhāgiyaṃ suttanti
vuttaṃ oghataraṇassa ariyamaggakiccattā. **Na cetanā karaṇīyāti** na cittaṃ uppā-

detabbaṃ. **Dhammatāti** dhammasabhāvo.

100. Yadā haveti yasmim̐ have kāle. **Pātubhavantīti** uppajjanti. **Dhammāti** anulomapaccayākārapaṭivedhasādhakā bodhipakkhiyadhammā. **Pātubhavantīti** vā pakāśenti, abhisamayavasena pākaṭā honti. **Dhammāti** catu-ariyasaccadhammā. **Ātāpo** vuccati kilesasantāpanaṭṭhena vīriyaṃ. **Ātāpinoti** (..0233) sammappadhānavīriyavato. **Jhāyatoti** ārammaṇūpanijjhānalakkhaṇena lakkhaṇūpanijjhānalakkhaṇena ca jhānena jhāyantassa. **Brāhmaṇassāti** bāhitapāpassa khīṇāsavassa. **Athassa kaṅkhā vapayanti sabbāti** athassa evaṃ pātubhūtadhammassa yā tā “ko nu kho, bhante, phusatīti? No kallo pañhoti bhagavā avocā”ti-ādinā (saṃ. ni. 2.12) nayena “katamaṃ nu kho, bhante, jarāmaraṇaṃ, kassa panidaṃ jarāmaraṇanti? No kallo pañhoti bhagavā avocā”ti-ādinā (saṃ. ni. 2.35) ca nayena paccayākāra-kaṅkhā vuttā. Yā ca paccayākārasseva appaṭividdhattā “ahosiṃ nu kho ahamatīta-maddhānan”ti-ādikā (ma. ni. 1.18; saṃ. ni. 2.20) soḷasakaṅkhā “buddhe kaṅkhati dhamme kaṅkhati”ti-ādikā (dha. sa. 1008) aṭṭha ca kaṅkhā āgatā, tā sabbā vapayanti apagacchanti nirujjhanti, kasmā? **Yato pajānāti sahetudhammaṃ**, yasmā avijjādikena hetunā sahetukaṃ imaṃ saṅkhārādiṃ kevalaṃ dukkhakkhandhadhammaṃ pajānāti aññāsi paṭivijjhati.

Yato khayam paccayānaṃ avedīhi yasmā paccayānaṃ khayasaṅkhātamaṃ nibbānaṃ avedi aññāsi paṭivijjhi, tasmā yadāssa ātāpino jhāyato brāhmaṇassa vuttappakārā dhammā pātubhavanti. Athassa yā nibbānassa aviditattā kaṅkhā uppajjeyyumaṃ, sabbāpi tā kaṅkhā vapayantīti.

Āraññanti āraññakaṃ. **Aññātuñchena yāpentanti** kulesu aññāto niccanavoyeva hutvā uñchena piṇḍacariyāya yāpentaṃ. Atha vā abhilakkhitesu issarajanagehesu kaṭukabhaṇḍasambhāraṃ sugandhabhojanaṃ pariyesantassa uñchanaṃ aññātuñchanaṃ nāma, gharapaṭipāṭiyā pana dvāre ṭhitena laddhamissakabhojanaṃ aññātuñchanaṃ nāma. Idaṃ idha adhippetamaṃ. Tena yāpentaṃ. **Kāmesu anapekkhinanti** vatthukāmakilesakāmesu nirapekkhamaṃ.

Chetvāti vadhitvā. **Sukhaṃ setīti** kodhapariḷāhena aparidayhamānattā sukhaṃ sayati. **Na socatīti** kodhavināsenā vinaṭṭhadomanassattā na socati. **Visamūlassāti** dukkhavipākassa. **Madhuraggassāti** yaṃ akkuṭṭhassa paccakkosivā pahaṭassa paṭippaharivā sukhaṃ uppajjati, taṃ sandhāya so “madhuraggo”ti vutto. Imasmiñhi ṭhāne pariyośanaṃ “aggan”ti vuttaṃ. **Ariyāti** buddhādayo.

Haneti (..0234) haneyya. **Uppatitanti** asamuggahāṭitaṃ avikkhambhituppannavasena samudācāruppannavasena samudācarantaṃ. **Vinodayeti** attano santānato nīhareyya.

101. Sattiyāti desanāsīsametaṃ, ekatodhārādinā satthenāti attho. **Omaṭṭhoti** pahaṭo. Cattāro hi pahārā omaṭṭho ummaṭṭho maṭṭho vimaṭṭhoti. Tattha upari ṭhatvā adhomukhaṃ dinnappahāro **omaṭṭho** nāma, adho ṭhatvā uddhaṃ mukhaṃ dinnappahāro **ummaṭṭho** nāma, aggaḷasūci viya vinivijjhitvā kato **maṭṭho** nāma, seso sabbopi **vimaṭṭho** nāma. Imasmiṃ pana ṭhāne omaṭṭho gahito. So hi sabba-dāruṇo duruddharaṇasallo duttikiccho antodoso antopubbalohito ca hoti. Pubbalohitaṃ anikkhamitvā vaṇamukhaṃ pariyanandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitaṃ nīharitu-

kāmehi mañcena saddhiṃ bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇaṃ vā maraṇa-
mattaṃ vā dukkhaṃ pāpuṇāti. **Paribbajeti** vihareyya.

Imāya gāthāya kiṃ kathitaṃ? Yathā sattiyaṃ omaṭṭhapuriso sallubbāhanavaṇati-
kicchanaṃ atthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ karoti parakkamati. Yathā ca
dayhamāne matthake ādittasiro tassa nibbāpanatthāya vīriyaṃ ārabhati payogaṃ
karoti parakkamati, evamevaṃ bhikkhu kāmarāgappahānāya sato appamatto
huvā vihareyya bhagavāti kathesi.

Evaṃ devatāya kathite atha bhagavā cintesi- “imāya devatāya upamā daḷhaṃ
katvā ānītā, atthaṃ pana parittakaṃ gahetvā ṭhitā. Punappunaṃ kathentihi hi esā
kāmarāgassa vikkhambhanappahānameva katheyya, yāva ca kāmarāgo
maggena na samugghāṭiyati, tāva anubandhova hoti” ti tameva upamaṃ gahetvā
paṭhamamaggavasena devatāya vinivaṭṭetvā dassento “**sattiyaṃ viya omaṭṭho**” ti
dutiyaḃgāthamāha. Tassattho purimanayānusārena veditabbo.

Lokāmisanti kāmagaṇo. **Santipekkhoti** sabbasaṅkhārūpasamaṃ nibbānaṃ apekkhamāno. **Paññavāti** paññavanto. **Pahitattoti** nibbānaṃ patipesitacitto. **Virato kāmasaññāyāti** yāya kāyaci sabbato kāmasaññāya (..0235) catutthamaggasampayuttāya samucchadaviratiyā virato. “Viratto”tipi pāṭho. Kāmasaññāyāti pana bhummavacanaṃ hoti. **Sagāthāvagge** (saṃ. ni. 1.96) “kāmasaññāsū”ti pāṭho. Catūhi maggehi dasannampi saṃyojanānaṃ atītattā **sabbasaṃyojanātīto**. Catutthamaggeneva vā uddhambhāgiyasamyojanātīto tatra tatrābhinandanato nandisaṅkhātāya taṇhāya tiṇṇaṅca bhavānaṃ parikkhīṇattā **nandibhavaparikkhīṇo**. So tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṃsāraṇṇave **na sīdati**.

Saddahānoti yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca satta-tiṃsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto buddhapacceka-buddhabuddhasāvaka nibbānaṃ pattā. Taṃ saddahāno arahataṃ dhammaṃ nibbānappattiyā lokiyalokuttarapaññaṃ labhati, taṅca kho na saddhāmatkeneva. Yasmā pana saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṃ odahati, odahitasoto dhammaṃ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato paṭṭhāya yāva dhammassavanena **sussūsaṃ labhate paññaṃ**.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Taṃ dhammaṃ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena kālaṃ upasaṅkamtvāpi vattakaraṇena payirupāsivā yadā payirupāsānāya ārādhitacittā kiñci vattukāmā honti. Atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṃ odahitvā suṇanto labhatīti evaṃ sussūsampi ca sati-avippavāseṇa appamatto subhāsita-dubbhāsita-ññutāya vicakkhaṇo eva labhati, na itaro. Tenāha- **“appamatto vicakkhaṇo”** ti.

Patirūpakārīti desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa dhammassa patirūpaṃ adhigamūpāyaṃ karotīti patirūpakārī. **Dhuravāti** cetasaṅkavīriyavasena anikkhattadhuro. **Uṭṭhātīti** kāyikaṅkavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo. **Vindate dhananti** lokiyalokuttaradhanaṃ adhigacchati. **Saccenāti** vacīsaccena paramatthasaccena ca. Buddhapacceka-buddha-ariyasāvaka nibbutiṃ pāpuṇantā kittimpi pāpuṇantiyeva. **Dadanti** paresaṃ yaṃ kiñci icchitaṃ patthitaṃ dento **mittāni ganthati** sampādeti karotīti (..0236) attho. Duddadaṃ vā dadanto ganthati, dānamukhena cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karonti. **Asmā lokā paraṃ lokaṃ, sa ve pecca na socatīti** yassa puggalassa ime saddhādayo dhammā vijjanti, so imasmā lokā paraṃ lokaṃ gantvā na socati, soka-kāraṇaṃ tassa natthīti attho.

“Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino; saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī” ti. (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 190)-

Gāthaṃ avasesaṃ katvā udāhaṭaṃ. **Ālavakasutte** hi imā gāthā ālavakena “kathaṃ su labhate paññaṃ”ti-ādinā (saṃ. ni. 1.246; su. ni. 187) puṭṭhena bhagavatā bhāsītīti.

Yena kenaci vaṇṇenāti yena kenaci kāraṇena, pakārena vā. **Samvāsoti** ekasmiṃ ṭhāne sahaṃsāro samāgamo. **Tanti** tathā samāgataṃ anukampitappaṃ purisaṃ. **Manasā ce pasannenāti** karuṇāsamussāhitena pasādena pasannena manasā. **Na tena hoti samyuttoti** tena yathāvuttena anusāsanena kāmacchanda-

dīnaṃ saṃyojanavasena saṃyutto nāma na hoti. **Yānukampā anuddayāti** yā ariya-
maggasampāpanavasena karuṇāyanā, mettāyanā cāti attho.

102. Rāgo ca doso cāti rāgadosā heṭṭhā vuttanayāva. **Kutonidānā**ti kiṃnidānā
kiṃhetukā. Paccattavacanassa hi ayaṃ to-ādeso, samāse cassa lopābhāvo vedi-
tabbo. **Aratī ratī lomahaṃso kutojāti** yāyaṃ pantesu senāsanesu, adhikusalesu ca
dhammesu arati ukkaṇṭhitā, yā ca pañcasu kāmaguṇesu rati abhirati āsatti kiḷa-
nādi, yo ca lomahaṃsasamuṭṭhānato lomahaṃsasaṅkhāto cittutrāso, ime tayo
dhammā kuto jātā kuto nibbattāti pucchā. **Kuto samuṭṭhāyāti** kuto uppajjitvā.
Manoti kusalacittaṃ. **Vitakkāti** kāmavitakkādayo. **Kumārakā dhaṅkamivosajantī**
yathā kumārakā kiḷantā kākaṃ suttena pāde bandhitvā osajanti khipanti, evaṃ
kusalamaṇaṃ akusalavitakkā kuto samuṭṭhāya osajantīti pucchā.

Rāgo (..0237) **cāti** dutiyagāthā tassā vissajjanaṃ. Tattha **itoti** attabhāvaṃ
sandhāyāha. Attabhāvanidānā hi rāgadosā, arati rati lomahaṃsā ca attabhāvato
jātā. Kāmavitakkādayo attabhāvato eva samuṭṭhāya kusalamaṇaṃ osajanti. Tena
tadaññaṃ pakati-ādikāraṇaṃ paṭikkhipanto āha- “**itonidānā ito samuṭṭhāyā**”ti.
Purimagāthāya vuttanayenettha saddasiddhi veditabbā.

Idāni yvāyaṃ “**itonidānā**”ti-ādīsu attabhāvanidānā attabhāvato jātā attabhāvato
samuṭṭhāyāti attho vutto, taṃ sādiento āha- “**snehajā attasambhūtā**”ti. Ete hi rāgā-
dayo vitakkapariyosānā taṇhāsnehena jātā. Tathā jāyantā ca pañcupādānakkha-
ndhabhede attabhāvasaṅkhāte attani sambhūtā. Tenāha- “**snehajā attasambhūtā**”-
ti. Idāni tadatthajotikaṃ upamaṃ dasseti “**nigrodhasseva khandhajā**”ti. Tattha
khandhajāti khandhesu jātā pārōhā. Idaṃ vuttaṃ hoti- yathā nigrodhassa
kandhajasāṅkhātā pārōhā āporasasaṅkhāte snehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmī-
yeva nigrodhe tesu tesu sākappadesesu sambhavanti, evaṃ ete rāgādayo
ajjhattaṃ taṇhāsnehe sati jāyanti, jāyantā ca tasmīyeva attabhāve tesu tesu
cakkhādippadesesu iṭṭhārammaṇesu sambhavanti. Tena vuttaṃ- “**snehajā attasa-
mbhūtā**”ti. **Puthu visattā kāmesūti** yasmā rāgopi pañcakāmaguṇikādivasena,
dosopi āghātavatthu-ādivasena arati-ādayopi tassa tassa bhedassa vasenāti
sabbathā sabbepime kilesā puthu anekappakārā hutvā vatthudvārārammaṇādiva-
sena tesu tesu kāmesu tathā tathā visattā laggā saṃsibbitvā ṭhitā. Kimiva? **Mālu-
vāva vitatā vane** yathā vane vitatā māluvā tesu tesu rukkhasākhappasākhādibhe-
desu visattā hoti laggā saṃsibbitvā ṭhitā, evaṃ ete kilesā dhammā, tasmā ettha
puthupabhedesu vatthukāmesu visattaṃ kilesagahanaṃ.

Ye naṃ pajānanti yatonidānaṃ, te naṃ vinodenti suṇohi yakkha. Tassattho- ye
sattā naṃ kilesagahanaṃ “**itonidānaṃ esa uppajjati**”ti jānanti, te naṃ taṇhāsineha-
sinehite attabhāve uppajjatīti (..0238) ñatvā taṃ taṇhāsinehaṃ ādinavānupassanā-
dibhāvanāñāṇagginā visosentā vinodenti pajahanti, evaṃ amhākaṃ bhāsitaṃ
suṇohi yakkhāti. **Te duttaraṃ oghamimaṃ taranti, atinṇapubbaṃ apunabbhavā-
yāti** ye hi saṃkilesagahanaṃ vinodenti, te ekantena maggaṃ bhāventi. Na hi
maggabhāvanaṃ vinā kilesavinodanaṃ atthi. Evaṃ maggaṃ bhāventā te pakati-
ñāṇena duttaraṃ kāmoghādiṃ catubbidhaṃ oghaṃ iminā dighena addhunā supi-
nantenapi atinṇapubbaṃ anatikkantapubbaṃ apunabbhavāya nibbānāya taranti.

Dukkaraṃ bhagavāti eko kira devaputto pubbayogāvacaro bahalakilesatāya sappayogena kilese vikkhambhento samaṇadhammaṃ katvā pubbahetumanda-tāya ariyabhūmiṃ appatvāva kālaṃ katvā devaloke nibbatta, so tathāgataṃ upasa-ṅkamtivā dukkarabhāvaṃ ārocento evamāha. Tattha **dukkaranti** dasapi vassāni ...pe... satṭhipi vassāni ekantaparisuddhassa samaṇadhammassa karaṇaṃ nāmetaṃ dukkaraṃ. **Sekkhāti** satta sekkhā. **Sīlasamāhitāti** sīlena samāhitā samu-petā. **Ṭhitattāti** patiṭṭhitasabhāvā. Evaṃ pucchitapañhaṃ vissajjitvā uparipañhaṃ samuṭṭhāpanatthaṃ “**anagāriyupetassā**”ti-ādimāha. Tattha **anagāriyupetassāti** anagāriyaṃ niggehabhāvaṃ upagatassa, pabbajitassāti attho. **Tuṭṭhīti** catupacca-yasantoso.

Bhāvanāyāti cittavūpasamabhāvanāya. **Te chetvā maccuno jālanti** ye ratti-ndivaṃ indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosaṃ pūrentā na kilamanti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle patiṭṭhitā satta sekkhā, te ariyā maccuno jālasa-ṅkhātaṃ kilesajālaṃ chinditvā gacchanti.

Duggamoti saccametaṃ, bhante, ye indriyūpasame ratā, te dussamādahaṃ cittaṃ samādahanti. Ye samāhitacittā, te catupaccayasantosaṃ pūrentā na kila-manti. Ye santuṭṭhā, te sīlaṃ pūrentā na kilamanti. Ye sīle paramaggāhino satta sekkhā, te **ariyā** maccuno jālasaṅkhātaṃ kilesajālaṃ chinditvā **gacchanti**. Kiṃ na gamissanti, ayaṃ pana duggamo “**bhagavā** (..0239) **visamo maggo**”ti āha. Tattha kiñcāpi ariyamaggo neva duggamo na visamo, pubbabhāgapaṭipadāya panassa bahū parissayā honti, tasmā evaṃ vutto. **Avamsirāti** ñāṇasirena adhosirā hutvā **papatanti**. Ariyamaggaṃ ārohituṃ asamatthatāya eva te **magge** papatanti vuccanti. **Ariyānaṃ samo maggoti** sveva maggo ariyānaṃ samo hoti. **Visame samāti** visamepi sattakāye samā eva.

103. Idañhi taṃ jetavananti anāthapiṇḍiko devaputto jetavanassa ceva buddhā-dīnañca vaṇṇabhaṇanattaṃ āgantvā evamāha. **Isisaṅghanisevanti** bhikkhusa-ṅghanivesitaṃ. Evaṃ paṭhamagāthāya jetavanassa vaṇṇaṃ kathetvā idāni ariya-maggassa vaṇṇaṃ kathento “**kammaṃ vijjā**”ti-ādimāha. Tattha **kammanti** magga-cetanā. **Vijjāti** maggapaññā. **Dhammoti** samādhi, samādhipakkhikā vā dhammā. **Sīlaṃ jīvitamuttamanti** sīle patiṭṭhitassa jīvitañca uttamanti dasseti. Atha vā **vijjāti** ditṭhisāṅkappā. **Dhammoti** vāyāmasatisamādhayo. **Sīlanti** vācākamantājīvā. **Jīvi-tamuttamanti** etasmiṃ sīle patiṭṭhitassa jīvitaṃ nāma uttamanti. “**Etena maccā sujjhanti**”ti etena aṭṭhaṅgikena maggena sattā visujjhanti.

Tasmāti yasmā maggena sujjhanti, na gottadhanehi, tasmā. **Yoniso vicine dhammanti** upāyena bodhipakkhiyadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tasmīṃ ariyamagge visujjhati. Atha vā **yoniso vicine dhammanti** upāyena ariyasaccadhammaṃ vicineyya. **Evaṃ tattha visujjhatīti** evaṃ tesu catūsu ariyasac-cesu visujjhati. Idāni sārīputtattherassa vaṇṇaṃ kathento “**sārīputtovā**”ti-ādi-māha. Tattha **sārīputtovāti** avadhāraṇavacanāṃ, etehi paññādīhi sārīputtova seyoti vadati. **Upasamenāti** kilesavūpasamena. **Pāraṅgatoti** nibbānaṃ gato, yo koci nibbānapatto bhikkhu, na tādiso. **Etāvaparamo siyā**, na therā uttaritaro nāma

sāvako atthīti vadati.

Atitanti atīte pañcakkhandhe. **Nānvāgameyyāti** taṇhādiṭṭhīhi nānugaccheyya. **Nappaṭikaṅkheti** taṇhādiṭṭhīhi na pattheyya. **Yadatitanti** idamettha kāraṇavacanam. Yasmā yaṃ atitaṃ, **taṃ pahīnaṃ** niruddham atthaṅgataṃ, tasmā (..0240) taṃ nānugaccheyya. Yasmā ca yaṃ tattha **anāgataṃ**, taṃ **appattaṃ** ajātaṃ añibbattaṃ, tasmā tampi na pattheyya. **Tattha tathāti** paccuppannampi dhammaṃ yattha yattheva so uppanno, tattha tattheva naṃ aniccānupassanādīhi sattahi anupassanāhi **vipassati**, araññādīsu vā tattha tattha vipassati. **Asaṃhīraṃ asaṃkuppanti** idaṃ vipassanāpaṭivipassanādassanattaṃ vuttaṃ. Vipassanā hi rāgādīhi na saṃhirati na kuppātīti asaṃhīrā asaṃkuppā, taṃ **anubrūhaye** vaḍḍheyya paṭivipasseyyāti vuttaṃ hoti. Atha vā nibbānaṃ rāgādīhi na saṃhirati na kuppātīti **asaṃhīraṃ asaṃkuppaṃ**, taṃ **vidvā** paṇḍito bhikkhu **anubrūhaye**, punappunaṃ tadārammaṇaṃ phalasaṃpattim appento vaḍḍheyyāti attho.

Tassa pana anubrūhanassa atthāya **ajjeva kiccamaṭappanti** kilesānaṃ ātāpana-paritāpanena “ātappaṇ”ti laddhanāmaṃ vīriyaṃ ajjeva kātabbaṃ. **Ko jaññā maraṇaṃ suveti** sve jīvitaṃ vā maraṇaṃ vā ko jānāti. Ajjeva dānaṃ dassāmi, sīlaṃ vā

rakkhissāmi, aññataraṃ vā pana kusalaṃ karissāmi, “ajja tāva papañco atthi, sve vā punadivase vā jānissāmi”ti cittaṃ anuppādetvā “ajjeva karissāmi”ti evaṃ vīriyaṃ kātabbanti dasseti. **Mahāsenenāti** ahivicchikavisasatthādīni hi anekāni maraṇakāraṇāni tassa senāti tāya mahatīyā senāya vasena mahāsenena evarūpena maccunā saddhiṃ “katipāhaṃ tāva āgamehi, yāvāhaṃ buddhapūjādiṃ attano avassayaṃ kammaṃ karomī”ti evaṃ mittasanthavākārasaṅkhāto vā “idaṃ satam vā sahasaṃ vā gahetvā katipāhaṃ āgamehī”ti evaṃ lañjānuppādānasaṅkhāto vā “iminā balarāsīnā paṭibāhissāmi”ti evaṃ balarāsisaṅkhāto vā **saṅgaro** natthi. Saṅgaroti hi mittakaraṇalañjadānabalarāsisaṅkaddhanānaṃ nāmaṃ, tasmā ayamatto vutto. **Atanditanti** analasaṃ uṭṭhāhakaṃ. Evaṃ paṭipannattā bhaddo ekaratto assāti **bhaddekaratto**. Itīti evaṃ paṭipannaṃ puggalaṃ “bhaddekaratto ayan”ti rāgādisantatāya **santo buddhamuni ācikkhati**.

Cakkhunā paññāya cāti cakkhunā ca paññāya ca. Cakkhubhūtāya vā paññāya. **Satiyā paññāya cāti** satiyā ca paññāya ca, sativisiṭṭhāya vā paññāya. **Kāyenāti** nāmakāyena.

Dibbacakkhu (..0241) **suvisuddhanti** dibbaṃ cakkhu suvisuddhaṃ, yaṃ sacchikarotīti adhippāyo. **Pubbenivāsāti** purimāsu jātīsu nivutthakkhandhā. **Iddhividhāti** iddhikoṭṭhāsā. **Nirodhoti** nibbānaṃ. Sesam suviññeyyameva.

104. Yassa selūpamaṃ cittanti ekaghaṇaṃ selaṃ viya pakativātehi lokadhammavātehi akampanīyato yassa cittaṃ selūpamaṃ. Tenāha- “**ṭhitam nānupakampati**”ti. **Rajanīyesūti** lābhādīsu. **Kopaneyyeti** alābhādike. **Kuto naṃ dukkhamessatīti** taṃ evaṃ bhāvitacittaṃ vītikkantalokadhammaṃ uttamapurisaṃ lokadhammahetukaṃ dukkhaṃ nānugamissati.

Yo brāhmaṇoti bāhitapāpadhammatāya brāhmaṇo, na diṭṭhamaṅgalikatāya huṃhuṅkārakasāvādīpāpadhammayutto hutvā kevalaṃ jātimattena brāhmaṇoti paṭijānāti. So brāhmaṇo bāhitapāpadhammattā huṃhuṅkārappahānena **nihuṃhuṅko**. Rāgādikasāvābhāvena **nikkabhāvo**. Sīlasaṃvarena saṃyatacittatāya **yatatto**. Catumaggañāṇasaṅkhātehi vedehi antaṃ nibbānaṃ, vedānaṃ vā antaṃ gatattā **vedantagū**. Maggabrahmacariyassa vusitattā **vūsitabrahmacariyo**. **Dhammena so brahmavādaṃ vadeyyāti** so “brāhmaṇo ahan”ti etaṃ vādaṃ vadeyya. **Yassa** sakalalokasannivāse **kuhiñci** ekārammaṇepi rāgussado dosussado mohussado mānussado diṭṭhussadoti ime **ussadā natthīti** attho.

Na gādhatīti na paṭiṭṭhahati. **Sukkāti** sukkasaṅkhātā gahā. Yadi candimasūriyādīnaṃ pabhā tattha natthi, tamo eva ca siyāti āsaṅkamāne sandhāyāha “**tamo tattha na vijjati**”ti. **Yadā ca attanāvedīti**-ādīsu evaṃvidhaṃ nibbānaṃ attapaccakkhena ñāṇena yadā vindati, **atha** rūpārūpadhammato sukhadukkato ca vipparamutto hotīti.

Sakesu dhammesūti saka-attabhāvasaṅkhātesu upādānakkhandhesu. Yebhuyyena hi ajjhattaṃ vipassanābhīniveso hotīti. **Etaṃ pisācanti** ajakalāpaka, etaṃ tayā vuttaṃ pisācaṃ kilesapisācañca. **Pakkulanti** tayā kataṃ akkulaṃ pakkulakaraṇaṃca. **Ativattatīti** atikkamati.

Nābhinandati (..0242) **āyantinti** purāṇadutiyikaṃ āgacchantiṃ aññaṃ vā na

abhinandati cittaena na sampatīcchati. Tameva **pakkamantiṃ na socati. Saṅgā saṅgāmajīṃ muttanti** pañcavidhāpi saṅgato muttaṃ saṅgāmajīṃ bhikkhuṃ.

Bahvetthāti bahu ettha **nhāyati jano**, na tena so suddho nāma hotīti adhippāyo.

Jātibalaṃ nisedhanti jātibalassa nisedhakaṃ. **Sahāyā vatāti** samathavipassanābhāvanāya saha ayanavasena saḥāyā vata. Kālena kālaṃ sappāyadhammassa savanavasena cirarattaṃ sameti samāgamo etesanti **cirarattasametikā. Sithilamā-rabbhāti** sithilaṃ vīriyaṃ katvā.

105. Tatra kho, bhikkhave, ko visesoti satthu sāvakassa ca pañcasveva upādānakkhandhesu nibbidādayoti pubbabhāgapaṭipattiyaṃ anupādāvimuttiyañca heṭṭhā upari ca visesābhāvaṃ dasseti. Vuttañhettaṃ- “natthi vimuttiyā nānattaṃ” ti (a. ni. 5.31; kathā. 355 atthato samānaṃ). Tattha visesābhāvaṃ paccāmasati “tatra ko viseso” ti. **Adhippayāsoti** adhipapayogo. **Nānākaraṇanti** ca viseso yeva vutto.

Ayaṃ kho, bhikkhave, visesoti bhikkhave, yadipi sāvakassa satthu ca vimuttiyaṃ viseso natthi, sayambhuññāṇena pana savāsanasabbakilese khepetvā sammāsambodhiṃ abhisambujjhivā anuppannassa ariyamaggassa parasantāne uppādanādisakalasabbaññūguṇasamāyogo. Ayaṃ sammāsambuddhassa paññāvimuttato visesoti. Tattha **anuppannassāti** avattamānassa. Ariyamaggañhi kassapasammāsambuddho uppādesi. Antarā añño satthā uppādetā nāma nāhosi, tasmā ayaṃ bhagavā anuppannassa **maggassa uppādetā** nāma. **Asañjātassāti** tasseva vevacanaṃ. **Anakkhātassāti** akathitassa. Maggaṃ jānātīti **maggaññū**. Maggaṃ viditaṃ pākaṭaṃ akāsīti **maggavidū**. Magge ca amagge ca kovidoti **maggakovido**. **Maggānugāti** maggaṃ anugacchantā. **Pacchāsamannāgatāti** ahaṃ paṭhamaṃ samannāgato, sāvakā pacchā samannāgatā.

106. “Nīce (..0243) kule paccājāto” ti-ādinā (a. ni. 4.85; pu. pa. 168) tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamupagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. “Aḍḍhe kule paccājāto” ti-ādinā (a. ni. 4.85; pu. pa. 168) jotinā yuttoti **joti**, ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna saggūpapattibhavūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Na taṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrāti ettha **dhīrāti** buddhādayo paṇḍitapurisā. Yaṃ saṅkhalikasaṅkhātaṃ ayena nibbattaṃ **āyasaṃ** addubandhanasaṅkhātaṃ dārumayañca pabbajatiṇehi rajjuṃ katvā katarajjubandhanañca, taṃ asi-ādīhi chindituṃ sakuṇeyyatāya “thiran” ti na vadantīti attho. **Sārattarattāti** rattā hutvā rattā. Balavarāgarattāti attho. **Maṇikuṇḍalesūti** maṇisu ca kuṇḍalesu ca, maṇicittesu vā kuṇḍalesu. **Etaṃ daḷhanti** ye maṇikuṇḍalesu sārattarattā, tesu yo rāgo, yā ca puttadāresu apekkhā taṇhā, etaṃ kilesamayaṃ bandhanaṃ paṇḍitapurisā “daḷhan” ti vadanti.

Ohārinanti ākaḍḍhitvā catūsu apāyesu pātanato avaharati heṭṭhā haratīti ohārinaṃ. **Sithilanti** bandhanaṭṭhāne chavi-ādīni akopetvā bandhanabhāvampi ajānāpetvā jalapathathalopathādīsu kammaṃ kātuṃ detīti sithilaṃ. **Duppamuñcanti** lobhavasena hi ekavārampi uppannaṃ kilesabandhanaṃ daṭṭhaṭṭhānato

kacchapo viya dummocayaṃ hotīti duppamuñcaṃ. **Etampi chetvānāti** etaṃ daḷhampi kilesabandhanaṃ ñāṇakhaggena chinditvā **anapekkhino** hutvā **kāma-sukhaṃ pahāya paribbajanti** pakkamanti pabbajanti cāti attho.

107. Cetetīti akusalacetanāvasena ceteti. **Pakappetīti** tameva akusalacetanaṃ kāyavacīkammabhāvaṃ pāpanavasena kappeti. **Anusetīti** rāgādi-anusayova santāne appahīnabhāvena anuseti. **Ārammaṇametam hoti viññāṇassa ṭhitiyāti** yadetam cetanaṃ pakappanaṃ anusayanañca, etaṃ abhisāṅkhāraviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā paccayo hotīti attho. **Ārammaṇe sati patiṭṭhā viññāṇassa hotīti** yathāvuttapaccaye sati abhisāṅkhāraviññāṇassa kammaṃ (..0244) javāpetvā paṭisandhi-ākaḍḍhanasamatthatāsampādanato patiṭṭhā hoti. **Āyatim punabbhavā-bhinibbatti hotīti** āyatim punabbhavasāṅkhātā viññāṇādīnaṃ abhinibbatti hoti.

“No ce, bhikkhave, ceteti” ti-ādinā akusalakammameva paṭikkhipati. Ayañhettha saṅkhepattho, yadipi kadāci yonisomanasikārā akusalacetanā nappavattati, anusayā pana appahīnāti, te kusalassa abhisāṅkhāraviññāṇassa patiṭṭhā honti yevāti. Sati ca abhisāṅkhāraviññāṇe āyatim punabbhavābhinibbatti hotīti vattum vaṭṭati-yeva. Tatiyavāro vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

108. “Neso, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddo” ti-ādi yadi duppūraṇaṭṭhena saṃsīdanaṭṭhena duratikkamanaṭṭhena sāgaro “samuddo” ti vucceyya, tato satabhāgenapi saḥassabhāgenapi cakkhu-ādīsveva ayaṃ nayo labbhatīti dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha- **“cakkhu, bhikkhave, purisassa samuddo, tassa rūpamayo vego”** -ti, rūpesu sattānaṃ āviñchanato rūpāyatanameva vego cakkhussa vegoti attho.

Yo taṃ rūpamayaṃ vegam sahatīti yo bhikkhu saha visayena cakkhum aniccato dukkhato anattato sammasantattha ca nibbindanto virajjanto tappaṭibaddhato kilesajālato vimuccanto abhibhavati. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, atari cakkhu-samuddanti** ayaṃ bhikkhu cakkhusāṅkhātamaṃ samuddamaṃ tiṇṇoti vuccati.

Aparo nayo- cakkhu, bhikkhave, ariyassa vinaye samuddoti yadipi duppūraṇaṭṭhena yadi vā samudanaṭṭhena samuddo, cakkhumeva samuddo. Tassa hi pathavito yāva akaniṭṭhabrahmalokā nīlādi-ārammaṇaṃ samosarantaṃ paripuṇṇabhāvaṃ kātuṃ na sakkoti. Evaṃ duppūraṇaṭṭhenapi samuddo. Cakkhu ca tesu tesu nīlādi-ārammaṇesu samudeti asaṃvutaṃ hutvā osaramānaṃ kilesupattiyā kāraṇabhāvena sadosabhāvena gacchatīti samudanaṭṭhenapi samuddo. Tathā cakkhum taṇhāsotādīnaṃ uppattidvārātāya tehi santānassa samudanaṭṭhena temanaṭṭhena samuddo. **Tassa rūpamayo vegoti** samuddassa appamāṇo ūmimayo vego viya (..0245) tassāpi cakkhusamuddassa samosarantassa nīlādibhedassa ārammaṇassa vasena appameyyo rūpamayo vego veditabbo. **Yo taṃ rūpamayaṃ vegam sahatīti** yo taṃ cakkhusamudde samosarantaṃ rūpamayaṃ vegam manāpe rūpe rāgaṃ, amanāpe dosaṃ, asamapekkhane mohanti evaṃ rāgādiki-lese anuppādentu upekkhakabhāvena sahati.

Sa-ūminti-ādīsu kilesa-ūmīhi sa-ūmiṃ. Kilesavaṭṭhehi **sāvaṭṭam**. Kilesagahehi **sagahaṃ**. Kilesarakkhasehi **sarakkhasaṃ**. Kodhupāyāsassa vā vasena **sa-ūmiṃ**. Kāmaguṇavasena **sāvaṭṭam**. Mātugāmasena **sagahaṃ sarakkhasaṃ**. Vuttañhetama- “ūmibhayanti kho, bhikkhave, kodhupāyāsassetamaṃ adhivacanaṃ (itivu.

109; ma. ni. 2.162; a. ni. 4.122). Tathā āvaṭṭanti kho, bhikkhave, pañcannetaṃ kāmagaṇānaṃ adhivacanaṃ (itivu. 109; ma. ni. 2.164; a. ni. 4.122). Gaharakkha-soti kho, bhikkhave, mātugāmassetaṃ adhivacanaṃ”ti (itivu. 109). Sesadvāresupi eseva nayo.

Sa-ūmibhayaṃ duttaraṃ accatarīti aniccatādi-ūmibhayena sabhayaṃ durati-kkamaṃ atikkami. **Lokantagūti** saṃsāralokassa antaṃ gato. **Pāragatoti vuccatīti** nibbānaṃ gatoti kathīyati.

Baḷisāti sattānaṃ anattahetutāya baḷisā viya baḷisā. **Anayāyāti** anattāya. **Byābādhāyāti** dukkhāya. **Iṭṭhāti** pariyiṭṭhā vā apariyiṭṭhā vā sukhārammaṇatāya iṭṭhā. Kāmaṇiyatṭhena **kantā**. Manassa vaḍḍhanaṭṭhena **manāpā**. Piyasabhāvatāya **piyarūpā**. Kilesakāmasahitattā **kāmūpasamhitā**. Rāgajananaṭṭhena cittassa rañjanato **rajanīyā**. **Tañceti** taṃ rūpārammaṇaṃ, nīlādivasena anekabhedabhinnaṃ hi rūpāyatanaṃ rūpārammaṇabhāvena cakkhuvīññeyyabhāvena ca eka-vidhataṃ nātivattatīti taṃsabhāvasāmaññaṃ gahetvā “tañce”ti vuttaṃ. **Abhinanda-tīti** abhinandanabhūtāya sappītikataṇhāya abhimukho

nandati. **Abhivadatīti** “aho sukhaṃ, aho sukhan”ti vadāpentiyā taṇhāyanavasena abhivadati. **Ajjhosāya tiṭṭhatīti** gilitvā pariniṭṭhapetvā tiṭṭhati. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, bhikkhu gilitabaḷiso mārassāti** ayaṃ, bhikkhu, kilesamārassa baḷisa-bhūtaṃ rūpataṇhaṃ gilitvā ṭhitoti vuccati. Sesavāresupi iminā nayena (..0246) attho veditabbo. **Abhedīti** bhindi. **Paribhedīti** sabbabhāgena bhindi. Sesam uttāna-meva.

109. Ayaṃ loko santāpajātoti ayaṃ sattaloko jātasantāpo ñātibyasanādivasena uppannasokasantāpo ca rāgādivasena uppannapariḷāhasantāpo cāti attho. **Phassa-paretoti** anekehi dukkhaphassehi abhibhūto. **Rodaṃ vadati attatoti** taṃ taṃ attanā phuṭṭhaṃ dukkhaṃ abhāvitakāyatāya adhivāsetuṃ asakkonto “aho dukkhaṃ, īdisaṃ dukkhaṃ mayhaṃ sattunopi mā hotū”ti-ādinā vilapanto vadati. Kasmā? **Yena yena hi maññanti, tato taṃ hoti aññathā**, yasmā ete sattā yena yena pakārena attano dukkhassa paṭikāraṃ maññanti āsīsanti, taṃ dukkhaṃ tato aññena pakārena tikicchitabbaṃ hoti. Yena vā pakārena attano vaḍḍhiṃ maññanti, tato aññathā avaḍḍhi eva pana hoti. Evaṃ aññathābhāvitaṃ icchāvighātaṃ eva pāpuṇāti. Ayaṃ **bhavasatto** kāmādibhavesu satto sattaloko, tathāpi **bhavamevābhina-ndati**, na tattha nibbindati. **Yadabhinandati taṃ bhayanti** yaṃ kāmādibhavaṃ abhinandati, taṃ jarāmaraṇādi-anekabyasanānubandhattā ativiya bhayānaka-ṭṭhena **bhayaṃ**. **Yassa bhāyatīti** yato jarāmaraṇādito bhāyati, **taṃ** dukkhassa adhi-ṭṭhānabhāvato dukkhadukkhatāya ca **dukkhanti**.

Bhavavippahānāyāti bhavassa pajahanatthāya. **Khoti** avadhāraṇatthe nipāto. Idaṃ vuttaṃ hoti- ekanteneva kāmādibhavassa samudayappahānena pahānatthaṃ idaṃ mayā adhigataṃ magga**brahmacariyaṃ vussatīti**.

Evaṃ ariyassa maggassa ekaṃseneva niyyānikabhāvaṃ dassetvā idāni añña-maggassa niyyānikabhāvaṃ paṭikkhipanto “**ye hi keci**”ti-ādimāha. Tattha **bhave-nāti** rūpabhavena vā arūpabhavena vā. **Bhavassāti** saṃsārassa. **Vippamokkhanti** bhavato vimuttiṃ, saṃsārasuddhanti attho. Kiñcāpi te samaṇabrāhmaṇā tattha nibbānasaññino, bhavagāmikamma pana rūpārūpajjhānena (..0247), taṃnibbattaena ca upapattibhavana bhavavisuddhiṃ vadantā bhavena bhavavippamokkhaṃ vadanti nāma. Tenāha- “**sabbe te avippamuttā bhavasmāti vadāmi**”ti. Atha vā **bhavenāti** bhavadiṭṭhiyā, bhavati tiṭṭhati sassatanti hi pavattanato sassatadiṭṭhi “bhavadiṭṭhi”ti vuccati. Bhavadiṭṭhi eva uttarapadalopena “bhavo”ti vuttā bhavataṇhāti-ādīsu viya. Bhavadiṭṭhivasena hi idhekacce bhavavisesaṃyeva bhavavippamokkhaṃ maññanti. Yathā taṃ **bako brahmā** āha- “idaṃ niccaṃ, idaṃ dhuvaṃ, idaṃ sassataṃ, idaṃ vipariṇāmadhamman”ti (ma. ni. 1.501; saṃ. ni. 1.175). **Vibhavenāti** ucchedadiṭṭhiyā. Vibhavati vinassati ucchijjatīti hi pavattanato ucchedadiṭṭhi vuttanayena “vibhavo”ti vuccati. **Bhavassa nissaraṇamāhamsūti** saṃsārasuddhiṃ vadiṃsu. Ucchedadiṭṭhivasena hi idhekacce saṃsārasuddhiṃ vadanti. Tathā hi vuttaṃ-

“Yato kho, bho, ayaṃ attā rūpī cātumahābhūtiko ...pe... nevasaññānāsaññā-yatanaṃ upasampajja viharati. Ettāvataṃ kho, bho, ayaṃ attā sammā samu-cchinno hoti”ti (dī. ni. 1.91).

Anissaṭṭhāti anikkhantā. Tattha kāraṇamāha- “**upadhiñhi paṭicca dukkhamidaṃ sambhoti**”ti. Tattha **upadhinti** khandhādi-upadhiṃ. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yattha ime diṭṭhigatikā nibbānasaññino, tattha khandhūpadhikilesūpadhi-abhisāṅkhārūpadhayo adhigatā ñātā. Kuto tassa dukkhanissaraṇatāti. Yaṃ pana paramatthato dukkhanissaraṇaṃ, taṃ dassetuṃ “**sabbupādānakkhayā natthi dukkhassa sambhavo**”ti vuttaṃ.

Lokamimaṃ passāti bhagavā attano cittaṃ ālapati. **Puthūti** visuṃ visuṃ. **Avijjāya paretanti** mohena abhibhūtaṃ. **Bhūtanti** khandhapañcakaṃ. **Bhūtaratanti** itthi purise, puriso itthiyāti evaṃ aññamaññaṃ sattesu rataṃ, tato eva **bhavā aparimuttā**. **Ye hi keci bhavāti** ittarakhaṇā vā dīghāyukā vā sātavanto vā asātavanto vā bhavā. **Sabbadhīti** uddhaṃ adho tiriyaṃti sabbattha. **Sabbatthatāyāti** sabbabhāvena. **Sabbe te bhavāti**-ādīsu “sabbepi bhavā aniccā”ti-ādinā vipassanāsahitāya maggapaññāya aviparītaṃ **passato bhavataṇhāpi pahiyati** nirujjhati, **vibhavaṃ** ucchedampi **nābhinandati** na pattheti, tassa sabba (..0248) **taṇhānaṃ** anavasesato maggena nirujjhanato **nibbānaṃ** nibbuti hoti. **Tassa** evaṃ **nibbutassa bhikkhuno anupādā** kilesābhisaṅkhārānaṃ anupādānato aggahaṇato **punabbhavo na hoti**. Evaṃbhūtena ca **abhibhūto** pañcavidhopi **māro** vijito assa anena mārena saṅgāmo, sabbepi bhavā samatikkanto itṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattoti.

Anusotagāmī andhaputhujjano **paṭisotagāmī** kalyāṇaputhujjano. **Ṭhitatto** sekkho. Itaro asekkho.

110. Abhijātikoti jātiyo. **Kaṇhābhijātikoti** kaṇhe nīce kule jāto. **Kaṇhaṃ dhammaṃ abhijāyatīti** kāḷakaṃ dasavidhaṃ dussīladhammaṃ pasavati karoti, so taṃ abhijāyitvā niraye nibbattati. **Sukkaṃ dhammanti** “ahaṃ pubbepi puññaṃ akatattā nīce kule nibbatto, idāni puññaṃ karissāmī”ti puññasāṅkhātaṃ sukkaṃ paṇḍaraṃ dhammaṃ abhijāyati, so tena sagge nibbattati. **Akaṇhaṃ asukkaṃ nibbānanti** nibbānañhi sace kaṇhaṃ bhavēyya, kaṇhavipākaṃ dadeyya. Sukkaṃ, sukkavipākaṃ dadeyya. Dvinnampi appadānato pana “akaṇhaṃ asukkaṃ”ti vuttaṃ. **Nibbānanti** cettha arahattaṃ adhippettaṃ. Tañhi kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ nāma. Taṃ esa abhijāyati pasavati karoti. **Sukkābhijātikoti** sukke ucce kule jāto. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ. “**Kaṇhaṃ kaṇhavipākaṃ**”ti-ādikassa kamma-catukkassa attho heṭṭhā hārasampātavāre vibhatto eva.

111. Mānusattanti manussabhāvaṃ, manussayoninti attho. **Dveti** kiccaṃ akicca-meva cāti dve. Kiccāni tveva kattabbāni, na cākiccaṃ kiñci kattabbanti dasseti. **Sukiccanti**-ādi “kiccāni”ti vuttānaṃ tesaṃ sarūpadassanaṃ.

Padhānānīti uttamāni viṣiṭṭhāni. Purimasmiṃ **pabbajitesūti** visaye bhuttaṃ. Dutiye adhikaraṇe. Tattha **nibbānanti** arahattaṃ adhippettaṃ. Kasmā panettha āmisapariccāgo arahattena samadhuro niddiṭṭhoti? Dakkhiṇeyyesu dakkhiṇāya mahapphalabhāvadassanattaṃ. **Yena yena vā pana vatthunāti** ucchedādivatthunā. **Ajjhositāti** bhavataṇhādivasena ajjhositā. Dutiye **yena yena vā pana vatthunāti** amarāvikkhepavatthu-ādinā.

Iminā (..0249) **asubhena kammavipākenāti** asubhassa kāyaduccaritādika-mmassa vipākattā asubhena asivena kammavipākena. **Idaṃ bālalakkhaṇaṃ nibba-**

ttatīti purimasmiṃ bhava duccharitasamaṅgitāya bālo ayaṃ bhavatīti upalakkhaṇaṃ jāyati. **Idaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ suttanti** idaṃ evaṃ pavattaṃ saṃkilesabhāgiyaṃ nāma suttam.

Iminā subhenāti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo. Tattha **mahāpurisalakkaṇanti** paṇḍitalakkhaṇaṃ. **Kilesabhūmihīti** kilesaṭṭhānehi kilesāvatthāhi vā. **Sānusayassa pariyuṭṭhānaṃ jāyatīti** appahīnānusayassa paccayasamāyoge rāgādayo pariyuṭṭhānavasena pavattanti. **Pariyuṭṭhito saṃyujjati** yo rāgādīhi pariyuṭṭhitacitto, so kāmarāgādīhi saṃyujjati nāma. **Saṃyujjanto upādiyatīti** yo kāmarāgasamyojanādīhi saṃyutto, so kāmupādānādīni akusalakammāni ca upādiyati. Sesam sabbattha uttānameva.

112. Evaṃ soḷasavidhena sāsanaṭṭhānaṃ nānāsuttehi udāharaṇavasena vibhajitvā idāni aṭṭhavīsatividhena sāsanaṭṭhānaṃ dassentena yasmā ayampi ṭṭhānavibhāgo mūlapadehi saṅgahito, na imassāpi tehi asaṅgahito padeso atthi, tasmā mūlapadaṃ vibhajitabbatañca dassetuṃ **“tattha katame aṭṭhārasa mūlapadā”**ti pucchāya vasena mūlapadāni uddharitvā **“lokiyaṃ lokuttaraṃ”**ti-ādinā navatikā, thavo cāti aṭṭhavīsatividham sāsanaṭṭhānaṃ uddiṭṭham. Tattha **lokiyanti** loke niyutto, loke vā vidito lokiyo. Idha pana lokiyo attho yasmim sutte vutto, taṃ suttam lokiyaṃ. Tathā **lokuttaram**. Yasmiṃ pana sutte padesena lokiyo, padesena lokuttaro vutto, taṃ **lokiyañca lokuttarañca**. Yañca satte adhiṭṭhāya sattapaññattimukhena desitaṃ, taṃ **sattādhiṭṭhānaṃ**. Dhammavaseneva desitaṃ **dhammādhiṭṭhānaṃ**. Ubhayavasena desitaṃ **sattādhiṭṭhānañca dhammādhiṭṭhānañca**. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. Buddhādīnaṃ pana guṇābhittavanavasena pavattaṃ suttam **thavo** nāma.

Tattha **sajjukhīranti** taṅkhaṇaṃyeva dhenuyā thanehi nikkhantaṃ abbhunḥa khīraṃ. **Muccatīti** pariṇamati. Idaṃ vuttam hoti- yathā dhenuyā thanato nikkhantaṃ khīraṃ (..0250) taṅkhaṇaṃyeva **na muccati** na pariṇamati na dadhibhāvaṃ gacchati, takkādi-ambilasamāyogato pana parato kālantarena pakatiṃ jahati dadhibhāvaṃ pāpuṇāti, evamevaṃ pāpakammampi kiriyakkhaṇeyeva na vipaccati. Yadi vipacceyya, nānāgatīnaṃ sabhāvaṭṭhānaṃ siyā, na koci pāpakammaṃ kātuṃ visaheyya. Yāva pana kusalābhinihattakkhandhā caranti, tāva taṃ te rakkhanti, tesam bheda apāyesu nibbattāpanavasena vipaccati. Vipaccamañca **ḍahantaṃ bālanveti**, kiṃ viya? **Bhasmacchannova pāvako**. Yathā hi chārikāya paṭicchanno vītaccitaṅgāro akkantopi chārikāya paṭicchannattā na tāva ḍahati, chārikaṃ pana tāpetvā cammādīni ḍahanavasena yāva matthaluṅgā ḍahanto gacchati, evamevaṃ pāpakammampi yena kataṃ, taṃ bālam dutiye vā tatiye vā attabhāve nirayādīsu nibbattaṃ ḍahantaṃ anugacchatīti.

Yassindriyānīti tatthāyaṃ saṅkhepattho- yassa bhikkhuno chekena sārathinā sudantā assā viya cha **indriyāni samathaṃ** dantabhāvaṃ nibbisevanabhāvaṃ **gatāni**, tassa navavidham mānaṃ pahāya ṭhitattā **pahīnamānassa** catunnaṃ āsavānaṃ abhāvena **anāsavassa** tādibhāve ṭhitassa tathārūpassa **devāpi pihayanti**, manussāpi dassanañca āgamanañca patthentiyevāti. **Āhāre satīti** āhārapaṭi-baddhe chandarāge appahīne sati.

113. **Sabbā disā anuparigamma cetasāti** parito dasapi disā cittena anugantvā. **Nevajjhagāti** neva adhigaccheyya. **Piyataranti** atisayena piyaṃ. **Attanāti** attato. **Evaṃ piyo puthu attā paresanti** evaṃ kassacipi attanā piyatarassa anupalabbhānavasena visuṃ visuṃ paresaṃ sattānaṃ attā piyo. Yasmā ca etadeva, tasmā **na hiṃse paraṃ attakāmo** attano sukhakāmoti.

Bhūtāti jātā nibbattā. Bhavissantīti nibbattissanti. **Bhūtāti** vā khīṇāsavā. Te hi pahīnabhavattā bhūtā eva. **Gamissantīti** paralokaṃ gamissantīti. Khīṇāsavā pana anupādisesaṃ nibbānaṃ.

Piyo ca hotīti suparisuddhāya silasampattiyā, suparisuddhāya ca diṭṭhisampattiyā samannāgato piyo piyāyitabbo hoti. Vuttañhetam-

“Sīladassanasampannaṃ (..0251), dhammaṭṭhaṃ saccavādinam;
attano kammakubbānaṃ, taṃ jano kurute piyaṃ”ti. (dha. pa. 217);

Pāsāṇacchattaṃ viya garukātabbatāya **garu**. Uttarimanussadhammasena sambhāvetabbatāya **bhāvaniyo**. Silaguṇena vā piyagaru-ādibhāvā veditabbā. Tathā hi vuttaṃ- “ākaṅkheyya

ce, bhikkhave, bhikkhu ‘sabrahmacārīnaṃ piyo ca assaṃ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cā’ti, sīlesvevassa paripūrakārī”ti (ma. ni. 1.65).

Vattāti “kālena vakkhāmī”ti-ādipañcadhamme attani upaṭṭhāpetvā sabrahmacārīnaṃ ullumpanabhāve ṭhatvā vattā. **Vacanakkhamoti** sabrahmacārīhi yena kenaci vuccamāno subbaco hutvā padakkhiṇaggāhitāya tesam vacanaṃ khamaṭṭi vacanakkhamo. **Vattāti** vā dhammakathāvasena vacanasilo. **Vacanakkhamoti** dhammaṃ saṃvaṇṇento parehi asaṃhīro hutvā tesam pucchāvacanakkhamatāya vacanakkhamo. **Gambhīrañca kathaṃ kattāti** saccapaṭiccasamuppādādiṃ, aññaṃ vā gambhīrakathaṃ kattā. **Na caṭṭhāne niyojakoti** dhammavinayādiṃ adhammāvinayādivasena avatvā dhammavinayādivaseneva dīpanato na ca aṭṭhāne niyojako.

Mātaraṃ pitaraṃ hantvāti ettha “taṇhā janeti purisaṃ”ti (saṃ. ni. 1.55-57) vacanato tisu bhavesu sattānaṃ jananato taṇhā **mātā** nāma. “Ahaṃ asukassa nāma rañño, rājamahāmattassa vā putto”ti pitaraṃ nissāya asmimānassa uppajjanato asmimāno **pitā** nāma. Loko viya rājānaṃ yasmā sabbadiṭṭhigatāni dve sassatucchedadiṭṭhiyo bhajanti, tasmā sassatucchedadiṭṭhiyo dve khattiyā **rājāno** nāma. Dvādasāyatanāni vitthataṭṭhena raṭṭhasadisattā **raṭṭhaṃ** nāma. Āyasādhako āyuttakapuriso viya taṃnissito nandirāgo **anucaro** nāma.

Anīhoti niddukkho. **Brāhmaṇoti** khīṇāsavo. Etena hi taṇhādayo arahattamaggañāṇāsina hatā bāhitā. **Yātīti** so brāhmaṇo niddukkho hutvā yātīti.

Kāyete karajakāye. **Cittanti** pādakajjhānacittaṃ. **Samodahatīti** pakkhipati. Yadā dissamānena kāyena gantukāmo hoti, tadā kāyagatikaṃ (..0252) pādakajjhānacittaṃ adhiṭṭhahatīti attho. **Cittepi kāyaṃ samodahatīti** yadā sīghaṃ gantukāmo hoti, tadā pādakajjhānacitte kāyaṃ pakkhipati, cittagatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahatīti attho. **Kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvāti** “seyyathāpi nāma balavā puriso samiñjitaṃ vā bāhaṃ pasāreyya, pasāritaṃ vā bāhaṃ samiñjeyyā”ti vuttanayena (mahāva. 8, 137; dī. ni. 2.66; ma. ni. 1.282; 2.338; saṃ. ni. 1.172) iddhimā kāye sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā paresaṃ dissamānena kāyena ārāmarāmaṇeyyakādīni pekkhamāno cittaakkaṇeena icchitaṭṭhānaṃ gacchati.

114. Yaṃ taṃ lokuttaraṃ ñāṇanti sabbaṃ lokaṃ uttaritvā abhibhavitvā ṭhitattā vuttaṃ, na pana lokuttarabhūmikattā. **Sabbakāle pavattatīti** āvajjanapaṭibaddhavuttittā vuttaṃ, na satataṃ samitaṃ pavattatīti. Na hi sabbaññutaññāṇaṃ bhagavato sabbasmimyeva kāle uppajjatīti sakkā vattunti.

Kittayissāmi te santinti sabbakilesavūpasamahetutāya santiṃ nibbānaṃ dassessāmi. **Diṭṭhe dhammeti** diṭṭhe dukkhādidhamme, imasmim eva vā attabhāve. **Anīthanti** itihāsāti evaṃ na itikirāya pavattaṃ, attapaccakkhanti attho. **Yaṃ viditvā sato caranti** “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā (dha. pa. 277; theragā. 676; netti. 5) nayena sato hutvā caranto ariyamaggena yaṃ santiṃ viditvā. **Tare loke visattikanti** saṅkhāraloke visappanato visattikasaṅkhātaṃ taṇhaṃ tare tareyya samatikkameyyāti attho.

Tañcāhaṃ abhinandāmīti taṃ vuttappakāraṃ santijotakaṃ tumhākaṃ vacanaṃ ahaṃ patthayāmi, taṃ eva vā **santiṃ uttamaṃ** abhinandāmīti dhotako vadati. **Uddhaṃ adho tiriyañcāpi majjheti** ettha **uddhanti** anāgataṃ upari ca. **Adhoti** atītaṃ

heṭṭhā ca. **Tiriyañcāpi majjheti** paccuppannaṃ parito ca. **Etam veditvā saṅgotīti** etam anāgatādiṃ saṅgajananaṭṭhānanti ñatvā. **Bhavābhavāyāti** khuddakānañceva mahantānañca bhavānaṃ atthāya, sassatucchedāya vā.

Ariyasaccānanti (..0253) ariyabhāvakarānaṃ saccānaṃ. **Ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena. **Sandhāvitanti** bhavato bhavassa gamanena sandhāviṭaṃ. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanavasena saṃsaritaṃ. **Mamañceva tumhākañcāti** mayā ceva tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitam saṃsaritanti** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahoṣīti attho. **Bhavanettīti** bhavābhavaṃ nayanasaṃmatthā taṇhāraju. **Saṃsitanti** saṃsaritaṃ. **Samūhatāti** suṭṭhu hatā chinnā appavattikatā.

Sabbe saṅkhārā aniccāti paccayehi saṅkhariyantīti “saṅkhārā”ti laddhanāmā pañcakkhandhā. Ādi-antavantato aniccantikato tāvakālikato khaṇaparittato ca na niccāti **aniccā**. **Yadā paññāya passatīti** yadā vipassanāpaññāya passati. **Atha imasmiṃ vaṭṭadukkhe nibbindati**, nibbindanto dukkhaparijānanādivasena saccāni paṭivijjhati. **Esa maggo visuddhiyāti** yvāyaṃ vuttanayena saccappaṭivedho, esa visuddhatthāya maggo. **Sabbe saṅkhārā dukkhāti** sabbe saṅkhārā abhiñhasappaṭipīḷanaṭṭhena khayatṭhena ca dukkhāti. Sesam vuttanayameva. **Sabbe dhammā anattāti** sabbepi tebhūmakadhammā parato tucchato suññato asārato avasavattanato ca anattāti. Sesam purimasadisameva.

Seyyoti visiṭṭho uttamo. **Sadisoti** samāno. **Hīnoti** lāmako. Omānopi hi attano avañkaraṇamukhenapi saṃpaggagāhanavaseneva pavattati. Tena vuttaṃ “**hīnohamasmi**”ti. **Kimaññatra yathābhūtassa adassanāti** sarasapabhaṅgutāya ekanteneva anavaṭṭhitasabhāvehi rūpadhammehi seyyādivasena attano ukkhipanassa tesam yathābhūtaṃ adassanaṃ aññāṇaṃ vinā kiṃ aññaṃ kāraṇaṃ siyā, aññaṃ kiñci kāraṇaṃ tassa natthīti attho. **Vedanādīsipi** eseva nayo. Vuttavipariyāyena sukka-pakkho veditabbo.

115. Ye ariyasaccāni vibhāvayantīti dukkhādīni ariyasaccāni paññā-obhāsenā saccappaṭicchādakakilesandhakāraṃ vidhametvā attano pakāsāni pākaṭāni karonti. **Gambhīrapaññenāti** appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapaṭiṭṭhapaññena sabbaññunāti vuttaṃ (..0254) hoti. **Sudesitānīti** saṅkhepavittārādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṃ pamattāti** te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kāmam devarajjacakkavattirajjādipamādaṭṭhānaṃ āgamma bhusaṃ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena ṭhapetvā satta bhava anamatagge saṃsāre ye uppa-jjeyyumaṃ nāmañca rūpañca, tesam niruddhattā **na aṭṭhamaṃ bhavaṃ ādiyanti**, sattamabhavyeva pana vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ pāpuṇantīti attho.

Yathindakhīloti ettha **yathāti** upamāvacaṇaṃ. **Indakhīloti** nagaradvārathirakaraṇatthaṃ ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṃ khaṇitvā ākoṭitassa sārādārumayassa thambhassetam adhivacaṇaṃ. **Pathavissito siyāti** gambhīranemitāya anto pavisitvā bhūminissito siyā bhavyeva. **Catubbhi vātehīti** catūhi disāhi āgatavātehi. **Asampakampiyoti** kompetum vā cāletum vā asakkuṇeyyo. **Tathūpamaṃ ...pe... passatīti** yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati, taṃ

sappurisaṃ uttamapurisaṃ tathā dassanato sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyatāya tathūpamaṃ yathāvutta-indakhilūpamaṃ vadāmīti attho.

Sotāpattiyaṅgehīti ariyasotāpajjanassa aṅgabhūtehi. **Ariyasāvako**ti ariyassa buddhassa bhagavato saddhammassavanante jātattā ariyasāvako. **Khīṇanirayomhīti** khīṇanirayo amhi. **Khīṇāpāyaduggativinipātoti** idaṃ nirayādīnaṃyeva vevacanavasena vuttaṃ. Nirayādayo hi vaḍḍhisāṅkhātato ayato apētattā apāyā. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggatiyo**. Dukkaṭakārino vivasā ettha nipatantīti **vinipātā**. Sotaṃ ariyamaggaṃ ādito patto adhigatoti **sotāpanno**. Akuppadhammatāya maggaphalānaṃ puthujanabhāvasāṅkhāte virūpe na nipatanasabhāvoti **avinipāta-dhammo**. Tato eva dhammaniyāmena niyatatāya **niyato**. Uparimaggattayasaṅkhātā sambodhi avassaṃ pattabbatāya assa paraṃ ayaṇaṃ gati paṭisaraṇanti **sambodhiparāyaṇo**.

Niviṭṭhāti-ādīni padāni aññaṃaññavevacanāneva. **Sahadhammiyāti** sabrahmacārino. **Ariyakantehīti** ariyānaṃ kantehi piyehi manāpehi. Pañca sīlāni (..0255) hi ariyasāvakānaṃ kantāni honti, bhavantarepi avijahanato. Tāni sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sabbopi panettha saṃvaro labbhatiyeva. **Sotāpannohamasmīti** idaṃ desanāsīsameva. Sakadāgāmi-ādayopi “sakadāgāmīhamasmī”ti-ādīnā nayena byākaraṇtiyeva. Yato sabbesampi sikkhāpadāvirodhena yuttaṭṭhāne byākaraṇaṃ anuññātamevāti.

Yassindriyānīti yassa ariyapuggalassa saddhādīni indriyāni. **Subhāvitānīti** ariyamaggabhāvanāvasena suṭṭhu bhāvitāni. **Ajjhattaṃ bahiddhā cāti** orambhāgiyānaṃ uddhambhāgiyānañca saṃyojanānaṃ pajahanavasena. Tenāha “**sabbaloke**”ti. **Nibbijjhāti** nibbijjhivā paṭivijjhivā.

Dhammapadānīti dhammakotṭhāsāni. **Anabhijjhā dhammapadaṃ** nāma alobho vā alobhasīsenā adhigatajhānavipassanāmaggaphalanibbānāni vā dasa-asubhavasena vā adhigatajhānādīni **anabhijjhā dhammapadaṃ**. Catubrahmavihāravasena adhigatāni **abyāpādo dhammapadaṃ**. Dasānussati-āhārepaṭikkūlasaṅkhāvasena adhigatāni **sammāsati dhammapadaṃ**. Dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni **sammāsamādhi dhammapadaṃ**.

Pañca chindeti heṭṭhā apāyupapattisaṃvattanikāni pañca orambhāgiyasamyojanāni pāde baddharajjuṃ viya puriso satthena heṭṭhā maggattayena chindeyya. **Pañca jaheti** uparidevalokasampāpakāni pañca uddhambhāgiyasamyojanāni puriso gīvāya baddharajjuṃ viya arahattamaggena jaheyya chindeyyevāti attho. **Pañca cuttari bhāvayeti** uddhambhāgiyasamyojanānaṃ pahānatthāya saddhādīni pañcindriyāni uttari bhāveyya. Pañca saṅgātigoti evaṃ sante pañcanaṃ rāgadosamohamānadiṭṭhisāṅgānaṃ atikkamanena pañcasāṅgātigo hutvā **bhikkhu “oghatiṇṇo”ti vuccati**, nittiṇṇacaturoghoti vuccatīti attho.

Anaññātaṃ appaṭividdhaṃ catusaccadhammaṃ, amatapadaṃyeva vā ñassāmi jānissāmīti paṭipannassa paṭhamamaggaṭṭhassa indriyanti **anaññātañña-ssāmītiindriyaṃ**. Paṭhamamaggañāṇaṃhi taṃpubbabhāgavasena evaṃ vuttaṃ. Ājānāti paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā jānātīti añño, tassa indriyanti **aññindriyaṃ**, heṭṭhā tīsu phalesu, upari tīsu maggesu ca ñāṇassettaṃ adhiva-

canam. Aññātāvino catūsu saccesu niṭṭhitakiccassa arahato (..0256) indriyanti aññātāvindriyam, aggaphalaññāṇassetam adhivacanam. Anabhisametassāti appaṭividdhassa. Abhisamayāyāti paṭivedhāya.

116. Bālalakkhaṇānīti bālassa upalakkhaṇakāraṇāni. **Bālanimittānī**ti “bālo ayan”-ti gahetum nimittāni kāraṇāni. **Bālāpadānānī**ti bālassa porāṇāni viruḥhāni kammāni. “**Duccintitacintī**”ti-ādīsu duccintitam abhijjam byāpādam micchādassanañca cintetīti **duccintitacintī**. Dubbhāsitam musāvādādiṃ bhāsatīti **dubbhāsita-bhāsī**. Dukkaṭam pāṇātipātādikammaṃ karotīti **dukkaṭakammakārī**. Vuttavipariyāyena sukkapakko veditabbo.

Bhiyyoti uparūpari. **Pakujjheyanti** virujjheyum. “Pakuppeyyun”tipi pāṭho. **Bhuse-nā**ti daḥhena. **Daḍḍenā**ti daḍḍadānena. **Dhīroti** paṇḍito sappaññajātiko. **Nisedha-**yeti paṭibāheyya. Puna kiñci katum vattum vā

asamatthaṃ kareyyāti attho.

Paranti paccatthikaṃ. **Yo sato upasammatīti** yo satimā hutvā upasammati, tassa upasamaṃyevāhaṃ bālassa paṭisedhanaṃ maññāmīti attho.

Vajjanti dosaṃ. **Yadā naṃ maññatīti** yasmā naṃ maññati. **Ajjhāruhatīti** ajjhottharati. **Gova bhiyyo palāyinenti** yathā goyūthe tāvadeva dve gāvo yujjhante gogaṇo olokeno tiṭṭhati yāva na eko palāyati, yadā pana palāyati, atha taṃ palāyīnaṃ sabbo gogaṇo bhiyyo ajjhottharati, evaṃ **dummedho** khamantaṃ bhiyyo ajjhottharatīti attho.

Sadatthaparamāti sakatthaparamā. **Khantiyā bhiyyo na vijjatīti** tesu sakatthaparamesu atthesu khantito uttaritaro añño attho na vijjati. **Tamāhu paramaṃ khantinti** yo balavā titikkhati, tassa taṃ khantiṃ paramaṃ āhu. **Bālabalaṃ** nāma aññāṇabalaṃ. **Taṃ yassa balaṃ, abalameva** taṃ, na taṃ balanti āhu kathenti dīpenti. **Dhammaguttassāti** dhammena rakkhitassa dhammaṃ vā rakkhantassa. **Paṭivattāti** paṭippharivā vattā, paṭipparivā vā yaṃ vā taṃ vā vadeyyāsi. Dhammaṭṭhaṃ pana cāletuṃ samattho nāma natthi. **Tasseva tena pāpiyoti** tena kodhena tasseva puggalassa pāpaṃ hoti. Katarassāti (..0257)? **Yo kuddhaṃ paṭikujjhati**, tassa. Tattha **kuddhanti** sampadāne upayogavacanaṃ, kuddhassāti attho. **Tikicchantānanti** ekavacane bahuvacanaṃ, tikicchantanti attho. **Janā maññantīti** evarūpaṃ **attano ca parassa cāti ubhinnaṃ** atthaṃ tikicchantaṃ nipphādentāṃ puggalaṃ “**bālo** ayan”ti andhabālaputhujjanā evaṃ maññanti. **Ye dhammassa akovidāti** ye catusaccadhamme akovidā accekā, te evaṃ maññantīti attho.

117. Pattanti adhigataṃ etarahi anubhuyyamaṇaṃ kāmūpakaraṇaṃ **pattabbanti** tadeva anāgate adhigantabbaṃ anubhavitabbaṃ, **ubhayametaṃ rajānukinṇanti** tadubhayampi rāgarajādīhi avakiṇṇaṃ. **Āturassāti** rāgādikilesāturassa. **Anusikkhatoti** kilesabahulapuggale anusikkhato. **Ye ca sikkhāsārāti** ye yathāsamādinnaṃ sīlavatādisaṅkhātaṃ sikkhaṃ sārato gahetvā ṭhitā. Tenāha- “**sīlaṃ vataṃ jīvitaṃ brahmacariyaṃ**”ti. Tattha yaṃ “na karomī”ti oramati, taṃ **sīlaṃ**. Yaṃ vesabhojanakiccacaraṇādi, taṃ **vataṃ**. **Jīvitantī** ājīvo. **Brahmacariyanti** methunavirati. **Upaṭṭhānasārāti** etesaṃ sīlādīnaṃ anuṭṭhānasārā. Etehi eva saṃsārasuddhīti tāni sārato gahetvā ṭhitāti attho.

Iccete ubho antāti iti sīlabbataparāmāsamukhena attakilamathānuyogo, kāmesu anavajjasaññitāmukhena kāmasukhallikānuyogo cāti ete ubho antā. Te ca kho yathākkamaṃ āyatiṃ pattabbe, etarahi patte ca rāgarajādi-okinṇe kāmagaṇe allīnehi kilesāturānaṃ anusikkhantehi, sayaṅca kilesātureheva paṭipajjitabbā, tato eva ca te **kaṭasivaḍḍhanā** aparāparaṃ jarāmaraṇehi sivathikāya vaḍḍhanasīlā ekanteneva kaṭasiṃ vaḍḍhenti, sayaṃ vaḍḍhantā pare ca antadvaye samādapentā vaḍḍhāpenti cāti attho.

Ubho ante anabhiññāyāti yathāvutte ubho ante ajānitvā. **Olīyanti eketi** “sassato attā ca loko cā”ti olīyanataṇhābhinivesavasena avalīyanti ekacce. **Atidhāvanti eketi** ekacce- “ucchijjati vinassati attā ca loko cā”ti atidhāvanābhinivesavasena atikkamanti.

Na (..0258) **amaññiṃsu** tesaṅca taṇhādimaññanānaṃ pahīnattā. Tato eva anu-

pādāparinibbānato tividhampi **vaṭṭaṃ tesam paññāpanāya natthīti.**

Jaññāti jāneyya. **Samyujeti** samyojeyya. **Mānusanti** manussānaṃ idanti mānusaṃ, manussabhavapariyāpannaṃ. **Kiñhi tassa sakaṃ hotīti** tassa maccumukhaṃ pavisantassa sattassa kiṃ aññaṃ sakaṃ nāma aññatra kalyāṇakammato. Kammassakā hi sattā. Tenāha- **“tasmā kareyya kalyāṇan”** ti-ādi. Tattha **samparāyikanti** samparāyaphalanibbattaṃ.

118. Ime dhammāti ime kusalā vā akusalā vā dhammā. **Evamgahitāti** evaṃ samādinnaṃ uppāditā. **Idaṃ phalanti** idaṃ iṭṭhavipākaṃ aniṭṭhavipākañca phalaṃ. **Ayamatthoti** ayaṃ vuḍḍhi, ayaṃ hānīti attho. **Aññampi evamjātiyanti** ekaṃsabyākaraṇīyaṃ vadati.

Ākaṅkhato na jāneyyunti tattha yena hetunā bhagavato yā ākaṅkhā, sā aññesaṃ avisayoti āha- **“kintaṃ bhagavā ākaṅkhatīti. Idaṃ avisajjanīyan”** ti.

Ettakoti etaparimāṇo. **Sīlakkhandheti** sīlakkhandhahetu. “Sīlakkhandhenā” tipī pāṭho. Sesapadesupi eseva nayo. **Iriyāyanti** kāyavacīsamācāre. **Pabhāveti** ānubhāve. **Hitesitāyanti** mettāya. **Iddhiyanti** iddhividhāya. Ettakā buddhaguṇā, te ca paccekaṃ evaṃpabhāvā. Tathā maggaphalanibbānāni evamānubhāvāni. Ariya-saṅgho evaṃvidhaguṇehi yuttoti.

Tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahānubhāvataṃ na sabbathā aññesaṃ visayo, bhagavato eva visayoti āha- **“buddhavisayo avisajjanīyo”** ti. Tena yo aññopi attho buddhavisayo, so avisajjanīyoti dasseti. Vuttañhetuṃ bhagavatā- “buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṃ cinto ummādassa vighātassa bhāgī assā” ti (a. ni. 4.77).

Katamā pubbā koṭīti avisajjanīyanti “katamā pubbā koṭī” ti kenaci kataṃ pucchanaṃ avisajjanīyaṃ. Kasmā? Saṃsārassa purimāya koṭiyā abhāvato. Tenevāha- “purimā, bhikkhave, koṭī na paññāyatī” ti (a. ni. 10.61). Tattha **na paññāyatīti** (..0259) na dissati, na upalabbhatīti attho. Na paññāyatīti aññassa ñāṇavisayo na hotīti pana atthaṃ sandhāya **“na paññāyatīti sāvakānaṃ ñāṇavekallena”** ti-ādi vuttaṃ. Tattha **attūpanāyikāti** attā upanetaṃ etissāti attūpanāyikā. **Natthi buddhānaṃ bhagavantānaṃ avijānanāti** etena purimāya koṭiyā abhāvato eva na paññāyati, na tattha ñāṇassa paṭighātoti dasseti.

Yaṃ pana atthi, taṃ aññesaṃ appameyyampi bhagavato na appameyyanti bhagavato sabbattha appaṭihataññāṇataṃ dassetuṃ **“yathā bhagavā kokālikaṃ bhikkhuṃ ārabbhā”** ti-ādimāha. Tattha **aññataraṃ bhikkhanti** nāmagottena apākaṭaṃ. “Kīva dīghaṃ nu kho, bhante, padume niraye āyuppamāṇan” ti pañhaṃ pucchitvā nisinnaṃ ekaṃ bhikkhuṃ evamāhāti. Etthāyaṃ pāṭhaseso- dīghaṃ kho, bhikkhu, padume niraye āyuppamāṇaṃ, taṃ na sukaraṃ saṅkhātuṃ “ettakāni vassāni” ti vā “ettakāni vassasatāni” ti vā “ettakāni vassasahassāni” ti vā “ettakāni vassasatasahassāni” ti vāti. Sakkā pana, bhante, upamā kātunti. “Sakkā bhikkhū” ti bhagavā avoca. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho. Tato puriso vassasatassa vassasatassa accayena ekamekaṃ tilaṃ uddhareyya. Khippataraṃ kho so, bhikkhu, vīsatikhāriko kosalako tilavāho iminā upakkamena parikkhayaṃ pariādānaṃ gaccheyya, na tveva eko abbudo nirayo. Seyyathāpi, bhikkhu, vīsati abbudā nirayā, evameko nirabbudo nirayoti-ādi (saṃ. ni. 1.181; a.

ni. 10.89; su. ni. kokālikasutta).

Tattha **vīsātikhārikoti** māgadhakena patthena cattāro patthā kosalaratṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhakāni doṇaṃ, catu-doṇā mānikā, catumānikā khārī. Tāya khāriyā vīsātikhāriko tilavāho. **Tilavāhoti** tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayoti** abbudo nāma eko paccekanirayo natthi, avīcimhi eva pana abbudagaṇanāya paccanokāso “abbudo nirayo”ti vutto. Esa nayo **nirabbudā-**dīsupi.

Tattha vassagaṇanāpi evaṃ veditabbā- yathā hi satamaṣasahasassāni **koṭi** hoti. Evaṃ satamaṣasahasassakoṭiyo **pakoṭi** nāma. Satamaṣasahasassapakoṭiyo (..0260) **koṭipakoṭi** nāma. Satamaṣasahasassakoṭipakoṭiyo **nahutaṃ**. Satamaṣasahasassanahutāni **ninnahutaṃ**. Satamaṣasahasassāni ninnahutāni eko **abbudo**. Tato vīsati-guṇo **nirabbudo**. Esa nayo sabbattha. Ayañca gaṇanā aparicitānaṃ dukkarāti vuttaṃ- “taṃ na sukaraṃ saṅkhātun”ti. Keci pana “tattha tattha paridevanānāttena kammakāraṇanānattenapi imāni nāmāni laddhāni”ti vadanti. Apare “sītana-rakā ete”ti. **Cittaṃ āghātetvāti** cittaṃ padūsetvā.

119. Kathaṃ jinoti pakārapucchā. **Kena jinoti** kāraṇapucchā. Kena kāraṇena kena hetunā kāya paṭipattiyā jinoti pucchati. **Kathanti** pana kena pakārena kiṃ atitānaṃ, udāhu anāgatānaṃ paccuppannānaṃ kilesānaṃ pahānena jinoti pucchati, tasmā taṃ “**visajjanīyan**”ti vuttaṃ. **Katamo jinoti** kiṃ rūpaṃ jino, udāhu vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ jino. Rūpādivinimutto vā añño jino, yo “attā”ti vuccatīti imamattaṃ sandhāyāha “**avisajjanīyan**”ti. **Kittakoti** pamāṇato kiṃparimāṇo.

Atthi tathāgatoti atthi satto. Yvāyamāyasmā “evaṃnāmo evaṃgotto”ti pañcakkhandhe upādāya paññapīyati, tassa puggalassa adhippetattā vuttaṃ “**visajjanīyan**”ti. **Rūpaṃ tathāgatoti** rūpaṃ attāti sakkāyadiṭṭhivasena pucchati katvā vuttaṃ “**avisajjanīyan**”ti. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo.

120. Bālaṃ piṭhasamāruḷhanti-ādīni sāmī-atthe upayogavacanāni. **Kāyena duc-caritānīti** kāyena duṭṭhu katāni. **Olabbhantīti** avalambanti avatthariyanti. Sesapada-dvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Olambanādi-ākārena hi tāni upaṭṭhahanti, tasmā evaṃ vuttaṃ. **Mahatanti** mahantānaṃ. **Pathaviyaṃ olabantīti** pathavitale pattharanti. Sesapadadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. Pattharaṇākāroyeva hesa. **Tatra, bhikkhave, bālāssāti** tasmīṃ upaṭṭhahanākāre bālāssa evaṃ hoti.

Lābhā (..0261) **vo, bhikkhave**ti bhikkhave, ye ime tumhehi paṭiladdhā manussat-tasaddhāpaṭilābhādayo, lābhā vo tumhākaṃ lābhā eva. **Suladdhanti** yampidaṃ pabbajitvā catupārisuddhisīlādisampādanaṃ laddhaṃ, tampi suladdhaṃ. **Khaṇo vo paṭiladdhoti** aṭṭha-akkhaṇavajjito navamoyaṃ khaṇo paṭiladdho magga **brahmacari-yavāsāya**. “**Diṭṭhā mayā**”ti-ādīnā ekadesanidassanena aṭṭha akkhaṇe vibhāveti.

121. Yaḥiṃ yahinti yaṃ yaṃ duggatiṃ **yo gacchati**. **So naṃ adhammoti** yo adhammo tena **carito**, so naṃ adhammacāriṃ puggalaṃ. **Hanātīti** bādhati.

Appesakkhatāti appānubhāvatā. **Dubbaṇṇatāti** virūpatā bībhacchatā. **Duppañña-tāti** nippaññatā ahetukapaṭisandhivasena eḷamūgatā.

122. Vācānurakkhīti catunnaṃ vacīduccaritānaṃ parivajjanena vācānurakkhī. Abhiḷhādīnaṃ anuppādanena manasā suṭṭhu **saṃvuto**. Pāṇātipātādayo pajahanto

kāyena ca akusalaṃ na kayirā, ete tayo kamma pathe visodhaye. Evaṃ visodhento hi silakkhandhādīnaṃ esakehi buddhādīhi isihi **paveditaṃ** ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ **maggam** ārādheyyāti. **Dukkaṭanti kāyena vācāya manasā** ca dukkaṭam sāvajjam dukkhudrayam duggatisamvattaniyam kammaṃ **yassa natthi. Samvutaṃ tīhi thānehīti** etehi tīhi kāraṇehi kāyaduccaritādīnaṃ pavesanivāraṇato pihitaṃ, **taṃ aham “brāhmaṇam”** ti vadāmīti.

Accantadussilyanti ekantadussīlabhāvo. Gihī vāpi jātito paṭṭhāya dasa akusala-kamma pathe karonto, pabbajito vāpi upasampannadivasato paṭṭhāya garukā-pattiṃ āpajjamāno accantadussīlo nāma. Idha pana yo dvīsu tīsu attabhāvesu dussīlo, tassa gatiyā

āgataṃ dussīlabhāvaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Dussīlabhāvoti cettha dussīlassa cha dvārāni nissāya uppannā taṇhā veditabbā. **Māluvā sālamivotthatanti** yassa puggalassa taṃ taṇhāsaṅkhātaṃ dussīlyaṃ. Yathā nāma māluvā sālaṃ otthataṃ deve vassante pattehi udakaṃ paṭicchitvā saṃbhañjanavasena sabbatthakameva pariyanandhati, evaṃ attabhāvaṃ otthataṃ pariyanandhitvā ṭhitaṃ (..0262) **so māluvāya saṃbhañjitvā bhūmiyaṃ pātiyamāno rukkho viya tāya dussīlyasaṅkhātāya taṇhāya saṃbhañjitvā apāyesu pātiyamāno, yathā naṃ anattakāmo diso icchati, tathā attānaṃ karoti** nāmāti attho.

“**Attanā hi katan**”ti gāthāya ayaṃ saṅkhepattho- yathā pāsāṇamayaṃ pāsāṇa-sambhavaṃ **vajiraṃ** tameva **asmamayaṃ maṇiṃ** attano uṭṭhānaṭṭhānaṃsaṅkhātaṃ pāsāṇamaṇiṃ khāyitvā chiddāchiddaṃ khaṇḍākhaṇḍaṃ katvā aparibhogaṃ karoti, evamevaṃ **attanā kataṃ** attani jātaṃ **attasambhavaṃ pāpaṃ dummedhaṃ** nippaṇṇaṃ puggalaṃ catūsu apāyesu **abhimatthati** kantati viddhaṃsetīti.

Nisevīyāti katvā. **Garahāti** gārayhā. **Bālamatīti** mandabuddhino. **Khayā ca kammassāti** kammakkhayakaraṇāṇena kammaṃ khepanato. **Vimuttacetasoti** samucchadavimuttiyā paṭippassaddhivimuttiyā ca vimuttacitto. **Nibbanti te jotirivindhanakkhayāti** yathā nāma anupādāno jātavedo nibbāyati, evamevaṃ abhisāṅkhārassa viññāṇassa anavasesakkhayā nibbāyati.

123. “Yathāpi bhamaro”ti gāthāyaṃ **bhamaroti** yā kāci madhukarajāti. **Pupphanti** pupphārāme caranto pupphaṅca tassa **vaṇṇaṅca gandhaṅca aheṭṭhayaṃ** aheṭṭhayanto avināsento caratīti attho. Evaṃ caritvā ca **paleti rasamādāyāti** yāvadatthaṃ rasaṃ pivitvā aparampi madhukaraṇatthāya rasaṃ gahetvā ḍeti. So ekaṃ vanagahanaṃ ajjhogāhetvā rukkhasusirādīsu taṃ rajamissakaṃ rasaṃ ṭhapetvā anupubbena madhurarasaṃ madhuṃ karoti, na tassa pupphārāme caritapaccayā pupphaṃ vā tassa vaṇṇo vā gandho vā vinassati, atha kho pupphaṃ pākātika-meva hoti. **Evaṃ gāme munī careti** evaṃ sekkho asekkho vā anagāriyamuni kula-paṭipāṭiyā gāme bhikkhaṃ gaṇhanto careyyāti attho. Na hi tassa gāme caraṇapaccayā saddhāhāni vā bhogahāni vā hoti, saddhāpi bhogāpi pākātikāva honti. Evaṃ caritvā ca pana gāmato nikkhamitvā bahigāme udakaphāsukaṭṭhāne saṅghāṭiṃ paññāpetvā nisinno akkhabhañjana- (mi. pa. 6.1.2) vaṇalepanaputtamaṃsūpamavasena (mi. pa. 6.1.2; saṃ. ni. 2.63) paccavekkhanto (..0263) piṇḍapātaṃ paribhujitvā tathārūpaṃ vanasaṇḍaṃ anupavisitvā ajjhattikakammaṭṭhānaṃ sammāsanto maggaphalāni hatthagatāneva karoti. Asekkhamuni pana diṭṭhadhammasukhavihāraṃmanuyuñjati. Ayamassa bhamaṃrena madhukarena sarikkhatā. Khīṇā-savo panettha adhippetoti.

Pātimokkhasaṃvarasaṃvuto viharatīti yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehīti pātimokkko. So eva kāyikavācasikassa vītikkamassa saṃvaraṇato pidahanato saṃvaro. Tena pātimokkhasaṃvarena saṃvuto samannāgato hutvā sabbiriyāpathesu carati. **Ācāragocarasaṃpannoti** ācārena ca gocarena ca sampanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayaṃ dassī. **Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** sikkhāpadesu yaṃ kiñci sikkhitabbaṃ, taṃ sabbaṃ sammā ādiyitvā sikkhati.

Kāyakammavacīkammena samannāgato, kusalena parisuddhājīvoti ettha ācāra-gocaraggahaṇeneva kusale kāyakamme vacīkamme ca gahitepi yasmā idaṃ ājī-vapārisuddhisīlaṃ na ākāsādīsu uppajjati, kāyavacīdvāresu eva pana uppajjati, tasmā tassa uppattidvāradassanattamaṃ “kāyavacīkammena samannāgato, kusale-nā”ti vuttaṃ. Yasmā pana tena samannāgato, tasmā parisuddhājīvo, ājīvapārisu-ddhipi sīlamevāti dassanattamaṃ etaṃ vuttaṃ. Vuttañhetamaṃ- “katame ca thapati kusalā sīlā? Kusalaṃ kāyakammaṃ kusalaṃ vacīkammaṃ, parisuddham ājī-vampi kho ahaṃ thapati sīlasmiṃ vadāmi”ti (ma. ni. 2.265). **Āraddhavīriyoti** yassa kāyikaṃ cetasañca vīriyaṃ āraddham hoti, so “āraddhavīriyo”ti vuccati. Tattha yo gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā catūsu iriyāpathesu aṭṭha-ārambhavatthivasena ekako hoti, tassa kāyikaṃ vīriyaṃ āraddham nāma hoti. Yo cittasaṅgaṇikaṃ vino-detvā aṭṭhasamāpattivasena ekako hoti, gamanādīsu uppannakilesaṃ uppanna-ṭṭhāneyeva niggaṇhitvā jhānaṃ nibbatteti, tassa cetasaṃ vīriyaṃ āraddham nāma hoti. Evaṃ āraddhavīriyo. **Thāmaṃvāti** ṭhitimā. **Daḷhaparakkamoti** thiraparakkamo. **Anikkhittadhuro ...pe... sacchikiriyāyāti** saṃkilesadhammānaṃ pahā-nattamaṃ vodānadhammānaṃ sampādanattamaṃ (.0264), paccakkhakaṇa-tthañca dhuraṃ anikkhipitvā vīriyaṃ usukkāpento viharati. **Paññavāti** pañcannaṃ khandhānaṃ udayabbayapariggāhikāya paññāya samannāgato. Tenāha “**udaya-tthagāminiyā**”ti.

Natthi puttasaṃmaṃ pemanti mātāpitaro virūpepi attano puttake suvaṇṇabi-mbakaṃ viya maññanti mālāguḷe viya sīsādīsu katvā pariharamānā. Tehi uhadī-tāpi omuttitāpi gandhavilepanaṃ paṭicchantā viya somanassaṃ āpajjanti. Tenāha-“natthi puttasaṃmaṃ pemaṃ”ti. Puttapemena samaṃ pemaṃ nāma natthīti vuttaṃ hoti. **Gosamitanti** gohi samaṃ godhanasadiṣaṃ aññaṃ **dhanaṃ** nāma **natthi**. **Sūriyasamā ābhāti** sūriyābhāya samā aññā **ābhā** nāma **natthi**. **Samuddaparamāti** ye keci aññe sarā nāma, sabbe te samuddaparamā. Samuddo tesaṃ uttamo, samuddasadiṣaṃ aññaṃ udakaṃ nidānaṃ nāma natthi bhagavāti vadati.

Yasmā pana attapemena samaṃ pemaṃ natthi. Mātāpitaro hi chaḍḍetvāpi puttadhītaro apositvā attānameva posenti. Dhaññaena ca **samaṃ dhanaṃ** nāma **natthi**. Tathārūpe hi kāle hiraññasuvaṇṇādīnīpi gomahiṃsādīnīpi dhaññaaggaha-ṇattamaṃ dhaññasāmikānameva santikaṃ gahetvā gacchanti. Paññāya ca **samā ābhā** nāma **natthi**. Sūriyādayo hi ekadesaṃyeva obhāsenti, paccuppannameva ca tamaṃ vinodenti, paññā pana dasasahassimpī lokadhātuṃ ekapajjotaṃ kātuṃ sakkoti, atītaṃsādīpaṭicchādakañca tamaṃ vidhamati. Meghavuṭṭhiyā ca samo saro nāma natthi. Nadī vā hi hotu taḷākādīni vā, vuṭṭhisamo saro nāma natthi. Meghavuṭṭhiyā hi pacchinnāya mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na hoti, vuṭṭhiyā pana pavattamānāya yāva ābhassarabhavanāpi eko-dakaṃ hoti. Tasmā bhagavā devatāvacaṇaṃ paṭikkhipanavasena paṭigāthaṃ vadanto “**natthi attasaṃmaṃ pemaṃ**”ti-ādimāha.

124. Kiṃsūdhā bhītāti kiṃ nu bhītā. **Maggo canekāyatano pavuttoti** aṭṭhatiṃsāra-mmaṇavasena anekehi kāraṇehi maggo kathito, evaṃ sante kissa bhītā hutvā ayaṃ janatā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo aggahesīti vadati. **Bhūripaññāti** bahupañña ussa-

nnapañña. **Paralokaṃ na bhāyeti** imasmā lokā paralokaṃ gacchanto na bhāyeyya.

Pañidhāyāti (..0265) ṭhapetvā. **Gharamāvasantoti** anāthapiṇḍikādayo viya bahvannapāne ghare vasanto. **Samvibhāgīti** accharāya gahitampi nakhena phāletvā parassa datvāva bhuñjanasīlo. **Vadaññūti** yācakānaṃ yācanavasena vuttavacanaññū, vacanīyo vā. Ettha ca **vācanti** cattāri vacīsucaritāni gahitāni. **Mananti** tīṇi manosucaritāni. **Kāyenāti** tīṇi kāyasucaritāni. Ime dasa kusalakamma-pathā pubbasuddhi-aṅgaṃ nāma. **“Bahvannapānaṃ gharamāvasanto”** ti iminā yañña-upakkharo gahito. **Saddhoti** ekaṃ aṅgaṃ, **mudūti** ekaṃ, **samvibhāgīti** ekaṃ, **vadaññūti** ekanti imāni cattāri aṅgāni sandhāya **“etesu dhammesu ṭhito catūsū”** ti āha.

Aparo nayo- “vācan”ti-ādīni tīṇi aṅgāni, “bahvannapānan”ti iminā yañña-upakkharova gahito, “saddho mudu samvibhāgī vadaññū”ti ekaṃ aṅgaṃ.

Aparo dukanayo nāma hoti- “vācaṃ manañcā”ti ekaṃ aṅgaṃ, “kāyena pāpāni akubbamāno bahvannapānaṃ gharamāvasanto”ti ekaṃ, “saddho mudū”ti ekaṃ, “samvibhāgī vadaññū”ti ekanti etesu catūsū dhammesu ṭhito dhamme ṭhito nāma hoti. So ito **paralokaṃ gacchanta** na bhāyati.

Kāyasamācārampīti-ādi pātimokkhasaṃvaradassanaṃ. Tattha **duvidhenāti** dvividhena, dvīhi koṭṭhāsehīti attho. **Jaññāti** jāneyya. Silakathā ca nāmesā kamma-pathavasena vā paṇṇattivasena vā kathetabbā. Tattha kamma-pathavasena tāva kathentena asevitabbakāyasamācāro pāṇātipātādinādānamicchācārehi kathetabbo. Paṇṇattivasena kāyadvāre paññattasikkhāpadavītikkamavasena. Sevita-bbakāyasamācāro pāṇātipātādiveramaṇīhi ceva kāyadvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Asevitabbavacīsamācāro musāvādādivacīduccaritena ceva vacīdvāre paññattasikkhāpadavītikkamena ca kathetabbo. Sevita-bbavacīsamācāro musāvādādiveramaṇīhi ceva vacīdvāre paññattasikkhāpada-avītikkamena ca kathetabbo.

Pariyesanā (..0266) pana kāyavācāhi pariyesanā eva, sā kāyavacīsamācāra-ggahaṇena gahitāpi yasmā ājivaṭṭhamakasīlaṃ nāma etasmiṃyeva dvāradvaye uppajjati, na ākāse, tasmā ājivaṭṭhamakasīladassanatthaṃ viṣuṃ vuttā. Tattha nasevitabbapariyesanā anariyapariyesanāya kathetabbā, sevita-bbapariyesanā ariyapariyesanāya. Vuttañhetam- “katamā ca, bhikkhave, anariyapariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhammaṃyeva pariyesatī”-ti-ādi (ma. ni. 1.274). Tathā “katamā ca, bhikkhave, ariyapariyesanā? Idha, bhikkhave, ekacco attanā jātidhammo samāno jātidhamme ādīnavam vīditvā ajātaṃ anuttaram yoggakkhemaṃ nibbānaṃ pariyesatī”ti-ādi (ma. ni. 1.275).

170. Maggānaṭṭhaṅgikoti jaṅghamaggādayo vā hontu dvāsaṭṭhidiṭṭhigatamaggā vā, sabbesampi maggānaṃ sammādiṭṭhi-ādīhi aṭṭhahi aṅgehi micchādiṭṭhi-ādīnaṃ aṭṭhannaṃ pāpadhammānaṃ pahānakaro nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā catūsūpi saccesu dukkhaparijānanādikiccaṃ sādhammāno aṭṭhaṅgiko maggo **settho** uttamo. **Saccānaṃ caturo padāti** “saccaṃ bhaṇe na kujjheyā”ti (dha. pa. 224) āgataṃ vacīsaccaṃ vā hotu, “sacco brāhmaṇo, sacco khattiyo”ti-ādibhedam sammutisaccaṃ vā, “idameva saccaṃ moghamaññaṃ”ti (ma. ni. 3.331; udā. 54;

mahāni. 20) diṭṭhisaccaṃ vā, “ekañhi saccaṃ na dutiyamatthi”ti (su. ni. 890; mahāni. 119) vuttaṃ paramatthasaccaṃ vā hotu. Sabbesampi imesaṃ saccānaṃ parijānitabbaṭṭhena pahātabbaṭṭhena sacchikātabbaṭṭhena bhāvetabbaṭṭhena eka-
paṭivedhaṭṭhena tathapaṭivedhaṭṭhena ca “dukkhaṃ ariyasaccan”ti-ādayo (mahāva. 14; dī. ni. 2.387; ma. ni. 1.120) caturo padā seṭṭhā nāma. **Virāgo seṭṭho dhammānanti** “yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesāṃ dhammānaṃ aggamakkhāyati”ti (a. ni. 4.34; 5.32; itivu. 90) vacanato nibbānasaṅkhāto virāgo sabbadhammānaṃ seṭṭho. **Dvipadānañca cakkhumāti** sabbesampi devamanussādibhedānaṃ dvipadānaṃ pañcahi cakkhūhi cakkhumā bhagavāva seṭṭhoti.

Aggānīti uttamāni. **Yāvatāti** yattakā. **Apadāti** nippadā ahimacchādayo. **Dvipadāti** manussapakkhijātādayo. **Catuppadāti** hatthi-assādayo (..0267). **Bahuppadāti** satapadi-ādayo. **Rūpinoti** kāmāvacararūpāvacarasattā. **Asaññinoti** asaññibhave nibbattasattā. **Nevasaññināsaññinoti** bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatīti** guṇehi aggo uttamo seṭṭho akkhāyati.

Asaṅkhatānanti nibbānameva vuttaṃ. **Virāgoti**-ādīni ca nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbe kilesā virajjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti abhāvaṃ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṃ upenti, sabbe ālayā samuggahātaṃ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyati, sabbapariḷāhā vūpasammanti, vaṭṭadukkhāṃ nirujjhati nibbāyati. Tasmā taṃ etāni nāmāni labhatīti.

Dhammo ca kusalakkhatoti tassa satthuno dhammo ca

kusalo anavajjo, anavajjattā eva paṭipakkhehi rāgādīhi kilesehi sabbatitthiyavā-
dehi ca aparikkhato. **Tāni tīṇi visissareti** etāni tīṇi ratanāni loke sabbaratanehi visi-
ssanti guṇavasena sabbalokaṃ atisentīti attho.

Samaṇapadumasañcayo gaṇoti padumasadisānaṃ ariyasamaṇānaṃ samūha-
saṅkhāto gaṇo. Padumanti hi paripuṇṇasatapattassa saroruhassa nāmaṃ. Ariya-
puggalā ca sabbathāpi paripuṇṇaguṇāti padumasadisā vuttā. **Vidūnaṃ sakkatoti**
vidūhi paṇḍitehi sakkato. **Naravaradamakoti** naravaro ca purisānaṃ damako
nāyako cāti attho. **Lokassa uttarīti** lokassa upari ṭhitāni, sabbaloke uttamānīti attho.

Nirupadāhoti rāgapariḷāhādīhi anupadāho. **Saccanāmoti** avitathanāmo yathā-
bhuccaguṇehi āgatanāmo. **Sabbābhibhūti** sabbalokaṃ attano guṇehi abhibha-
vitvā ṭhito. **Saccadhammoti** vaṭṭato ekantanissaraṇabhāvena avitatho saha pariya-
ttiyā navavidhopi lokuttaradhammo, tato eva **natthañño tassa uttarīti** tassa uttari
adhikaguṇo añño ca dhammo natthīti attho. **Ariyasaṅghova niccaṃ** sabbakālaṃ
vidūhi sabbapaṇḍitehi **pūjito**.

“**Ekāyanan**”ti (..0268) gāthāya **ekāyananti** ekaṃ maggaṃ. Maggassa hi-

“Maggo pantho patho pajjo, añjasam vaṭumāyanaṃ;

nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisī saṅgamo”ti. (cūḷani. pārāyanatthutīgāthāni-

ddesa 101)-

Bahūni nāmāni, svāyaṃ idha ayananāmena vutto. Tasmā ekāyananti ekamaggaṃ,
na dvedhāpathabhūtanti attho. Atha vā ekena ayitabbanti **ekāyanaṃ**. Gaṇasaṅga-
ṇikaṃ pahāya vivekaṭṭhena pavivittena paṭipajjitabbanti attho. Ayanti vā etenāti
ayano, saṃsārato nibbānaṃ gacchantīti attho. Ekassa vā sabbasattaseṭṭhassa
bhagavato ayanoti ekāyano. Kiñcāpi hi tena aññepi ayanti, tathāpi bhagavatova
so ayano, tena uppāditattā. Yathāha- “so hi, brāhmaṇa, bhagavā anuppanna
maggassa uppādetā”ti-ādi (ma. ni. 3.79). Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti
attho. Ekasmim imasmimyeva dhammavinaye ayano, na aññatthāti ekāyano.
Yathāha- “imasmim kho, subhadda, dhammavinaye ariyo aṭṭhaṅgiko maggo upala-
bbhatī”ti (dī. ni. 2.214). Api ca pubbabhāge nānāmukhabhāvanāya pavattopi apa-
rabhāge ekaṃ nibbānameva ayati gacchatīti ekāyano, taṃ ekāyanaṃ.

Jātikhayantadassīti jātiyā khayasaṅkhāto anto jātikhayanto. Jātiyā accantakha-
yanto nibbānaṃ, taṃ passīti jātikhayantadassī. “Maggam pajānāti hitānukampī-
tipi pāṭho. Tassattho- vuttappakāraṃ ekāyanasaṅkhātaṃ maggaṃ sayambhuñā-
ṇena bhagavā pajānāti, jānanto ca tena tena hitena satte anukampatīti. Idāni
tassa maggassa ekāyanabhāvaṃ, tīsupi kālesu ekantaniyyānatañca vibhāvetuṃ
“**etena maggena tariṃsu pubbe, tarissanti ye ca taranti oghan**”ti āha. Tassattho-
ye atītamaddhānaṃ kāmoghādicatubbidhaṃ oghaṃ tariṃsu, ye taṃ anāgatama-
ddhānaṃ tarissanti, etarahi ca taranti, te sabbe eteneva maggena, na aññenāti.
Visuddhipekkhatī caturghanittharaṇena accantavisuddhim nibbānaṃ ape-
kkhantā, parinibbāyitukāmāti attho.

Evaṃ (..0269) duvidhampi sāsanaṭṭhānaṃ nānāsuttapadāni udāharantena
vibhajitvā idāni saṃkilesabhāgiyādīhi saṃsanditvā dassetuṃ puna “**lokiyaṃ suttan**”-
ti-ādi āradhaṃ. Tattha **dassanabhāgiyena ca bhāvanābhāgiyena cāti** nibbedha-

bhāgiyena. Nibbedhabhāgiyameva hi dassanabhāgiyaṃ bhāvanābhāgiyanti dvidhā bhinditvā dassitaṃ. **Lokiyañca lokuttarañcā**ti lokiyaṃ lokuttarañca suttaṃ, saṃkilesabhāgiyādīhi dassanabhāgiyādīhi cāti ubhayehi niddisitabbanti adhippāyo. **Yasmiṃ sutteti-**ādi niddisanākāradassanaṃ. Tattha **saṃkilesabhāgiyanti** saṃkilesakoṭṭhāsasahitaṃ, saṃkilesatthadīpananti attho. Esa nayo sesesupi.

Evamaṃ lokiyattikassa saṃkilesabhāgiyādīhi catūhi padehi saṃsandanaṃ dassetvā iminā nayena sesatikānaṃ sesapadānañca saṃsandanaṃ suviññeyyanti taṃ anuddharitvā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ samatikkamaṃ dassetuṃ **“vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yadipi saṃkilesabhāgiyaṃ suttaṃ, vāsanābhāgiyañca suttaṃ lokiyameva. Tathāpi lokuttarasuttāni viya lokiyasuttānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa samatikkamāya hotīti imamatthaṃ dassetuṃ **“vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ saṃkilesabhāgiyassa suttassa nigghātāyā”**ti vuttaṃ. Tattha **nigghātāyā**ti pahānāya. Suttasīsenā cettha suttattho gahitoti daṭṭhabbaṃ. Yasmā ca vodānadhammā viya saṃkilesadhammānaṃ dassanabhūmisamatikkamaneneva bhāvanābhūmi adhigantabbā, tasmā **“bhāvanābhāgiyaṃ suttaṃ dassanabhāgiyassa suttassa paṭinissaggāyā”**ti vuttaṃ. Yasmā pana asekkhadhammesu uppannesu maggabhāvanākiccaṃ nāma natthi. Jhānabhāvanāpi diṭṭhadhammasukhavihāratthā eva hoti, tasmā **“asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ bhāvanābhāgiyassa suttassa paṭinissaggāya, asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ diṭṭhadhammasukhavihāratthan”**ti ca vuttaṃ.

Idāni tikapadeheva saṃsanditvā dassetuṃ **“lokuttaran”**ti-ādi vuttaṃ. **Ekabījīnā-**ti-ādīsu yo sotāpanno hutvā ekameva attabhāvaṃ janetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **ekabījī** nāma. Yathāha-

“Katamo ca puggalo ekabījī? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā sotāpanno hoti avinipātadhammo (..0270) niyato sambodhiparāyaṇo. So ekameva mānusaṃ bhavaṃ nibbattetvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo ekabījī”ti (pu. pa. 33).

Yo pana dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **kolaṃkolo** nāma. Yathāha-

“Katamo ca puggalo kolaṃkolo? Idhekacco puggalo tiṇṇaṃ ...pe... parāyaṇo. So dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo kolaṃkolo”ti (pu. pa. 32).

Tattha **kulānī**ti bhava. **Dve vā tīṇi vā**ti idamettha desanāmatameva. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsarantopi kolaṃkolo hoti eva.

Yo pana satta bhava saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti, ayaṃ **sattakkhattuparamo** nāma. Yathāha-

“Katamo ca puggalo sattakkhattuparamo? Idhekacco ...pe... parāyaṇo. So sattakkhattuṃ deve ceva mānuse ca sandhāvitvā saṃsaritvā dukkhassantaṃ karoti. Ayaṃ vuccati puggalo sattakkhattuparamo”ti (pu. pa. 31).

Ko pana tesā etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva “pubbahetu niyametī”ti vadanti. Keci “paṭhamamaggo”, keci “upari tayo maggā”. Keci “tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā”ti. Tattha pubbahetu niyametīti vāde paṭhamamaggassa upanissayo

kato nāma hoti. Upari tayo maggā nirupanissayā uppunnāti āpajjati. Paṭhamamaggo niyametīti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. Upari tayo maggā niyamentīti vāde “paṭhamamagge anuppanne eva upari tayo maggā uppunnā”ti āpajjati. Vipassanā niyametīti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabijī nāma hoti. Tato mandatarā kolaṃkolo. Tato mandatarā sattakkhattuparamoti. Ettha ca yo manussesu eva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yo ca (..0271) devesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, ime na idhādhippetā. Yo pana kālena devesu, kālena manussesūti vomissakanayena saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, so idhādhippeto. Tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇavaṭṭajjhāsayaṃ vasena vedittabbaṃ. Vaṭṭajjhāsayaṃ hi ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissati.

Tattha yo saddhaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggānaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **saddhānusārī** nāma hoti. Phalakkhaṇe pana saddhāvimutto nāma hutvā vuttanayena ekabijī-ādibhedo hoti. Yo pana paññaṃ dhuraṃ katvā sotāpattimaggānaṃ nibbatteti, so maggakkhaṇe **dhammānusārī** nāma. Phalakkhaṇe pana diṭṭhippatto nāma hutvā ekabijī-ādibhedo hoti. Idañca aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhinaṃ vasena vuttaṃ. Lābhī pana phalakkhaṇe kāyasakkhī nāma hoti. Tattha ye saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhināmakā tayo sotāpannā, te ekabijī-ādīhi tiheva saṅgahetvā vuttaṃ- **“pañcahi puggalehi niddisittabbaṃ ekabijinā ...pe... dhammānusārinā”**ti, evaṃ pañcahi.

Dvādasahi puggalehīti sakadāgāmimaggatṭho, sakadāgāmī, anāgāmimaggatṭho, abhedena anāgāmī, antarāparinibbāyī-ādayo pañca, saddhāvimuttadiṭṭhippattakāyasakkhinaṃ tayoti bhedena aṭṭhāti, evaṃ dvādasahi. Tattha hi yo avihādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ appatvā parinibbāyati, ayaṃ **antarāparinibbāyī**. Yo pana āyuvemajjhaṃ atikkamitvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī**. Tathā yo avihādīsu upapanno asaṅkhārena appayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **asaṅkhāraparinibbāyī**. Yo pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ adhigacchati, ayaṃ **sasaṅkhāraparinibbāyī**. Uddhaṃ uparūpari brahmaloce upapattisoto etaṃ **uddhaṃsoto**. Paṭisandhivasena akaniṭṭhe gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**.

Tattha atthi uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī atthi uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī atthi na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmīti. Tattha yo idha anāgāmiphalaṃ patvā avihādīsu nibbatto (..0272) tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ **uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu nibbatto tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparūpari brahmaloce parinibbāyati, ayaṃ **uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo ito cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayaṃ **na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī** nāma. Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmiṃ nibbattitvā tattheva parinibbāyati, ayaṃ **na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī** nāma. Saddhāvimuttādayo vuttavibhāgāyeva.

Navahi puggalehīti ettha aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ alābhī arahā **paññāvimutto** nāma. Tesāṃ pana lābhī vikkhambhanasamucchedavimokkhavasena ubho hi

bhāgehi rūpakāyanāmakāyasaṅkhātato ubhato bhāgato vimuttattā **ubhatobhāgavi-
mutto** nāma. **Samasīsināti** ettha tividho samasīsī- iriyāpathasamasīsī, rogasama-
sīsī, jīvitasamasīsīti.

Tatra yo ṭhānādīsu iriyāpathesu yeneva iriyāpathena samannāgato hutvā vipa-
ssanaṃ ārabhati, teneva iriyāpathena arahattaṃ patvā parinibbāyati, ayaṃ **iriyāpa-
thasamasīsī** nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva vipassanaṃ paṭṭha-
petvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāyati, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma.
Palibodhasīsaṃ taṇhā, bandhanasīsaṃ māno, parāmāsasīsaṃ diṭṭhi, vikkhepa-
sīsaṃ uddhaccaṃ, kilesasīsaṃ avijjā, adhimokkhasīsaṃ saddhā, paggahasīsaṃ
vīriyaṃ, upaṭṭhānasīsaṃ sati, avikkhepasīsaṃ samādhi, dassanasīsaṃ paññā,
pavattasīsaṃ jīvitindriyaṃ, gocarasīsaṃ vimokkho, saṅkhārasīsaṃ nirodhoti tera-
sasū sīsesu kilesasīsaṃ avijjaṃ arahattamaggo pariyādiyati, pavattasīsaṃ jīviti-
ndriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati. Tattha avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ
pariyādātuṃ na sakkoti. Jīvitindriyapariyādāyakaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na
sakkoti. Aññaṃ avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ, aññaṃ jīvitindriyapariyādāyakaṃ.
Yassa cetāṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma.

Kathaṃ (..0273) panidaṃ samaṃ hotīti? Vārasamatāya.

Yasmiñhi vāre maggavutṭhānaṃ hoti, sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmimagge pañca, anāgāmimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatiṃ paccavekkhaṇāṇāṇe patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otarivā parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo “jīvitasamasīsi”ti vuccati, ayameva idhādhippeto. Evaṃ suññatavimuttādayo tayo saddhāvimutto paññāvimutto ubhatobhāgavimutto samasīsīti satta sāvakā arahanto, paccekabuddho, sammāsambuddhoti imehi navahi puggalehi asekkhabhāgiyaṃ suttaṃ niddisitabbaṃ.

Rāgacaritoti rāgasahitaṃ caritaṃ etassāti rāgacarito. Rāgena vā carito pavattito rāgacarito, rāgajjhāsayo rāgādhikoti attho. Esa nayo sesesupi. **Rāgamukhe** **ṭhitoti** rāgapariyutṭhāne ṭhito, pariyutṭhitarāgoti attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Vāsanābhāgiyaṃ **suttanti** lokiyaṃ sattādhiṭṭhānaṃ vāsanābhāgiyaṃ suttaṃ. Lokiyaṃ sattādhiṭṭhānaṃ saṃkilesabhāgiyañhi suttaṃ rāgacaritehi puggalehi niddiṭṭhaṃ. Tattha “lokiyaṃ, sattādhiṭṭhānaṃ”ti padadvayaṃ anuvattamānaṃ katvā vuttaṃ “**vāsanābhāgiyaṃ**”ti. **Sīlavante** **hīti** sīlavantādīhi puggalehi. **Pakatisīlanti** **ādi** yehi samannāgatā, te puggalā. Tesam dassanena puggalānaṃ upalakkhaṇaṃ. Atha vā dhammādhiṭṭhānaṃ pakatisīlādivasena, sattādhiṭṭhānaṃ pakatisīlavantādivasena veditabbanti imassa nayassa dassanattaṃ “sīlavantehi niddisitabban”ti vatvā “pakatisīlan”ti-ādi vuttaṃ. Taṃ pakatisīlādīnaṃ pañcannaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ, pattidāna-abbhanumodanadhammassavanadesanādiṭṭhijukammādīnampi cettha sambhavato. Tesampi vā ettheva saṅgahetvā dassanattaṃ “**pañcā**”ti vuttaṃ.

Tattha **pakatisīlanti** sampattaviratisīlaṃ. **Cittappasādoti** kammaphalasaddhā ratanattayasaddhā ca. **Ñāṇaṃ** **paññāya** **niddisitabbanti** yasmiṃ sutte paññā āgatā, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbaṃ. Na kevalaṃ paññāpariyāyeneva, atha kho paññindriyādipariyāyenapi yattha paññā āgatā, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti dassetuṃ “**paññindriyenā**”ti-ādi vuttaṃ. Tassattho- heṭṭhā vutto eva. **Yaṃ** **vā** **panāti**-ādīsu yaṃ vā aññaṃ kiñci paññāya adhivacanaṃ. Sabbaṃ taṃ yattha katthaci sutte āgataṃ, taṃ suttaṃ ñāṇanti niddisitabbanti attho.

Ajjhattikabāhirehīti (..0274) yasmiṃ sutte ajjhattikāni āyatanāni, bāhirāni ca āyatanāni āgatāni, taṃ suttaṃ tehi āyatanehi ñāṇaṃ **ñeyyanti** **niddisitabbaṃ**. **Paññāpi** **ārammaṇabhūtā** **ñeyyanti** ñeyyato visuṃ katvā paññā vuttā. Tathā hi paññā ñāṇantarassa ārammaṇanti katthaci sutte ñeyyabhāvenapi vuccati. **Yaṃ** **kiñci** **ārammaṇabhūtanti** yaṃ kiñci ñāṇassa visayabhūtaṃ rūpādi. **Ajjhattikaṃ** **vā** **bāhiraṃ** **vāti** **vā**-saddena oḷārikādiṃ saṅgaṇhāti. **Sabbaṃ** **taṃ** **saṅkhatena** **asaṅkhatena** **cāti** sabbaṃ taṃ yathāsambhavaṃ saṅkhatabhāvena asaṅkhatabhāvena ca ñeyyanti niddisitabbaṃ. Ñeyyadhammasena hi ñeyyasuttaṃ ñeyyanti vuccatīti.

Yaṃ **vā** **pana** **kiñci** **bhagavā** **aññataravacanaṃ** **bhāsatīti** lokiyalokuttarādisuttesu ekasmiṃ sutte dve. Tesu yaṃ vā pana kiñci aññataravacanaṃ ekasseva kathanāṃ bhāsatīti niddisati. **Sabbaṃ** **taṃ** **yathāniddiṭṭhaṃ** **dhārayitabbanti** taṃ yathā sabbaṃ suttaṃ lokiyādīsu yadi aññataravasena, atha ubhayavasena yathā

yathā niddiṭṭhaṃ, tathā tathā gahetabbaṃ, taṃ taṃ padhānabhāvena niddisita-
bbanti attho.

Kilesasahitaññeva kammaṃ vipākassa hetu, na itaranti vuttaṃ “**duvidho hetu
yañca kammaṃ ye ca kilesā**”ti. **Samudayo kilesā**ti ettha “samudayo”ti etena
samudayapakkhiyā vuttā. “Kilesā”ti ca kilesavanto, saṃkiliṭṭhāti attho. **Yaṃ dissa-
tīti** yaṃ yaṃ dissati. **Tāsu tāsu bhūmīsūti** puthujjanabhūmi-ādīsu. **Kappiyānulome-
nāti** kappiyena ca kappiyānulomena ca. Tattha kappiyaṃ pāḷiyaṃ sarūpato vuttaṃ,
kappiyānulomaṃ mahāpadesavasena nayato dassitaṃ. **Paṭikkhattakāraṇenāti**
yena kāraṇena bhagavatā yaṃ paṭikkhattaṃ, tena kāraṇena taṃ niddisitabbaṃ.
Ekantena sarāgādisaṃvattanameva hi bhagavatā paṭikkhattaṃ, taṃ sarāgāya
saṃvattanādikāraṇena niddisitabbaṃ. **Dhammassāti** asaṅkhatadhammassa. **Ariya-
dhammānanti** maggaphaladhammānaṃ. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yathā saṃkilesabhāgiyādīnaṃ aññamaññaṃ saṃsaggato anekavidho
paṭṭhānabhedo icchito, evaṃ lokiyasattādhiṭṭhānādisaṃsaggatopi anekavidho
paṭṭhānabhedo sambhavati. Pāḷiyaṃ pana ubhayatthāpi ekadesadassanavasena
āgatattā nayadassananti veditabbaṃ. Sakkā hi iminā (..0275) nayena viññunā te
niddhāretunti. Yathā ca saṃkilesabhāgiyādīnaṃ lokiyādīnañca viṣuṃ viṣuṃ
saṃsaggabhedavasena ayaṃ paṭṭhānabhedo anekavidho labbhati, evaṃ ubhaye-
sāpi saṃsaggavasena ayaṃ nayo yathārahaṃ labbhateva. Labbhati hi lokiyaṃ
suttaṃ kiñci saṃkilesabhāgiyaṃ, kiñci vāsanābhāgiyaṃ. Tathā lokuttaraṃ suttaṃ
kiñci nibbedhabhāgiyaṃ, kiñci asekkhabhāgiyanti. Sesesupi eseva nayo.

Evaṃ soḷasavidhe paṭṭhāne aṭṭhavīsatividhaṃ paṭṭhānaṃ pakkhipitvā, aṭṭhavīsa-
tividhe ca paṭṭhāne soḷasavidhaṃ pakkhipitvā yathārahaṃ dukatikādibhedena
sambhavato paṭṭhānavibhāgo veditabbo, so ca kho tīsu piṭakesu labbhamānassa
suttapadassa vasena. Yasmā pana tāni tāni suttapadāni udāharaṇavasena
niddhāretvā imasmim atthe vitthāriyamāne atipapañco hoti, atibhāriyā ca nettisaṃ-
vaṇṇanā, sakkā ca iminā nayena viññunā ayamattho viññātuṃ, tasmā na taṃ
vitthārayimha. Teneva hi pāḷiyaṃ aññamaññasasāṃsaggavasena paṭṭhānavibhāgo
ekadeseneva dassito, na nippadesatoti.

Sāsanapaṭṭhānavāraṇaṇā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca-

Hāre naye ca paṭṭhāne, suvisuddhavinicchayaṃ;
vibhajanto navaṅgassa, sāsanassatthavaṇṇanaṃ.

Nettipakaraṇaṃ dhīro, gambhīraṃ nipuṇaṅca yaṃ;
adesayi mahāthero, **mahākaccāyano** vasī.

Saddhammāvataratṭhāne, paṭṭane nāgasavhaye;
dhammāsokamahārāja-vihāre vasatā mayā.

Ciraṭṭhitatthaṃ yā tassa, āradhā **atthavaṇṇanā**;
udāharaṇasuttānaṃ, lakkhaṇānañca sabbaso.
Atthaṃ (..0276) pakāsayantī sā, anākulavinicchayā;
samattā sattavīsāya, pāḷiyā bhāṇavārato.
Iti taṃ saṅkharontena, yaṃ taṃ adhigataṃ mayā;
puññaṃ tassānubhāvena, lokanāthassa sāsanaṃ.
Ogāhetvā visuddhāya, silādipaṭipattiyā;
sabbepi dehino hontu, vimuttirasabhāgino.
Ciraṃ tiṭṭhatu lokasmiṃ, sammāsambuddhasāsanaṃ;
tasmिṃ sagāravā niccaṃ, hontu sabbepi pāṇino.
Sammā vassatu kālena, devopi jagatīpati;
saddhammanirato lokaṃ, dhammeneva pasāsātūti.

Iti badaratitthavihāravāsinā ācariyadhammapālena katā

Nettipakaraṇassa atthasaṃvaṇṇanā samattāti.

Nettipakaraṇa-aṭṭhakathā niṭṭhitā.